

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA ÇALIŞMALARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASININ
AZERBAYCAN'IN AVRUPALILAŞMASINA ETKİSİ

İlkin MİKAYİLOV

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Nazmi ÜSTE

İZMİR-2018

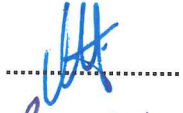
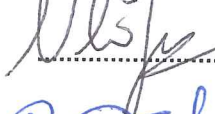
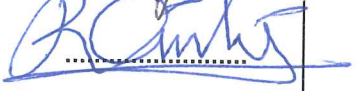
DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : İlkin MİKAYILOV
Öğrenci No : 2009801367
Tez Başlığı : Avrupa Birliği Komşuluk Politikası'nın Azerbaycan'ın
Avrupalılaşmasına Etkisi

Savunma Tarihi : 28/09/2018

Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Ahmet Nazmi ÜSTE

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Dr.Öğr.Üyesi Ahmet Nazmi ÜSTE	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Dr.Öğr.Üyesi Levent YILMAZ	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Nilüfer KARACASULU	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Ramazan GÜNLÜ	MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Sinem ÜNALDILAR KOCAMAZ	EGE ÜNİVERSİTESİ	

İlkin MİKAYILOV tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği() / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘**Avrupa Birliği Komşuluk Politikasının Azerbaycan’ın Avrupahlaşmasına Etkisi**’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

İlkin MİKAYILOV

İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Avrupa Birliği Komşuluk Politikasının Azerbaycan'ın Avrupalılaşmasına Etkisi

İlkin MİKAYİLOV

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Avrupa Çalışmaları Doktora Programı

Doğu Bloğu ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Doğu Avrupa'nın bir çok bağımsız ülkeleri Avrupa Birliği (AB) ile entegrasyon sürecine girmiş ve birçoğu üyelik başvurusunda bulunmuştur. Neticede, Birlik 2004 yılında tarihinin en büyük genişlemesi olan Doğu genişlemesini yaşamıştır. Bu genişlemeden sonra AB Doğu sınırlarındaki yeni komşularına karşı o tarihte üyelik perspektifi sunamadığı için komşularla ilişkileri düzenlemek için Avrupa Komşuluk Politikasını başlattı.

Avrupalılaşma kavramı özellikle Doğu Genişlemesi sürecinde hızla yayılan ve 1990'lı yıllarda popülerlik kazanarak çeşitli araştırmacılar tarafından araştırma konusu olmuştur. AB kendi içinde entegrasyonunu derinleştirdikçe ve dışı doğru genişledikçe üye ülkelerdeki Avrupalılaşma ve aday ülkelerdeki Avrupalılaşma konusunun mekanizmaları, nasıl gerçekleştiği ve sonuçları üzerine literatürde çalışmalar artmıştır. Son yıllarda ise üçüncü ülkelerdeki Avrupalılaşma ve özellikle de Komşuluk Avrupalılaşması, Avrupalılaşma çalışanlarının araştırma konusu olarak daha çok ilgi görmektedir. Özellikle Komşuluk Avrupalılaşmasının en önemli aracı olan Avrupa Komşuluk Politikası başladıktan sonra bu çalışmalar artmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında bağımsızlığını tekrar kazandıktan sonra demokrasi ve pazar ekonomisine geçiş ülkenin temel hedeflerinden olmuştur. Geçiş dönemindeki zorluklara rağmen Azerbaycan Batı'ya entegrasyon yolunu seçmiş ve kısa sürede Batı'daki bir çok uluslararası örgütle ilişkilerini geliştirmiştir. Azerbaycan'ın AB ile ilişkileri de 1991 yılından itibaren başlamış ve Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde halen devam etmektedir.

Son yıllardaki çeşitli krizlerle uğraşan AB için Azerbaycan'la ilişkileri önem arzetmektedir. Bu bağlamda bu tezde Komşuluk Avrupalılaşmasının dört alanı olan demokrasi aktarımı, ekonomik işbirliği, adalet ve içişleri ve çatışmaların çözümü konuları Azerbaycan açısından incelenmiştir. Komşuluk Avrupalılaşmasının en sorunlu alanı olan demokratikleşmenin önündeki engeller tespit edilmiştir. Tezde Avrupa Komşuluk Politikasının Azerbaycan'ın Avrupalılaşmasına özellikle demokrasi alanında pozitif etkisinin bulunmadığı saptanmıştır. Ancak elde ettiğimiz sonuçlara göre bunun sebebi sadece Avrupa Komşuluk Politikasının zayıflığından kaynaklanmamaktadır. Hem ülke içi hem de ülke dışı faktörlerin de önemli olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Azerbaycan, Avrupalılaşma, Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu Ortaklığı, Demokratikleşme, Komşuluk Avrupalılaşması.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

The Effect of European Neighbourhood Policy on Europeanization of Azerbaijan

Ilkin MIKAYILOV

Dokuz Eylul University

Graduate School of Social Sciences

Department of European Union

European Studies Doctoral Program

After the collapse of the Eastern Bloc and the Soviet Union, many independent countries of Eastern Europe entered into the process of integration with the European Union and most of them applied for membership. As a result, the Union faced the biggest enlargement in 2004 called Eastern Enlargement. Since this enlargement, the European Union has launched the European Neighborhood Policy to regulate relations with new neighbours because it was not possible to offer a membership perspective to its new neighbours on the eastern borders at that time.

The concept of Europeanization has been the subject of research by various researchers, especially in the Eastern Enlargement process, which has spread rapidly and gained popularity in the 1990s. As the EU deepens its internal integration and enlarges beyond, there has been an increase in the literature on how Europeanization occurs, what is the mechanisms and the consequences of Europeanization in member countries, as well as in the candidate countries. In the recent years, Europeanization in the third countries, and in particular Neighborhood Europeanization, have attracted more attention as research subjects for Europeanization researchers. Especially after the launching of the European

Neighborhood Policy, which is the most important tool of Neighbourhood Europeanization, these studies have increased.

After regaining the independence in 1991 one of the main aims for the Republic of Azerbaijan was transition to democracy and market economy. Despite the difficulties in transition period, Azerbaijan chose integration to the West and in a short time developed relations with many international organizations in the West. Azerbaijan's relations with the EU have also started since 1991 and still continue under the European Neighborhood Policy.

Relations with Azerbaijan is important for the EU, which has been dealing with various crises in the recent years. In this thesis the fields of democracy promotion, economic cooperation, justice and home affairs and conflict resolution, which are the four areas of Neighbourhood Europeanization are examined for Azerbaijan. The challenges of democratization which is the biggest problem of Neighbourhood Europeanization is examined as well. In this thesis we found that the European Neighbourhood Policy has not effected Azerbaijan's Europeanization, especially in the field of democracy. However, according to the results we have found this is not only due to the weaknesses of the European Neighborhood Policy. Both internal and external factors are important.

Key Words: European Union, Azerbaijan, Europeanization, European Neighbourhood Policy, Eastern Partnership, Democratization, Neighbourhood Europeanization.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiii
TABLO LİSTESİ	xvii
ŞEKİL LİSTESİ	xx

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. SOSYAL İNŞAACILIK	10
1.1.1. AB Entegrasyonunun Açıklanması	10
1.1.2. AB Entegrasyonunun Sosyal İnşacılık Açısından Açıklanması	15
1.2. AVRUPALILAŞMA KAVRAMI	20
1.2.1. Avrupalılaşma Kavramının Tanımlanması	20
1.2.2. Üye Devletlerde Avrupalılaşma	24
1.2.2.1. İki Yönlü Süreç	24
1.2.2.2. Avrupalılaşmanın Mekanizmaları ve Beklenen Sonuçları	25
1.2.3. Aday Ülkelerde Avrupalılaşma	30
1.2.3.1. Normatif Güç Kavramı	30
1.2.3.2. Dış Yönetişim Kavramı	33

1.2.3.3. Aday Ülkelerde Avrupalılaşma Süreci	39
1.2.3.3.1. Koşulluluk	41
1.2.3.3.2. Sosyalizasyon	44
1.3. KOMşULUK AVRUPALILAşMASI	46
1.3.1. “Lite” Koşulluluk Mümkün mü?	46
1.3.2. Komşuluk Avrupalılaşmasının Boyutları	49
1.3.2.1. Demokrasi Aktarımı	52
1.3.2.2. Adalet ve İç İşleri	53
1.3.2.3. Ekonomik İşbirliği	53
1.3.2.4. Çatışmaların Çözümü	54
1.4. AVRUPALILAşMA PATOLOJİşİ	55
1.5. RANTIYE DEVLET KAVRAMI	58
1.5.1. Rantiye Devlet Kavramının Çözümlemesi	58
1.5.2. Rantiye Devlet Kavramının Ekonomiye Etkisi	61
1.5.3. Rantiye Devlet Kavramının Politik Yapıya Etkisi	62

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA KOMşULUK POLİTİKASI VE DOğU ORTAKLIğI

2.1. AVRUPA KOMşULUK POLİTİKASININ TARİHİ	66
2.2. AVRUPA KOMşULUK POLİTİKASININ AMAÇLARI	71
2.3. AVRUPA KOMşULUK POLİTİKASININ ARAÇLARI	72
2.3.1. Ülke Raporları	73
2.3.2. Eylem Planları	73
2.3.3. İlerleme Raporları	78
2.4. AVRUPA KOMşULUK ARACI	79
2.4.1. Avrupa Komşuluk Aracının Tarihi ve Amacı	79

2.4.2. 2014-2020 Yılları Arası Avrupa Komşuluk Aracı	82
2.5. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASINA ELEŞTİRİLER	85
2.6. KOMŞULUK POLİTİKASINI GÜÇLENDİRME ÇABALARI	88
2.7. AB DOĞU ORTAKLIĞI İNİSİYATİFİ	95
2.7.1. Doğu Ortaklığına Giden Süreç ve Polonya'nın Etkisi	95
2.7.2. Doğu Ortaklığı İnisiyatifinin Amacı ve Getirdiği Yenilikler	100
2.7.2.1. Doğu Ortaklığının 'İkitaraflı' Ayağı	100
2.7.2.2. Doğu Ortaklığının 'Çoktarafı' Ayağı	105
2.8. UKRAYNA KRİZİ SONRASI AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASINI GÜÇLENDİRME ÇABALARI	109
2.9. YENİ AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI	114
2.9.1. Yeni Komşuluk Politikasının Öngördüğü Yenilikler	114
2.9.2. Yeni Avrupa Komşuluk Politikasının Değerlendirilmesi	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ - AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. AVRUPA KONSEYİ VE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	124
3.1.1. Uluslararası Sözleşmeler	131
3.1.2. Avrupa Konseyi 2014-2016 Yılları Arası Eylem Planı	135
3.2. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASINA KADAR AB AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	140
3.2.1. TACIS Programı	140
3.2.1. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması	145
3.3. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI SONRASI AB AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ	148
3.3.1. Azerbaycan İçin Eylem Planı	150

3.3.2. İlerleme Raporları	152
3.3.2.1. 2013 Yılı İlerleme Raporu	153
3.3.2.2. 2014 Yılı İlerleme Raporu	155
3.3.2.3. 2015 Yılı İlerleme Raporu	157
3.4. UKRAYNA KRİZİ SONRASI AB AZERBAYCAN İLİŞKİLER	160
3.4.1. Avrasya Birliği Avrupa Komşuluk Politikası/Doğu Ortaklığı ve Yeni İlişkiler	161
3.4.2. Ukrayna Krizi Sonrası Avrupa Enerji Politikası ve Azerbaycan'ın Önemi	164
3.4.3. Ukrayna Krizinden Sonra Azerbaycan'ın AB'ye Yönelik Yaklaşımı	169
3.5. AZERBAYCAN'IN AVRUPALILAŞMASI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ	173
3.5.1. Demokratikleşme Konusunda Problemler	173
3.5.2. Dağlık Karabağ Sorunu	183
3.5.2.1. Dört Gün Savaşı (2-5 Nisan) ve Dağlık Karabağ Sorununun Alevlenmesi	187
3.5.2.2. Rusya Öncülüğündeki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Soruna Yaklaşımı	193
3.5.3. Petrol Fiyatlarındaki Global Düşüş	196
3.5.4. Avrupalılaşma Patolojisi Yaklaşımı İle Azerbaycan	200
3.5.4.1. Azerbaycan'daki Siyasi Tutuklular Konusu	200
3.5.4.2. Azerbaycan Hükümetinin Avrupa'da İmaj Çalışmaları	207
3.5.6. Azerbaycan ve Rantiye Devlet İlişkisi	210
3.5.7. NİDA Vatandaş Harekatı	213
3.5.7. Magnitski Yasası	215

SONUÇ

217

KAYNAKÇA

228

KISALTMALAR

AA	Association Agreements (Ortaklık Anlaşmaları)
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AK	Avrupa Konseyi
AKA	Avrupa Komşuluk Aracı
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AKOA	Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı
AKP	Avrupa Komşuluk Politikası
AT	Avrupa Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
CARDS	Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation (Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı)
CEPA	Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması)
DB	Dünya Bankası
DCI	Development Cooperation Instrument (Kalkınma İşbirliği Aracı)

DKSTA	Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
ECSA	European Community Studies Association (Avrupa Bilimler Topluluğu Örgütü)
ENI	European Neighbourhood Instrument (Avrupa Komşuluk Aracı)
EIDHR	European Initiative for Democracy and Human Rights (Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı)
ECU	European Currency Unit (Avrupa Para Birimi)
EU	European Union (Avrupa Birliği)
EURONEST	EU-Neighbourhood East Parliamentary Assembly (AB-Komşuluk Doğu Parlamenterler Meclisi)
EUROPOL	Avrupa Polis Teşkilatı
EUROJUST	Avrupa Adli İşbirliğini Geliştirme Ajansı
GAERC	General Affairs and External Relations Council (Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi)
GSMG	Gayrisafi Milli Gelir
GSYİH	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
IDP	Internally Displaced People (Ülke İçinde Göç Etmek Zorunda Kalmış Kişiler)
IfSP	Instrument for Stability and Partnership (İstikrar ve Barışa Katkı Aracı)
IMF	International Monetary Fond (Uluslararası Para Fonu)
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance (Katılım Öncesi Yardım Aracı)

KEİ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KGA	Kollektif Güvenlik Anlaşması
KGAÖ	Kollektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
LNG	Liquefied Natural Gas (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz)
MEDA	Measures D'accompagnement Financières et Techniques (Mali ve Teknik İlave Tedbirler)
MENA	Middle East and North Africa (Orta Doğu ve Kuzey Afrika)
OA	Ortaklık Anlaşmaları
ODAÜ	Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri
OGSP	Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası
PHARE	Poland and Hungary: Action for the Restructuring of the Economy (Polonya ve Macaristan'a Yönelik Ekonominin Yeniden Yapılanması Programı)
PI	Partnership Instrument (Ortaklık Aracı)
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TACIS	Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States (Bağımsız Devletler Topluluğu ve Gürcistan'a Teknik Yardım Programı)
TAIEX	Technical Assistance and Information Exchange (Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Ofisi)
TANAP	Trans Anatolian Natural Gas Pipeline (Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi)

TAP Trans Adriatic Pipeline (Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi)

YAP Yeni Azərbaycan Partisi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Entegrasyon Kuramlarının Üç Aşaması	s. 19
Tablo 2: Avrupalılaşma ve Avrupa Entegrasyonu	s. 25
Tablo 3: Avrupalılaşma ve Yapısal İç Değişim	s. 26
Tablo 4: Avrupalılaşmanın İki Mantığı ve İç Değişim	s. 27
Tablo 5: Sivil ve Askeri Güç	s. 31
Tablo 6: Sivil, Askeri ve Normatif Güç	s. 31
Tablo 7: AB'nin Normatif Prensipleri	s. 32
Tablo 8: Dış Eylemler İçin AB'nin Araçları	s. 36
Tablo 9: Dış Yönetişim Modelleri	s. 38
Tablo 10: AB Koşulluluk Stratejisi'nin Bağımsız Değişkenleri	s. 43
Tablo 11: AB Sosyalizasyon Sürecinin Bağımsız Değişkenleri	s. 45
Tablo 12: Avrupalılaşmanın Üç Çeşiti, Paraleller ve Farklılıklar	s. 47
Tablo 13: AB Komşuluk Avrupalılaşması Stratejisi'nin Yaklaşımı ve Araçları	s. 50
Tablo 14: AB'nin Komşuluk Politikasına Taraf Olan Ülkelerle Akdi İlişkileri	s. 74
Tablo 15: AKP Ülkelerinin Bazı Ekonomik Göstergeleri	s. 80
Tablo 16: 2007-2013 Yılları Arasında AKOA Çerçevesinde Taahhütler	s. 81
Tablo 17: 2014-2020 Yılları Arasında AB tarafından Çeşitli Araçlar için Ayrılan Fonlar	s. 84
Tablo 18: Polonya'nın Avrupa Komşuluk Politikasına Karşı Tutumu	s. 99
Tablo 19: AB ve Doğu Ortaklığı Ülkeler Arasındaki Akdi İlişkiler	s. 101
Tablo 20: Doğu Ortaklığı Çerçevesinde Oluşturulan Tematik Platformlar	s. 106

Tablo 21: EURONEST'in Yapısı	s. 107
Tablo 22: AB'nin Doğu Partnerlere Finansal Yardımı (2011-2013)	s. 109
Tablo 23: Avrupa Komisyonu'nun AKP'ye Karşı Tutumu	s. 120
Tablo 24: AK Çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bazı Sözleşmeleri İmzalama Durumu	s. 132
Tablo 25: Doğu Ortaklığı Ülkelerinin AİHS'yi İmzalama Durumu	s. 133
Tablo 26: Avrupa Konseyi Eylem Planı Çerçevesinde Öngörülen Proje Listesi	s. 138
Tablo 27: 1991 – 1996 Yılları Arasında TACIS Kapsamında Azerbaycan'a Yapılan Yardımların Dağılımı (Milyon ECU)	s. 142
Tablo 28: 1991-1997 Yılları Arasında AB'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Yardımları	s. 144
Tablo 29: 1998 – 2006 yılları Arasında AB'nin Azerbaycan'a Yardımları	s. 147
Tablo 30: AB Güney Kafkasya ve Gürcistan Krizi Özel Temsilcileri Görev Süreleri	s. 149
Tablo 31: 2012, 2013, 2014 yılı Avrupa Komşuluk Politikası İlerleme Raporlarının Genel Değerlendirilmesi	s. 159
Tablo 32: AB'nin Enerji Konusunda Bazı Zayıf Noktaları	s. 166
Tablo 33: Uluslararası Şeffaflık Örgütün Yolsuzluk Algılama Endeksi Doğu Ortaklığı Ülkeleri	s. 173
Tablo 34: Freedom House Örgütünün Azerbaycan İçin Yolsuzluk Skoru	s. 174
Tablo 35: Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi'ne (World Press Freedom Index) Göre Doğu Ortaklığı Ülkelerinin Sıralaması	s. 175
Tablo 36: Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi'ne Göre	

Azerbaycan'ın Sıralaması	s. 176
Tablo 37: Freedom House'un Doğu Ortaklığı Ülkeleri Seçim Süreci Skorları	s. 177
Tablo 38: Doğu Ortaklığı Ülkelerinin Bazı Demokratik Göstergeleri	s. 179

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Başlıca Çağdaş Kuramlar	s. 16
Şekil 2: Merkez ve Çevre Modeli ve Ağ Modelinin Karşılaştırılması	s. 48
Şekil 3: Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu’nun Yönetişim Şekli	s. 108
Şekil 4: Yeni Komşuluk Politikasının Beş Sütunu	s. 119
Şekil 5: 1992 Yılında TACIS Kapsamında Ülkelere Yapılan Yardımlar (Milyon ECU)	s. 142
Şekil 6: Rusya’da Yaşayan AKP/Doğu Ortaklığı Ülkeleri Vatandaşları	s. 161
Şekil 7: Rusya’dan AKP/Doğu Ortaklığı Ülkelerine Yapılan Para Transferi	s. 163
Şekil 8: Güney Gaz Koridoru	s. 168
Şekil 9: Madrid Prensipleri’ne Göre Atılacak Adımlar	s. 189
Şekil 10: İlham Aliyev’in 2016 yılı Ocak Ağustos Dönemlerinde Çeşitli Kurumlarla Yaptığı Görüşmeler	s. 199

GİRİŞ

Avrupa kıtası tarihten bu güne farklı imparatorluklara, devletlere ev sahipliği yapmış ve asırlardan bu yana çeşitli kanlı savaflara sahne olmuştur. Bu savafların Avrupa için yıkıcı etkileri tarih boyu devam etmiş ve güç dengeleri bu süreçte sürekli olarak değişmiştir. Klasik güç dengelerinin oluşumu ve klasik uluslararası sistemin başlangıç tarihi olarak Otuz Yıl Savafları sonunda 1648 yılında imzalanan Westphalia Barış Anlaşması gösterilir¹. Ancak bu tarihten sonra da Avrupa kıtasında barışı sağlamak mümkün olmamıştır ve kanlı savaflar devam etmiştir. Bu savafların zirve noktaları ise Birinci ve İkinci Dünya Savafları olmuştur. Özellikle 1939-1945 yılları arasında süren İkinci Dünya Savaşı sonucunda dünya genelinde toplam 52 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiş ve Avrupa kıtasına yıkıcı etkisi olmuştur. Tarihsel olarak Avrupalı düşünürlerin, fikir adamlarının Avrupa kıtasındaki kalıcı barışı sağlama yönündeki fikirleri ve önerileri İkinci Dünya Savaşı'nın tahribatından sonra daha da hızlanmıştır. Böylece Jean-Jacques Rousseau'nun 'Sonsuz Barış Projesi' veya Immanuel Kant'ın 'Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemesi' gibi daha ortaçağ eserlerinde ortaya çıkan ve Avrupa'da kalıcı barışı sağlama felsefi düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da başlayan entegrasyon hareketleriyle birlikte yeniden gündeme gelmiştir. 18 Nisan 1951 yılında Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Fransa, Almanya ve İtalya tarafından imzalanan Paris Anlaşması ile kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) bu barışı tesis etmede ilk adım olmuş ve zamanla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) - Avrupa Topluluğu (AT) - Avrupa Birliği (AB) şeklinde değişim göstererek şimdiki halini almıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ikiye ayrılan Avrupa'da zamanla AET/AT/AB öncülüğündeki Batı Avrupa hızlı bir şekilde ekonomik gelişmişlik seviyesini yükselterek Doğu Avrupa'dan daha ileri refah seviyesine ulaşmıştır. Bu süreçte AB, Paris Anlaşması (1951), Roma Anlaşması (1957), Füzyon Anlaşması (1965), Şengen Anlaşması (1985), Avrupa Tek Seneti (1986), Maastricht Anlaşması (1992), Amsterdam Anlaşması (1997) ve

¹ Faruk Sönmezoğlu, Hakan Güneş ve Erhan Keleşoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 2011, s. 9.

Lisbon Anlaşması (2007) ile kendi hukuki çerçevesini oluştururken diğer taraftandan da coğrafi² olarak genişleyerek Avrupa kıtasında cazibe merkezi haline gelmiştir.

AB'nin derinleşme ve genişleme sürecinde özellikle 1990'lı yıllardan sonra akademik çalışmalarda Avrupalılaşma kavramının araştırılması hızlanmıştır. Featherstone'un aktardığına göre, 116 akademik dergi makalelerinin kullanıldığı araştırma sonucunda Sosyal Bilimler Atıf Endeksinde 1980 - 1989 yılları arasında yayınlanan makalelerin sadece beşinde Avrupalılaşma kavramı bulunurken, 1990 2000 arası bu sayı 91 olmuştur³. Avrupalılaşma kavramı üzerine çalışmalar artarken kavramın tam olarak ne anlama geldiği konusunda yekdil bir yaklaşım bulunmazken, kavramın çeşitli tanımları araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Araştırmamızın amacı son yıllarda literatürde sıkça kullanılan bir kavram olan Avrupalılaşma kavramını sadece AB'ye üye ve aday devletlerde değil aynı zamanda komşu ülkelerde de incelemektir. Bu bağlamda komşuluk Avrupalılaşmasının aracı olan Avrupa Komşuluk Politikasına konu olan Azerbaycan ve AB ilişkilerini incelemek tezin amaçlarından bir tanesidir. Bu konuyu incelerken literatürde yeni olan komşuluk Avrupalılaşmasının teorileştirilmesi konusunda da yeni yaklaşımları göstermek hedeflenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın araştırma sorusu: Avrupa Komşuluk Politikası Azerbaycan'ın Avrupalılaşmasına yeterli araç mıdır? Azerbaycan Cumhuriyeti AB ile ilişkileri Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde devam ettirdiği için tezde Azerbaycan'ın Avrupalılaşmasını komşuluk Avrupalılaşması çerçevesinde incelemek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede çalışmada araştırmak istenilen sorulardan bir tanesi de komşuluk Avrupalılaşmasının ne olduğudur? Literatürde komşuluk Avrupalılaşması incelenirken dört boyut öne çıkmakta ve her biri için ayrı ayrı Avrupalılaşma derecesi incelenmektedir. Literatürde Komşuluk Avrupalılaşmasının boyutları demokrasi aktarımı, ekonomik işbirliği, adalet ve iç işleri, çatışmaların çözülmesi boyutlarıdır. Bu çerçevede çalışmanın amaçlarından bir tanesi de bu dört

² 1973'de Danimarka, İrlanda ve Büyük Britanya, 1981'de Yunanistan, 1986'da İspanya ve Portegiz, 1995'de Avusturya, Finlanda ve İsveç, 2004'te Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya, 2007'de Romanya ve Bulgaristan, 2013'de Hırvatistan AB'ye katılmıştır. Ayrıca 1990 yılında Almanya'nın birleşmesi sonucunda da Federal Almanya'nın da AB'ye katılımı gerçekleşmiştir.

³ Kevin Featherstone, "Introduction: In the Name of Europe", **The Politics of Europeanization**, (Ed. Kevin Featherstone ve Claudio Radaelli), Oxford University Press, 2003, s. 5.

boyutun her biri için Azerbaycan'ın Avrupalılaşmasını incelemektir. Boyutları tek tek ele aldığımızda Azerbaycan'ın en çok sorun yaşadığı konunun demokratikleşme olduğu iddia edilmektedir. Demokratikleşme alanında Avrupa Komşuluk Politikasının yeterli etkisinin olmamasının sebebinin araştırılması tezin diğer araştırma konularındandır. Bu bağlamda çalışmada Avrupa Komşuluk Politikasının demokratikleşmeyi sağlamakta neden yeterli olmadığı iddiasına cevap aranmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda Azerbaycan'ın Avrupalılaşması için AB tarafından hangi adımların atılması gerektiği konusunda önerilerde bulunulması amaçlanmakta ve bu bağlamda konunun önemi ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın iddiasına göre Avrupa Komşuluk Politikasının Azerbaycan'ın demokratikleşmesi için yeterli araç olmamasının sebebi sadece Avrupa Komşuluk Politikasının zayıflığından kaynaklanmamaktadır. Bu bağlamda jeostratejik olarak bölgeye etkisi olan Rusya Federasyonu'nun izlediği politikalar yanısıra ülkedeki hükümetin ülkeyi rantiyecilik mantığı ile yönettiğini çalışmada iddia ediyoruz. Jeostratejik olarak Rusya'nın Azerbaycan'ı nasıl ve hangi yollarla etki alanında tutmaya çalıştığı tezde incelenmiştir. Ayrıca ülkeyi rantiyecilik mantığı ile yöneten hükümetin Avrupalılaşmayı nasıl ve hangi konularda araçsallaştırmaya çalıştığı tezde incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın sonucu olarak AB'nin gelecekte Azerbaycan'a yönelik izleyeceği politikalar açısından önerilerimiz önemlidir. Komşuluk Avrupalılaşmasının diğer boyutlarının da Avrupalılaşma derecesi tezde incelenmiştir. Avrupalılaşmanın en başarılı boyutu olan ekonomik ilişkiler (özellikle enerji konuları) ve hiç bir gelişmenin yaşanmadığı Dağlık Karabağ sorununa AB'nin hangi yollarla etkileme çabası tezin incelediği diğer konulardır.

Tez hazırlanırken nitel araştırma yöntemi kullanılmış, birincil kaynaklar incelenmiş (AB kurumlarının resmi belgeleri, AB yetkililerin resmi açıklamaları, Azerbaycan hükümetinin hükümet proglamları, basın açıklamaları, resmi konuşmaları, Rus ve başka ülkelerin yetkililerinin basın açıklamaları vs.) ayrıca bu kaynaklara ek olarak ikincil kaynaklar da incelenmiştir.

Tezin ilk bölümünde Avrupalılaşma kavramının kuramsal çerçevesi araştırılmıştır. Avrupalılaşma kavramı genelde üye ülkelerde Avrupalılaşma ve aday ülkelerde Avrupalılaşma olmak üzere ayrı ayrı incelenirken bu çerçevede her iki durum farklı

mekanizmalar, süreçler ve sonuçlara sebep olmaktadır. Son yıllarda üye ve aday ülkelerde Avrupalılaşma üzerine çalışmalar yanısıra üçüncü ülkelerde, özellikle de komşuluk Avrupalılaşması üzerine de çalışmalar yapılmaya başlanmış ve komşuluk Avrupalılaşması da araştırılmaktadır. Aynı zamanda komşuluk Avrupalılaşmasının ne olduğu ve boyutlarının ne olduğu ilk bölümde incelenmiştir. Bu bağlamda teoride yeni araştırma alanı olan komşuluk Avrupalılaşmasının teorileştirilmesine katkıda bulunmak da amaçlanmaktadır. Ayrıca Avrupalılaşmanın karanlık yönü olan Avrupalılaşma Patalojisinin özellikleri ilk bölümde incelenmiştir. Doğal kaynaklarla zengin olan Azerbaycan'ın gelirin önemli kısmı bu kaynakların dışarıya satılmasından elde edilmektedir. Bu bağlamda bu gelirlerin farklı doğal kaynak zengini ülkelerin ekonomisine ve siyasi yapısına nasıl etki ettiğini anlamak için rantıye devlet kavramı tezin ilk bölümünde incelenmiştir.

İkinci bölümde komşuluk Avrupalılaşmasının en önemli aracı olan Avrupa Komşuluk Politikası incelenmiştir. 1980 yılların başından başlayarak Doğu ve Orta Avrupa'da çeşitli sebeplerden dolayı başlayan ekonomik gerileme komunist rejimlere karşı halk tepkisine neden olmuş ve neticede bu ülkelerdeki komunist rejimler çökmüştür⁴. 1990'lı yıla gelindiğinde bütün Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasi yolu ile seçilmiş yönetimler hakimiyete gelmiştir. Bu sürecin sonucunda Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye üye olma çabaları başlamıştır. Bu süreç sonucunda 2004 ve 2007 yıllarında AB'nin doğuya yönelik en büyük genişlemesi yaşanmıştır. AB'nin doğuya doğru genişlemesi sonucunda AB sınırları değişerek doğuya doğru kaymıştır. AB'nin Batı, Güney ve Kuzey sınırları belli iken Doğu sınırlarının nerede biteceği konusunda kesin bir çizgi bulunmamaktadır. Doğu genişlemesi sürecinde aday ülkelerin geçirdiği başarılı dönüşüm süreci sonrasında komşu ülkelerde de bu başarılı sürecin devam etmesi için aday ülkelere yönelik stratejiye benzer bir strateji olan Avrupa Komşuluk Politikası 2004 yılında ilan edildi. Avrupa Komşuluk Politikası 2004 yılında başlatılsa da elbette AB'nin komşularla ilişkileri her zaman çeşitli alanlarda devam etmiştir. Özellikle ekonomik alanda öne çıkan komşularla ilişkileri düzenlemek için ortaya çıkan ilk oluşumlardan bir tanesi Avrupa-

⁴ George Schopflin, "The End of Communism in Eastern Europe", **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944-), Cilt: 66, Sayı: 1, 1990, ss. 3-16.

Arab Diyalogu'dur. 1973 İsrail-Arap Savaşı sonrası ortaya çıkan acil politik diyalog gereksinimi bu inisiyatifin ortaya çıkmasına etken olmuştur⁵. Komşuluk ve güvenlik açısından değerlendirilen bu girişim ekonomik alanların dışında fazla etki yaratmamıştır⁶. Daha sonra 1995 yılında Barselona süreci sonucunda kurulan Avrupa Akdeniz Ortaklığı ile AB'nin Akdeniz ülkeleri arasındaki ilişkileri kurumsallaştırma çabasının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu genişlemesi sonrası komşular ilişkileri ortak bir çatı altına toplamak amacıyla önerilen Avrupa Komşuluk Politikası'nın ortaya çıkması, gelişimi araçları ve zaman içinde geçirdiği değişim tezin ikinci bölümünde incelenmektedir. Tезin araştırma konusunun Azerbaycan'ın Avrupalılaşması olması sebebiyle AB'nin doğu komşuları ile ilişkileri daha ayrıntılı incelenmiş ve AKP'yi güçlendirme çabalarından bir tanesi olan Doğu Ortaklığı da tezin ikinci bölümünde incelenmiştir. Bu bölümde AKP/Doğu Ortaklığının oluşumu, öngördükleri, sonuçları vs. ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde AB Azerbaycan ilişkileri araştırılarak Azerbaycan'ın AKP çerçevesinde Avrupalılaşması değerlendirilmiştir. AB ile Azerbaycan ilişkileri incelenirken Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1991 yılında kazandığı bağımsızlık döneminden sonraki ilişkiler dikkate alınmaktadır. Tarihsel bir perspektifle baktığımız zaman Azerbaycan'ın Avrupa ülkeleri ile diplomatik temasları onbeşinci yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu devirde Osmanlı'nın Batı'ya doğru genişlemesini önlemek amacıyla Osmanlı'ya ikinci bir cephe açmak için Avrupalı devletler Akkoyunlu'larla diplomatik ve ekonomik ilişkileri geliştirmiştir⁷. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da Ekim devriminden sonra Çar'ın devrilmesi sonucunda Azerbaycan 28 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını ilan ederek Doğu ve müslüman dünyasında ilk kez Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurdu. 1918 yılının Aralık ayında Azerbaycan hükümeti kendini tanıtmak için Paris Barış Konferansı'na bir ekip göndermiştir. Batı Avrupa ile önemli sayılacak bu temas sonucunda her ne kadar

⁵Ahmad Sidqi Al-Dajani, "The PLO and the Euro-Arab Dialogue", *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 9, Sayı: 3, İlk Bahar, 1980, s. 81.

⁶ Murat Necip Arman, "Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 8, Sayı: 31, Güz 2011, ss. 45-68.

⁷ Yaqub Mahmudov, *Azerbaycan'ın Avrupa Ölkeleri ile Elaqeleri, Ağqoyunlu Dövrü (XV əsrin II yarısı)*, Tehsil, Bakü, 2007.

bağımsızlık batı ülkeleri tarafından de fakto tanınsa da 1920 yılında Bolşevik Rusya'sının işgali ile Azerbaycan'ın bağımsızlığına son verilmiştir⁸. AB ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında ilişkiler dolaylı olarak Azerbaycan için geçerli olsa da birlik içindeki ülkelerin SSCB'nin dış politikasında herhangi bir söz sahibi olmaması gerekçesiyle 70 yıllık SSCB süresince AB Azerbaycan arasında herhangi direkt ilişkilerin bulunması söz konusu değildir.

1980 yılların ortasından itibaren SSCB içinde derin ekonomik buhran yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreçte SSCB'nin son başkanı olan Gorbacov'un ülkeyi krizden çıkarmak amacıyla iki önemli politika olan 'glasnost' ve 'perestroyka' politikalarını gerçekleştirmeye çalıştı. 'Glasnost' yani 'siyasi açıklık' politikası ile SSCB tarihinde her zaman sıkıntı olmuş anti demokratik durumu değiştirmek amaçlanmış ve halkın daha özgür bir ortama kavuşması amaçlanmıştır. 'Perestroyka' yani ekonominin yeniden yapılanma politikası ile de ekonomik krizden çıkış yolları aranmıştır. Ancak merkez Moskova ile çevredeki ülkeler arasındaki sıkıntılar, o ülkelerdeki bağımsızlık hareketleri, SSCB ülkeleri arasındaki etnik çatışmalar, renkli devrim süreçleri ve SSCB merkez hükümeti yetkilileri arasındaki koordinasyon eksikliği SSCB'nin yıkılmasını hızlandırmıştır⁹. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de SSCB'den ayrılma süreci sıkıntılı olmuştur. 1988 yılından itibaren başlayan başlayan Ermenistan Azerbaycan arasındaki etnik zeminde çatışma, Ermenistan'dan Azerbaycanlı'ların katliamı ve toplu olarak nakledilmesi¹⁰ sonucu iyice şiddetlenmiş ve Dağlık Karabağ'da olaylar büyümeye başlamıştır. Bir tarafta bu kanlı olaylar, diğer taraftan da Azerbaycan halkının meydanlardaki bağımsızlık mücadelesini bastırmak için Gorbaçov'un emri ile Sovyet askerlerinin duruma el koyma girişimi daha da kanlı olaylara sebep olmuş ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin SSCB'den ayrılmasını hızlandırmıştır. Böylece 18 Ekim 1991 yılında kazanılan bağımsızlık sonrası ülkenin daha önce mevcut olmayan herhangi bir dış politikası bu tarihten itibaren şekillenmeye başlanmıştır. Nüfusu 9 milyon 705 bin kişi ve arazisi 86.6 bin metre kare olan Azerbaycan Cumhuriyeti kuzeyden Rusya ile 390 km,

⁸ Vilayet Guliyev, **Azərbaycan Paris Sülh Konfransında (1918-1920)**, Bakü, 2008.

⁹ Yevgeni Primakov, **Politikanın Mayınlı Tarlası**, Selis Kitaplar, İstanbul 2008, ss. 112-121.

¹⁰ Vaqif Arzumanlı ve Nazim Mustafa, **Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq**, Qartal Yayınevi, Bakü, 1998.

güneyden İran ile 765 km, güney batıdan Türkiye ile 15 km, kuzey batıdan Gürcistan ile 480 km, batıdan Ermenistan ile 1007 km'lik sınırla çevrilidir. Nüfusun sıklığı kilometre karede 112 kişidir. Bağımsızlığın ilk yıllarında ülke bir çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar;

- 1) Ermenistan ile yaşanan savaş ve Dağlık Karabağ sorunu,
- 2) SSCB'nin çökmesi sonucu çöken ekonomi yanı sıra sosyalist ekonomik sistemden pazar ekonomisine geçiş sırasındaki yaşanan ekonomik bunalım ve krizler, demokratik kurumların yetersizliği, kurumların güçsüzlüğü, Sovyet sistemi yönetim gelenekleri,
- 3) Bağımsızlığın ilk yıllarında ülke yönetimi içinde yaşanan hükümeti oluşturma ve yönetme krizi.

Yukarıdaki sorunların yanısıra Azerbaycan'ın coğrafi yerleşimi ülkenin dış politikasını etkileyen en önemli unsur olmuştur. 1722 yılında Çar 1. Petro'nun Azerbaycan'ı işgal etmesi¹¹ sonrası 250 yıldan fazla Rus işgali sonrası Rusya'nın yoğun kültürel ve ekonomik etkisi altında kalması, İran'da yaşayan yaklaşık 30 milyonluk güney Azerbaycan nüfusu ve İran ile mezhepsel yakınlık, Türkiye ile aynı etnik kökene sahip olma gibi faktörler ülkenin jeopolitik olarak dış politikasını etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ülkenin dış politikasını etkileyen diğer önemli faktör zengin doğal kaynaklara sahip olmasıdır. Yılmaz ve Sayın'a¹² göre Azerbaycan dış politikası dört dönemden oluşmaktadır, bunlar birinci dönem, tek yönlü dış politika ve Rusya'ya bağımlılık dönemi, ikinci dönem, Türkiye eğilimli dış politika Rusya ve İran'la ilişkilerin zora girdiği dönem, üçüncü dönemde dış politikanın yeniden yapılandırıldığı ve uluslararası politikada etkin olma çabası, dördüncü dönem bölgedeki etkin aktörler arasındaki denge politikasının yürütülmesi dönemleridir. Burada 'denge politikası' veya 'balans politikası' Haydar Aliyev'in hakimiyete gelmesinden itibaren yürütülmeye başlanılmış ve halen de devam eden politika olarak gözükmektedir. Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren Batı ile iyi ilişkiler ve Batı'ya entegrasyon ülke yönetiminin

¹¹ Ziya Bünyadov ve Yusif Yusifov, **Azerbaycan Tarixi**, Bakü, Azərneşr, 1994, s. 502-503.

¹² Reha Yılmaz ve Fatih Mehmet Sayın, Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 23-42.

söyleminde her zaman olmuştur. Ülkenin zengin doğal kaynaklarını sadece eski Rusya pazarı ile pazarlamamak için ve bu kaynaklara çeşitli pazarlar bulmak için batı ile entegrasyon hükümet için olmazsa olmaz bir seçenek olmuştur. Batılı güçlü petrol şirketlerinin var olan teknolojileri ve yatırımları sayesinde ülkedeki kaynakları üretmek ve yanı sıra batıya pazarlamak mümkün olmuştur. Bu çerçevede uluslararası kurumlarla ve bilhassa Avrupa ile ilişkileri geliştirme çabası dış politikanın bir başka hedefi olmuştur¹³.

AB açısından baktığımızda Azerbaycan'la olan ilişkilerin önemi son dönemde artmaktadır. Günümüzde AB 'çoklu krizler' dediğimiz çeşitli krizlerle karşı karşıya kalmıştır¹⁴. Zaman ilerledikçe de bu krizlerin çözülmemesi yeni krizlerin eklenmesine neden olmaktadır. 2008 yılından itibaren başlayan ve hala çözülemeyen Yunanistan'ın borç krizi; Rusya'nın Ukrayna'ya askeri müdahalesi ve Kırım'ın işgali; Suriye'deki iç savaş sonucunda hızlanan Ortadoğu'daki istikrarsızlık sonucu AB'de yaşanan göçmen krizi; Büyük Britanya'da yaşanan Brexit referandumu sonucunda Büyük Britanya'nın AB'den ayrılma sürecine girmesi; 2016 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık seçimleri sonucunda Donald Trump'ın başkan seçilmesi ve AB karşıtı ve demokrasi karşıtlığı söylemleri; AB içindeki bazı ülkelerde populist söylemlerin artması ve AB karşıtı partilerin ülkelerde daha fazla etkin olması gibi krizler hiç şüphesiz komşularla olan ilişkileri etkilemiştir. Bu sorunların çözülmesi yönünde yeni politikalar geliştirilmiştir.

AB Azerbaycan ilişkileri için önemli olan ilk AB'nin başetmeye çalıştığı sorun Ukrayna Rusya sorunudur. Bu sorunun AB için çok çeşitli boyutları olsa da enerji güvenilirliği konusunda Rusya'nın yerine değişik arz kaynaklarının bulunması konusu gündeme geldiğinden bu yana AB ile Azerbaycan ilişkilerinin önemi artmıştır. Bu bağlamda üçüncü bölümde aynı zamanda komşuluk Avrupalılaşmasının dört boyutu olan demokrasi aktarımı, ekonomik ilişkiler, iç işleri ve adalet, çatışmaların önlenmesi konusu Azerbaycan açısından incelenmiş ve değerlendirilmeler yapılmıştır. Özellikle sorunlu alan

¹³ Semed Seyidov, "Stages in Azerbaijan's Integration into Europe", **Azerbaijan Focus**, Sayı: 2, Ocak-Mart 2010, ss. 57-66.

¹⁴ Kristin Archick, "The European Union: Current Challenges and Future Prospects", **Congressional Research Service**, 21 Haziran, 2016.

olan demokratikleşmenin önündeki engeller anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca sonuç bölümünde önerilerde bulunulmuştur.

Belirtmek gerekir ki çalışmanın bazı kısıtlamaları da mevcuttur. AB Azerbaycan ilişkilerinde bir çok konuda (örneğin, ekonomik ilişkiler, enerji konuları vs.) yeterli bilgi ve araştırmalar mevcutsa da özellikle demokratikleşme konusunda ülke içinde yeterli bilgiye ulaşmak veya bu konuda resmlerin fikirlerini almakta zorluk yaşanmaktadır. Hatta söyleyebiliriz ki, demokratikleşme konusu ülkedeki bilim merkezleri, araştırmacılar için ‘gizli sansürlü’ konulardandır ve bu bağlamda yeterli bilgi bulmak güçtür. Bu çerçevede daha önce birçok çalışmada AB Azerbaycan arasındaki bir çok konuda ilişkiler incelenmişse de çalışmamız Avrupalılaştırmanın önemli boyutu olan demokratikleşme konusunda öncü çalışmalardandır. Ayrıca belirtmek gerekir ki AB Azerbaycan ilişkilerini de komşuluk Avrupalılaştırması çerçevesinde incelenmesi açısından da düşünüldüğünde çalışmamız öncü çalışmadır. Bundan sonraki çalışmalara bir teorik altyapı, kaynak olması açısından çalışmamız önemlidir.

Önemli olan bir başka konu jeopolitik olarak Azerbaycan’a Rusya ve AB dışında da başka büyük politik aktörlerin etkisinin olduğu şüphesizdir. Örneğin, yakın sınır komşular olan İran ve Türkiye, global güçler olan ABD ve Çin gibi ülkelerin de Azerbaycan’ın siyasi ve ekonomik yapısına veya davranış biçimlerine etkisi olduğu açıktır. Ancak konumuzun Azerbaycan’ın Avrupalılaştırması olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bu konuyu AB ve Rusya rekabetinin veya ‘ortak komşuluk’ çerçevesinde sınırlandırmak gerekli görülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. SOSYAL İNŞAACILIK

1.1.1. AB Entegrasyonunun Açıklanması

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kalıcı barışı sağlamak amacıyla ilk olarak Avrupa Kömür Çelik Topluluğu olarak 1951'de Paris Anlaşması ile oluşturulmuş ve daha sonra Avrupa Birliği olarak günümüze kadar devam eden bir 'entegrasyon' süreci çeşitli teorilerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Türkçe literatürde AB 'entegrasyonu' aynı zamanda AB 'bütünleşme'si olarak da kullanılmaktadır. 'Entegrasyon' kelimesinin farklı perspektiflerden tanımları mevcuttur. Ekonomik, politik, bölgesel veya bunların karışımından ibaret entegrasyon süreçlerini tanımlama çabaları mevcuttur¹⁵. Kelime anlamına bakacak olursak Türk Dil Kurumu'nun tanımına göre entegrasyon/bütünleşme, 'bireylerin, kişilerin, toplumsal kümelerin ya da daha geniş toplumsal bütünlüklerin, davranış düzenlerinin vs. değişik ya da çatışan birimlerinin uyumlulaşıp karşılıklı bağımlılık içinde birleşmeleri süreci'dir¹⁶.

Rosamond'a göre Avrupa entegrasyonunu açıklarken kuramcılarının yaşadığı en önemli zorluk neyi açıklamaya çalıştıklarıdır. Yani araştırmacılar, Avrupa entegrasyonu bir ekonomik entegrasyon mudur? Eğer öyleyse başlangıç ve bitiş noktaları nerelerdir? Ekonomik entegrasyon aynı zamanda bir politik entegrasyonu gerektiriyor mu? veya tam tersi Avrupa entegrasyonu bir politik entegrasyon mudur? Eğer öyleyse politik entegrasyon alışageldiğimiz devlet kurumlarının değiştirilmesi anlamına gelmekte midir? ve bu gibi sorularla karşı karşıya kalmaktadırlar¹⁷.

Ernst Haas'ın tanımına göre:¹⁸

¹⁵ Soren Dosenrode, "Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework", **Perspectives on Federalism**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 1-28.

¹⁶ Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe Sözlük**, Toplum Bilim Terimleri, 1975, <http://tdk.gov.tr> (09.12.2015).

¹⁷ Ben Rosamond, **Theories of European Integration**, New York: St. Martin's Press, 2000, s. 11.

¹⁸ Ernst B. Haas, **The Uniting for Europe, Social and Economic Forces, 1950-1957**, Stanford University Press, 1968, s. 16.

Kurumları mevcut ulusal devletlerin yetki alanının üzerinde yetki sahibi veya talebi olan, bir kaç farklı ulusal oluşumun politik aktörlerinin bağılılığını, beklentilerini ve politik aktivitelerini yeni merkezlere kaydırılmasına ikna olunması süreci politik entegrasyondur. Bu politik entegrasyon sonucu yeni politik topluluk mevcut olanların üstündedir.

Michael Hodges'a¹⁹ göre entegrasyon “şimdiye kadar ki var olan politik sistemler dışında yeni politik sistemlerin oluşumudur”.

William Wallace'a²⁰ göre entegrasyon “daha önce bağımsız birimler arasından yoğun ve çeşitlendirilmiş etkilenişim modelinin oluşturulması ve korunması”dır.

Avrupa entegrasyonu çeşitli kuramcılar tarafından çeşitli entegrasyon teorileri ışığında açıklanmıştır. Her kuramcı Avrupa entegrasyon sürecini kendi bakış açısıyla açıklamaya çalıştığına göre değişik entegrasyon tanımları da ortaya çıkmıştır.

Avrupa entegrasyonunu federatif perspektiften açıklamaya çalışan Spinelli'ye göre yalnız federalizme geçiş Avrupa'yı birleştirebilecektir ve oluşacak olan Avrupa Birleşik Devletleri sadece ulusal otoritelerin bağımsız kararıyla gerçekleşebilir bir durumdur.²¹ Spinelli'nin yaklaşımında önemli noktalardan bir tanesi ‘kurucu meclisin’ (Avrupa Parlamentosu) oluşturulması ve bu meclisin anayasayı hazırlaması birliği oluşturmak için gereken en önemli adımdır. Bu bağlamda Spinelli uluslarüstü kurumların oluşturulmasını desteklemiş ancak bu kurumların ekonomiden savunma ve dış işlerine kadar konularda söz sahibi olması gerekliliğini vurgulamıştır²². Spinelli'ye göre işlevselci bir yaklaşımla daha derin ve geri dönülmez birliğin oluşturulması mümkün olmayacaktır²³.

David Mitrany 1943 yılında yayınladığı ‘Working Peace System’ adlı çalışması ile, ‘işlevselci yaklaşımla’ Avrupa entegrasyonunun başarılı olacağını vurgulamıştır. Mitrany'ye göre de Avrupa'da federatif bir yaklaşımla kalıcı barışın sağlanabileceği

¹⁹ Rosamond, s. 12.

²⁰ Rosamond, s. 13.

²¹ Sergio Pistone, “Antonio Spinelli and the Strategy of the United States of Europe”, (Der. Brent F. Nelsen and Alexsander Stubb), **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. s. 86.

²² Pistone, ss. 89-90.

²³ Pistone, ss. 89-90.

bunun için de işlevsel bir işbirliğin ilk adım olarak atılması başarılı olacaktır²⁴. İşlevselci bir entegrasyon pragmatik, teknokratik ve esnek olacak ve ulusal ve uluslararası, kamusal ve özel, politik ve politik olmayan konuların kasten ayrımını bulanıklaştıracaktır²⁵. Mitrany'ye göre aynı zamanda merkezi bir otoritenin oluşacak olan yeni ajansları koordine edebilir ama merkezi bir otorite uluslararası ilişkilerde başarılı olamayacak ve arzu edilen olmayacaktır²⁶. İki kuramı karşılaştırdığımız zaman “Federalistler entegrasyonda daha yüksek önemde politik konular üzerinde dururken, işlevselciler daha ziyade daha az önemli politik konular üzerinde yoğunlaşmıştır.”²⁷

Karl Deutsch 1954 yılında ‘Political Community at International Level’²⁸ ve ‘Political Community and the North Atlantic Area’²⁹ isimli kitapları yayınlamaya başlayarak ‘işlevselci’ entegrasyon yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Deutsch’a göre başarılı bir entegrasyonun oluşması için entegre olan bölgelerde ‘biz duygusunun’ oluşması gereklidir ve ‘çoğulcu güvenlik toplumlarının’ veya ‘birleşmiş güvenlik toplumlarının’ oluşması için entegre olan bölgeler ortak değerler dizisine sahip olmalı ve onlar arasında iletişim ve etkileşim artırılmalıdır³⁰. Deutsch’e göre ‘Birleşme’ daha önce bağımsız birimler olan iki veya üç birimin daha büyük tek bir birimde toplanması ve toplanma sonucu üniter veya federal tek bir hükümet biriminin oluşmasıdır. ‘Çoğulcu’ güvenlik toplumu ise farklı hükümetlerin bağımsızlığını koruyarak oluşturduğu toplumdur³¹.

‘Birleşmiş çoğulcu toplumların’ oluşması için dokuz önemli şartın ve daha üç önemli sayılabilecek şartın oluşması gereklidir. Bunlar; karşılıklı değerlerin uygunluğu; kendine özgü hayat tarzı; daha güçlü ekonomik bağ ve kazançların beklentisi; en azından

²⁴ David Mitrany, “A Working Peace System”, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (Der. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb), Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, s. 93.

²⁵ Mitrany, s. 93.

²⁶ Mitrany, s. 94.

²⁷ Nilufer Karacasulu, “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşacı Yaklaşım”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 3, Sayı: 9, 2007, s. 85.

²⁸ Karl W. Deutsch, **Political Community at the International Level**, Garden City, New York: Doubleday and Co. Inc., 1954.

²⁹ Karl W. Deutsch ve diğerleri, **Political Community and North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience**, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957.

³⁰ Karl W. Deutsch ve diğerleri, **Political Community and North Atlantic Area, The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (Der. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb), Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, s. 116.

³¹ Deutsch ve diğerleri, 2003, s. 119.

bazı birimleri politik ve idari kapasitelerindeki belirgin artış; en azından katılan bazı birimleri ekonomik gelişmesi; kırılmayan sosyal iletişim bağları, hem coğrafi olarak belli alanlarda hem de sosyolojik olarak farklı sosyal tabakalar arasında; politik elitlerin genişlendirilmesi; insanların hareketliliği en azından eşit politik tabakalarda; iletişim ve etkileşim aralıklarının çokluğu; iletişim ve etkileşim akımlarının bedelinin karşılanması; grup rollerinin değişiminin az olmaması; karşılıklı davranışın önemli ölçüde tahmin edilebilirliği³².

Mitrany'nin çalışmalarından etkilenmiş Ernst Haas 'yeni işlevselcilik' kuramı ile Avrupa bütünleşmesini açıklamaya çalışmıştır. Kuramın temel varsayımı bir alanda başlayacak olan işbirliği gittikçe diğer alanlara da yayılarak entegrasyonu gerçekleştirecektir³³. Haas'a göre entegrasyon süreci federal kurumların çıkar gruplarını etkilediği zaman onların işbirliklerini güçlendirmesi sonucu oluşmaktadır ve aynı zamanda diğer alanlara yayılarak devam etmektedir³⁴.

Yeni işlevselci yaklaşımın dört önemli çıkış noktası vardır; 'Devlet' tanımı realist yaklaşımın tanımından daha kompleks bir yapıya sahiptir; Çıkar gruplarının ve bürokratik grupların davranışları sadece yerel politik arena ile sınırlı değil; Devlet dışı aktörler uluslararası politikada önemliler; Avrupa entegrasyonu 'yayılma' baskıları sonucu ilerlemektedir³⁵.

Yeni işlevselci teori Lindberg, Nye, Schmitter gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır³⁶. Lindberg politik entegrasyonun 'şartlarını' analiz ederken, Nye de entegrasyon için 'süreç mekanizmalarını' tanımlamaya çalışmıştır³⁷. Lindberg'e göre, "istenen eylem öyle bir durum yaratıyor ki belirlenen hedefe ulaşmak için bir sonraki

³² Deutsch ve diğerleri, 2003, s. 132.

³³ Ernst B. Haas, "The Uniting Europe", Political Community and North Atlantic Area", **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (Der. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb), Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, ss. 139-143.

³⁴ Haas, 2003, ss. 139-140.

³⁵ Ian Bache, George Stephen ve Bulmer Simon, **Politics in the European Union**, Third Edition, Oxford University Press, Nisan, 2011, s. 8.

³⁶ Karacasulu, s. 87-88.

³⁷ Karacasulu, s. 88.

adımlar atmaya gerek duyulur, bu da yeni şartların ve yeni eylemlerin oluşturulmasını güvence altına alınmasına sebep olur ve böyle devam” eden bir sürece yayılma denir³⁸.

Yeni işlevselci kuramcılar ‘işlevsel yayılma’ya ek olarak hem de ‘politik yayılma’ terimlerini kullanmışlardır. Nienmann bu bağlamda genişlemeyi açıklamak için ‘dıştan yayılma’ terimini kullanmıştır³⁹. Daha önce Haas tarafından belirtilen ‘coğrafi yayılma’ konseptine açıklamaya çalışan Nielmann ve Schmitter’e göre entegrasyon bazı çelişki ve taleplere sebep olmaktadır ki bunları entegrasyonun politika alanlarını genişlendirerek veya hızlandırarak çözmek mümkün değildir ve dolayısıyla coğrafi genişlemeye ihtiyaç vardır⁴⁰.

Avrupa entegrasyonunu açıklamaya çalışan diğer teori işlevselci yaklaşıma eleştiriler yaklaşım olan liberal hükümetlerarasıcılıktır. Yaklaşımın öncüsü olan Hoffmann’a göre işlevselcilik Avrupa entegrasyonunu açıklamaya yeterli olmamıştır bunun tam tersine entegrasyon ulus devleti temel aktör olarak savunmuştur⁴¹. Hoffmann’a göre uluslararası alanda ulus-devlet en etkili aktördür ve devlet beklenti sahibi olarak daha büyük birimin oluşturulmasında öncü, gözlemci, hatta üst birimleri yok edebilecek bir aktördür⁴². Hoffmann’ın çalışmalarını geliştirerek Moravcsik 1993 yılında liberal hükümetlerarasıcılık kavramını geliştirmiştir⁴³. Moravcsik’e göre de devletler uluslararası sistemin en önemli aktörleridir ve devletler arası pazarlık onların ulusal çıkarları ve göreceli gücüne bağlıdır⁴⁴.

Moravcsik’e göre hükümetler ‘iki basamaklı oyun’ yürütmektedirler yani yerel düzeyde ulusal çıkarlarını tanımlarlar ve belirledikleri çıkarları uluslararası arenada

³⁸ Lindberg Leon, **The Political Dynamics of European Economic Integration**, Stanford, CA: Stanford University Press; London: Oxford University Press, 1963, s. 10.

³⁹ Bache Ian ve diğerleri, s. 9.

⁴⁰ Arne Niemann ve Philippe C. Schmitter, “Neofunctionalism”, **European Integration Theory**, (Der. Antje Wiener and Thomas Diez) İkinci Baskı, Oxford, Oxford University Press, 2009, ss. 45-66’dan aktaran Bache Ian ve diğerleri, s. 10.

⁴¹ Stanley Hoffmann, “Obstinate or Obsolete? The Fate of Nation-State and the Case of Western Europe”, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, (Der. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb), Hampshire: Palgrave Macmillan, 2003, ss.157-171.

⁴² Hoffmann Stanley, s. 169.

⁴³ Andrew Moravcsik, “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 31, Sayı: 4, 1993, ss. 473–524.

⁴⁴ Andrew Moravcsik, “Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community”, **International Organization**, Cilt: 45, Sayı: 1, 1991, ss. 19-56.

pazarlık haline getirirler⁴⁵. Bu bağlamda uluslararası kurumlara da ihtiyaç vardır bu kurumlar karşılıklı olarak güven duygusunun oluşmasında önemlidir. Moravcsik Tek Avrupa Senedi ve Maastricht Anlaşmaları gibi konuları inceleyerek çalışmalarında üç önemli sonuca varmıştır: Birincisi, Avrupa yönlü seçim ulusüstü kuruluşları değil ulusal hükümetlerin tercihlerinin bir yansımasıdır; ikincisi, bu ulusal tercihler politikacıların politik beklentilerinden ve uluslararası güvenlik kaygılarında ziyade ekonomik çıkarların dengesini yansıtıyor; üçüncüsü, müzakerelerin sonucu devletlerin pazarlık gücünü yansıtmıştır ve uluslararası kurumlara karar verme yetkisi hükümetlerin tüm taraflar arasında yerine yetireleceğinin garantisinin temin edilmesidir⁴⁶.

Liberal hükümetlerarasıcılığa yöneltilen en büyük eleştirilerden bir tanesi kuramın üyeler arasındaki pazarlık sürecininin kurucu anlaşmalar için daha uygun açıkladığı ancak bu teorinin AB'nin gündelik işleyişini açıklamakta yetersiz kaldığının eleştirisidir⁴⁷.

1.1.2. AB Entegrasyonunun Sosyal İnşacılık Açısından Açıklanması

1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerde rasyonalizm ve reflektizme karşı tez olarak çıkan sosyal inşacılık (Şekil 1) öncüleri aynı zamanda Avrupa entegrasyonunu da açıklamaya çalışmışlardır⁴⁸.

Diğer kuramlara göre yeni olan sosyal inşacılık Onuf, Wendt, Checkel, Diez, Risse gibi araştırmacılar tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır. İnşacılığa göre insanlar materyal çıkarlarından ziyade sosyal faktörlerle davranışlarını belirlerler.

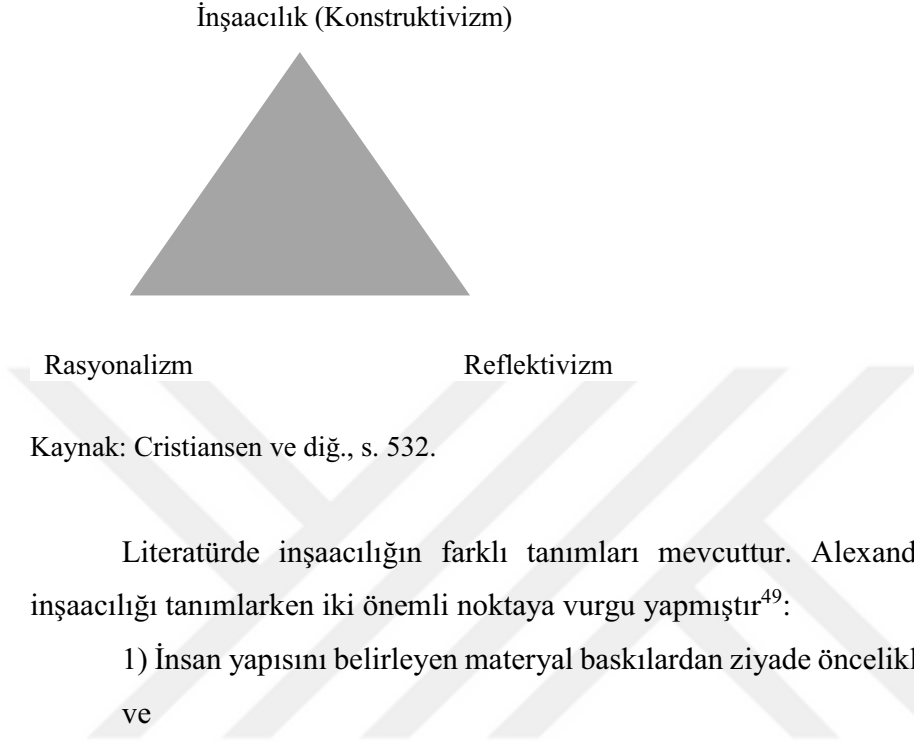
⁴⁵ Bache, s. 13.

⁴⁶ Bache, s. 13.

⁴⁷ Frank Schimmelfenning, "Liberal Intergovernmentalism in European Integration Theory", **European Integration Theory**, (Der. Antje Wiener ve Thomas Diez), Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 81.

⁴⁸ Thomas Christiansen, Knud Erik Jorgensen ve Antje Wiener, "The Social Construction of Europe", **Journal of European Public Policy**, Cilt: 6, Sayı: 4, Özel Sayı 1999, ss. 528-544.

Şekil 1: Başlıca Çağdaş Kuramlar

Kaynak: Cristiansen ve diğ., s. 532.

Literatürde inşaacılığın farklı tanımları mevcuttur. Alexander Wendt sosyal inşaacılığı tanımlarken iki önemli noktaya vurgu yapmıştır⁴⁹:

- 1) İnsan yapısını belirleyen materyal baskılardan ziyade öncelikle ortak fikirlerdir; ve
- 2) Bu aktörlerin kimlikleri ve çıkarları doğuştan verilme yerine bu ortak fikirlerle oluşmuştur.

Checkel'e⁵⁰ göre inşaacılık "iki varsayım üzerine kurulmuş sosyal sorgulamadır: ilki, birimler/devletlerin hareket ettikleri çevre materyal olduğu kadar aynı zamanda sosyal bir çevredir, ikincisi, bu tanımlama birimler/devletlere karşılıklı çıkarlarını anlamaya yardımcı olabilir".

Kratocvil ve Tulmets'in tanımına göre⁵¹ "inşaacılık fikirlerin mevcudiyetini ve sosyal aktörlerin basit davranışları bu yönde tanımlandığını kabul eder. Yani aktörlerin

⁴⁹ Aleksandr Wendt, **Social Theory of International Politics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 1.

⁵⁰ Jeffrey Checkel, "The Constructivist Turn in International Relations Theory", **World Politics**, Cilt: 50, Sayı: 2, 1998, s. 325.

⁵¹ Petr Kratocvil ve Elsa Tulmets, **Constructivism and Rationalism in the EU External Relations, The Case of European Neighbourhood Policy**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2010, s. 26.

kimlikleri uluslararası normlara uymayı gerektirir ve bu normların onların çıkarlarına veya zararlarına olduğunun hiçbir önemi yoktur.”

Stefano Guzzini’ye göre⁵² “inşaatılık ... epistemolojik olarak bilginin sosyal inşaatı, ve ontolojik olarak sosyal gerçekliğin inşaatıdır.”

Avrupa entegrasyonunu sosyal inşaatı perspektifle açıklama girişimleri özellikle 1999 yılı Journal of European Public Policy özel sayısının yayınlanması ile hız kazanmıştır. Ancak Avrupa entegrasyonunu açıklamaya çalışırken araştırmacılara göre inşaatı yaklaşımla diğer kuramları ayırmakta zorluklar yaşanabilir. Risse’ye göre liberal hükümetlerarasıcılıkta sosyal inşaatılık arasında bariz ayırım mevcuttur, ilki devletlerin tamamen kendi çıkarları üzerine entegrasyonu tanımlarken, ikincisi sosyal faktörlere özellikle kimlik faktörünü materyal çıkarılardan daha önde tutmaktadır⁵³. Ancak yeni işlevselcilik bir noktada ortak çıkarların oluşması ve ulusal düzeyden ulusüstü düzeye kimliklerin aktarılmasını savunurken konu inşaatı perspektifle üst üste düşmektedir⁵⁴.

Christiansen ve diğ. göre ise sosyal bilimler felsefesinde özel yere sahip olan bir kavramdır ve inşaatılığı sadece Avrupa entegrasyon teorisi olarak görmek ve diğer Avrupa entegrasyon teorileriyle karıştırmak doğru değildir⁵⁵. İnşaatılık, Avrupa entegrasyonunu anlamak noktasında literatüre üç önemli katkısı olmuştur⁵⁶:

- 1) Birim ve yapıların karşılıklı yapıcılığının kabulü Avrupalılaşıma kavramını ve üye ülkelerdeki etkisi anlamakta daha fazla yardımcı oluyor;
- 2) Avrupa yasalarının, kurallarının ve politikalarının yapıcı etkisinin Avrupa entegrasyonunun sosyal kimlik ve çıkarları nasıl şekillendirdiğini öğrenmeye yardımcı olmaktadır;
- 3) İletişimsel uygulamaların öğrenilmesi Avrupa ve AB’nin söylem olarak inşaatı ve Avrupa entegrasyonunu aktörlerin nasıl kavramaya çalıştıklarını anlamaya yardımcı olmaktadır.

⁵² Stefano Guzzini, “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, **European Journal of International Relations**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2000, s. 160.

⁵³ Thomas Risse, “Social Constructivism and European Integration”, **European Integration Theory**, (Der. Antje Wiener ve Thomas Diez), Oxford, Oxford University Press, 2004, ss. 159-176.

⁵⁴ Risse, 2004, s. 162.

⁵⁵ Christiansen ve diğ., s. 530.

⁵⁶ Risse, 2004, s. 166.

Avrupa entegrasyonu sosyal inşaacılık açısından açıklanırken özellikle Avrupalı kimlik konusu ön plana çıkmaktadır. İnşaaacı yaklaşım kimlik oluşturma sürecini açıklayarak Avrupa entegrasyonuna katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda üç katkıdan bahsedebiliriz. Kimlikler sadece bize verilmiş bir kavram değil aynı zamanda konuşma ve söylem olarak da oluşturulabilir bir kavramdır⁵⁷. İkinci olarak kimlik tamamen sabit bir kavram olmadığı ve genel kabul olarak ulus devletlerdeki kimlikler önemli ölçüde belirgin olsa da her zaman alternatif bir kimlik oluşturma süreci mümkündür⁵⁸. Üçüncü olarak kendi kimliğini tanımlarken öteki kimliklere ihtiyaç vardır, örneğin ‘Avrupalı’ olmak karşında ‘Asyalı’ veya ‘Afrikalı’ olmadıktan sonra bir anlam ifade etmemektedir. Bu açıdan baktığımızda Avrupalı entegrasyonu ilerledikçe Avrupalı kimliği oluşturma süreci de bu entegrasyona katkı sağlamaktadır. Oluşturulmuş veya oluşturulmakta olan ‘ortak Avrupalı’ duygusu entegrasyonu hızlandırıcı etkiye sahiptir. Ancak AB’lilik ile Avrupalılık arasında farklılıkların olması bir gerçekdirse de bugün ‘Avrupa’lı olmak için AB’li olmak bir önşart olarak görülmekte ve bu da Avrupa entegrasyonunun başarısı olarak görülmektedir. Örneğin, Yunanistan’ın ekonomik durumu Avrupa Topluluğu’nun kriterlerine uymasa da bir Avrupa demokrasisinin doğuş yeri olarak AB’ye üyeliği kabul edilmiştir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB’ye başvurması “Avrupa’ya geri dönüş” olarak algılanmıştır⁵⁹. Bir başka örnek Türkiye’nin üyelik sürecinde yaşanılmakta ve sürekli olarak ‘Avrupalılığı’ sorgulanmaktadır.

Sosyal İnşaaacılığın diğer bir önemli parçası ‘söylem’, ‘dil’ veya ‘iletişim’dir. Onuf’a göre dil sosyal inşaacılıkta önemli konumdadır⁶⁰ ve “ontolojik zeminde dili sadece dünyayı ifade etmek olarak gören pozivitizme inşaacılık karşı çıkmaktadır. Dilin aynı zamanda inşaacı fonksiyonu vardır. Konuşarak biz dünyayı oluşturuyoruz”.

⁵⁷ Thomas Diez, “Europe’s Others and the Return of Geopolitics”, **Cambridge Review of International Affairs**, Cilt: 17, Sayı: 2, Temmuz 2004, s. 321.

⁵⁸ Diez, 2004, s. 321.

⁵⁹ Karacasulu, s. 96.

⁶⁰ Nicholas Onuf, “Worlds of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations”, **Vision of International Relations: Assesing an Academic Field**, (Der. Donald J. Puchala), Columbia, University of South Carolina Press, 2002, ss. 119-141.

AB işleyişinin her kademesinde ‘dil’ ve ‘söylem’ her zaman etkindir. İnşaaacı yaklaşıma göre AB içinde politika üretmede ve politikaların oluşturulmasında ‘söylem’in önemli ölçüde katkısı vardır⁶¹.

Sosyal İnşaaacı yaklaşım uluslararası ilişkiler literatürüne girdikten sonra araştırmacılar tarafından Avrupa entegrasyonunu da açıklamak için kullanılmaktadır. Realist yaklaşımda birim/devlet davranışlarında materyal öncelikler ön planda olmaktadır ancak inşaaacı yaklaşımda normler, fikirler, değerler, kimlik, dil ve söylem gibi konular ön plana çıkarak insanların, birim ve devletlerin materyal çıkarlardan ziyade sosyal yapılarla hareket ettiklerini savunmaktadır. Sosyal inşaaacı yaklaşımın AB’nin dış politikasına etkisi özellikle AKP çerçevesinde ikinci bölümde tekrar incelenecektir.

Avrupa entegrasyonunu incelediğimizde, Diez ve Wiene⁶²’e göre “Avrupa entegrasyon kuramlarının üç aşamada geliştiğini söylemektedir: açıklayıcı, analitik, inşaaacı. Bu aşamalar çok kesin hatlar ile birbirinden ayrılmamakla beraber bazı kuramsal eğilimlerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini belirtmek için verilmiştir.”⁶³ (Tablo 1).

Tablo 1: Entegrasyon Kuramlarının Üç Aşaması

Aşama	Ne zaman	Başlıca Temalar
Entegrasyonun Açıklanması	1960’lar ve sonrası	Entegrasyonun sonuçları nasıl açıklanır? Niye Avrupa entegrasyonu oluyor?
Yönetimin Analizi	1980’ler ve sonrası	AB nasıl bir politik sistemdir? AB’de politik süreç nasıl tanımlanabilir? AB’nin kuralları nasıl tanımlanabilir?

⁶¹ Christiansen, s. 541.

⁶² Thomas Diez ve Antje Wiener, “Introducing the Mosaic of Integration”, **European Integration Theory**, (Der. Antje Wiener ve Thomas Diez), New York, Oxford University Press, 2005, ss. 1-25.

⁶³ Karacasulu, ss. 84-85.

AB İnşası	1990'lar ve sonrası	Entegrasyon nasıl ve hangi sosyal ve politik sonuçlar ile gelişir? Entegrasyon ve yönetim nasıl kavramsallaştırılır? Nasıl olmalı?
-----------	---------------------	---

Kaynak: Karacasulu, s. 85.

1.2. AVRUPALILAŞMA KAVRAMI

Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan ve hızla popülerlik kazanan 'Avrupalılaşma' kavramı bir çok araştırmacının ilgi alanını çekmektedir. Ancak farklı araştırmacılar tarafından farklı 'Avrupalılaşma' tanımları yapılmaktadır. Bu bağlamda Avrupalılaşmanın bir süreç mi veya bir sonuç olduğu konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Öncelikle bölümümüze Avrupalılaşma tanımı ile başlayacağız. Daha çok çalışma alanı buldukça Avrupalılaşma kavramının tanımı da bu bağlamda değişime uğramıştır. Avrupa bütünleşme süreci 1980'lerden sonra hız kazanmaya başladıkça ve bütünleşme, genişleme ve derinleşme sürecinde de ilerledikçe Avrupalılaşma kavramının da tanımında değişiklikler olmuştur. Belirtmek gerekir ki, bu süreç doğal olarak günümüzde de devam etmektedir.

1.2.1. Avrupalılaşma Kavramının Tanımlanması

Ladrech'e göre Avrupalılaşma⁶⁴, "Avrupa Topluluğu'nin politik ve ekonomik dinamiklerinin, ulusal politikaların ve politika yapma sürecinin organizasyonel mantığının bir parçası haline geldiği kademeli bir uyum sürecidir".

Lars Mjoset'in⁶⁵ yaptığı tanımda Avrupalılaşma, "Avrupa'nın etkisinin, özellikle Avrupa kurumsal modellerinin orijinal kaynaklarının dışındaki alanlara yayılması"dır.

⁶⁴ Robert Ladrech, "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France", **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1994, s. 69.

⁶⁵ Lars Mjoset, "Historical Meanings of Europeanisation", **ARENA Working Paper**, Sayı: 24, 1997, s. 1.

Bulmer ve Burch⁶⁶'a göre Avrupalılaşma, "AT/AB gereksinimleri ve politikalarının üye ülkelerin politika gündemi ve hedeflerini ne derecede etkilediği ve AT/AB uygulamalarının, işleyen süreçlerinin ve idari değerlerin üye devletlerinin idari uygulamaları ile ne derece iç içe geçtiği ve bastırıldığıdır".

Caporaso ve Jupille'ye⁶⁷ göre Avrupalılaşma, "AB düzeyinde siyasal kurumsallaşma"dır. Bu bağlamda Avrupalılaşmayı AB'lileşme olarak da tanımlamak mümkündür.

Börzel'e göre⁶⁸ Avrupalılaşma, "ulusal politika alanlarının artan bir şekilde Avrupa ölçüsündeki politika üretiminin konusu haline geldiği süreci"dir.

Cowles ve diğerleri'ne⁶⁹ göre Avrupalılaşma "Avrupa düzeyinde farklı yönetim yapılarının, bir başka sözle aktörler arasındaki etkileşimleri resmileştiren ve siyasi sorunların çözümünü sağlayan siyasi, hukuki ve sosyal kurumların ve yaptırım gücüne sahip kuralların oluşturulmasında uzmanlaşmış politika ağlarının ortaya çıkması ve gelişimi"dir.

Heritier⁷⁰'e göre Avrupalılaşma, "Avrupa kararlarından kaynaklanan üye devletlerin politika ve siyasi ve idari yapılarını etkileyen bir süreçtir. Bu unsurları içermektedir: Avrupa kararları, bu kararlardan doğan süreçler aynı zamanda bu süreçlerin ulusal politikalar karar süreçlerine ve kurumsal yapılara etkisi"dir.

Olsen⁷¹'e göre ise Avrupalılaşmanın tek bir tanımı yapmaktansa farklı alanlarda kullanımını incelemenin daha doğru olduğunu düşünerek bu beş farklı alanı şöyle belirtmektedir: Avrupalılaşma "1) Dış sınırlardaki değişim; 2) Avrupa yönetim

⁶⁶ Simon Bulmer ve Martin Burch, "Organizing for Europe: Whitehall, the British State and the European Union", **Public Administration**, Cilt: 76, Sayı:4, 1998, s. 602.

⁶⁷ James A. Caporaso ve Joseph Jupille, "'Sovereignty and Territoriality in the European Union: Transforming the UK Institutional Order", **Restructring Territoriality: Europe and the United States Compared**, (Ed. Christopher K Ansel ve Giuseppe Di Palma), Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 2.

⁶⁸ Tanja A. Börzel, "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain", **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1999, s.574.

⁶⁹ Maria Cowles G, James A. Caporaso ve Thomas Risse, **Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change**, Ithaca and London, Cornell University Press, 2001, s. 3.

⁷⁰ Adrienne Heritier, ve diğ., **Differential Europe. The European Union Impact on National Policy Making**, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001.

⁷¹ Johan P. Olsen, "The Many Faces of Europeanization", **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 40, Sayı: 3, 2002, s. 929.

seviyyesinde kurumların oluşması 3) ulusal ve ulus altı yönetim sistemlerine nüfuz 4) Avrupa için özgü olan politik organizasyon ve yönetişimin Avrupa alanının ötesine aktarılması 5) birleşik ve siyasi olarak güçlü Avrupa amaçlayan siyasi bir proje.”dir.

Bache⁷²,ye göre Avrupalılaşıma “AB yönetim sistemi üzerinden gelişen politikaların, pratiklerin ve tercihlerin, politikaların (ve yönetişimin) iç arenada yeniden uyarlanması ve yeniden şekillendirilmesi”dir.

En yaygın olarak kullanılan tanımlardan bir tanesi Avrupalılaşıma uzmanlarından olan Radaelli tarafından yapılmıştır. Radelli’ye⁷³ göre:

İlk olarak AB kararlarında tanımlanan ve konsolide olan (sağlamlaştırılan) daha sonra yerel söylem, kimlikler, politik yapılar ve kamu politikalarına dahil edilen resmi ve resmi olmayan kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, stillerin, ‘yapma biçimlerinin’ ve paylaşılan inançlar ve normların inşa (a), yayılma (b) ve kurumsallaşma (c) sürecidir.

Yakın zamanda yapılan en son tanımlardan bir tanesi yine Ladrech tarafından yapılmıştır. Ladrech⁷⁴e göre Avrupalılaşıma, “motivasyon mantığı AB politika ve karar verme sürecine bağlı olan üye ülkeler içindeki değişim”dir.

Yukarıda verilenler yanısıra daha da fazla Avrupalılaşıma tanımı vermek mümkündür. Ancak kavramın tanımsal sorununun olduğunu da göz önünde bulundurarak Avrupalılaşıma olgusunun nasıl geliştiği ve nasıl bir süreç olduğu önemlidir. Bunun yanısıra Avrupalılaşımanın nasıl gerçekleştiği ve hangi mekanizmalar ile gerçekleştiği çok önemlidir. Radaelli bir başka çalışmasında Avrupalılaşıma kavramının tanımının netleşmesi amacıyla Avrupalılaşıma kavramının limitlerini oluşturmaya çalışarak ne olmadığı konusunun araştırılmasının önemini belirtmiştir⁷⁵. Yazara göre Avrupalılaşıma

⁷² Ian Bache, “Europeanization and multi-level governance: EU cohesion policy and pre-accession aid in Southeast Europe”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Cilt: 10, Sayı: 1, Mart, 2010, ss. 1–12.

⁷³ Claudio M. Radaelli, “The Europeanization of Public Policy”, **The Politics of Europeanization**, (Ed. Featherstone, K. ve Radaelli Claudio), Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 30.

⁷⁴ Robert Ladrech, **Europeanization and National Politics**, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2010, s. 2.

⁷⁵ Claudio M. Radaelli, “Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change”, **European Integration Online Papers (EIOP)**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm> (10.06.2015), s. 6.

kavramı ‘yakınsama’, ‘uyum’ ve ‘siyasi bütünleşme’ kavramlarından ayırt edilmelidir. Radaelli’ye göre kavram geniş bir çalışma alanı bulabilmektedir ve örneğin bir tarihçi Rönesans’tan itibaren Avrupalılaşma olgusu üzerinde çalışabilir⁷⁶. Flokhart⁷⁷’a göre son yıllarda araştırma konusu genişlemekte olan Avrupalılaşma aynı zamanda AB-lileşme anlamına gelmektedir. Avrupalılaşma ise Avrupalı kimliğinin oluşturma süreci olarak aynı zamanda AB-lileşmeyi de kapsamaktadır. Flokharta’a göre Avrupalılaşmanın kademeleri şunlardır⁷⁸:

- 1) 1450 öncesi: Avrupalı kendini anlaması
- 2) 1450-1700: İlk Avrupalılaşma Devri
- 3) 1700-1919:Başlangıç Avrupalılaşma Devri
- 4) 1919-: Çağdaş Avrupalılaşma (içe doğru) Devri
- 5) 1945-: Çağdaş Avrupalılaşma (dışa doğru) ve AB’lileşme Devri.

Literatürde Avrupalılaşma yerine ‘Avrupafikasyon’ terimi de kullanılmıştır⁷⁹. Avrupalılaşma kavramının nasıl gerçekleştiğini anlamak için öncelikle Avrupalılaşma kavramının nerede gerçekleştiğini tesbit etmenin yararlı olduğunu düşünüyorum.

Gawrich ve diğerleri⁸⁰’ne göre Avrupalılaşma ‘boyutu’, AB politikalarına yeni boyutların gelmesi ile paralel olarak gelişmektedir. Bu bağlamda yazarlara göre Avrupalılaşmayı üç farklı boyutta inceleme gereklidir. Bunlar:

- 1) AB üyesi ülkelerde Avrupalılaşma;
- 2) AB’ye aday ülkelerde Avrupalılaşma;
- 3) Komşuluk Avrupalılaşmasıdır⁸¹.

⁷⁶ Claudio Radaelli, “Europeanisation: Solution or Problem?”, **European Integration Online Papers (EIOp)**, Cilt: 8, Sayı: 16, 2004, s. 2.

⁷⁷ Trine Flokhar, “Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms Across Time and Space”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 48, Sayı: 4, 2010, ss. 789-790.

⁷⁸ Flokhar, s. 795.

⁷⁹ Sven Andersen ve Kjell Eliassen, **Making Policy in Europe. The Europeification of National Policy-making**, London, Sage, 1993.

⁸⁰ Andrea Gawrich, Inna Melnykovska and Rainer Schweickert, “Neighbourhood Europeanization Through ENP, The Case of Ukraine”, **KFG Working Paper Series**, Sayı: 3, Kolleg-Forscherguppe (KFG), **The Transformative Power of Europe**, Free University Berlin, August, 2009.

⁸¹ Gawrich, s. 1.

1.2.2. Üye Devletlerde Avrupalılaşıma

1.2.2.1. İki Yönlü Süreç

Öncelikle Avrupalılaşıma süreci hem ‘yukarıdan aşağıya’ hem de ‘aşağıdan yukarıya’ oluşabilen bir süreçtir. Yukarıdan aşağıya Avrupalılaşıma süreci AB düzeyinde oluşan politikaların üye ülkelerce kabul edilmesi anlamında kullanılmaktadır. Aşağıdan yukarıya ise üye ülkelerin öncü oldukları politikaları AB düzeyine aktarmaları anlamına gelmektedir. Schmidt’e göre aşağıdan yukarı olan süreç Avrupa entegrasyonu yukarıdan aşağıya olan süreç ise Avrupalılaşımadır⁸² (Tablo 2). Ancak Börzel’e göre üye ülkeler bu süreçte sadece pasif olarak ‘alıcı’ değillerdir aynı zamanda ‘biçimlendirici’ rolünü de oynamaktadırlar⁸³. Bu süreçte yerel hükümetlerin oynadığı rol ön plana çıkmaktadır. Yerel düzeyde aktörler Avrupa düzeyinden gelen talepleri kendi çıkarları doğrultusunda ‘biçimlendirmek’ için hükümetlere baskı uygularlar ve Avrupa düzeyinde de hükümetler müzakereler ile politikaları oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu durumda hem Avrupa düzeyinde sorumluluğu olan hem de yerel düzeyde sorumluluğu olan ulusal hükümetler en fazla baskıya maruz kalmaktadırlar. Dolayısıyla Avrupalılaşıma süreci iki yönlü olarak devam etmektedir⁸⁴. Yazara göre bu durumda maliyetleri düşürmenin en iyi rolü yerel politikaları Avrupa düzeyine taşımaktır. Politikaları ‘almak’ veya ‘biçimlendirmek’ tamamen o ülkelerin müzakere gücü ve kapasiteleri ile doğru orantılıdır.

Morlino⁸⁵ ve Graziona⁸⁶’ya göre Avrupalılaşıma bir iç içe geçmiş süreçtir ve ilk olarak Avrupa düzeyinde bağımsız bir politik sistemin, belli kurallar koyan politik

⁸² Vivien A. Schmidt, “Europeanisation and the mechanics of Economic Policy Adjustment”, **European Integration Online Papers (EIOP)**, Cilt: 5, Sayı: 6, 2001, s. 3.

⁸³ Tanja A. Börzel, “**Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization**”, Queen’s Papers on Europeanisation, Sayı: 2, 2003, ss. 1-15.

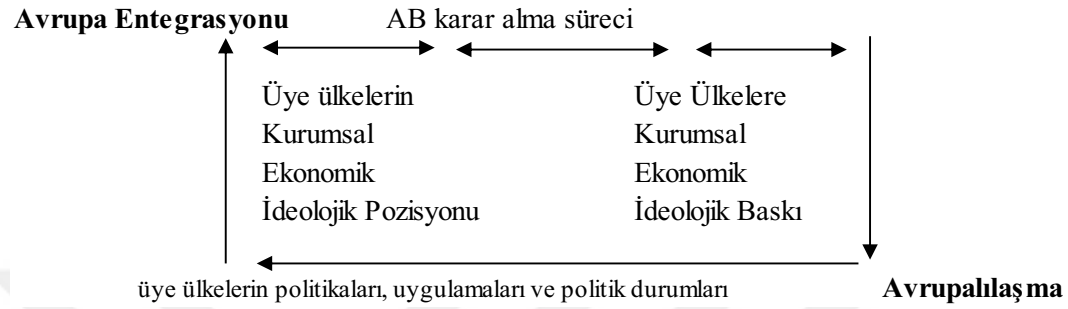
⁸⁴ Börzel, 2003, s. 5.

⁸⁵ Leonardo Morlino, “Europeanisation and Representation in Two Europes”, **IUE Working Paper**, European University Institute, Florence, December, 1999

⁸⁶ Paolo Graziano, “The Europeanisation of Cohesion Policy: The Italian Case”, (Basılmamış makale), **IIIrd Summer School in Comparative Politics: Europeanisation of National Politics: Challenges and Opportunities for European Institutions and National Political Systems**, 10-22 Temmuz, 2000, Siena, s. 4.

kurumların oluşması ve gelişmesi, daha sonra kurumlardan normların, kuralların, direktiflerin ve değerlerin ulusal politik kurumlara, karar alma süreçlerine etki etmesidir.

Tablo 2: Avrupalılaşma ve Avrupa Entegrasyonu

Kaynak: Schmidt, s. 3.

1.2.2.2. Avrupalılaşmanın Mekanizmaları ve Beklenen Sonuçları

Yine Börzel ve Risse'ye göre, Avrupalılaşmanın gerçekleşmesi için Avrupa düzeyinde ve ulusal düzeydeki politikalar, süreçler ve kurumlar arasında belirli ölçüde 'uyumsuzluk' olması gereklidir. Yazarlara göre 'uyum düzeyi', yani AB ve ulusal düzeydeki politika, süreç, norm vs. ne kadar farklı olursa o derecede AB tarafından sunulan politikaların adaptasyonu zorlu ve maliyetli olacak, aynı zamanda AB tarafından 'adaptasyon baskısı' artacaktır⁸⁷.

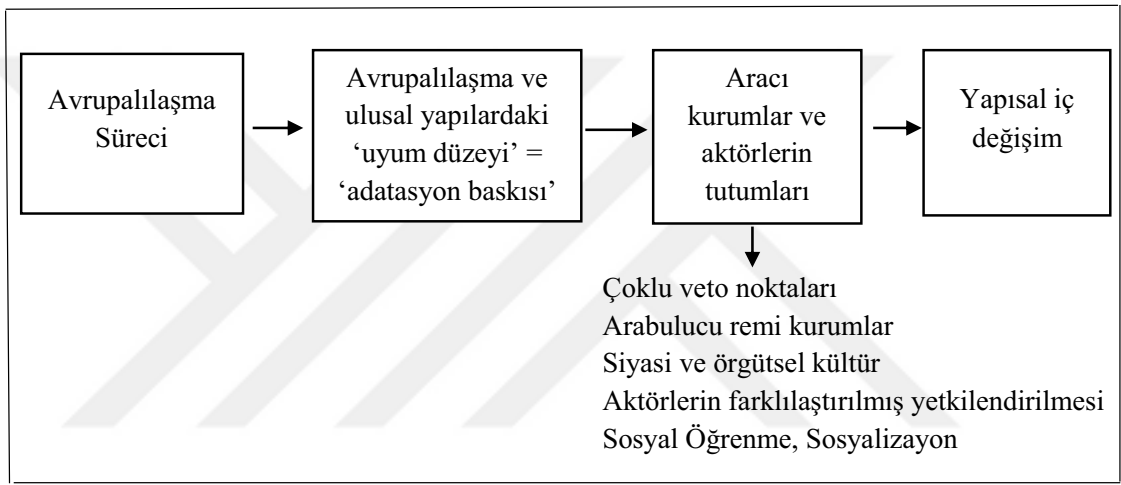
Avrupalılaşma sürecini modelleştiren ve bir çok çalışmaya çıkış noktası olan çalışma olan Cowles ve diğ.⁸⁸ göre Avrupalılaşma üç aşamalı bir süreçtir. Öncelikle yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk olarak AB düzeyinde ulusal düzeyde uygulanması için çıkan bir politikanın mevcut olması gereklidir. Daha sonra 'uyum düzeyi' ve AB tarafından yapılan 'adaptasyon baskısı' gerçekleşmektedir. Üçüncü aşamada ise ulusal düzeyde oluşan tepkiler öne çıkmaktadır. Bu aşamada 'çoklu veto noktaları'nın fazlalığı veya azlığı adaptasyon sürecine etki edecek en önemli faktörlerden bir tanesidir. 'çoklu veto noktaları' oluşabilecek maliyetlere katlanmak istemeyen ve değışime direnç gösteren

⁸⁷ Cowles, Caporaso ve Risse, s. 7.

⁸⁸ Cowles, Caporaso ve Risse, s. 6.

ulusal düzeyde olan aktörlerdir ve bunlar Avrupalılaşma sürecini yavaşlatmaktadır⁸⁹. Avrupalılaşma sürecini aynı zamanda kolaylaştıran unsur olan ‘resmi aracı kurumlar’ın ‘adaptasyon baskısını’ hafifletmek açısından önemi büyüktür. ‘Resmi aracı kurumlar’ ulusal aktörlere maddi ve ideolojik destekler sunarak adaptasyon sürecini hızlandırmaya çalışmaktadır⁹⁰. Bu süreçte diğer olgular da adaptasyonu hızlandırabilmektedir, bunlar ‘politik ve örgütsel kültür’, ‘aktörlerin yeniden güçlendirilmesi’, ‘öğrenme’dir (Tablo 3).

Tablo 3: Avrupalılaşma ve Yapısal İç Değişim.

Kaynak: Cowles, Caporaso ve Risse, s. 6.

Christoph Knill and Dirk Lehmkuhl⁹¹’a göre Avrupalılaşmanın üye ülkelerdeki etkisi üç şekilde gerçekleştirilmektedir. İlki *kurumsal uyum*, yani AB düzeyinde oluşan kararların üye ülkelere ‘empoze’ edilmesi, bir başka deyişle AB düzeyinde oluşan politikaların üye ülkeler için zorunlu olarak kabul edilmesi ve değişimin yapılması gerekliliğinin ortaya çıkmaktadır. İkincisi değişen *yerel fırsat yapıları*, yani ulusal aktörler içerisinde kaynakların yeniden dağılması, bir başka deyişle AB kurallarını zoraki bir şekilde ülkelere empoze etmemekle beraber yaptığı düzenlemelerle yerel aktörlerin güç ve kaynak dağılımındaki değişikliklere karşı verdikleri tepkiler sonucunda Avrupalılaşma

⁸⁹ Cowles, Caporaso ve Risse, s. 9.

⁹⁰ Cowles, Caporaso ve Risse, ss. 9-10.

⁹¹ Christoph Knill ve Dirk Lehmkuhl, “The National Impact of European Union Regulatory Policy: Three Europeanization mechanisms”, **European Journal of Political Research**, Cilt: 41, Sayı: 2, 2002, s. 257.

gerçekleştirmektedir. Üçüncü *politika şekillendirme*, ulusal aktörlerin inanç ve beklentilerindeki değişimi sağlayarak o aktörlerin davranışlarını etkilemek hedeflenmektedir. Yazarlara göre bu üç değişim yaklaşık tüm Avrupa politikalarında geçerli olsa da politika çeşitlerine göre bu üç mekanizma değişiklik gösterebilmektedir⁹².

Radaelli çalışmasında *dikey* ve *yatay* mekanizmalar olmak üzere iki farklı mekanizmadan bahsetmektedir⁹³. Yazara göre dikey mekanizma, AB tarafından hazırlanan politikaların hiyerarşik bir şekilde yukarıdan aşağıya ulusal ülkelere aktarılması anlamına gelmektedir. Bu durum yukarıdan aşağıya zorlayıcı bir şekilde devam etmektedir. Yatay mekanizmalarda ise AB'nin zorlayıcı bir tutum sergilememektedir. Yapılan düzenlemeler yerel aktörlerin beklentilerini etkileyerek onların tutumlarında değişikliklere neden ola bilmekte böylece değişime sebep olmaktadır.

Börzel ve Risse Avrupalılaşma sürecini yine Risse, Cowles ve Caporaso'ya ek olarak 'sosyalizasyon' veya 'sosyal öğrenme' konusunu daha da geliştirmeye çalışmışlardır. Rasyonalist bakış açısıyla konuya yaklaşıldığında 'sonuçsallık mantığı' ve sosyolojik bakış açısıyla ise 'uygunluk mantığını' ele alırsak, birinci açıdan düşünüldüğünde çoklu veto noktaları ve formal kurumlar kazanımları yeniden paylaşarak 'iç yapısal değişim' gerçekleştiriyor, ikinci açıdan baktığımızda 'değişim aktörleri' veya 'norm girişimcileri' ve 'enformal kurumlar', 'iç yapısal değişimi' gerçekleştirmektedirler⁹⁴ (Tablo 4). Dolayısıyla sosyalizasyon süreci ile iç yapısal değişimin gerçekleşmesi için 'değişim aktörlerinin veya norm girişimcilerinin ve enformal kurumların politika belirleyiciler üzerinde baskısının oluşması gerekmektedir.

Tablo 4: Avrupalılaşmanın İki Mantığı ve İç Değişim

⁹² Knill Christoph ve Dirk Lehmkuhl, ss. 255-280.

⁹³ Radaelli, 2003, ss. 40-44.

⁹⁴ Börzel ve Risse, 2000, s. 9.

Kaynak: Börzel ve Risse 2003.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Avrupalılaşma sürecinde üye ülkelerinin oynadığı rol büyüktür. Üye ülkelerin hükümetleri hem yerel düzeyde gelen baskıya hem de Avrupa'dan gelen baskı arasında kalmaktadırlar. Börzel'e göre üye ülkeler Avrupalılaşmayı ilk olarak tercih ettiklerine göre daha sonra da eylem kapasitelerine göre 'biçimlendirmeye' çalışmaktadırlar⁹⁵. Her iki durumda da Avrupalılaşmanın gerçekleşeceği alanda gelişmişlik bu ülkelerin politikayı 'biçimlendirmesini' kolaylaştıran unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yazar ülkelerin Avrupalılaşma sürecine tepkisini üçe ayırmaktadır. Bunlar *hız belirleyiciler*, *ayak diretenler* ve *çerçeve oluşturanlar* olarak üçe ayrılmaktadır⁹⁶. Hız belirleyiciler belirli politika alanlarının Avrupa genelinde yayılması için 'öncü' olmaya çalışmaktadırlar

⁹⁵ Tanja A. Börzel, "Pace Setting, Foot Dragging and Fence-Sitting: Member States Responses To Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2002.

⁹⁶ Börzel, 2002.

böylece zaten güçlü pozisyona sahip oldukları bu alanlarda diğer ülkelere karşı avantaj sağlayarak çıkar elde etmek istemektedirler. Ayak diretenler ise Avrupa seviyyesinde uygulanması kararlaştırılan politikalara karşı yerel düzeyde yüksek maliyetin olması yanı sıra yerel aktörlerden gelen baskılar sonucu mümkün olduğu kadar direnç göstermeye çalışmaktadırlar. Direnç gösterme kapasiteleri düşük olan üye hükümetler Avrupa düzeyinde gelen politikaların uygulanması için çeşitli tazminatlar, fonlar ve yardımlar beklemektedirler. Yazara göre üçüncü kategorideki ülkeler ise belirli politika alanlarının Avrupalılaşması sürecinde tarafsız kalmaktadırlar ve çoğu zaman diğer ülkelerle koalisyonlar oluşturarak Avrupa düzeyinde gelen politikalara tepki vermektedirler⁹⁷.

Radaelli çalışmasında Avrupalılaşma'nın dört olası sonucunun olabileceğini belirtmektedir⁹⁸. Bunlar; “eylemsizlik”, “emilim”, “uzlaşma” ve “uzaklaşma”dır. Eylemsizlik durumunda AB tarafından gelen baskılara rağmen yerel hükümetler değişime direnmiyorlar ve değişimi geciktirmek için AB baskılarına direnç gösterirler. Emilim durumunda üye ülkeler AB tarafından önerilen kuralları kendi ulusal mevzuatına absorbe ederek uygulamaya çalışırlar. Bu durumda bazen AB mevzuatı ile üye ülkelerdeki yasalar birleştirilebilir. Bu durumda değişim düzeyi düşüktür⁹⁹. Uzlaşma zamanı üye ülkelerdeki mevzuat değişikliği yapıldığı için Avrupalılaşma sonucu yüksektir. Uzaklaşma durumunda AB tarafından yapılan baskılar ters etki yaratarak daha az Avrupalılaşma düzeyi oluşmaktadır¹⁰⁰.

Radaelli¹⁰¹ ve Börzel ve Risse¹⁰²'nin çalışmalarına ek olarak Bache¹⁰³ Avrupalılaşmanın üye ülkelerdeki beş muhtemel sonucunu belirtmiştir¹⁰⁴. Bunlar:

⁹⁷ Börzel, 2002, ss. 11-12.

⁹⁸ Radaelli, 2003, s. 33.

⁹⁹ Diğdem Soyaltın, **Avrupalılaşma ve Türkiye'nin Dönüşüm Süreci**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

¹⁰⁰ Soyaltın, ss. 33-34.

¹⁰¹ Radaelli, 2003.

¹⁰² Börzel ve Risse, ss. 69-70.

¹⁰³ Ian Bache, **Europeanisation and Multilevel Governance**, Rowman & Littlefield, Lanham, MD. 2008, s. 12.

¹⁰⁴ Canan Balkır, Tolga H. Bolukbasi ve Ebru Ertugal, “Europeanisation and Dynamics of Continuity and Change: Domestic Political Economies in the ‘Southern Periphery’”, **South European Society and Politics**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2013, ss. 121-137.

- Dönüşüm': Mevcut olan yerel uygulamalar, politikalar, kurallar ve tercihler 'yenileri ile' değiştirilir ve değişimin derecesi yüksektir.
- 'İkame': Mevcut yerel uygulamalar, politikalar, veya tercihleri 'onların temel özellikleri' değiştirilmeden AB'ye adapte edildiği zaman gözlenmektedir.
- 'Emilim': AB uygulamalarını, politikalarını ve tercihlerini, mevcut iç uygulamalar, politikalar, kurallar ve tercihleri 'önemli ölçüde değiştirilmeden' 'içine çekmektir'.
- 'Eylemsizlik': Hiçbir değişikliğin olmadığı durumdur ki 'öteleme', 'geciktirme' veya 'direnc' şeklinde olabilir.
- 'Azalma': Bu durum AB uygulamaları, politikaları ve tercihlerini mevcut iç uygulamalar, kurallar ve tercihler, AB ile iletişime geçildiğinden de daha kötüye gittiği durumdur.

1.2.3. Aday Ülkelerde Avrupalılaşıma

1.2.3.1. Normatif Güç Kavramı

Doğu Bloğu'nun çökmesiyle eski sosyalist ve eski SSCB ülkelerinin AB'ye entegre olma çabaları ve bu doğrultuda politikalarını düzenleme çabaları AB'nin dış ilişkilerde normatif güç olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Terim Ian Manners tarafından ilk dile getirilmiş ve hızla yayılmaya başlanmıştır. Ancak literatürde daha öncesinde 'sivil güç',¹⁰⁵ 'yumuşak güç',¹⁰⁶ kavramları da kullanılmıştır. Maull W. Hanns'¹⁰⁷ göre 'sivil güç' kavramının üç önemli dayanağı vardır. Bunlar, uluslararası sorunları çözmek için diplomatik işbirliğini esas almak; ulusal hedefleri gerçekleştirebilmek için ekonomik gücün merkezi olması; uluslararası hedeflere varmak için yasal oluşturulmuş ulusüstü

¹⁰⁵ François Duchene, "The European Community and the Uncertainties of Interdependence", (Ed. Max Kohnstamm ve Wolfgang Hager), **A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community**, London, Macmillan, 1973.

¹⁰⁶ Joseph Nye, **Soft Power: The Means to Success in World Politics**, Public Affairs, New York, 2004.

¹⁰⁷ Maull W. Hanns, "Germany and Japan: The New Civilian Powers", **Foreign Affairs**, Cilt: 69, Sayı: 5, 1990, ss. 92-93.

kurumların kullanılması¹⁰⁸. Christopher Hill, François Duchene, Karen E Smith gibi araştırmacılar da çalışmalarında ‘sivil güç’ kavramını geliştirmeye ve açıklamaya çalışmışlardır. Yazarlar ‘sivil güç’ü tanımlarken daha çok askeri güçten farklılıkları ve nasıl gerçekleştiğini ele almaktadırlar (Tablo 5). Smith’e göre Avrupa genişlemesi zamanı AB’nin sivil gücü ortaya çıkmıştır¹⁰⁹.

Tablo 5: Sivil Güç ve Askeri Güç

Sivil Güç	Askeri Güç
Sivil Araçlar	Askeri Araçlar
Sivil Sonuçlar	Askeri Sonuçlar
İkna/Yumuşak Güç	Zorlama/Sert Güç
Demokratik Kontrol	Demokratik Kontrol Yok

Kaynak: Smith, 2005, s. 6.

Ian Manners ise AB’yi normatif güç olarak tanımlayama çalışmış ve normatif güç kavramının sivil güç kavramından farklı olduğunu açıklamaktadır. Manners’e göre AB ne hükümetlerarasıcı ekonomik faktörleri ve uluslararası yasaları kullanan sivil güç değil ne de uluslarüstü askeri gücü ve müdahale gücünü kullanan bir askeri güç değildir. AB bunlardan farklı olarak alışılan devlet ve uluslararası prensipleri önemsemeyen bir fikişsel normatif güçtür (Tablo 6).

Tablo 6: Sivil, Askeri ve Normatif Güç

Sivil Güç	Askeri Güç	Normatif Güç
Sivil enstrümanları kullanma becerisi	Askeri enstrümanları kullanma becerisi	‘Normal’ algıları değiştirme becerisi

Kaynak: Manners, 2002, s. 240.

Belirtmek gerekir AB normatif değerleri sabit bir kavram olmamakta her değişim sonucu elde edilen değerlerin evrilmesi ile normatif güç kavramı da değişmektedir.

¹⁰⁸ Ian Manners, “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 40, Sayı: 2, 2002, ss. 235-257.

¹⁰⁹ Karen E. Smith., “Still ‘Civilian Power EU?’”, *European Foreign Policy Unit Working Paper*, Sayı:1, 2005, ss. 7-8.

Örneğin, daha önce de incelediğimiz Kopenhag kriterlerinin kabul edilmesiyle birliğin normatif değerlerine bu kriterler eklenmiştir. Manners ayrıca AB'nin beş temel ve dört yardımcı normatif normlarını şöyle sıralamaktadır, beş normatif norm *barış, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları* ve dört yardımcı norm *sosyal dayanışma, ayrımcılık karşıtlığı, sürdürülebilir kalkınma, iyi yönetim*¹¹⁰. Yazara göre barış ve özgürlük AB'nin ilk kurucu değerleri olarak ortaya çıkarken diğerleri zamanla AB'nin normatif temeline eklenmiştir. Tekin¹¹¹ bu durumu Manners'in 2002 ve 2008 yılında yayınladığı iki makaleden yola çıkarak tablolastırmış ve bu farklılığı ortaya koymuştur (Tablo 7).

Tablo 7: AB'nin Normatif Prensipleri

AB'nin Normatif Temeli (Manners 2002)	AB'nin Normatif Prensipleri (Manners 2008)
Temel Normlar	
Barış	Kalıcı Barış
Özgürlük	Sosyal Özgürlük
Demokrasi	Rızaya Bağlı Demokrasi
İnsan Haklarına Saygı	Birleşik İnsan Hakları
Hukukun Üstünlüğü	Ulusüstü Hukukun Üstünlüğü
İkincil Normlar	
Sosyal Dayanışma	Sosyal Dayanışma
Ayrımcılık Karşıtlığı	Katılımcı Eşitlik
Sürdürülebilir Gelişme	Sürdürülebilir Gelişme
İyi Yönetişim	İyi Yönetişim

Kaynak: Tekin, s. 331.

Diğer önemli konu var olan normatif değerler temelini üçüncü ülkelere nasıl aktardığı konusudur. Normatif güç olmanın temelinde normatif değerlere sahip olma yanı sıra bu değerleri üçüncü ülkelere aktarma becerisi ve kapasitesinin olması vardır. Bu bağlamda Manners altı farklı şekilde aktarımın gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Bunlar¹¹²:

- 1) Yayılma: AB tarafından kasıtsız yayılma.
- 2) Enformasyonel: AB tarafından stratejik ve açıklayıcı bildiriler.

¹¹⁰ Manners, 2002, ss. 242-243.

¹¹¹ Beyza Çağatay Tekin, "Is the European Union A Normative Power? A Reappraisal Following the Eurozone Crisis", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, 2014, Cilt: 36, Sayı 2, ss. 327-348.

¹¹² Manners, 2002, ss. 244-245.

- 3) Prosedürel: AB ile ilişkilerin kurumsallaştırılması.
- 4) Aktarma: AB ve üçüncü ülkeler arasında fayda değişimi.
- 5) Açılma: AB'nin üçüncü ülkelerde ve kurumlarda fiziksel olarak bulunma.
- 6) Kültürel Filtre: Üçüncü ülkelerde ve kurumlarda kültürel yayılım ve politik öğrenim.

AB dış ilişkilerde her zaman normatif değerlerini öne çıkarmıştır. Lisbon Anlaşması'nın 5. Başlık Olan Birliğin Dış Eylemine İlişkin Genel Hükümler ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikasına İlişkin Özel Hükümlerinde bunun temel hukuki dayanağı belirtilmiştir. Madde 21'e göre¹¹³:

Birliğin uluslararası alandaki eylemi; kurulmasına, gelişmesine ve genişlemesine ilham kaynağı olan ve dış dünyada desteklemeyi hedeflediği şu ilkelere dayanır: demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı.

Dolayısıyla Madde 21'e göre AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerinde normatif değerleri öne çıkarması Kurucu anlaşmayla sabitlenmiş yasal zorunluluktur. Belirtmek gerekir ki AB'nin normatif değerlere vurgusu AB ile üçüncü ülkelerin ticari ilişkileri zamanı da ortaya çıkmaktadır. Örneğin, daha önce Lome Sözleşmesi ile düzenlenen AB ve Afrika, Pasifik, Karib ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler 2000 yılında Cotonou Anlaşması ile devre dışı kalmıştır. Cotonou Anlaşması'nda AB'nin değerlerine vurgu yapılmıştır. Anlaşmanın üçüncü bölümü olan politik kısmında insan hakları, demokratik prensipler, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim prensiplerine vurgu yapılmıştır. Belirtmek gerekir ki daha önceki Lome Sözleşmesinde bu vurgu yapılmamıştır.

1.2.3.2. Dış Yönetişim Kavramı

¹¹³ Hacı Can, *Avrupa Birliği'nin Kurucu Andlaşmaları*, Ankara, 2009, s. 24.

Son yıllarda AB politika söyleminde ‘yönetişim’ kavramının kullanılması giderek artmaktadır. Yönetim kavramına alternatif olarak kullanılan ‘yönetişim’ kavramı daha kapsamlı bir yönetme olgusunu açıklamak için kullanılmaktadır. Özellikle Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletlerin (BM) ‘iyi yönetim’ terimini üçüncü ülkelere karşı politikalarda kullanmasıyla kavramın kullanım alanı genişlemiştir.

Türk Dil Kurumuna göre¹¹⁴ ‘yönetişim’, “resmi ve özel kuruluşlarda idari, ekonomik, politik otoritenin ortak kullanımı”dır. Painter’e göre yönetim “sivil toplum örgütlerinin, kuangoların, özel şirketlerin, baskı gruplarının ve sosyal akımların ve aynı zamanda hükümetin resmi olarak bir kurumu sayılan devlet kurumlarının dahil politika sonuçlarını üreten geniş çaplı kurumlar ve aktörlerin katılımıdır.”¹¹⁵

Yönetişim konusunda önemli çalışmalara sahip James Rosneau’ya göre yönetim, “resmi otoriteyle güçlenmeden bile etkin biçimde çalışan eylem alanında düzenleme mekanizma kümesi”dir.¹¹⁶ Yönetişim hükümetlerin muhalif ettiği kararlarda bile çoğunluğun üzerinde uzlaştığı kurallar sistemidir¹¹⁷.

Yukarıdaki iki tanımdan da anlaşıldığı üzere yönetim yönetimden daha geniş kapsamlıdır ve sadece resmi otoritelerin değil aynı zamanda resmi olmayan aktörlerinde de kurumların yönetim zincirinin içine dahil olduğu bir yapıyı anlatmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki yönetim sadece resmi olmayan aktörlerin karar verme sürecine dahil edilmesi anlamına gelmemektedir burada resmi ve resmi olmayan aktörlerin uzlaşması ön plana çıkmaktadır¹¹⁸.

Yönetişim kavramını gelişim politikası bakış açısıyla tanımlayan Dünya Bankası yönetişimin üç yönünü tanımlamıştır, bunlar; birinci politik rejim şekli, ikinci, ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarını geliştirmek için devletin uygulamaya çalıştığı politikalar sürecidir, üçüncü hükümetin tasarlama, hazırlama ve uygulamaya çalıştığı politikalar ve

¹¹⁴ Türk Dil Kurumu, **Güncel Türkçe Sözlük**, <http://tdk.gov.tr> (09.12.2015)

¹¹⁵ Painter, Joe. “Governance”, **The Dictionary of Human Geography**, Ed. Ron Johnson, Derek Gregory, Geraldine Patt, Michael Watts, Oxford Blackwell, 2000.

¹¹⁶ James N. Rosenau, “Governance, Orden and Change in Politic Order”, **Governance Without Government: Order and Change in World Politics**, (Der. James N. Rosenau ve Ernst O. Czempiel), Cambridge University Press 1992, ss. 1-32.

¹¹⁷ Rosenau, s. 4.

¹¹⁸ Rosenau, 1992.

ödeme fonksiyonlarının kapasitesidir¹¹⁹. Gelişim politikası perspektifiyle bakıldığında yönetim kavramı çoğu zaman iyi yönetim kavramı ile eş değerli olarak kullanılmaktadır. Ancak iyi yönetim daha çok normatif bir olguyu ifade etmek için kullanılmaktadır¹²⁰.

AB söyleminde yönetim kavramının yaygınlaşması 2001 yılında Komisyon'un 'Yönetişim Beyaz Belgesi'inin yayınlanması ile bağlıdır¹²¹. Belge AB'nin demokratik prensiplerine katkı sağlamak amacıyla Avrupa yönetişimin beş prensibini belirlemiştir¹²²:

- 1) Açıklık: Avrupa kurumları kendi karar verme süreçlerinde daha şeffaf olmalı ve iletişimi artırmalıdır.
- 2) Katılım: Vatandaşlar politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında sistematik olarak daha fazla katılmalılar.
- 3) Sorumluluk: Karar verme sürecinde her tarafın rolü açık olmalıdır. Katılan aktörler daha sonra kendine verilen rolün sorumluluğunu fark etmelidir.
- 4) Etkinlik: Kararlar gerekli seviyede ve gerekli zamanda verilmeli ve gereken sağlanmalıdır.
- 5) Uyum: AB çok çeşitli politikalar yürütmektedir bu yüzden bunlar uyum içinde yürütülmelidir.

Belge AB içinde demokratik prensiplerin daha güçlendirerek yerel aktörlerin ve özellikle sivil toplum aktörlerinin Avrupa yönetim sistemine dahil edilmesini öngörmüştür. Belge'de yönetim kavramının net tanımı verilmemişse de normatif değerlere vurgu yapılmıştır.

Cris Shore'a göre AB seviyesinde yönetim kelimesinin kullanılması ve tanımlanması daha dikey bir kavram olan yönetim kavramını kullanmamak için bir çabadır ve kompleks bir işleyiş yapısı olan kurumlar (AB gibi) için gücün çeşitli taraflar arasında dağılımını sağlamak ve karar verme sürecinde çeşitli aktörlerin, ulusal ve

¹¹⁹ Dünya Bankı, "Governance", **The World Bank's Experience**, Publishe 19, 1994, s. 14.

¹²⁰ Tanja A. Börzel, Yasemin Pamuk ve Andreas Stahn, "Good Governance in the European Union", **Berlin Working Paper on European Integration**, Sayı: 7, 2008.

¹²¹ Avrupa Komisyonu, "Communication from the Commission, 'European governance - A white paper'", COM (2001), 428 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2001.

¹²² COM (2001), 428 Final, ss. 7-8.

ulusüstü kurumların, sivil toplum kurumlarının katılımını sağlamak amacı ile kullanılan tamamlayıcı bir terimdir¹²³.

AB'nin üçüncü ülkelerle olan ilişkilerini anlatmak için son zamanlarda kullanılan dış yönetim kelimesi popularite kazanarak araştırma konusu olmaktadır. Lavenex, Schimmelfennig, Grabbe gibi araştırmacılar özellikle bu konuda literatüre katkı sağlamışlardır.

Dış yönetim, yönetimden daha az, işbirliğinden de daha fazlası ve işbirliğindeki gönüllülüğten daha fazla olan kurallar sistemidir¹²⁴. Dış yönetim kavramı üçüncü ülkelerle ilişkilerde hem dikey hem de yatay politikaları ifade edebilmektedir. Örneğin, AB Doğu genişlemesinde hem dikey ve hem yatay politikalar kullanılmıştır. AB dış ilişkilerinde yönetim “AB sınırları dışında mevcut olan ortak kurallar sistemi ve yüksek derecede kurumsallaşma ve AB'nin resmi yasal otoritesidir.”¹²⁵

AB'nin üçüncü ülkelerle ilişkilerde iyi yönetim prensibinin sağlamaya çalışmaktadır ve üç şekilde kendini göstermektedir (Tablo 8)¹²⁶. Bunlar politik diyalog, koşulluluk ve destek şeklinde gerçekleşmektedir. Politik diyalogda sosyal öğrenme ve ikna, koşullulukta fayda-değer manipülasyonu, yardımda da kapasite ve kurumsal yapılanma söz konusudur.

Tablo 8: Dış Eylemler İçin AB'nin Araçları

Araç	Etki Mekanizması
Politik diyalog	Sosyal öğrenme ve ikna
Koşulluluk	Fayda-değer manipülasyonu
Destek	Kapasite ve kurumsal yapılanma

Kaynak: Börzel ve Pamuk, s. 10.

¹²³ Cris Shore, “European Governance, or Governmentality? Reflections on the EU's System of Government”, **Webpapers on Constitutionalism & Governance Beyond the State**, Sayı: 3, 2009.

¹²⁴ Sandra Lavenex, “EU External Governance in 'Wider Europe'”, **Journal of European Public Policy**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2004, s. 682.

¹²⁵ Sandra Lavenex ve Frank Schimmelfennig, “EU Rules Beyond EU Borders: Theorizing External Governance European Politics”, **Journal of European Public Policy**, Cilt: 16, Sayı: 6, 2009, ss. 791-812. s. 795.

¹²⁶ Börzel ve Pamuk, 2008, s. 10.

Lavenex ve Schimmelfennig dış yönetim kavramının üç yöntemini tanımlamaya çalışmışlardır¹²⁷. Bu kurumsal yöntemler *hiyerarşik yönetim, ağ ve pazarlardır*. AB açısından baktığımızda hiyerarşik yönetim ‘topluluk yöntemi’ ile karar verme sürecini yansıtmaktadır. ‘Topluluk yöntemi’ Avrupa kurumlarının karar verme sürecini ve karar verme süreçlerinde oynadığı rolleri ifade etmektedir. Alınan kararlar bağlayıcıdır ve ulusüstü kurumlar tarafından takip edilmektedir. Kararların uygulanmadığı veya eksik uygulandığı durumlarda Avrupa Adalet Divanı tarafından yaptırımlar uygulanabilmektedir. Dış ilişkilerde hiyerarşik yönetim yasal olarak üçüncü ülkelerin kendi özgürlüklerinden bir kısmını AB’ye aktardığı durumdur. Buna en iyi örnek Avrupa Ekonomik Alan’ıdır, Avrupa Komşuluk Politikası bu bağlamda bu tanıma tam uymasa da sektörel bazı konularda hiyerarşik metodun kullanıldığı görülmektedir¹²⁸. Hiyerarşik yönetim metodunun başarılı olması için daha önce de bahettiğimiz koşulluluk ilkesinin ve dış teşviklerin güçlü olması gerekmektedir.

Ağ modelinde ise hiyerarşik modelin tersine herhangi bir yetki devri söz konusu değildir. Kararlar kurumlararası müzakereler sonucu alınmakta ve herhangi bir kurumsal veya hukuki düzenleme söz konusu olmamaktadır. AB bağlamında bu ‘yasal düzenleme olmadan karar alma’ süreci olarak açıklanmaktadır. Çeşitli aktörlerin, kurumların, sivil toplumun bu karar alma sürecine yasal bir hiyerarşik bağlantı olmadan katılması şeklinde açıklanmaktadır. AB’nin dış ilişkiler bağlamında en bariz örnek olarak AB İsviçre ilişkilerini gösterebiliriz, ikili arasında ilişkilerde merkezi kurumlar olmasa da ağ metodu ile ilişkiler düzenlenmektedir. AKP kapsamında bakıldığında Eylem Planları’nın ortak müzakeresi ve programlara katılım gibi konularda ağ modelini uygulandığını görmekteyiz¹²⁹. Bu sürecin etkisi daha önce de bahsettiğimiz sosyal öğrenme veya sosyalizasyon sürecine bağlıdır. Ağ metodunu başarıya taşıyan süreçler olan müzakere süreçleri, ortak sahiplenme, etkileşimin fazlalığı gibi konular kuralların meşruiyetini artırmakta ve bu kuralların çoğalmasına sebep olmaktadır¹³⁰.

¹²⁷ Lavenex ve Schimmelfennig, 2009, ss. 791-812.

¹²⁸ Lavenex ve Schimmelfennig, 2009, s. 797.

¹²⁹ Lavenex ve Schimmelfennig, 2009, s. 799.

¹³⁰ Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier, **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2005.

Üçüncü dış yönetim metodu olan ‘pazar’ metodu yasal aktörlerin rekabeti sonucu oluşmaktadır. Yani üçüncü ülkeler AB içinde oluşturulan kuralların kendi iç kurallarına öğrenme yolu ile adapte ederek kendi iç yasalarını rekabete devamlı bir şekilde sokmaktadırlar. Bu süreç literatürde ‘ders çıkarımı’ terimi ile ifade edilmektedir¹³¹ (Tablo 9).

Tablo 9: Dış Yönetişim Modelleri

	Aktör Yapısı	Kurumsallaşma	Kural Genişlemesinin Mekanizmaları
Hiyerarşik Yönetişim	Dikey: egemenlik ve bağlılık	Sıkı, resmi	Uyumlaştırma
Ağ	Yatay: partnerlerin resmi eşitliliği	Orta sıkı, resmi ve resmi olmayan	Kordinasyon
Pazar	Yatay: partnerlerin resmi eşitliliği	Gevşek, resmi olmayan	Rekabet

Kaynak: Lavenex ve Schimmelfennig, 2009, s. 800.

Diğer önemli konu dış yönetim kapsamında kuralların oluşturulmasındaki başarının yani faydalılığın test edilmesidir. Bu bağlamda Lavenex ve Schimmelfennig üç aşamada başarının sağlanıp sağlanmadığını test etmenin önemli olduğunu belirtmektedirler. Bu aşamalar kuralların seçimi, kuralların adaptasyonu ve kuralları uygulanmasıdır¹³². Yazarlar kuralları sadece AB tarafından oluşturulan ve AB’nin iç kuralları olarak değil aynı zamanda ortak kuralları da bu süreçte dahil edilmesini vurgulamaktadırlar. Kuralları seçerken AB ve üçüncü ülkeler AB müktesabatından olan kuralları yanı sıra diğer aktörlerin (BM, Avrupa Konseyi vs.) kurallarının seçimini de gerçekleştirebilirler. Kuralların adaptasyonu ülkelerin yasal düzenlemeleri ne derecede kendi iç hukukuna kabul etmesini göstermektedir. Bir başka deyişle kuralların ne derecede ulusal meclislerde onaylanarak yasal sisteme dahil edildiğidir. Kuralları uygulanması ise kabul edilen kuralların sahada ne derece uygulandığını göstermektedir.

¹³¹ Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005.

¹³² Lavenex ve Schimmelfennig, 2009.

1.2.3.3. Aday Ülkelerde Avrupalaşma Süreci

Avrupalaşma kavramı ilk olarak üye ülkelerin politikalarını nasıl etkilediğini öğrenilmesi amacıyla çalışılmıştır. Bu bağlamda iki yönlü ve kompleks bir süreç olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Avrupa Birliği'ne aday ülkelerde Avrupalaşma üye ülkelerdeki Avrupalaşmadan farklılıklar göstermektedir. Özellikle Doğu Bloğu'nun çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla AB'ye katılım isteğinin belirtmeleri üzerine ortaya çıkan yeni durum AB'nin politikalarına yansımıştır. Eski sosyalist devletlerin AB ile aralarında olan 'demir perdeyi' kaldırmak için AB'ye üyelik müracaatında bulunmaları aday ülkelerde Avrupalaşma sürecinin başlangıcı olarak kabul edilir. Üye ülkelerdeki Avrupalaşma gibi aday ülkelerdeki Avrupalaşma süreci, mekanizmaları ve sonuçları bu bölümde altında incelenecektir.

Belirtmek gerekir ki, aday ülkelerdeki Avrupalaşma süreci, üye ülkelerdeki Avrupalaşma kavramı ve sürecinin kompleks yapısı gibi karmaşık değildir. Bu AB'nin üye olmak isteyen aday ülkeler ile AB arasındaki 'asimetrik güçten' kaynaklanmaktadır. Bu yüzden aday ülkelerde Avrupalaşma tanımı 'AB'nin tesiri' veya 'AB'nin yerel etkisi' şeklinde tanımlanmaktadır¹³³. Grabbe¹³⁴,ye göre aday ülkelerde Avrupalaşma "AB katılım sürecinin ulusal yönetim modellerine etkisi"dir. Lippert¹³⁵ ve diğerleri aday Avrupalaşmasını bir süreç olarak tanımlamışlar ve Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin (ODAÜ) Avrupalaşmasını bir tarihsel süreç perspektifi ile incelemişler ve bu süreci beş aşamaya ayırmışlar. Yazara göre bu beş aşamada ODAÜ'nin Avrupalaşma süreci devam etmiştir¹³⁶. Bunlar:

¹³³Ulrich Sedelmeier, "Europeanisation in New Member and Candidate States", **Living Reviews in European Governance**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2011, s. 5.

¹³⁴Heather Grabbe, "How does Europeanisation Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion and Diversity", **Journal of European Public Affair**, Cilt: 8, Sayı: 6, 2001, s. 1014.

¹³⁵Bernart Lippert, Gaby Umbach ve Wolfgang Wessels, "Europeanisation of the CEE Executives: EU Membership Negotiations as a Shaping Power", **Journal of European Public Policy**, Cilt: 8, Sayı: 6, 2001, ss. 980-1012.

¹³⁶Dimitris G. Papadimitriou, "Exporting Europeanisation: EU Enlargement, the Twinning Exercise and Administrative Reform in Eastern Europe", **ECPR Joint Sessions**, Workshop 4, 22-27 Nisan 2002, Turin, s. 4.

- 1) Ön aşama: 1980'ler ve AB ile ODAÜ arasında ilk adımları;
- 2) İlk aşama: Avrupa anlaşmalarının imzalanması;
- 3) İkinci aşama: Katılım öncesi aşama;
- 4) Üçüncü aşama: Katılım süreci;
- 5) Dördüncü aşama: Katılım sonrası.

Emerson ve diğerlerine¹³⁷ göre aday ülkelerde Avrupalılaşma üç farklı dinamiklerle oluşmaktadır:

- 1) AB'nin (ve Avrupa Konseyinin) normları olan demokrasi ve insan hakları konularının yasalaştırılması;
- 2) Şirketlerin ve bireylerin objektif çıkarlarının artan entegrasyon sonucu dönüşümü;
- 3) Toplumsal düzeyde subjektif değer ve kimliklerin dönüşümü.

Grabbe aday ülkelerdeki Avrupalılaşmayı Radelli'nin tanımından yola çıkarak (b) ve (c), yani yayılma ve kurumsallaşma sürecini incelemiştir¹³⁸. Grabbe aday ülkelerdeki Avrupalılaşmanın beş mekanizmasını belirtmiştir. Bunlar¹³⁹:

- 1) Model: yasal ve kurumsal şablonların sağlanması;
- 2) Para: yardım ve teknik yardım;
- 3) Kıyaslama ve izleme;
- 4) Öneriler ve twinning;
- 5) Kapıda bekleme: müzakerelere katılım ve katılım sürecindeki sonraki aşamaları.

Sedelmeier'e göre aday ülkelerdeki Avrupalılaşma daha çok eski Doğu Bloğu (aynı zamanda Türkiye ve kısmen de Kıbrıs) ülkeleri ile ilişkilendirmek daha doğrudur ve 1995 genişlemesini aday Avrupalılaşması kapsamında tutmamak gerekir¹⁴⁰, çünkü AB

¹³⁷Micheal Emerson, Gergana Notcheva, Senem Aydın, Nathalie Tocci, Marius Wahl and Richard Youngs. "The Reluctant Debutante: The EU as a Promoter of Democracy in its Neighbourhood", **CEPS Working Document**, Sayı: 223, Haziran 2005, s. 4.

¹³⁸ Heather Grabbe, "Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process", **The Politics of Europeanization**, (Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli), Oxford University Press, Oxford, 2003.

¹³⁹ Grabbe, 2003, s.

¹⁴⁰ Sedelmeier, s. 6.

tarafından bu ülkelere uygulanan baskı zaten var olan derin ilişkilerin sonucu fazla olmamıştır.

1.2.3.3.1. Koşulluluk

Aday ülkelerdeki Avrupalılaşma mekanizmaları da üye ülkelerinin Avrupalılaşma mekanizmalarından farklılık göstermektedir. Bu bağlamda ortaya çıkan en önemli mekanizma ‘koşulluluk’ stratejisidir. ‘Koşulluluk’ AB’ye üyelik karşılığında AB tarafından belirlenen kuralların aday ülke tarafından uygulanmasıdır. Koşulluluk kavramı Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) faaliyetleri ile daha çok gündeme gelen kavram, “hükümetin belirli politika eylemlerini gerçekleştirmesi veya gerçekleştirme taahhütünde bulunduğu karşılıklı anlaşmasıdır”.¹⁴¹ Özellikle ODAÜ ile ilişkilerde daha sık gündeme gelse de AB’nin politik koşulluluk stratejisinin daha eskiye dayandığını söylemek mümkündür. Mesela Yunanistan’ın adaylık sürecinde demokrasi vurgusu üye olmak için koşul olmuştur¹⁴².

1993 yılı Kopenhag Avrupa Konseyi’nde üyelik için zaruri olan politik kriterleri belirlemiştir. Kopenhag Kriterleri olarak da bilinen bu kriterler AB’ye üye olmak için ön koşuldur. Bu kriterleri karşılamadan AB’ye üyelik mümkün değildir. Bu kriterler¹⁴³:

- Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, azınlıkların korunması ve saygı gösterilmesini garanti altına alan kurumların istikrarı;
- İşleyen bir pazar ekonomisi ve AB içindeki piyasa güçlerine ve rekabet baskısına karşı koyabilme kapasitesi;
- Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyum da dahil AB üyeliğinin yükümlülüklerini üstlenebilme kabiliyeti.

Kopenhag Kriterleri AB’ye üye olmak isteyen ülkelerin kayıtsız şartsız uyması gereken kurallar olup AB’nin üye ülkeler üzerinde ki üyelik şartı baskısını artırmıştır. AB

¹⁴¹ Jeffrey T. Checkel, “Compliance and Conditionality”, **Arena Working Papers**, Sayı:18, 2000, ss. 2-3.

¹⁴² Lukas Tsoukalis, “A Community of Twelve In Search of Identity”, **International Affairs**, Cilt: 54, Sayı: 3, 1984, ss. 437-451.

¹⁴³ Avrupa Birliği Konseyi, “Presidency Conclusions”, Copenhagen, 21-22 Haziran 1993, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (05.12.2015).

koşulluluk stratejisinin diğer önemli ayağı *müktesabat* koşulluluğudur. Kompleks bir AB işleyişinin hukuki temelini oluşturan müktesabatı, üye ülkeler kendi hukuk sistemine entegre etmeleri gerekmektedir. Müktesabat koşulluluğu AB üyeliği için bir ön koşul olduktan sonra bu kuralları aday ülkelerin kendi iç hukukuna aktarımı üyelik için vazgeçilmez bir şart olmuştur. Öncelikle politik kriterlere uyum ülkeleri AB adayı olarak belirlenmesinde önemli olsa da daha sonraki süreçte müktesabat koşulluğu devreye girmektedir. Ancak vurgulamak gerekir politik koşulluluk kriteri olan Kopenhag kriterlerinin daha sonra da ne derecede uygulandığı Komisyon tarafından incelenmektedir. Herhangi bir negatif durumda üyeliğin askıya alınacağı söz konusu olmaktadır¹⁴⁴.

Shimmelfenning ve Sedelmeier¹⁴⁵ üye ülkelere AB kurallarının nasıl transfer olduğunu yönetim perspektifinden açıklamaya çalışmışlardır. Yönetim perspektifinden bakıldığında ilk olarak rasyonalist pazarlık modeline olan ‘dışsal teşvik modeli’ni tanımlamaya çalışılmıştır¹⁴⁶. Bu modele göre aday ülkeler AB tarafından belirlenen hedefleri karşılamaları halinde sunulan ödüllere hak kazanıyor, başarısızlık durumunda ise bu ödüllerden mahrum kalıyorlar. Bu bağlamda yerel aktörler ülkede daha fazla fırsat ve ya tam tersi daha fazla maliyet ile karşılaşabilmektedirler. Bu teşviklerin başarılı olabilmesi için bazı şartlara uyulması gereklidir bunlar, ‘*şartların belirlenmesi*’, ‘*ödüllerin büyüklüğü ve hızı*’, ‘*tehdit ve verilen sözlerin tutarlılığı*’ ve ‘*kabul maliyeti*’¹⁴⁷. ‘*Şartların belirlenmesi*’ veya ‘*açıklık*’¹⁴⁸ aday ülkelerin AB kurallarına uymayı kabul ettikleri zaman tam olarak ne yapmaları gerektiğini bilmeleri için önemlidir. ‘Ödüllerin büyüklüğü’ de kural transferinin başarı olması için gereklidir. Üyelik perspektifinin sağladığı dönüşüm etkisi Ortaklık Anlaşmalarına göre daha fazladır¹⁴⁹. ‘Verilen sözlerin tutarlılığı’ veya ‘tutarlılık’ hem AB iç tartışmalarında hem de aday ülkelerinin yerel

¹⁴⁴ Sedef Eylemer, “**Avrupalaşma Sürecinde Siyasi Koşulluluk ve Elitler: Türkiye Örneği**”, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

¹⁴⁵ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, Cilt:11, Sayı:4, Ağustos 2004, ss. 669–687.

¹⁴⁶ Schimmelfenning ve Sedelmeier, 2004, s. 671.

¹⁴⁷ Schimmelfenning ve Sedelmeier, 2004, s. 672.

¹⁴⁸ Sedelmeier, s. 12.

¹⁴⁹ Schimmelfenning ve Sedelmeier, 2004, s. 673.

düzeyde tartışmalarını önlemek için önemlidir ve aynı zamanda hak etmediği halde ülkelere verilen ödüller diğer ülkelerin motivasyonunu düşürmektedir¹⁵⁰. Üye ülkelerdeki Avrupalılaşma süreci gibi aday ülkelerdeki Avrupalılaşmada da yerel düzeyde hem veto noktalarının hem de Avrupalılaşmayı hızlandıracak faktörlerin olması Avrupalılaşma sürecinin hızını belirlemektedir (Tablo 10). Bu bağlamda yerel politik durumun nasıl olduğu Avrupalılaşma sürecinin başarısında önem kazanmaktadır. Özellikle yerel düzeyde politik rekabet ortamının var olup olmadığı ve var olan sistemlere karşı liberal politika üretebilen partilerin ve muhalefetin olması değişim sürecini kolaylaştıran faktörlerdir¹⁵¹.

Tablo 10: AB Koşulluluk Stratejisinin Bağımsız Değişkenleri

Uluslararası Kolaylaştırıcı Faktörler	Yerel Kolaylaştırıcı Faktörler
- AB taleplerinin açıklığı; - Koşulluluğun tutarlılığı; - Ödüllerin büyüklüğü ve asimetrik güç; - Ara ödüllerin yakınlığı; - Batı Avrupa'yla bağlantılar; - İzleme kapasitesi.	- Kuralları kabul edecek olan hükümetlere yerel maliyet; - Parti sistem şekli (liberal/liberal olmayan); - Politik rekabet durumunun olması; - Parlamentonun etnik temsili (genel olarak); - Veto noktaları; - Politika alanlarının uluslararasılaştırılması; - Toplumsal Mobilite; - Destekleyici Formal Kurumlar; - İdari Kapasiteler.

Kaynak: Sedelmeier, s. 13.

Yukarıda da incelendiği üzere rasyonalist açıdan aday ülkelerde Avrupalılaşma süreci AB tarafından verilen 'tutarlı' ödüllerin karşılığında ülkelerin reformlar yolu ile AB kurallarını kabul etmesi dolayısıyla bir ödül ve ceza sistemine dayanmıştır. Böylece rasyonalist mekanizmalarla 'koşulluk aracıyla diferansiyel güçlenme' mantığı ile

¹⁵⁰ Sedelmeier, s. 12.

¹⁵¹ Anna Milada Vuchadova, **Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism**, Oxford University Press, 2005.

Avrupalılaşıma gerçekleşmektedir¹⁵². Ancak çoğu araştırmacıya göre bu sadece yekdil bir süreç değildir.

1.2.3.3.2. Sosyalleşme

Aday ülkelerdeki Avrupalılaşıma süreci inşaacı yaklaşım açısından da incelenmektedir. Bu bağlamda öne çıkan araç ‘sosyalleşme’dir. Checkel¹⁵³’in tanımına göre sosyalleşme, “normların ve ideallerin öğrenme süreci sonucu bir taraftan diğer tarafa bulaşmasıdır ... ve bu sürecin son noktası normların içselleştirilmesidir”.

Rasyonalist koşulluk ilkesinden farklı olarak sosyalleşme üye ülkelerdeki Avrupalılaşıma gibi ‘uygunluk mantığına’ dayanmakta ve kimlikler, değerler ve normlar ön plana çıkmaktadır¹⁵⁴. Sosyalleşme sürecinde ülkelerdeki aktörler AB’nin kurallarının meşru olduğunu ve içsel bir değere sahip olduğuna ikna oluyorsa herhangi maddi değerlerin olup olmamasına bakılmaksızın reformları gerçekleştiriyorlar¹⁵⁵. Örneğin, ODAÜ bağımsızlıklarının geçiş sürecinin ilk yıllarında AB ekonomik modeline atıfta bulunarak komünist ekonomik sisteminden liberal ekonomiye geçmek için gerekli reformlara AB’nin talebi olmadan başlamışlardı¹⁵⁶.

Sosyalleşme çeşitli araştırmacılar tarafından farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Kelley¹⁵⁷ ‘normatif baskı’, Kubicek¹⁵⁸ ‘normların yayılması’, Schimmelfenning ve Sedelmeier¹⁵⁹ ‘sosyal öğrenme’ kelimeleriyle ifade ettiği sosyalleşme sürecinin başarılı olması hem yerel hem de uluslararası faktörlere bağlıdır (Tablo 11).

¹⁵² Tanja A. Börzel, “The Transformative Power of Europe Reloaded. The Limits of External Europeanization”, **KFG Working Paper Series**, Sayı:11, Kolleg-Forscherguppe (KFG), The Transformative Power of Europe, Freie Universität Berlin, Şubat 2010.

¹⁵³ Jeffrey Checkel, “International Institutions and Socialization”, **ARENA Working Papers**, Sayı: 5, 1999, s. 3.

¹⁵⁴ Schimmelfenning ve Sedelmeier, s. 675.

¹⁵⁵ Sedelmeier, s. 15.

¹⁵⁶ Grabbe, 2002.

¹⁵⁷ Judith G. Kelley, “International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions”, **International Organization**, Cilt: 3, Sayı: 58, 2004, ss. 425–457.

¹⁵⁸ Paul J. Kubicek, “International Norms, the European Union, and Democratization: Tentative Theory and Evidence”, **The European Union and Democratization**, (Der. Paul J. Kubicek), ss. 1–29, Routledge, London, 2003.

¹⁵⁹ Schimmelfenning ve Sedelmeier, 2005.

Tablo 11: AB Sosyalizasyon Sürecinin Bağımsız Değişkenleri

Uluslararası Kolaylaştırıcı Faktörler	Yerel Kolaylaştırıcı Faktörler
- AB taleplerinin meşruiyeti; - AB taleplerinin oluşturulması ve kurallarının aktarım sürecinin meşruiyeti;	- AB ile kimlik saptama; - Yerel kurallarla pozitif normatif rezonans; - Uluslararası (epistemik) ağlar;

Kaynak: Sedelmeier, s. 13.

Sosyalizasyon stratejisinde normların kabullenmesi veya başka deyişle içselleştirilmesi, diyalog veya ikna süreci sonucunda yakınlaşma gerçekleşmektedir¹⁶⁰. Bu yakınlaşma zamanı hükümet dışı aktörler de devreye girmekte ve bu süreci hızlandırmaktadır. Bu aktörlere örnek olarak sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, akademisyenler, elitler, sanayi ve işadamları odaları gibi kurumları gösterebiliriz. Sosyalizasyon sürecinin başarı olması için yerel aktörlerin ve özellikle elitlerin bu kuralları benimsemesi ve içselleştirilmesi önemlidir. Bu aktörlerin sosyalizasyon sürecindeki tutumları ve davranışları bu sürecin başarılı olmasını etkileyen en önemli faktörlerdendir¹⁶¹.

Belirtmek gerekir ki, her iki strateji de AB'nin normatif gücünün, aynı zamanda AB'nin dönüştürücü gücünün bariz göstergesidir. İster koşulluluk isterse de sosyalizasyon stratejilerinin başarılı olmasının en önemli sebebi AB'nin güçlü bir cazibe merkezi olmasıdır. Koşulluluk stratejisi AB ve yerel hükümetler arasında devam eden pazarlık süreci sonucunda, ödül-ceza sistemine dayanmakta ve etkilerinin kısa vadede ortaya çıkması beklenmektedir ancak sosyalizasyon modelinde çeşitli başka aktörlerin de devreye girmesi ile bu sürecin daha uzun vadede gerçekleşmesi doğaldır. Çünkü alışılmış sistemlerden başka bir sisteme, normlara ve değerlere geçiş süreci kısa vadede kısa vadede gerçekleşmesi zordur.

¹⁶⁰ Kubicek, s. 12.

¹⁶¹ Eylemer, 2010.

1.3. KOMŞULUK AVRUPALILAŞMASI

1.3.1. ‘Lite’ Koşulluluk Mümkün mü?

Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) komşularla ilişkileri düzenleyen politika başlatıldıktan sonra komşularda Avrupalılaşma kavramının araştırmacılar tarafından incelenmeye başlanmıştır. AKP detaylı analizi ikinci bölümde yapılacağından bu bölümde literatürde var olan komşuluk Avrupalılaşmasının dinamikleri incelenecektir. Komşuluk Avrupalılaşmasının teorik çerçevesinin daha iyi biçimde tanımlanması için yeterli derecede çalışmaların yapılmadığı bir gerçekse de komşuluk Avrupalılaşmasının genel olarak hangi alanları etkilediği ve nasıl gerçekleştiği araştırmacılar tarafından araştırılma konusu olmuştur.

Avrupa Komşuluk Politikası büyük genişleme sonrası AB üyeliği arayışı içinde olan ülkelere üyelik alternatifi olarak sunulmuştur ve reformlar karşılığında ülkelere dönüşüm beklentisi vardır. Komşu ülkelere Avrupalılaşmayı hangi model ve tanım üzerinden gerçekleşeceği tartışma konusudur Sasse’ye göre Avrupa Komşuluk Politikası AB’nin doğu genişlemesi modeli üzerine kurulmuştur¹⁶². Lavenex ve Shimmelfennig’e¹⁶³ göre AKP “genel ikili müzakere konseptinden pozitif koşulluluk vurgusuna kadar genişleme konteksinde olan kilit kavramlar ve rutinlerden esinlenmiştir ve eylem planları, düzenli raporlarla kapsamlı izleme ve kamu yönetiminin twinning’i gibi somut araçları ödünç almıştır”.

Timmerman’a¹⁶⁴ göre AKP üyelik ile AB arasındaki işbirliği arasında belli olmayan bir yerdedir ve ‘yarı açık kapı politikasıdır’¹⁶⁵. Bu açıdan baktığımızda bir önceki başlıkta incelediğimiz rasyonalist bakış açısı olan dışsal teşvik modeli komşuluk Avrupalılaşmasını açıklamaya çalışmak için bir araç olabilir. Bir çok araştırmacıya göre

¹⁶² Sasse Gwendolyn, “The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revisited for the EU's Eastern Neighbours”, **Europe-Asia Studies**, Cilt: 60, Sayı: 2, 2008, ss. 295-316.

¹⁶³ Sandra Lavenex ve Frank Schimmelfennig, “Relations with the Wider Europe”, **Journal of Common Market Studies (JCMS)**, Cilt: 44, Sayı: 1, 2006, s. 143.

¹⁶⁴ Sasse, 2008, s. 297.

¹⁶⁵ Heinz Timmermann, “Die EU und die ‘Neuen Nachbarn’ Ukraine und Belarus”, **SWP Studie**, Berlin, Stiftung Wissenschaft und Politik, 2003, s. 8’den aktaran Sasse 2008, s. 297.

koşulluluk ilkesine dayanan bu modeli komşu ülkelerde Avrupalılaşıma modeli olarak gördüğümüzde ülkelere sunulmayan üyelik perspektifi olmaksızın AKP'nin Avrupalılaşıma aracı olarak koşulluluk stratejisinin başarılı olması mümkün gözükmemektedir¹⁶⁶. Üyelik perspektifi ile pekiştirilmeyen koşulluluk değişim sürecinin yüksek maliyet gerektireceği gerekçesiyle ülkelerin bu değişimi gerçekleştirmeyeceği endişesi taşımaktadır. Bu anlamda komşuluk Avrupalılaşıması modelinde koşulluluk stratejisinin yeterli teşviklerle pekiştirilmediği söylenebilir¹⁶⁷ (Tablo 12).

Tablo 12: Avrupalılaşımanın Üç Çeşiti, Paraleller ve Farklılıklar

	Üye Avrupalılaşıması	Aday Avrupalılaşıması	Komşuluk Avrupalılaşıması
Avrupalılaşıma Şartları	Avrupalılaşımanın hem üreticisi hem tüketicisi	Avrupalılaşımanın güçlü tüketicisi	Avrupalılaşımanın zayıf tüketicisi
Avrupalılaşımanın tüketicisi mi, düzenleyicisi mi?	İki yönlü süreç, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya	Tek yönlü süreç (genelde), asimetrik yukarıdan aşağıya	Tek yönlü süreç, asimetrik yukarıdan aşağıya
Avrupalılaşıma Mekanizmaları	Direkt ve endirekt değişik etkiler	Bariz direkt etki	Bariz direkt etki
Koşulluluk	Yüksek (örnek: Avrupa Mahkemelerinin cezaları)	Çok yüksek, üyelik perspektifi	Zayıf, üyelik perspektifi yok
Teşvikler	Yüksek (örnek: Avrupa Mahkemelerinin cezalarından kaçmak)	AB üyeliği	AB ile daha yakın ilişkiler, üyelik yanlısımları

¹⁶⁶ Judith G. Kelley, "New Wine in Old Wine Skins: Policy Adaptation in the European Neighbourhood Policy", **Journal of Common Market Studies**, Cilt:44, Sayı:1, 2006, ss. 29–55.

¹⁶⁷ Andrea Gawrich, Inna Melnykovska ve Rainer Schweickert, "Neighbourhood Europeanization Through ENP: The Case of Ukraine", **KFG Working Paper Series**, Sayı:3, Kolleg-Forscherguppe (KFG) The Transformative Power of Europe, Free University Berlin, August 2009.

Sonuçlar	Devamlı politik değişim, köklü bağlar	Hızlı politik değişim, kapsamlı sonuçlar	Devamlı politik değişim, yüzeysel
-----------------	---------------------------------------	--	-----------------------------------

Kaynak: Gawrich Andrea, Melnykovska Inna, Schweickert, Rainer 2009, s 7.

Öte yandan Gwendolyn’a göre AKP ile Komisyon ‘lite koşulluluk’ stratejisini izlemektedir ve “koşulluluğun temel bileşinleri olan teşvik sistemi, teşviklerin tutarlılığı ve kredibilitesi, asimetri gücü ve adaptasyon maliyetleri daha az, daha zayıf, daha belirsiz ve az akıcıdır”¹⁶⁸. Hem AB hem de AKP ülkeleri bu bağlamda bu durumun farkındadırlar.

Lavanex’e göre AKP açık hiyerarşik hedefler, stratejiler olan ‘geleneksel koşulluluk çerçeve’ye uymamaktadır ve araçları olan ‘geleneksel koşulluluk çerçevesi’nde açıklanabilecek bir politika değil daha ziyade farklı politika alanlarında farklı hızlarla gelişen bölgesel fonksiyonel entegrasyondur¹⁶⁹.

Emerson’¹⁷⁰a göre genişleme stratejisinde uygulanan kapsamlı sektörel işbirliğinden ziyade AKP AB’nin öncelikli saydığı ve her ülke için farklı olan Eylem Planları’nda belirli sektörlerde işbirliğini teşvik etmektedir. Bu bağlamda yazara göre AKP komşularla iki taraflı ilişki olan merkez ve çevre modeline uygundur (Şekil 2). Bu model aynı zamanda ABD genel dış politikasının uyguladığı modeldir¹⁷¹. Yazara göre AKP’nin başarılı olması için ağ modeline geçmesi gerekliliktir.

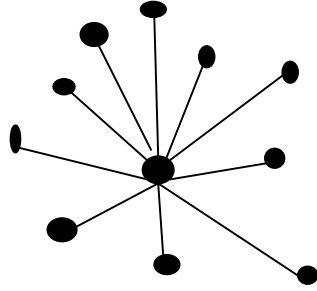
Şekil 2: Merkez ve Çevre Modeli ve Ağ Modelinin Karşılaştırılması.

¹⁶⁸ Gwendolyn, s. 303.

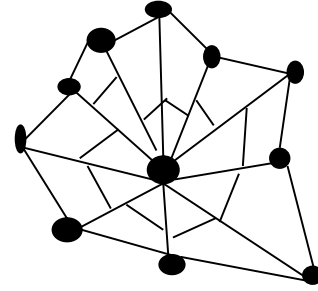
¹⁶⁹ Sandra Lavanex, “A Governance Perspective on the European Neighbourhood Policy: Integration Beyond Conditionality?”, **Journal of European Public Policy**, Cilt: 15, Sayı: 6, 2008, ss. 938-955.

¹⁷⁰ Michael Emerson, “ENP: Strategy or Placebo?”, **CEPS Working Paper**, Sayı: 215, Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, 2004.

¹⁷¹ Emerson, 2004, s. 8.

Merkez ve Çevre Modeli

Ağ Modeli

Kaynak: Emerson, 2004, European Neighbourhood Policy..., s. 9.

1.3.2. Komşuluk Avrupalılaşmasının Boyutları

Gawrich¹⁷² ve diğerleri komşuluk Avrupalılaşmasının boyutlarını belirlemeye ve bu boyutlardaki Avrupalılaşma sürecini incelemişler. Franke ve diğerleri, Gawrich ve diğerlerinin bu çalışmalarını geliştirerek komşuluk Avrupalılaşmasının dört boyutunu belirlemişler¹⁷³. Bu dört boyut *Demokrasi Aktarımı*, *Ekonomik İşbirliği*, *Adalet ve İçişleri*, *Çatışmaların Çözümü*. Demokrasi aktarımı komşuluk Avrupalılaşmasının en önemli hedeflerinden bir tanesidir. AB'nin yukarıdan aşağıya perspektifle uygulamaya çalıştığı demokrasi aktarımı AKP çerçevesinde aynı zamanda politik diyalog ve resmi beyanlarla da yapılmaya çalışılmaktadır. AB bu süreci daha çok düzenli zirveler, komite toplantıları ve müzakereler ile yürütmektedir¹⁷⁴. Yani aslında AB inşaacı perspektifle de bu süreci geliştirmeye çalışmaktadır. Yerel aktörlerin sosyalizasyon stratejisi ile demokratik değerlerin benimsemesini sağlamaya çalışmaktadır. AB tarafından yayınlanan resmi bildiriler de 'suçlama ve utandırma' stratejisi olarak görülebilir¹⁷⁵. Bu bağlamda AB yerel

¹⁷² Gawrich ve diğerleri, 2009.

¹⁷³ Anja Franke, Andrea Gawrich, Inna Melykovska ve Rainer Schweickert, "The European Union's Relations with Ukraine and Azerbaijan", *Post-Soviet Affairs*, Cilt: 26, Sayı: 2, 2010, ss. 149–183.

¹⁷⁴ Svitlana A. Kobzar, "The European Union as a Factor in the Democratization of Ukraine, Presentation", *'New Perspectives on Contemporary Ukraine: Politics, History, and Culture'*, Konferansında sunulmuş makale, University of Toronto, 17-19 Mart 2006.

¹⁷⁵ Sylvia Maier ve Frank Schimmelfennig, "Shared Values: Democracy and Human Rights", *Governing Europe's Neighbourhood: Partners or Periphery?*, (Der. Katja Weber, Michael E. Smith ve Michael Baun), Manchester and New York, ss. 39-57. 2007.

aktörleri özellikle sivil toplumu, medya ve eğitim sistemlerini destekleyerek demokratik dönüşümü sağlamayı hedeflemektedir¹⁷⁶.

‘AB’nin AKP ülkelerine sunduğu en basit anlaşma politik dönüşüme karşılık ekonomik işbirliğidir’¹⁷⁷. İlk başlatıldığında iki taraflı bir işbirliği modeline dayanan ilişkiler Doğu Ortaklığı ilan edilmesinden sonra bölgesel boyutu da geliştirilmiştir ancak ekonomik işbirliği bağlamında düşünüldüğünde ülkelere AB ile karşılıklı ve ikili ilişkiler perspektifi sunulmuştur.

Komşuluk Avrupalılaşmasının diğer boyutları olan Adalet ve İç İşleri ve Çatışmaların Çözümü AB’nin daha çok sınırlarda güvenlik endişeleriyle gerçekleştirdiği ikili işbirliğidir. Adalet ve İç İşleri boyutunun temel işbirliği alanları, göç ve sınır politikaları, uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçlarla mücadele, adli ve polis eğitimi ve işbirliğidir¹⁷⁸.

Tablo 13: AB Komşuluk Avrupalılaşması Stratejisi’nin Yaklaşımı ve Araçları

Talepler	İki Taraflı		Bölgesel		Çoktarafı	
	Ödüller		Destek			
	Somut	Soyut	Somut	Soyut	Somut	Soyut
Demokrasi Aktarımı Ekonomik İşbirliği Adalet ve İç İşleri Çatışmaların Çözümü	İç pazarda pay; Vize serbestisi ve s.	AB programlarına katılım	ENPI TACIS EIDHR TEMPUS	twinning ve s.	Avrupa Konseyi ile ortak programlar	AK, AGİT ile ortak programlar

Kaynak: Franke ve diğerleri, 2010, s. 152.

¹⁷⁶ Gawrick ve diğerleri, 2009, s. 10.

¹⁷⁷ Vincent Volkhart, “The European Neighbourhood Policy: An Economic Perspective”, **European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours**, (Der. Johannes Warwick ve Kai-Olaf Lang), Opladen, 2007, s. 117.

¹⁷⁸ John D. Occhipinti, “Justice and Home Affairs: Immigration and Policing”, **Governing Europe’s Neighbourhood: Partners or Periphery?**, (Der. Katja Weber, Michael E. Smith ve Michael Baun), Manchester and New York, ss. 114-133, 2007.

Franke ve diğerleri¹⁷⁹ AKP çerçevesinde komşulara verilecek ödülleri ‘somut’ ve ‘soyut’ ödüller olarak ikiye ayırmışlar. Sosyalizasyon süreci ile ‘twinning’ gibi programları ‘soyut’ ödüller kategorisinde değerlendirmiştir (Tablo 13).

Emerson¹⁸⁰ AKP’yi Avrupalılaşıma konseptiyle açıklanması için üç mekanizmaya dikkat çekmiştir:

- AB’ye katılım hazırlığı için kesin yasal yükümlülükler;
- Avrupa ile entegrasyon sonucu ekonomik yapıların ve bireylerin çıkarlarının objektif değişimi; ve
- Bireylerin inançlarında, beklentilerinde ve kimliklerinde subjektif değişim (bölgesel/etnik, ulusal, Avrupalı), Avrupa normlarını kabul etmek için politik isteği beslemek.

Yazar Avrupalılaşıma kelimesini kullanmasa da ‘Daha Geniş Avrupa’ kavramında komşularla AB arasında üç ‘boyutta’ ve ‘sekiz’ alandan işbirliğini incelemenin başlangıç olarak belirlenmesinin faydalı olacağını belirtmiştir. Bunlar¹⁸¹:

1) Politik ve İnsani Boyut

- Demokrasi ve İnsan Hakları;
- Eğitim, kültür ve araştırma;

2) Ekonomik Boyut

- Ekonomik alan (dış ticaret ve iç pazar kuralları);
- Parasal ve makroekonomik alan (euro ve makroekonomik politika);
- Ekonomik altyapı ve ağ alanı (ulaşım, telekomünikasyon, enerji ve çevre);

3) Güvenlik Boyutu

- Adalet ve İç İşleri;
- Dış ve güvenlik politikaları.

Yukarıdaki incelemelerden yola çıkarak ‘Komşuluk Avrupalılaştırması’ boyutlarını araştırmak için Gawrich ve diğ¹⁸². çalışmalarını takip ederek tezde dört alan belirlenmiştir.

¹⁷⁹ Franke ve diğerleri, 2010, s. 151.

¹⁸⁰ Michael Emerson, **The Wider Europe Matrix**, The Centre for European Policy Studies (CEPS), 2004, s. 2.

¹⁸¹ Emerson, 2004, (Strategy...), s. 9.

¹⁸² Gawrick ve diğerleri, 2009.

Bu dört alan Komşuluk Avrupalılaşmasının test edilmesi için gelecek çalışmalar için de bir teorik alt yapı teşkil edebilir.

1.3.2.1. Demokrasi Aktarımı

Demokratikleşme AB'nin diğer ülkelerle ilişkilerinde her zaman öne çıkardığı konu başlığı olmuştur. Özellikle Sovyet etkisi altında kalan Doğu Bloğu ülkelerinin dönüşüm sürecine girmesi ve AB'ye adaylık başvuruları sonrası demokratikleşme süreçleri göz önüne alınırsa AB'nin demokrasi aktarımı konusundaki başarısı tartışılmazdır. Bu bağlamda AB'nin sadece üyelik için aday ülkelere demokrasi aktarımı değil aynı zamanda komşuluk politikasına konu olan ülkelere de demokrasi aktarımını hedeflemesi anlaşılandır.

Demokrasi aktarımının çeşitli mekanizmalarla gerçekleştiğini vurgulamak gerektir. Bir çok araştırmacıya göre daha önceki başlıklarda ele aldığımız 'koşulluluk' stratejisi demokrasi aktarımının en önemli mekanizmasıdır. Daha önce 'koşulluluk' altbaşlığında bu mekanizmanın detaylarını ele almıştık. Bazı yazarlara göre AB son yıllarda bu ülkelerle ilişkilerde 'koşulluluk' stratejisi yanısıra diğer mekanizmalarla da demokrasi aktarımını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bunlardan bir tanesi yine daha önceki altbaşlıkta incelediğimiz dış yönetim mekanizması da AB'nin demokrasi aktarımındaki stratejilerindendir.

Schimmelfennig ve Scholtz¹⁸³'e göre AB'nin demokrasi aktarımı mekanizmalarına 'modernleşme' ve 'bağlanma' mekanizmalarını da eklemek gerekir. Yazara göre 'modernleşme' teorisi demokratikleşmeyi sosyal ve ekonomik gelişmişlik seviyesinin fonksiyonu olarak tanımlıyor. Yani ekonomik gelişmişlik arttıkça ülkedeki sosyal yaşam iyileşir, orta sınıf güçlenir, eğitim gibi bir çok alan modernleşir ve bu da sürdürülebilir demokrasiyi sağlayabilir. 'Bağlanma' mekanizmasına göre işe demokratikleşme sadece bir devletin içindeki durum ile ilgili değil ve uluslararası bir

¹⁸³ Frank Schimmelfennig ve Hanno Scholtz, "EU Democracy Promotion in the European Neighborhood: Conditionality, Economic Development, and Linkage", **EUSA Biennial Konferansı**, Montreal, Mayıs, 2007.

etkileşim sonucu demokrasi aktarımı gerçekleşebilir. Ticaret, mobilite ve bu gibi ilişkiler demokratikleşmeyi güçlendirebilir.

1.3.2.2. Adalet ve İç İşleri

Komşuluk Avrupalılaşmasının test edildiği bir başka boyut Adalet ve İç İşleri boyutudur. Yine Gawrich ve diğ. takip ederek Adalet ve İç İşleri alanlarındaki yasa ve kuralların ne kadar AB ile uyumlaştırıldığını inceleyerek bu alanda da Avrupalılaşmayı araştırmak gereklidir. AB Adalet ve İç İşleri Politikası devletlerin sınırlarını aşan kriminal unsurlarla hükümetler arası işbirliği ve aynı zamanda ulus üstü kurumların da etkisiyle mücadele etmeye yönelik politikadır. Politikanın amacı farklı kural ve yasaları karşılıklı olarak tanımak ve mümkün olduğu kadar bu politikaları uyulaştırmaktır. Dış sınır kontrolleri, yasadışı göç, vize, organize suçlar ve terorizmle mücadele gibi konularda işbirliğini hedefleyerek AB içinde kriminal aktivitenin azalmasını amaçlamaktadır. Polis ve adli kurumlar arasında işbirliğini hedeflemektedir. Bu amaçla da FRONTEX (Dış Sınırlar Ajansı), EuroPol (Avrupa Polis Ofisi) gibi kurumlar oluşturulması bu amaca hizmet etmektedir.

Adalet ve İç İşleri politikası AB Adalet ve İç İşleri Konseyi tarafından yürütülmektedir ve her üç ayda bir toplanılmaktadır. Son yıllarda AB Adalet ve İçişleri konularında hem Birlik içinde hem de komşular ve üçüncü ülkelerle ilişkilerde önemsemektedir. Mülteciler, düzensiz göç, organize suç ve terör sorunlarının giderilmesi açısından bu işbirliğinin derinleştirilmesi AB tarafından hedeflenmiştir.

AB'nin Adalet ve İçişleri politikası Komşuluk Avrupalılaşmasının önemli bir boyutu olup daha sonraki bölümlerde inceleyeceğim komşular için Eylem Planlarında ve aynı zamanda İlerleme Raporlarında dikkat edilen konuların başındadır. Adalet ve İçişleri konuları ülkelere çeşitli araçlarla aktarılmaktadır.

1.3.2.3. Ekonomik İşbirliği

Komşuluk Avrupalılaşmasının bir diğer boyutu ekonomik işbirliğidir. AB bir cazibe merkezi olarak üçüncü ülkelerle ilişkilerde ekonomik işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda AB Avrupa Komşuluk Politikası amaçlarından bir tanesi de komşularla ilişkilerde ekonomik işbirliğini derinleştirmektedir. AB komşularının pazar ekonomisine geçiş süreçlerini hızlandırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda özellikle Doğu Ortaklığı İnisiyatifi açıklandıktan sonra konu olan ülkelerin reformlar karşılığında AB iç pazarına kolay ulaşmalarını hedeflemektedir. Bu bağlamda Ortaklık Anlaşmaları'nın bir parçası olan Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları'nın imzalanması partner ülkelerle AB arasındaki ortak pazarın kurulması hedeflenmektedir. Belirtmek gerekir ki AKP'ye konu olan güney komşular ile de bu anlaşmaların imzalanması hedeflenmektedir. Belirtmek gerekir ki Azerbaycan bağlamında ilişkileri incelediğimizde ekonomik işbirliğinin alt başlığı sayılabilecek enerji konularında işbirliğini geliştirmek ve böylece AB'nin enerji güvenliğini sağlamak AB'nin hedeflerinden birtanesidir. Özellikle Rusya Federasyonu'nun son yıllarda 'ortak komşulara' karşı yürüttüğü agresif dış politika sonucunda zarar gören ülkelerin enerji konularında hem de ekonomik olarak Rusya'ya bağımlılığını azaltmak hedeflenmektedir. Bu bağlamda son yıllarda Rusya önceliğinde oluşturulan Avrasya Ekonomik Birliği AB'nin doğu komşularına yeni zorluk olarak gözükmektedir. Bu konuyu ilerki değerlendirme bölümünde ayrıntılı bir biçimde inceleyeceğiz.

1.3.2.4. Çatışmaların Çözümü

Komşuluk Avrupalılaşmasının bir diğer boyutu çatışmaları çözümdür. AB üçüncü ülkelerle ilişkileri geliştirirken bu bölgelerde bulunan ve hala devam eden çatışmaların çözümü konusunda çaba sarf etmektedir. AB bu bağlamda son yıllarda çatışmaların çözümü ve barışı sağlamak amacıyla çabalarını artırmaktadır. 1990'lı yıllarda eski Yugoslavya'nın yıkılması sürecinde ortaya çıkan kanlı çatışmaları önleme konusundaki çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, doksanlı yılların başında AB'nin bu tür çatışmaları önlemek konusunda yeterli araçların, kurumsal kapasitelerin olup olmaması tartışılmaktadır. Ayrıca tam anlamıyla da siyasi

bütünlüğüne yeteri kadar ulaşmamış olması ve dış işleri konusunda yeterli enstrumanlarının olmadığını da belirtmek gerekir. Bu bağlamda örneğin daha sonraki Kosova sorunu sırasında siyasal bütünlüğünü tamamlamış ve dış ilişkiler konusunda çeşitli araçlar geliştirdiği için doksanlı yıllara oranla daha etkili bir strateji uygulamayı başarmıştır¹⁸⁴.

Özellikle 2000’li yıllardan itibaren çatışmaların çözümü ve barışın inşası konusunda çabaları artırmıştır. 2003 yılından itibaren AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) kapsamında 30’den fazla operasyonlara katılmış, AB temsilcileri resmi ve resmi olmayan yüzlerle barış müzakerelerine katılmıştır¹⁸⁵. AB bu bağlamda Komşuluk Politikası çerçevesinde de mevcut olan çatışmaların barışçıl yolla önlenmesini ve barışın inşasını sağlamayı hedeflemektedir. Belirtmek gerekir ki, Avrupa Komşuluk Politikasına konu olan birçok ülkede hala çözülmemiş veya donmuş çatışmaların mevcudluğu bu konularda da AB’nin çeşitli çabaları mevcuttur. Dolayısıyla Komşuluk Avrupalılaşmasının dördüncü boyutu olan çatışmaların çözümü bağlamında Dağlık Karabağ konusu da tezin değerlendirme bölümünde ele alınacaktır.

1.4. AVRUPALILAŞMA PATALOJİSİ

Daha önce de değindiğimiz ‘Avrupalılaşma’ kavramının özet tanımı, ‘motivasyon mantığı AB politika ve karar verme sürecine, normlarına, değerlerine vs. bağlı olan ülkeler içindeki değişim olarak ortaya çıkarak genelde üye, aday veya komşu ülkelerdeki değişim sürecinin pozitif sonuçlandırıldığı süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak son yıllarda bir çok çalışmada AB’nin ‘Avrupalılaşma’ gücünün olumsuz yönlerinin de olduğu ortaya çıkmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu durum literatürde, ‘Avrupalılaşmanın Karanlık Yüzü’, ‘AB’nin patolojik gücü’, veya ‘Avrupalılaşma Patolojisi’ olarak ifade edilmektedir. Bu çalışmalardan en önemlisi ve ilklerden sayılabilecek Börzel ve Pamuk

¹⁸⁴ James Hughes, “EU Conflict Management Policy: Comparing the Security-Development Model in the ‘Sui Generis’ Cases of Northern Ireland and Kosovo”, **European Consortium for Political Research General Konferansı**, (Basılmamış Makale), 10 - 12 Eylül, Potsdam, Germany, 2009.

¹⁸⁵ Gezim Isoka ve John Doyle, “Neo-Functional Peace: The European Union Way of Resolving Conflicts”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 54, Sayı: 4, 2016, ss. 862–877.

tarafından yapılan çalışmada, Güney Kafkasya'daki yolsuzluklarla mücadelede AB desteği alan Güney Kafkasya ülkelerinin iktidarlarının aslında yolsuzluklarla mücadele adı altında politik rakipleri tasfiye ettiklerini göstermektedir¹⁸⁶. Bunun neticesi olarak politik güçlerini artırmakta ve gücü konsolide etmektedirler. Yazarlara göre, ülke içindeki yerel aktörler AB tarafından yapılan değişime yönelik baskıyı sadece bu baskıyı kabul edip değişimi uygulayarak veya bu baskıyı kabul etmeyerek bu değişime ayak direterek değil aynı zamanda üçüncü bir yol olarak AB politika ve kurumlarını kendi çıkarları ve güçlenmeleri doğrultusunda araçsallaştırarak istedikleri sonuçları alabilirler¹⁸⁷. Ancak bu sonuçları alırken de motivasyon kaynaklarının AB'nin istedikleri reformları uygulamak olduğunu savunarak kendilerini aklamaya çalışabilirler. Yukarıda değindiğimiz çalışma 'Avrupalılaşma patalojisine' örneklerden biri olarak gösterebiliriz. Bir diğer örnek olarak gösterebileceğimiz çalışma Martin Mendelski'nin AB'nin güney doğu Avrupa'da hukukun üstünlüğünü aktarmasının başarısızlığını araştırdığı çalışmadır. Yazarın araştırmasının sonuçlarına göre AB'ye entegrasyon sürecinde ülkelerdeki yasal mevzuat ve yargı kapasitesi önemli ölçüde geliştirilmiş olsa da adli tarafsızlık gerilemiştir¹⁸⁸. Yazara göre yasal mevzuat bir taraftan AB ve uluslararası standartlara uyumlaştırılrsa da yasalar daha çok tutarsız ve uyumsuzluk göstermektedir. Yargı sisteminin kapasitesi artırılmış olsa da daha az hesap verilebilir ve politize olmuştur¹⁸⁹. Hukukun üstünlüğü konusu AB ve diğer kuruluşlar tarafından yapılan baskılar ve yardımlar sonucunda ortalama bir gelişim göstermemiştir. Yazarın çalışmasındaki bir başka sonuca göre AB'nin baskısının dönüştürücü değil yeniden güçlendirici bir sonucu vardır ve bazı durumlarda negatif güçlendirilme şeklinde ortaya çıkarak 'patolojik güç' olarak kendini göstermektedir bu da Grabbe'nin 'AB'nin dönüştürücü gücü'¹⁹⁰ tezine tam karşı bir bulgu olmuştur¹⁹¹.

¹⁸⁶ Tanja A. Börzel ve Yasemin Pamuk, "Pathologies of Europeanisation: Fighting Corruption in the Southern Caucasus", **West European Politics**, Cilt: 35, Sayı:1, 2012, ss. 79–97.

¹⁸⁷ Börzel ve Pamuk, s. 2-3.

¹⁸⁸ Martin Mendelski, "The EU's Pathological Power: The Failure of External Rule of Law Promotion in South Eastern Europe", **Southeastern Europe**, Sayı:39, 2015, ss 318-346.

¹⁸⁹ Mendelski, 2015, s. 341.

¹⁹⁰ Grabbe, 2006.

¹⁹¹ Mendelski, s. 341.

Yine Mendelski, 2014 yılında doktora tezinde AB'nin hukukun üstünlüğünü aktarma politikasında duruma farklılaştırılmış bir perspektifle yaklaşmaktadır¹⁹². Yazar yasal patolojilerin derecesinin ülkenin toplumsal düzenine bağlı olduğunu savunmaktadır. Buna göre daha zayıf hukuk sistemi olan ülkeler (örnek olarak Romanya ve Bulgaristan) AB koşulluluğunun patolojik etkisinden daha çok zarar görmekteyken, daha güçlü hukuk sistemi olan ülkeler (örnek olarak Polonya ve Estonya) bu patolojik etkiden daha az etkilenmektedirler. Yazara göre hukuk sistemi daha güçlü olan ülkelerde artık var olan kurumlar ve sistemlerin kendine özgü bağımsız işleyiş şekilleri mevcut olduğu için AB tarafından sunulan reformları suistimal etme ve araçsallaştırılmasına izin vermemektedirler. Hukuk sistemi zayıf olan ülkelere ise bu reformları suistimal etmek ve araçsallaştırmak kolaydır. Dolayısıyla yazara göre ülkelerdeki reformların olumlu veya olumsuz sonuçlanmasının en önemli etkeni yerel aktörlerin (reformcuların) bulunduğu yerdeki politik, yasal, sosyo-ekonomik koşullara bağlı olan reform sürecinin kalitesidir¹⁹³.

Avrupalılaşıma patolojisi ile ilgili bir diğer öncü çalışma Slapin tarafından yapılan çalışmadır. Slapin araştırmasında demokrasileri geliştirmekte olan ülkelere AB tarafından sunulan üyelik perspektifinin her zaman olumlu sonuçlar vermeyeceğini savunmaktadır¹⁹⁴. Slapin'e göre AB tarafından üyelik vaadi ile bazı ülkelere yapılan değişim baskısı neticesinde oluşturulan yasalara ülke dahilinde az ihtiyaç varsa, vatandaşlar, yöneticiler, yargıç ve hukukçular tarafından meşru olarak görülüyorsa, bu anlaşılabilirlik neticesinde kabul edilen yasalara saygı azalmaktadır¹⁹⁵. Slapin'e göre "uluslararası baskı, hükümetlerin hem kendilerinin hem de vatandaşlarının itaat etme niyeti olmayan kanun tasarısı yapmak için saptırıcı teşvikler yaratabilir"¹⁹⁶. Yazar bu durumu "saptırıcı patolojik etki" olarak adlandırmaktadır.

¹⁹² Martin Mendelski, "The Limits of the European Union's Transformative Power: Pathologies of Europeanization and Rule of Law Reform in Central and Eastern Europe", (Basılmamış Doktora Tezi), Lüksemburg Üniversitesi, 2014.

¹⁹³ Mendelski, 2014.

¹⁹⁴ Jonathan B. Slapin, "How Membership in the European Union can Undermine the Rule of Law in Emerging Democracies", *West European Politics*, Cilt: 38, Sayı: 3, 2015, ss. 627-648.

¹⁹⁵ Slapin, 2015.

¹⁹⁶ Slapin, 2015.

Yine Mendelski bir başka çalışmasında Avrupalılaşıma patolojisi terimine katkıda bulunmaktadır¹⁹⁷. Yazara göre Avrupalılaşıma veya AB'nin dönüştürücü gücü konusu üzerine çalışanları üç nesil olarak göstermektedir. İlk nesil araştırmacıların AB'nin dönüştürücü etkisinin genelde ülkelere olumlu etki gösterdiğini savunmaktadır, ikinci nesil araştırmacılar iç şartların elverişsiz olduğu durumlarda AB'nin dönüştürücü gücünün limitleri olduğunu savunmaktadır, üçüncü nesil araştırmacılar ise AB'nin bu gücünün patolojik etkisi olduğunu vurgulamaktadırlar. Yani üçüncü nesil bazı araştırmacılara göre AB politikalarının bazı durumlarda ülkelerdeki çeşitli alanlarda gerilemeye neden olmaktadır¹⁹⁸. Bu noktada vurgulamak gerekir ki AB'nin dönüştürücü gücünün limitlerinin olduğu konusu ve Avrupalılaşıma patolojisi konusu arasındaki ayrımı saptamak bazı durumlarda güçlük teşkil etmektedir. Avrupalılaşıma patolojisi sözcüğü literatüre yeni girdiğini varsayarsak bu konuda daha fazla çalışmaların yapılmasının konuya aydınlık getirilmesi açısından önemlidir. Daha fazla çalışmalar sonucu 'AB'nin dönüştürücü gücünün limitleri' ve 'AB'nin patolojik gücü' konularında ayrımın daha net yapılmasına yardımcı olacaktır. Bu açıdan baktığımızda AB – Türkiye ilişkileri ile ilgili yapılan bir çok çalışmada AB'nin Türkiye'yi dönüştürmedeki gücünün limitleri ön plana çıkmaktadır¹⁹⁹. Bu durum ayrıca Avrupalılaşıma ve de-Avrupalılaşıma olarak da literatürde yer almaktadır²⁰⁰.

1.4. RANTİYE DEVLET KAVRAMI

1.4.1. Rantiye Devlet Kavramının Çözümlemesi

¹⁹⁷Martin Mendelski, "Europeanization and the Rule of Law: Towards a Pathological Turn", **Southeastern Europe**, Cilt: 40, Sayı: 3, 2016, ss. 346-384.

¹⁹⁸ Mendelski, 2016, s. 2-3.

¹⁹⁹ Ziya Öniş ve Mustafa Kutlay, "Limits of the EU's Transformative Power in the European Periphery in a Shifting Global Order: Comparative Perspectives from Hungary and Turkey", 2016, https://www.researchgate.net/publication/301694583_with_M_Kutlay_Limits_of_the_EU%27s_Transformative_Power_in_the_European_Periphery_in_a_Shifting_Global_Order_Comparative_Perspectives_from_Hungary_and_Turkey (10.03.2018).

²⁰⁰ Gözde Yılmaz, "From Europeanization to De-Europeanization? The Europeanization Process of Turkey in 1999-2014", **Journal of Contemporary European Studies**, Cilt: 24, Sayı: 1, ss. 86-100.

Rantiye devlet kavramı petrol üretiminin artması ve bu petrol üretiminden yüksek gelir elde edilmesi ile körfez zenginleşmesi ile ortaya çıkan o ülkelerdeki politik yapıyı açıklamak için kullanılan kavramdır. Genel anlamı ile rant ‘doğanın sunduğu kaynaklardan elde edilen gelir’dir²⁰¹. Dolayısıyla bir çok ülkelerin elde ettiği gelirler kapsamında belli miktarda doğanın sunduğu rant mevcuttur. ‘Rant’ kavramı Smith, Ricardo, Marks gibi bir çok iktisadçı tarafından çeşitli anlamlarda tanımlanmıştır. Belirtmek gerekir bu bölümde incelenen konu ‘rant’ kavramının anlamının tanımlanması amacını taşımamaktadır. Rantiye devlet kavramı 1970’lerden sonra Rantiye devlet kavramı ilk kez Hossein Mahdavy tarafından gündeme getirilmiştir²⁰². Bu çalışmayla yazarın amacı İran ekonomisinin tanımlanması olmuştur. Mahdavy’ye göre rant devlet ülkenin sahip olduğu doğal kaynakları dışarıya satarak oluşan gelirlerle ülkedeki hakimiyet alanlarını güçlendirerek devam ettiren hükümet etme çeşididir²⁰³. Rantiye devlet kavramının ilkin yazımı Mahdavy’ye ait olsa da bu çalışmada Mahdavy rant devlet kavramının teorisinden daha çok İran’daki devrim öncesi ekonomik yapının anlaşılması için çalışma yapmıştır. Rantiye devlet yapısının teorileşmesinin en önemli çalışması Beblawi ve Luciano’nun editorliğünde yayınladıkları ‘Rantiye Devlet’ çalışmasıdır²⁰⁴. Belirtmek gerekir ki Mahdavy’den sonra Anderson’da çalışmada rant devlet kavramına değinmiştir²⁰⁵. Ancak rant devlet kavramının teorileşmesi hiç kuşkusuz Beblawi ve Luciano’nun çalışmasından sonra hızlanmış ve bu çalışma kavramın teorileşmesinin temel taşıdır.

Beblawi çalışmada rant devlet yapısının tanımlanması için gerekli olan ana unsurları sıralamıştır²⁰⁶. İlk olarak yazara göre halis bir rant devlet olmayan ekonomi diye birşey yoktur her ekonominin az bir şekilde de olsa rant unsuru vardır. Bu yüzden

²⁰¹ Alfred Marshall, **Prinsiple’s of Economics**, 8. Baskı, Macmillan London, 1920, s. 350.

²⁰² Hossein Mahdavy, “The Pattern and Problems of Economic Development in Rentire State: The Case of Iran”, **Studies in the Economic History of Middle East**, (Der. M.A. Cook) Oxford, Oxford University Press, 1970, ss. 428-467.

²⁰³ Mahdavy, ss. 428-429.

²⁰⁴ Hazem Beblawi, ve Luciani Giacomo., **The Rentier State**, Croom Helm, London, 1987.

²⁰⁵ Lisa Anderson, “The State in the Middle East and North Africa,” **Comparative Politics**, Cilt: 20, Sayı:1, Ekim, 1987.

²⁰⁶ Hazem Beblawi, “The Rentire State in the Arab World”, (Der. Hazem Beblawi ve Luciani Gr), **The Rentire State**, Kent, Routledge, 1987, s. 51.

rantiye devlet yapısının oluşması için rantıye durumunun ekonomide daha etkili olması gereklidir.

İkinci olarak ve yazara göre en önemlisi elde olunan rantıye gelirlerinin dış kaynaklı olması gereklidir. Yani ülkedeki doğal zenginliklerden elde edilen gelirlerin ülke dışından gelmesi önemlidir. Belirtmek gerekir ki, Mahdavy de çalışmasında bu durumun önemine değinmiştir²⁰⁷. Mahdavy'ye göre ülkedeki doğal kaynakların alıcıları yabancı bireyler, büyük şirketler veya yabancı hükümetler olabilir. Doğal kaynakların sadece iç piyasada satılıyor olması rantıye devlet yapısının oluşması için yeterli değildir²⁰⁸.

Rantıye devlet yapısını tanımlayan üçüncü özellik ülkenin doğal zenginliklerinden elde olunan gelirlerin üretilmesi sadece belli bir çevreler arasında dağılmış olmasıdır. Toplumun diğer kısmı bu zenginliğin dağıtımı ve kullanımı ile uğraşmaktadır. Bu bağlamda turizm gibi faaliyetlerden elde olunan gelirler doğal kaynaklardan elde olunmuş sayılsa da toplumun büyük bir kısmı bu faaliyetde bulunduğu için rantıye ekonomi olarak tanımlanamaz²⁰⁹. Bu bağlamda dördüncü olarak da ranttan elde olunan gelirlerin alıcısı devlet olmalıdır. Yazara göre bu durum çok önemlidir, çünkü devletin gelirlerin alıcısı olması bu gelirlerin de belli çevreler arasında toplanması anlamına gelmektedir. Ayrıca, devlet elde edilen gelirlerin aynı zamanda toplum içinde dağıtıcı rolünün de olduğu anlamına gelmektedir. Yazara göre diğer bir özellik rantıye devlet yapısında rantıye zihniyetinin olmasıdır. Yazara göre rantıye dayalı ekonomik yapı batı tipi ekonomik yapılara uymayarak gelirlerin dağılımını çalışma ve ödül ilişkisine dayalı olmaması sebebiyle Batı tipli ekonomik yapıların çalışmasını zayıflatmaktadır²¹⁰.

Beblawi ve Luciano, devletleri rantıye çeşitlerine göre ikiye ayırmaktadırlar. 'Birinci derecede' olan devletler gelirlerini tamamen dışa satılan doğal kaynaklardan elde ederken, 'ikinci derecede' olan devletler, 'yarı rantıye devletler' doğal kaynaklara sahip olmamakla beraber ekonomik gelirlerini kira bazlı aktivitelerden kazanmaktadırlar, örnek vermek gerekirse ülkede bulunan bir bölgeni yabancı silahlı kuvvetlere açılması²¹¹ veya

²⁰⁷ Mahdavy, s. 428.

²⁰⁸ Beblawi, s. 51.

²⁰⁹ Beblawi, s. 52.

²¹⁰ Engin Suna ve Ali Murat Özdemir, "Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt:v9, Sayı: 35, Güz 2012, s. 13.

²¹¹ Beblawi ve Luciani, ss. 49-61.

Süveyş kanalından geçen gemilerden alınan vergiler gibi aktiviteler bu kategoride ele alınabilir²¹².

Literatürde rantıye devlet yapısının veya rantıyeciliğin devletleri iki boyutta etkilediğini görmekteyiz. Rantıyeciliğin devletlerin hem ekonomik yapısına hem de siyasi yapısını etkilediği bir çok araştırmalarda belirtilmiştir²¹³.

1.4.2. Rantıye Devlet Kavramının Ekonomiye Etkisi

Zengin doğal kaynakların ihracı sonucu elde olunan gelirlerin hiç kuşkusuz ekonomiye direkt etkisi mevcuttur. Rantıye devlet kavramının veya rantıyecilik mantığı ile devletin yönetilmesinin ekonomilere etkisini incelemek bu tezin konusu olmasa da bu konuda kısa bilgi vermekte fayda vardır. Ancak bu etkiler her zaman ülkenin ekonomik gelişmesine pozitif etkiye sebep olmamaktadır. Hatta bir çok durumda zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin bir çoğunun ekonomik performansı kötü olmuştur. Bu durum literatürde bir çok araştırmacılar tarafından ‘doğal kaynakların laneti’ olarak adlandırılmıştır. ‘Doğal kaynakların laneti’ teorisine göre zengin doğal kaynaklara bağlı ekonomilerin ekonomik gelişim performansları ile ters orantılıdır²¹⁴. ‘Rantıye devlet yapısı’ kavramı daha çok ülke içindeki sosyal ve politik durumu izah etmek için kullanılan bir kavram olsa da ‘doğal kaynakların laneti’ kavramı ülkedeki ekonomik durumun açıklanması için kullanılmaktadır.

Araştırmacılar tarafından rantıyeciliğin ekonomiye nasıl etkilediği konusu daha çok iki konuda yoğunlaşmıştır. İlki, ekonomik performans veya büyüme, ikincisi doğal kaynaklardan elde olunan gelirlerin nasıl dağıtıldığı konularıdır. Rantıyeciliğin ekonomik büyümeye etkisi bir çok araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Auty araştırmasında doğal kaynaklarla zengin ülkeler ile doğal kaynakları olmayan ülkelerin sanayileşme

²¹² Mahdavy, s. 428.

²¹³ Matthew A. Pocock, **The Causes of the Rentier State: A Comparative Study of Bolivia and Venezuela Masters**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erasmus University, 2017, s. 7.

²¹⁴ Pocock, s. 16.

durumlarını karşılaştırarak doğal kaynakları olmayan ülkelerin daha iyi performans yaptığını saptamıştır²¹⁵.

Di John'a²¹⁶ göre rantiyecilik üzerine yapılan araştırmaların çoğunun sonucunu üç konuda genelleştirebiliriz:

- Daha çok rantiyecilik yönetim içinde daha fazla rant kaynağı arayışını artırabilir ve bu da yolsuzluğun artmasına neden olabilir,
- Yolsuzluğun artması ülkedeki ekonomik gelişmeyi sekteye uğratabilir,
- Rantiye gelirlerinin olması hükümetlerin direk olarak halktan veya vatandaşlardan vergi almasına ihtiyaç duymamasına neden olabilir.

Stevens'a göre, doğal kaynakların ülkelerin ekonomik performansına ve büyümesine etkisini genelleştirmenin tam anlamıyla doğru olmayacağına bu bağlamda ayrı ayrı örnek olayların ele alınması gereklidir²¹⁷. Bu bağlamda yazar doğal kaynakların 'lanet' mi veya 'lütuf' mu olduğu konusunun ayrı ayrı örnek olaylarla incelenmesi gerekliliğini vurgulamıştır.

Lam and Wantchekon'nun araştırmalarına göre rantiyecilik mantığı ile yönetilen ülkelerdeki elde olunan gelirler gelir dağılımını negatif yönde etkileyerek gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olmuştur. Yazarlara göre ülkedeki yöneticilerle vatandaşlar arasında gelir dağılımı eşitsizliği artmıştır²¹⁸.

1.4.3. Rantiye Devlet Kavramının Politik Yapıya Etkisi

Rantiyecilik çalışmaları üzerine yapılan araştırmaların çoğu ülkedeki politik yapıları nasıl etkilediği konusunda yoğunlaşmaktadır. Rantiyeciğin ülkedeki politik yapıya etkileri beş noktada genelleştirmek mümkündür. Bunlar²¹⁹, Demokrasi veya

²¹⁵ Richard M. Auty, "The Political Economy of Resource-Driven Growth", **European Economic Review**, Cilt:45, Sayı:4, 2001, ss. 839-846'den aktaran Pocock, s.16.

²¹⁶ Jonhattan DiJohn, "Mineral Resource Abundance and Violent Political Conflict: A Critical Assessment of the Rentier State Model", **Crisis States Research Centre - Working Paper**, Sayı: 20, 2002.

²¹⁷ Stevens, P, "Resource Impact: Curse or Blessing? A Literature Survey". **Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy**, University of Dundee, 2003.

²¹⁸ Ricky Lam ve Leonard Wantchekon, "Political Dutch Disease", (Basılmamış Makale), 2002, <http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/wantchekon/research/dutch.pdf> (12.03.2018).

²¹⁹ Pocock, 2017.

Otariter Rejimler, Yönetişim ve Kurumların Çalışması, Çıkar Grupları, Muhalefet, Çatışma.

Belirtmek gerekir ki, yukarıdaki noktalar demokratikleşme başlığı altında birleştire de biliriz. Daha önce de vurguladığımız üzere rantıye devlet yapısının ülkede oluşturduğu en önemli sorun hesap verebilirlik veya şeffaflık sorunudur ki bu da demokrasiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Yani ülkedeki zengin kaynaklardan elde edilen gelirlerden dolayı ülke yönetimi halktan vergiler almadan da kendi hükümet etmesini devam ettirebilmekte bu bağlamda da halk önünde hesap verme durumunun oluşmadığı görülmektedir²²⁰.

Ross çalışmalarında rantıye devlet yapısı ve demokrasi arasında ilişkiyi incelemiştir²²¹. Çalışmanın sonucunda yazar dört noktanın önemli olduğunu saptamıştır²²². Bu saptamalara göre:

- Doğal kaynaklar demokrasiyi zayıflatmaktadır, özellikle bu durum fakir ülkelerde zengin ülkelere oranla daha fazla görülmektedir,
- Konu çıkış noktası olan Orta Doğu ülkeleri ile sınırlı olmamakta diğer bölgelerde de bu durum gözlenmektedir,
- Bir çok bölgelere dağılmamış olan bu ülkelerin demokratikleşmelerin önünde engeller bulunmuştur,
- Demokrasi - rantıye devlet bağlamında üç çıkarım yapmak mümkündür:
 - 1) *Rantıye Sonuç/Etki*: halka yönelik az miktarda vergiler ve yüksek harcamalarla demokratik baskıyı azaltıyor;
 - 2) *Baskı Sonuç/Etki*: ülke içindeki kolluk kuvvetleri demokrasi yanlısı sesleri bastırmak için kullanılmaktadır;
 - 3) *Modernleşme Sonuç/Etki*: halk sanayi veya hizmet sektörlerinde işlere ulaşamama sebebiyle demokratikleşme baskısını artırmaktadır²²³.

²²⁰ Beblawi, 1987.

²²¹ Lence M. Ross, "Does Oil Hinder Democracy?", **World Politics**, Cilt: 53, Sayı: 3, 2001, ss. 325-361.

²²² Pacock, s. 20.

²²³ Pacock, s. 20.

Wantchekon'a²²⁴ göre, devletlerin siyasi kapasiteleri zayıf olduğu zaman ve seçmenlerin veya vatandaşların ülkelerdeki hükümetleri denetleyemediği durumlarda doğal kaynakların çokluğu ülkeyi kontrol etme ve dolayısıyla da bu kaynakları kontrol etme uğrunda rekabeti artırmaktadır. Bu da ülke yönetimlerinin bu kaynakları kullanarak kendi iktidarlarını güçlendirmeyi amaçladığı görülmektedir, doğal zenginlik olmayan ülkelerde bu durumun tam tersi görülmekte yönetime gelmek için sıkı rekabet yaşanmamakta ve böylece elitler ve yönetenler arasında işbirliği sonucunda demokratik yönetim söz konusu olmaktadır.

Yine Ross bir diğer çalışmasında doğal kaynaklarla zengin ülkelerin demokrasi, yönetim ve çatışma bağlamında literatür taraması sonucu üç tespite bulunmuştur. Yazara göre, (1) doğal kaynaklar otoriter rejimlerin ayakta kalmasının süresini uzatmıştır, (2) ülkelerde yolsuzluk seviyesi yüksektir, (3) fakir ülkelerde çeşitli çatışmalara sebep olabiliyor²²⁵.

Rantiye devlet yapısının siyasi muhalefete etkisini de inceleyen bir çok çalışma mevcuttur. Wantchekon'a göre, devlet kapasitesi zayıf olan ülkelerde muhalif partilerin seçimlerle bir başka deyişle demokratik yollarla hakimiyete gelme ihtimalleri kalmadığı için şiddet kullanılarak örneğin darbe, devrim gibi demokratik olmayan yollar dışında yapacağı başka bir şey kalmamaktadır. Bunun da karşısını almak için hakim rejimler bu tür muhalif sesleri susturmakta ve mütamadiyen bu partilere baskı uygulayarak faaliyetlerini kısıtlamayı amaçlamaktadırlar²²⁶. Karl'a göre bu tarz devletlerde muhalif partiler hükümetler tarafından baskı altına alınmakta veya satın alınmaktadır bu durum da ülke içinde bazen istikrara enden olmaktadır²²⁷.

Rantiye devlet kavramı 1970'lerde Mahdavy'den başlayarak günümüze kadar bir çok araştırmacı tarafından araştırma konusu olmuştur. Belirtmek gerekir ki, bir çok araştırmacı ayrı ayrı ülkeler bazında da çeşitli amprik çalışmalarda bulunmuştur. Kavram

²²⁴ Leonard Wantchekon, "Why Do Resource Dependent Countries Have Authoritarian Governments?", **Journal of African Development**, Cilt:5, Sayı:2, ss. 145-176, 2002.

²²⁵ Lence M. Ross, "The Politics of the Resource Curse: a Review", (Basılmamış Makale), 2013, <https://goo.gl/5rVP58> (23.02.2018).

²²⁶ Wantchekon, 2002.

²²⁷ Lynn Terry Karl, **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**, Berkeley, University of California Press, 1997.

incelenirken bir çok ÷lkelerin durumu incelenmiştir. Bu baēlamda rentiyeciliēin ÷lkelerdeki bir çok demokratik gestergeye, kurumlara, politikalara, muhalefet ve sivil toplum yapısına, ÷lke içi ve ÷lke dışındaki çatışmalara vs. Çeşitli alanlarda etkileri incelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ KOMŞULUK POLİTİKASI VE DOĞU ORTAKLIĞI

2.1. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASININ TARİHİ

Yüksek Temsilci Javier Solana ve Komisyoner Patten 7 Ağustos 2002 yılında Konsey'e "Daha Geniş Avrupa" başlıklı ortak mektup gönderdi. Bu mektupta Komisyon'a Doğu genişlemesinden sonra oluşacak yeni durum karşısında komşularla ilişkileri düzenlemek için ne tür politika ve çerçevelerin oluşacağı konusunda ve hangi politikaların belirleneceğinin üzerinde çalışmaların yapılması için tavsiyede bulunulmuştur. Bu tavsiyelerde beş incelenmesi gereken konu öne çıkmaktadır²²⁸. Bunlar:

- Oluşturulması gereken polikanın coğrafi kapsamı,
- Komşularla ilişkileri nasıl geliştirileceği,
- Amacın ve yapmak istenilenin tam olarak ne olduğu,
- Somut değerlendirmelerin yapılması,
- Yeni yapısal sözleşme veya anlaşmalara gerek olup olmadığının belirlenmesidir.

Yukarıdaki mektuptan da anlaşıldığı gibi AB'de Doğu Genişlemesi'nin gerçekleşecek olması yeni komşulara karşı ne yapacağı ve hangi politikaları uygulayacağı sorusunu ortaya çıkarmıştı. 2002 yılında Avrupa Konseyi Kopenhag Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesi'nde Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova ve Rusya için yeni politika arayışları olumlu karşılanmıştır. Dolayısıyla ilk olarak konuya dahil ülkeler doğu komşular olarak öngörülmüşse de Güney komşu ülkelerinin de bu politikadan yoksun bırakılmamaları gerekliliği kabul edilmiştir²²⁹. Avrupa Komşuluk Politikasının oluşmasında önemli dönem noktalarından bir tanesi eski Komisyon başkanı Romana Prodi'nin 2002 yılında, '6. ECSA-Dünya Barışı, Güvenlik ve İstikrar için Uluslararası Diyalog ve AB'nin Rölü' konulu konferansta yaptığı konuşmaydı. Bu konuşmada Fas'tan Rusya'ya kadar 'dostlar

²²⁸ Christopher Patten ve Javier Solana, "Joint Letter on Wider Europe", 2002, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/_0130163334_001_en.pdf, (19.11.2014).

²²⁹ Michael Emerson ve Gergana Noutcheva, "From Barcelona Process to Neighbourhood Policy", **CEPS Working Document**, Sayı: 220, Mart 2005.

halkası’ ile çevrili bir AB görmek istediğini beyan etmiştir²³⁰. Konuşmanın önemli cümlelerinden bir tanesi Avrupa’nın komşularıyla ilişkilerinde üyelik perspektifi verilmeden de komşuların AB değerleri çerçevesinde dönüşüm sağlayacağını belirtilmesidir. ‘*Kurumlar hariç herşey*’in paylaşılmasını öngörececek bir politikanın oluşturulması AB’nin ‘global aktör’ olma yolunda önemli bir süreç olacağı konuşmadan anlaşılmaktadır²³¹. İleriki aşamada üyelik perspektifine karşı kesin olarak negatiflik söz konusu olmasa da üyelik için başvuruların ertelenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Prodi’ye göre ilişkilerde karşılıklılık söz konusu olmalıdır ve ‘*iki taraf da karşılık avantajlar ve karşılıklı yükümlülüklerin farkında olmalıdır*’²³². Oluşturulacak olan politika işbirliğinden fazlası ama üyelikten daha azı şeklinde ifade edilebilir²³³.

2003 yılında Avrupa Komisyonu ‘Daha Geniş Avrupa – Komşuluk, Doğu ve Güney Komşularla İlişkiler için Yeni Çerçeve’ belgesini yayınladı. Belge’de Doğu genişlemesi ile AB’nin 450 milyonluk bir nüfusa ulaşacağı ve bunun soucunda Avrupa’nın hem ekonomik, hem politik, hem de coğrafi olarak daha büyük bir kısmını kapsayacağı bunun da dünya ilişkilerinde yeni bir ivme oluşturacağı belirtilmiştir²³⁴. Bu Belge’de komşular kapsamına Rusya, Güney Akdeniz Ülkeleri (Cezayir, Mısır, İsrail, Ürdün, Lübnan, Libya, Merakeş, Filistin, Suriye, Tunus), Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya dahil edilmiştir. Haziran 2003 yılında Avrupa Konseyi Selanik Toplantısı’nda bu öneriyi kabul etti.

2003 yılında kabul edilen ‘Avrupa Güvenlik Strateji’sinde de Avrupa güvenliği açısından komşularda güven ve istikrarın Avrupa için önemli olduğu vurgulanmıştır²³⁵:

Sınırlarımızda bulunan ülkelerin iyi yönetilmesi Avrupa’nın çıkarlarıdır. Sınırlarda şiddetli çatışmaların yaşandığı, organize suçun geliştiği işlevsiz toplumlar

²³⁰ Romano Prodi, “A Wider Europe - A Proximity Policy as the Key to Stability”, Brüksel, 2002, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm (17.11.2014).

²³¹ Prodi, ss. 5-10.

²³² Prodi, s. 4.

²³³ Elena Korosteleva, **The European Union and Its Eastern Neighbours, Towards a More Ambitious Partnership**, Routledge, 2012, s. 2.

²³⁴ Avrupa Komisyonu, “Communication From the Commission, ‘Wider Europe – A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours’, COM (2003) 104 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2003. http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf (1.13.2014).

²³⁵ AB Konseyi, “European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World”, Brussels, 2003, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (19.11.2014), s. 7.

veya nüfus patlaması yaşanan komşular Avrupa için sorunlar oluşturacaktır. Avrupa'nın tekrar bütünleşmesi ve yeni katılacak ülkelerin entegrasyonu bizim güvenliğimizi artıracak ama Avrupa'yı sorunlu bölgelere yaklaştıracaktır.

Belirtmek gerekir ki, Avrupa Parlamentosu doğu komşulara üyelik perspektifinin verilmemesi konusunda Komisyon'a eleştirel tutum sergilemiştir ve üyelik perspektifinin verilmemesinin konu olan ülkelerin motivasyonunu düşürebileceği konusunda uyarmıştır²³⁶. Bu konuyu Parlamento şöyle belirtmektedir²³⁷: “Biz emin olmalıyız ki ‘dostlar halkası’ yaklaşımı ‘komşu ülkelerin’, ‘kaderleri hiç bir zaman AB üyeliği olmayacak olan ülkeler’ ve sadece AB’ye katılımın işbirliğini genişletebileceği şeklinde düşünenlerin arasında temel argümanına dönüşmeyecek... Biz yalnız bir hareket yapmamalıyız”.

Parlamento’nun bir başka eleştirisi hem güney hem de doğu komşuların aynı politika çerçevesinde yer alması eleştirisidir. Parlamento Komisyon’a bu durumun dikkate alınmasını önermektedir²³⁸.

Yine aynı belgede Parlamento Güney Kafkasya ülkeleri için de ‘Daha Geniş Avrupa – Komşuluk Politikası’ çerçevesinde özellikle çatışmaların önlenmesi konusunun ön planda olduğu politikaların geliştirilmesini önermiştir²³⁹. Diğer önemli konu Belge’de ülkelerdeki demokratik durumun geliştirilmesi için AGİT, Avrupa Konseyi gibi kurumlarla yakından işbirliğinde bulunulması tavsiye edilmiştir.

Yine aynı Belge’de bazı ülkelerin AB ile ilişkilerindeki motivasyon kaynağının AB üyeliği olduğu belirtilmiş ve bağlamda Birlik Anlaşması’nın 49. Maddesine atıfta bulunularak Komşuluk Politikasının bu ülkeler için uygun politika olmadığı bundan ziyade Komşuluk Politikasının bu ülkelere ileriki başvuru için önemli bir aşama olması gerekliliği vurgulanmıştır²⁴⁰.

²³⁶ Korosteleva, 2012, s. 3.

²³⁷ AB Parlamentosu, “Draft European Parliament Resolution, ‘on Wider Europe - Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, (2003/2018(INI)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A5-2003-0378+0+DOC+XML+V0//EN> (19.11.2015).

²³⁸ AB Parlamentosu, 2003

²³⁹ AB Parlamentosu, 2003.

²⁴⁰ AB Parlamentosu, 2003.

2004 yılı Mayıs ayında Komisyon ‘Avrupa Komşuluk Politikası (AKP) Strateji Belgesi’ yayınladı²⁴¹. AKP Strateji Belge’sinde Doğu Genişlemesi ile AB’nin sınırlarının değiştiği ve bunun da AB için hem yeni fırsatlar hem de yeni zorluklar oluşturacağı belirtilmiştir²⁴². AKP Strateji Belgesi’nde de belirtildiği gibi AKP değişen coğrafi sınırlarla birlikte yeni komşuların oluşması, eski komşulara daha yakınlaşması ve bunun sonucu ortaya çıkan zorluk ve fırsatlara cevap vermek için oluşturulmuş, Avrupa Güvenlik Stratejisi’ne de uyumlu politikadır²⁴³.

‘Daha Geniş Avrupa, 2003’ belgesinde bu politikaya Rusya dahil edilmişdiyse de AKP Stratejik Belgesi’nde Rusya ile ilişkiler Mayıs 2003 St. Petersburg şehrinde yapılan zirvede belirtildiği gibi dört ortak alan oluşturularak stratejik işbirliği şeklinde oluşturulacağı öngörülmüştür. Rusya AB ile ilişkilerde daha ‘eşit’ esaslı bir ilişki yürütmesinde ısrar etmiştir²⁴⁴.

Ayrıca, Komisyon 2003 yılı ‘Daha Geniş Avrupa – Komşuluk, Doğu ve Güney Komşularla İlişkiler için Yeni Çerçeve’ belgesinde Güney Kafkasya ülkelerini (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) coğrafi uzaklık ve güvenlik endişesi nedeniyle AKP’ye dahil etmemiş olmasına rağmen, 2004 yılı AKP Stratejik Belgesi’nde Konsey’e bu ülkelerinde Avrupa Komşuluk Politikası’na dahil edilmeleri gerekliliği konusunda tavsiyede bulunulmuştur²⁴⁵. AKP Stratejik Belgesi’nde de belirtildiği gibi, aslında AB için Güney Kafkasya’nın önemine 2003 yılı Avrupa Güvenlik Stratejisi’nde de vurgu yapılmıştır²⁴⁶. Strateji AB’nin Güney Kafkasya’nın sorunlarına dikkat çekmiş ve ‘*daha güçlü ve daha aktif ilgi gösterilmesini*’ öngörmüştür²⁴⁷.

Komisyon AKP Stratejik Belgesi’nde AB Konseyine Güney Kafkasya’nın üç ülkesinin AB ile ilişkilerini bu politika çerçevesinde geliştirmek için fırsat verilmesi

²⁴¹ Avrupa Komisyonu, “Communication From the Commission, ‘European Neighbourhood Policy Strategy Paper’”, COM (2004), 373 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2004, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0373&from=EN> (19.11.2014).

²⁴² COM (2004), 373 Final, s. 1.

²⁴³ COM (2004), 373 Final, s. 2.

²⁴⁴ Karen E. Smith, “The Outsiders: the European Neighbourhood Policy”, **International Affairs**, Cilt: 81, Sayı: 4, 2005, ss. 757-773.

²⁴⁵ COM (2004), 373 Final, ss. 10-11.

²⁴⁶ Avrupa Güvenlik Stratejisi Belgesi, 2003, s. 8.

²⁴⁷ Avrupa Güvenlik Stratejisi Belgesi, 2003, s. 9.

önerisinde bulunmuştur²⁴⁸. AB bu ülkelerden “demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve pazar ekonomisine yönelik yeniliklerin gelişmesi için pekiştirilmiş, güvenilir ve kalıcı bağlılık göstermesini” beklemektedir²⁴⁹. Ayrıca, bu bölgenin önemli enerji kaynakları ve enerji kaynaklarına ulaşım yolları üzerinde bulunduğu için AB için önemli olduğu, lakin bölgede var olan sorunların, etnik çatışmaların, savaşların AB için de güvenlik sorunlarına yol açabileceği vurgulanmıştır²⁵⁰. Güney Kafkasya ülkelerinin bu politikaya dahil edilmeleri 2003 yılında Gürcistan’da barışçıl bir demokratik devrimin gerçekleşmiş olması önemli faktör olarak görülmektedir²⁵¹.

AKP Stratejik Belge’sinde komşulara üyelik perspektifinden bahsedilmezken, işbirliği yaklaşımı çerçevesinde ortak değerlere üzerine kurulu ayrıcalıklı ilişkilerin kurulması öngörülmüştür²⁵². Bu ayrıcalıklı ilişkiler ‘paylaşılan değerler’ ve ‘ortak sahiplenme’ yolu ile geliştirilmeyi amaçlamaktadır. Korosteleva’ya²⁵³ göre AKP Stratejik Belgesi kavramları açık bir şekilde izah etmekte yeterli olmamıştır ve daha sonraki yıllarda Komisyon bu kavramları açmaya çalışmıştır.

2004 yılında Avrupa Parlamento’su AKP Stratejik Belgesi ile ilgili Karar’ında AB ve komşu ülkelerin ayrıcalıklı ilişkilerinin ön şartı olarak “hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı, şeffaf sosyal pazar ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma” konularının önemini deklare etmiştir²⁵⁴. Ayrıca AKP Stratejik Belgesi’nde Parlamento’nun tavsiyelerine yer verilmediğini üzüntü ile karşıladıklarını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Güney Kafkasya’nın bu politikaya dahi edilmesini olumlu olarak karşılandığı belgeden anlaşılmaktadır.

²⁴⁸ COM (2004), 373 Final, s. 10.

²⁴⁹ COM (2004), 373 Final, s. 11.

²⁵⁰ COM (2004), 373 Final, s. 12.

²⁵¹ Smith, s. 758.

²⁵² Korosteleva, 2012, s. 4.

²⁵³ Korosteleva, 2012, s. 4

²⁵⁴ Avrupa Birliği Parlamentosu, “European Parliament Resolution on the European Neighbourhood Policy (2004/2166(INI))”, **Parlamento Kararı**, 2004.

2.2. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASININ AMAÇLARI

Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin AB'ye üyelik sürecinde ekonomik ve siyasi olarak AB kriterlerine başarılı bir dönüşüm geçirmesi AB dış politikasının en önemli başarısı olarak yorumlanmıştır²⁵⁵. Eski 'demir perde' ülkelerinin geçirdiği başarılı dönüşüm ve kazandıkları AB üyeliği AKP için önemli çıkış noktasıdır. Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin geçirdiği dönüşümün temel sebebi AB tarafından sunulan 'üyelik' perspektifiydi. Bu üyelik teklifi sonucu ülkeler politikalarını AB değerleri yönünde ve AB müktesebatına uygun olarak dönüştürmede başarılı oldular.

Doğu genişlemesinden sonra AB dış politikasının en önemli gündemi yeni oluşacak komşularla ilişkilerde izlenecek stratejilerdir. Yeni komşuların oluşması ve eski komşulara daha fazla yakınlaşılması hem AB için hem de komşular içinde yeni fırsatlar ve/veya zorluklar oluşmasına sebep olmuştur. Bu komşular hem jeopolitik hem de tarihi ve coğrafi nedenlerden dolayı AB'den farklı beklentiler içinde olmuşlardır. Örneğin, Ukrayna ve Moldova gibi bazı ülkelerin AB ile ilişkilerde motivasyonları üyelik iken, Beyaz Rusya'nın AB ile ilişkisi için herhangi bir motivasyon kaynağı bulunmamaktadır. Doğu Genişlemesi'nden sonra AB genişleyen ve büyüyen birliğin iç işlerine daha fazla önem vererek doğu ülkeleri için 'üyelik' perspektifi vermemiştir. Bu durum genişleme yorgunluğu olarak da adlandırılmaktadır. Ancak aynı zamanda da geçmiş yıllarda yaşanan olumsuz tecrübeyi de dikkate alarak Birlik ve komşu ülkelerle kalıcı, 'bölücü sınırların oluşmaması' için yeni bir politikaya gereksinim duyulmuştur. Özellikle komşu ülkelerin çoğunun eski SSCB ülkelerinin ve geçiş döneminde olan ülkelerin olması, oradaki reform sürecine zarar vermemek için uygulanacak politika önemliydi. Bu ikileme cevap vermek için AB Komşuluk Politikasını geliştirdi²⁵⁶.

Lisbon Anlaşması'na kadar Avrupa Birliği'nin kurucu anlaşmalarında komşularla ilişkilerin düzenlenmesine ilişkin hükümler olmamıştı, ancak bu durum Lisbon

²⁵⁵ Shimmelfenning ve Sedelmeir, 2005.

²⁵⁶ Canan Balkı, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 99.

Anlaşması'nda değişmiştir²⁵⁷. Lisbon Anlaşması'nın 8. Maddesi AB Komşuluk Politikası'nın yasal dayanağıdır. Bu Madde'ye göre²⁵⁸:

- 1) *Birlik, kendi değerlerine göre kurulan ve işbirliği temelinde sıkı ve dostane ilişkiler ile şekillenen bir refah ve iyi komşuluk alanı oluşturmak amacıyla, komşu ülkeler ile özel ilişkiler geliştirir.*
- 2) *1. Fıkranın amaçları gereği Birlik, ilgili ülkeler ile özel anlaşmalar yapabilir. Bu anlaşmalar, karşılıklı hak ve yükümlülükler içerebilir ve ortak hareket etme imkanını oluşturabilir. Anlaşmaların uygulanması için düzenli danışmalar yapabilir.*

Yukarıdaki Madde AB'nin komşularla ilişkilerini geliştirmesinde yasal dayanağı olması yanı sıra, AB'nin komşularla 'özel ilişkiler' geliştirmesini zorunlu kıldığını söyleyebiliriz²⁵⁹.

AKP Stratejik Belgesi'ne göre "AKP'nin hedefi AB 2004 yılı genişlemesinin faydalarını komşularla paylaşarak ülkelerin istikrar, güvenlik ve refahını güçlendirmesine katkı sağlamaktır"²⁶⁰. AB konu olan ülkelerde politik, ekonomik ve güvenlik konularında reformların yapılmasını teşvik etmek istemektedir²⁶¹. Ortak değerlere bağlılık prensibi ile kurulan 'ayrıcalıklı' ilişkilerin hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, azınlık hakları dahil insan haklarına saygı, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme, pazar ekonomisi prensiplerine bağlılık ve sürdürülebilir kalkınma konuları üzerine kurulması öngörülmüştür²⁶². Bu ilişkilerin ne kadar derinleşeceği tarafların yukarıdaki alanlarda ne kadar başarılı politikalar üreteceği ve yukarıdaki değerlere bağlılık derecesine göre belirlenecektir.

2.3. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASININ ARAÇLARI

²⁵⁷ Victoriya Khasson, Syuzanna Vasilyan ve Hendrik Vos, "Everybody Needs Good Friends: The EU and It's Neighbourhood", **Europe's Global Role, External Policies of the European Union**, (Der. Jan Orbie), Ashgate, 2009, s. 218.

²⁵⁸ Hacı Can, **Avrupa Birliği'nin Kurucu Andlaşmaları**, Ankara, 2009, s. 24.

²⁵⁹ Christophe Hillion, "The EU Neighbourhood Competence Under Article TEU 8", **SIEPS, Policy Paper** Sayı:69, Jacque Delors Institute, 2013, <http://www.notre-europe.eu/media/euneighbourhoodart8teu-hillion-ne-jdi-feb13.pdf?pdf=ok> (04.12.2014).

²⁶⁰ COM (2004), 373 Final, s. 3.

²⁶¹ Kelley, s. 30.

²⁶² COM (2004), 373 Final, s. 3.

2.3.1. Ülke Raporları

AKP'nin uygulanması için ilk olarak partner ülkeler için Komisyon tarafından ülke raporları yayınlanmıştır. Bu raporlarda ülkelerin AB ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerindeki son durum yanısıra ülkenin dış politikası, sorunları, makro ve mikro ekonomik göstergeleri, ülkelerdeki insan hakları durumu, ülkenin yönetim şekli, ülkenin mali ve parasal politikaları gibi bir çok konu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Moldova, Ukrayna, Filistin, İsrail, Tunus, Ürdün, Fas için Ülke Raporları Mayıs 2004'te, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Lübnan ve Mısır için Mart 2005'te yayınlanmıştır. Beyaz Rusya, Cezayir, Libya ve Suriye için ülke raporları yayınlanmamıştır. Ülke raporlarının giriş kısmında demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları konularına önemin verildiği vurgulanmaktadır ve bu raporların ülkeler ile ortak eylemler için bir çıkış noktası olduğu ve sonraki ilerlemeleri değerlendirirken bir dayanak olarak kullanılabileceği belirtilmektedir.

2.3.2. Eylem Planları

Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde de vurgulandığı gibi AB'nin Doğu Genişlemesi'nden sonra AB'nin yeni gündemi “yakın komşulara istikrar ve iyi yönetim konularında önemli destek sunmak ve Avrupa'nın doğu sınırlarından ve Akdeniz'deki komşulara kadar olan ülkelerde iyi yönetilen ülkeler zinciri oluşturarak onlarla yakın ve işbirlikçi ilişkilerden faydalanmak²⁶³” olacaktır²⁶⁴. Avrupa Birliği Komşuluk Politikası kapsamında AB ile bu politikaya konu olan ülkeler arasında uygulanacak olan politikalar ülkelerle müzakereler sonucunda Eylem Planları'nda belirlenmektedir. Bu Eylem Planları konu olan ülkenin kapasite ve ihtiyaçlarını, aynı zamanda AB ve ülkelerin çıkarlarını belirlemektedir. Bu doğrultuda kısa dönemli ve orta dönemli politik ve ekonomik reformları uygulayacak olan partner ülkeler için 3 veya 5 yıllık gündem oluşturmaktadır.

²⁶³ Avrupa Güvenlik Stratejisi Belgesi, 2003, s. 8.

²⁶⁴ COM (2004), 373 Final, s. 4.

Konsey'e göre, 'Eylem Planları kapsamlı olmalı ama aynı zamanda kesin ve belirli anahtar öncelikler bulunmalı ve reformlar için gerçek teşvikler sunulmalıdır'.²⁶⁵

AB Komşuluk Politikası daha önce komşularla ilişkileri düzenleyen Ortaklık Anlaşmaları (OA) ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nın (OİA) yerine geçmemektedir onları tamamlamaktadır (Tablo 14).

Tablo 14: AB'nin Komşuluk Politikasına Taraf Olan Ülkelerle Akdi İlişkileri

AKP'ye Taraf Olan Ülke	AB ile Sözleşmelerin Yürülüğe Girme Tarihi	AKP Ülke Raporu	AKP Eylem Planı
Beyaz Rusya	-	-	-
Moldova	OİA -1998 OA/DKSTA-2014	2004	2004
Ukrayna	OİA -1998 OA/DKSTA-2014	2004	2004
Ermenistan	OİA-1999 CEPA-2018	2005	2006
Azerbaycan	OİA-1999	2005	2006
Gürcüstan	OİA-1999 OA/DKSTA-2014	2005	2006
Cezayir	OA-2005	-	-
Mısır	OA-2004	2005	2006
İsrail	OA-2000	2004	2004
Ürdün	OA-2002	2004	2004
Lübnan	OA-2006	2005	2006
Libya	-	-	-
Fas	OA-2000	2004	2004
Filistin	Geçici OA-1997	2004	2004
Suriye	-	-	-
Tunus	OA-1998	2004	2004

Kaynak: güncellemeler yapılarak, Khasson ve diğerleri, s. 219.

²⁶⁵ Avrupa Birliği Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi, "European Neighbourhood Policy – Council Conclusions", 14.06.2004, **Basın Açıklaması**, 10189/04 (press 195), http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-04-195_en.htm?locale=en (11.12.2014), aktaran Smith, s. 764.

Eylem Planları içerisindeki başlıklar tüm ülkeler için aynı olsa da içerik her ülke için farklıdır²⁶⁶. Eylem Planları'nda bulunan konular çok kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır ve her ülke için 'eylem için öncelikler' başlığı altında maddeler halinde sıralanmıştır.²⁶⁷ Eylem Planları'nın giriş kısmında en önemli öncelikler bulunmaktadır. Bunların sayısı ülkelerin AB'ye değer ve yasalar açısından yakınlık veya uzaklık derecesine göre değişmektedir. Örnek vermek gerekirse Gürcistan için sekiz²⁶⁸, Azerbaycan için on²⁶⁹, Filistin için sekiz²⁷⁰ 'eylem için öncelik' bulunmaktadır.

Komşuluk Politikası Stratejik Belgesi'ne göre Eylem Planları iki geniş alanı kapsayacak, birincisi dış ve güvenlik politikası alanında belli hedeflere ve paylaşılan değerlere bağlılığı onaylamak ve güçlendirmek için belirli eylemleri gerçekleştirmek, ikincisi belirli öncelik alanlarda partner ülkeleri AB'ye yaklaştırmak için eylemleri gerçekleştirmek²⁷¹.

Eylem Planları enerji, çevre, ulaşım gibi sektörel konular yanı sıra²⁷², aşağıdaki prensipler ve konular üzerine belirlenmektedir. Avrupa Birliği hiç şüphesiz ortak değerlere bağlı bir normatif güçtür. İster iç işlerinde isterse de dış ilişkilerde bu değerlere bağlılık her zaman önkoşul olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği Anlaşması'nın 2. Madde'sinde göre:

*Birliğin dayandığı değerler insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup insanların haklarına saygı dahil insan haklarına saygıdır. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın erkek eşitliğinin hakim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır*²⁷³.

²⁶⁶ Khasson, s. 219.

²⁶⁷ Smith, s. 764.

²⁶⁸ Avrupa Komisyonu, "Action Plan for Georgia", **Gürcistan İçin Eylem Planı**, 2006, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf (11.12.2014).

²⁶⁹ Avrupa Komisyonu, "Action Plan for Azerbaijan", **Azerbaycan İçin Eylem Planı**, 2006, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf (11.12.2014).

²⁷⁰ Avrupa Komisyonu, "Action Plan for Palestinian Authority", **Filistin Otoritesi İçin Eylem Planı**, 2004, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/pa_enp_ap_final_en.pdf (11.12.2014).

²⁷¹ COM (2004), 313 Final, s. 9.

²⁷² Khasson, s. 218.

²⁷³ Can, s. 19.

2004 AKP Stratejik Belgesinde de belirtildiği gibi AB'nin komşuları insan hakları ve özgürlüklere bağlı olduklarını çeşitli uluslararası anlaşmalar vasıtasıyla taahhüt etmişlerdir. AKP da bu değerlere bağlılığı daha da pekiştirmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Komşuluk Politikasına konu olan ülkelerle ilişkilerin derinleştirilmesi ülkelerin bu değerlere ne denli bağlı oldukları göz önünde bulundurularak yapılacaktır. Eylem Planları oluşturulurken öncelikler demokrasi ve hukukun üstünlüğünün pekiştirilmesi, adli reformlar ve rüşvet ve organize suçlarla mücadele, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, basın ve söz özgürlüğü, çocuk ve azınlık hakları, kadın erkek eşitliği, ticari birlik hakları, temel iş standartları, kötü muamele ve işgenceye karşı mücadele, sivil toplum gelişiminin desteklenmesi, Uluslararası Ceza Mahkemesi ile işbirliği gibi konular önceliklidir²⁷⁴.

Komşuluk Politikası tarafların siyasi diyaloglarını geliştirerek güçlendirmesini amaçlamaktadır. Bu siyasi diyalogun unsurları dış ve güvenlik politikaları konuları, çatışmaları önlemek ve kriz yöntemleri ve ortak güvenlik tehditleridir. Eylem Planları'nda daha derinleştirilmiş siyasi diyalog konuları ülkelerin özelliklerine göre belirlenmiştir. Eylem Planları'nda politik diyalog vasıtasıyla AB ve ülkelerin AB öncelikli sorun çözme operasyonlarına katılmaları, ortak eğitimler, bilgi paylaşımı ve sınır güvenlikleri gibi konuların da gündemde olması hedeflenmektedir²⁷⁵.

Avrupa Komşuluk Politikasının önemli ekonomik etkileri söz konusudur. AKP ticari ilişkilerin geliştirilmesini sağlamak ve konu olan ülkelere teknik ve finansal yardımların yapılmasını hedeflemektedir. Ayrıca, komşu ülkelere gerekli reformlar karşılığında AB iç pazarına erişim, AB programlarına katılım gibi çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bu faydalar direkt ve indirekt olarak ülkelerin ticari ilişkilerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir²⁷⁶. Direk etki komşular ve AB ile ticari ilişkilerde gümrük tarifelerini kaldırarak karşılıklı pazar entegrasyonunu sağlayarak gelişimi sağlamak, indirekt etki ise komşuların AB ekonomik modeline yaklaştırarak mevcut olan en iyi ekonomik sistemleri geliştirip ülkelerin ekonomik gelişimi ve altyapısını

²⁷⁴ COM (2004), 313 Final, s. 13.

²⁷⁵ COM (2004), 313 Final, s. 12.

²⁷⁶ COM (2004), 313 Final, s. 14.

güçlendirecektir²⁷⁷. Bunun neticesinde özel sektörün gelişmesi için ve yabancı yatırımların artması için uygun koşulların oluşacaktır. Eylem Planları'nda sosyal ve ekonomik konular ülkelerin kendi stratejileri ile uyumlu olması amaçlanmaktadır.

Eylem Planları, Ortaklı Anlaşmaları ve Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları'nda bulunan ticari konulardaki hükümlerin yerine getirilmesi için her iki tarafın da üzerine düşenleri yapılması için gerekli politikaları belirler. Yasal ve hukuki açıdan gerekli düzenlemeler teşvik edilerek AB seviyesine yaklaştırılması için ve düzenlemelerin AB hukununa uyumlaştırılması için ülkelere gerekli teşviklerin yapılması öngörülmektedir²⁷⁸.

Komşuluk Politikası taraf olan ülkelerde aynı zamanda açık pazar ekonomisini gelişmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ülkelerin ekonomik reformların yanı sıra Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılmalarını teşvik etmektedir. Bu bağlamda tarifelerin ve tarife dışı engellerin zamanla ortadan kaldırılması da öngörülmektedir. Bunların yanı sıra sanayi ve tarımsal ürünlerin ticareti için gerekli olan altyapı işlemlerinin de AB standartları doğrultusunda yapılması gereklidir.

Eylem Planları ayrıca ülkedeki yatırım ortamının şeffaflaşması ve rekabet ortamının iyileştirilmesi, gümrüklerin çalışması ülke kapasitelerinin artırılması, vergi sistemindeki reformlar gibi konularda reformların artırılmasını teşvik etmektedir²⁷⁹. Bu reformların sağlanması durumunda taraf olan ülkelerdeki iç pazarın gelişmesini sağlayacak, çalışan pazar ekonomisini güçlendirecek, ticareti kolaylaştıracaktır.

Sınırları genişleyen AB'nin karşılaştığı en önemli sorunlardan bir tanesi bu sınırların kontrol edilmesidir. İnsan kaçakçılığı, terorizm, silah ticareti, uyuşturucu kaçakçılığı gibi konular dünya ülkelerinin gündemini meşgul etmektedir. Doğu Genişlemesi'nden sonra AB sınırları 'sorunlu' bölgelere daha fazla yaklaşmıştır. Eylem Planları'nda bu konulara önemli ölçüde yer verilmektedir. Sınır kontrolünün geliştirilmesi hem AB hem de AKP'ye taraf olan ülkelerin çıkarlarıdır. Bu bağlamda sınırların yönetiminin gelişmesi için gerekli adımların atılması Eylem Planları'nın önceliklerindendir. Bu adımlara örnek verirse sınırlarda çalışan sivil memurların eğitimi,

²⁷⁷ COM (2004), 313 Final, s. 14.

²⁷⁸ COM (2004), 313 Final, s. 15.

²⁷⁹ COM (2004), 313 Final, s. 16.

vize işlerinin kolaylaştırılması, EUROPOL ve EUROJUST gibi AB kurumları ile ülkelerdeki kurumlarla işbirliği, uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesi gibi konuları gösterebiliriz²⁸⁰.

AKP Stratejik Belgesi'ne göre Komşuluk Politikası'nın başarılı olması için eylemlerin yapılması gereken en önemli öncelik alanlarından bir tanesi insani ilişkilerdir. Birliĝ'in ve komşu ülkelerin bir birilerinin kültürünün, tarihinin, davranışlarının, değerlerinin karşılıklı olarak öğrenilmesi tarafların birbirilerini daha yakından tanımalarına ve aralarındaki yalnız anlaşılmalara ve önyargıların ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır.²⁸¹ Bu bağlamda AKP sadece kurumlar arasında bir işbirliği ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda sağlık, kültür, eğitim ve genel sosyal bağların oluşmasını öngörmektedir. Bu bağlamda partner ülkelere Tempus, Erasmus-Mundus, YOUTH gibi programlara katılma hakkı tanınmıştır. Eylem Planları ülkeler için bu programlar kapsamında nelerin sunulacağı belirtilecektir.²⁸²

2.3.3. İlerleme Raporları

Yine AB'nin genişleme politikasını uygularken araçlarından bir tanesi olan İlerleme Raporları Komşuluk Politikası için de uygulanmaktadır. Bu İlerleme Raporları'nda taraf olan ülkenin Eylem Planları'na ne derecede uyduğu ve politikaların, reformların, ülkedeki hem siyasi hem de ekonomik olarak nelerin yapıldığı belgelenmektedir. Komisyon İlerleme Raporları'nı yayınlayarak ülkelerin başarılarını övme ama aynı zamanda da yapılamamış reformlar için ülkeleri ayıplama aracı olarak bu raporları sunmakta aynı zamanda ülkelerin kendi aralarında da 'rekabet' yapmasını istemektedir.²⁸³ İlk İlerleme Raporları 2006 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. Eylem Planları henüz olmayan dört ülke Cezayir, Libya, Beyaz Rusya ve Suriye için İlerleme Raporları yayınlanmamıştır. Komisyon ülkeler için Eylem Planları yanısıra her yıl sektörel ilerleme ve politikanın genel değerlendirilmesini rapor halinde yayınlamaktadır.

²⁸⁰ COM (2004), 313 Final, s. 16.

²⁸¹ COM (2004), 313 Final, s. 19.

²⁸² COM (2004), 313 Final, s. 20.

²⁸³ Kelley, s. 17.

2.4. AVRUPA KOMŞULUK ARACI

Avrupa Birliği'nin komşulara yönelik oluşturulan diğer politikalardan farklı olarak AKP'nin önemli farklılıklarından bir tanesi fonların daha iyi kullanılmasıdır.²⁸⁴ Komşuluk Politikası'na taraf olan ülkeler reformlarını yaparken AB tarafından finansal olarak desteklenmektedirler. AB bu kapsamda ülkelere yönelik mali yardımları ve teşvikleri tek bir 'araç' altından birleştirerek bu yardımları daha verimli kullanmayı hedeflemektedir. Komşuluk Politikası'na konu olan ülkeler değişik ekonomik performans göstermektedirler (Tablo 12). Çoğu komşu ülkeler reformlar gerçekleştirebilmek için AB tarafından yapılacak olan yardım ve finansmana ihtiyaç duymaktadırlar.

2.4.1. Avrupa Komşuluk Aracının Tarihi ve Amacı

Komisyon 1 Temmuz 2003 yılında 'Yeni Komşuluk Aracı için Zemin Oluşturmak' adı altında bir belge yayınladı.²⁸⁵ Belge'nin giriş kısmında da bildirildiği gibi Yeni Komşuluk Aracı'nın oluşturulması 'Daha Geniş Avrupa – Komşuluk, Doğu ve Güney Komşularla İlişkiler için Yeni Çerçeve' Belgesi'nde öngörülmüştür. Belge'de "PHARE, TACIS, INTERREG gibi sınır ötesi işbirliği programlarının temelinde yeni komşuluk aracının oluşabileceği" ve bu oluşacak olan aracın "Doğu ve Akdeniz sınırlarının düzgün çalışması için teminatı ve güvenli yönetilmesi, sınır bölgelerin sürdürülebilir ekonomik ve sosyal gelişimini desteklemesi, bölgesel ve uluslararası işbirliğini takip edilmesi" konularına odaklanması gerekliliği vurgulanmıştır.²⁸⁶ Yeni araç aynı zamanda komşulara yönelik istikrar, gönenç, kültürel ve s. konularını da desteklemek adına da önemli bir fonksiyon içermektedir. Komisyon finansal programların (PHARE, TACIS, CARDS, MEDA) kısa süre içerisinde koordinasyonun zor olacağını vurgulayarak Yeni Komşuluk Aracının oluşturulması için iki aşama öngörmüştür. İlk aşama olarak 2004-2006 yılları arasında geçiş aşaması, mevcut olan finansal enstrümanların mevcut

²⁸⁴ Balkır, s. 101.

²⁸⁵ Avrupa Komisyonu, "Communication From the European Commission, 'Paving the Way for a New Neighbourhood Instrument'", COM (2003), 393 Final, Komisyon Bildirimi, 2003.

²⁸⁶ COM (2003), 393 Final, s. 3.

yasal ve finansal çerçevede koordinasyonunu artırmak olarak belirlenmiştir. İkinci aşama olarak ise 2006 yılı sonrası yukarıdaki hedeflere cevap vermek için yeni bir enstrümanın teklif edilmesi öngörülmüştür. Belge’de her iki aşama için aşağıdaki amaçlar sıralanmıştır:²⁸⁷

- Sınır bölgelerde kalıcı sosyal ve ekonomik gelişmeyi teşvik etmek,
- Ortak zorluklar olan çevre, halk sağlığı gibi alanlarda ve organize suçların önlenmesi ve mücadelesinde işbirliği yapmak,
- Verimli ve güvenli sınırlar oluşturmak,
- Yerel ve ‘insan insana’ olan eylemleri teşvik etmek.

Tablo 15: AKP Ülkelerinin Bazı Ekonomik Göstergeleri

Avrupa Komşuluk Politikası’na Taraf Olan Ülkeler	GSYİH (dolar, 2013)	Kişi Başına Düşen GSMG (dolar, 2013)	Kişi Başına Düşen GSYİH (dolar, 2013)
Ukrayna	177,430,609,756	3960	3900
Moldova	7,935,229,341	2460	2230
Beyaz Rusya	71,709,513,654	6720	7575
Azerbaycan	73,560,484,385	7350	7812
Gürcistan	16,126,548,034	3570	3602
Ermenistan	10,432,169,571	3790	3505
İsrail	291,357,078,730	34120	36151
Mısır	271,972,822,883	3160	3314
Cezayir	210,183,410,526	5290	5361
Ürdün	33,678,459,200	9870	5214
Lübnan	44,352,418,120	9870	9928

²⁸⁷ COM (2003), 393 Final, ss. 4-5.

Libya	75,456,402,200	15472*	12167
Fas	104,374,278,746	3030	3109
Filistin	10,255,000,000*	2430	2638
Suriye	46,540,000,000*	2126	2083
Tunus	47,128,700,683	4360	4329

*: 2012 verileri kullanılmıştır.

Kaynak: Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler verilerinden derlenmiştir.

29 Eylül 2004 yılında Komisyon Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı'nı (AKOA) Düzenleyen Genel Hükümlerini Düzenleme başlığı altında bir belge yayınladı. Belge'de 2007-2013 yılları arasında AKOA'nın düzenlenmesi ile ilgili hükümler yer almaktadır. Belge'ye göre eski finansal araçların tek bir araçta toplanılması prosedürlerin basitleşmesine ve yanı zamanda verimliliğin artmasına neden olacaktır. AKOA'ya konu olan ülkeler Komşuluk Politikasına taraf olan 16 ülke ve Rusya olarak belirlenmiştir.

2007-2013 yılları arasında AKOA çerçevesinde 12 Milyar Euro'luk bir bütçe belirlenmiştir. Bunların yaklaşık yüzde 95'i ulusal ve ülkeler arası programları maliyeleştirirken diğer yüzde 5'lik bölüm ise sınır ötesi işbirliği programlarına ayrılmıştır (Tablo 16).

Tablo 16: 2007-2013 Yılları Arasında AKOA Çerçevesinde Taahhütler (Milyon Euro).

Cezayir	366.1
Ermenistan	241.5
Azerbaycan	143.5
Beyaz Rusya	94.2
Mısır	1007
Gürcistan	452.1
İsrail	13.5
Ürdün	589
Lübnan	388
Libya	83

Moldova	560.9
Fas	1431.1
Filistin	2501.6
Suriye	358.4
Tunus	775
Ukrayna	935.6
Toplam	9940.5
Bölgesel ve Bölgelerarası İşbirliği/Doğu	536.9
Bölgesel ve Bölgelerarası İşbirliği/Güney	721.8
Toplam	1258.7
Sınır Ötesi İşbirliği	947.2
Genel Toplam	12146.4

Kaynak: Avrupa Komisyonu, AKP'nin Uygulanması İstatistik Ek, 2014.

2.4.2. 2014-2020 Yılları Arası Avrupa Komşuluk Aracı

Komisyon 2014 yılı Mart ayında Avrupa Komşuluk Aracı'nı düzenleyen belgeyi kabul etmiştir. Bu Belge'de AKOA'nın 2014-2020 yılları arasında Avrupa Komşuluk Aracı ile değiştirileceği ve bu yıllar arasında AB tarafından yapılacak yardımların çerçevesi belirlenmektedir. Avrupa Komşuluk Aracı (AKA) 2014-2020 yıllarında Rusya'yı kapsamayarak sadece AKP'ye taraf olan ülkelere reformlar karşılığında maddi yardımlar yapılacaktır²⁸⁸. Teşviklerin verilmesi ve iyi performans yapan ülkelere ödüllerin verilmesi ve fonların daha hızlı ve esnek kullanılması yeni Komşuluk Aracının en önemli iki prensibidir. Bu kapsamda öngörülen bütçe 15,433 milyar Euro olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda fonların yüzde 80'e kadarı ikili programlara, yüzde 35'e kadarı çok taraflı

²⁸⁸ Avrupa Birliği, "Regulation No 232/2014 of the European Parliament and of the Council, 'Establishing a European Neighbourhood Instrument'", **Official Journal of European Union**, 11 March 2014.

programlara, ve yüzde 5'i kadarı sınır ötesi işbirliği konularına ayrılacaktır²⁸⁹. Yenilenmiş Avrupa Komşuluk Aracı'nın on öncelik alanı mevcuttur. Bunlar aşağıdakilerdir²⁹⁰:

- Küçük işletmelerin artırılması
- Sivil toplumu geliştirmek
- İklim değişikliği eylemleri
- İnsanların daha kolay hareketliliği
- Enerji işbirliği
- Cinsiyet eşitliğini teşvik etme
- Kademeli ekonomik entegrasyon
- İnsan-insana temaslar
- Ulaşım bağlantıları
- Gençlik ve meşguliyet.

2014-2020 yılları arasında yenilenmiş komşuluk aracının eski tecrübeye dayanarak daha fazla bütçeyle kaynakların hızlı ve esnek, daha fazla reformlar için daha fazla ödül prensibi, politika odaklı, daha fazla farklılaştırma ve vatandaşlar arası daha sık bağların oluşturulması için kullanılması öngörülmektedir. Özellikle kaynakların sivil toplum kuruluşları, gençlerin hareketliliği ve eğitim programlarına geçmiş yıllara oranla daha fazla kaynak ayrılacağı öngörülmektedir.

Avrupa Komşuluk Aracı'nın altı hedefi öne çıkmaktadır²⁹¹. Bunlar:

- 1) İnsan hakları ve temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü, eşitlik, kalıcı demokrasi, iyi yönetim, ve sivil toplumu geliştirmek konularını teşvik etmek
- 2) AB iç pazarına erişimi sağlamak, yasamanın yaklaştırılma düzenlemelerin uyumu dahil kapsamlı işbirliği, kurumsal yapılanma ve yatırımlar
- 3) İnsan-insana olan olan temasları teşvik etmek ve iyi insan hareketliliğini yönetmek için uygun koşulları sağlamak
- 4) Gelişmeyi teşvik etmek, yoksulluğu azaltmak, iç ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum, kırsal kalkınma, iklim hareketleri ve felaket esnekliği gibi konular

²⁸⁹ Regulation No 232/2014, s. 41.

²⁹⁰ Regulation No 232/2014, s. 41; European Neighbourhood Instrument -ENI, http://www.enpi-info.eu/main.php?id=402&id_type=2 (23.01.2015).

²⁹¹ Regulation No 232/2014.

- 5) Güvenliğin inşasında ve güvenliğe katkı sağlayacak işleri teşvik etmek ve çatışmaların önlenmesi ve çözümlenmesi için eylemler
- 6) Bölgesel, alt-bölgesel, Komşuluk konularında aktif işbirliği aynı zaman sınır ötesi işbirliğini artırmak

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi AB 2014-2020 yılları arasında ülkelere reformlar karşılığında maddi teşvikleri artıracaktır. Yine bu yıllarda AB dünyanın en büyük donör kurum olma özelliğini taşıyacaktır (Tablo 17). Özellikle bu yıllar arasında sivil toplum kurumlarına ve insan insana olana ilişkilere daha fazla fonların ayrılabilceği düzenlemeden belli olmaktadır. Bu bağlamda öğrenci hareketliliği, eğitimler gibi konular ön plana çıkması muhtemeldir.

Tablo 17: 2014-2020 Yılları Arasında AB Tarafından Çeşitli Araçlar İçin Ayrılan Fonlar.

Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)	11.699 € milyon
Avrupa Komşuluk Aracı (ENI)	15.433 € milyon
Kalkınma İşbirliği Aracı (DCI)	19.662 € milyon
Ortaklık Aracı (PI)	955 € milyon
İstikrar ve Barışa Katkı Aracı (IfSP)	2,339 € milyon
Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (EIDHR)	1,333 € milyon

Kaynak: European Neighbourhood Instrument - ENI, http://www.enpi-info.eu/main.php?id=402&id_type=2 (23.01.2015).

Avrupa Komşuluk Aracı, komşularla işbirliğini güçlendirmek için kullanılan mali bir araç olarak bu komşulara mali yardımları üç farklı şekilde yapmaktadır²⁹²:

- Bir ülkeye mali destek sağlamak için ikili programları desteklemek;
- Tüm komşu ülkelerinin veya birkaçının ortak olduğu programları bölgesel veya yerel programları desteklemek;

²⁹² Regulation No 232/2014.

- AB'ye üye ülkeleri ve onların sınırlarına yakın olan ülkeler ile arasındaki sınır ötesi işbirliğini güçlendirmek için programları desteklemek (Rusya dahil).

2.5. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASINA ELEŞTİRİLER

AB doğu genişlemesinden sonra eski ve yeni oluşacak komşulara yönelik politikasını belirlemiştir. Hiç şüphesiz genişlemeden sonra AB çeşitli zorluk ve fırsatlarla karşı karşıya kalmıştır. Daha önce de komşulara yönelik çeşitli ilişkileri bulunan AB yeni politikayla bu ilişkileri daha verimli şekle sokma çabasıdadır. Politikanın mekanizması başarılı doğu genişlemesinden esinlenmiş ve bu genişlemede kullanılan araçlar ve s. nerdeyse tamamen bu politikaya uygulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk bölümde bahsettiğimiz koşulluk ve sosyalizasyon ilkeleri ön plana çıkmaktadır. Doğru genişlemesi zamanı üyelik perspektifinde bulunulan aday ülkeler norm, değer, politikalarını AB standartlarına başarılı bir şekilde dönüştürmeyi başarmışlardı. Bu süreçte AB çeşitli fonlar ve teşviklerle bu ülkelere bu süreci hızlandırmakta yardımcı olmuştur.

Avrupa Komşuluk Politikası'nın olumlu ve başarılı tarafları olmakla beraber çeşitli eleştiriler almaktadır. Komşuluk Politikası'nın önceki politikalara oranla en başarılı tarafları olan 'entegre yaklaşım', 'ortak sahiplenme', 'fonların daha iyi kullanımı', 'olumlu koşulluluk' gibi konular ön plana çıkmaktadır.²⁹³

Avrupa Komşuluk Politikası araştırmacılar tarafından bir çok eleştiriye maruz kalmaktadır. Prodi konuşmasında şöyle demiştir:

*AB üyesi olmadan da siz direk yatırımlar için koşulları geliştirebilirsiniz. Üye olmadan da mevzuatınızı AB ile uyumlaştırabilirsiniz. Sınırlı ve ya hatta sınırsız bir şekilde iç pazara girişi üye olmadan da yapabilirsiniz... Üyelik hedefinin hiç şüphesiz reformları gerçekleştirmek için en önemli hedef olduğunu düşünebiliriz. Ama neden daha küçük iddialı hedef bazı etkiye sahip olmasın?*²⁹⁴

Ancak literatürde araştırmacılar tarafından yapılan en önemli eleştirilerden bir tanesi üyelik perspektifi verilmeden koşulluluk ilkesininin çalışıp çalışmayacağı

²⁹³ Balkır, ss. 100-101.

²⁹⁴ Prodi, 2002, s. 4.

eleştirisidir. Yani üyelik motivasyonu olmayan ülkelerin AB norm ve değerleri çerçevesinde politikalarını dönüştürecekleri konusunda endişe duyulmaktadır. AB'nin sunacağı 'ödül' ile AB'nin 'talepleri' arasında bir uyumsuzluk söz konusudur²⁹⁵. Smith AKP'ye yaptığı eleştiride bu noktaya vurgu yapmış ve üye ülkelerin politikanın ülkelere nasıl fayda sağlayacağını açıkça belirtmeleri gerekliliğini vurgulamış ve şöyle belirtmektedir²⁹⁶:

Önemli olarak, AKP çerçevesinde sunulan faydalar Eylem Planları'nın başlangıcında muğlak olarak belirtilmiştir ve onların çok sayıda hedefler ve hatta önemli önceliklerle nasıl bağlantılı oldukları açık değildir. Bu yüzden Eylem Planları'nda 'reformlar için gerçek teşvikler' olmaktan uzaktır.

Gwedolyn Sasse bu bağlamda uygulanmaya çalışılan koşulluk ilkesinin yetersizliğine vurgu yapmaktadır²⁹⁷, "AKP'yi zayıf teşvikler ve yüksek maliyet olarak durumu ile eleştirmektense teşviklerin ve maliyetlerin yeterli derecede tanımlanmadığını eleştirmek doğru olacaktır".

Sasse'ye göre eğer komşu ülkelere üyelik perspektifi sadece onların ekonomik ve yapısal yetersizlikleri kriterleri karşılamadığı yani teknokratik sebeplerden dolayı verilmiyorsa AB'nin onların muhtemel üyelik başvurusuna karşı ciddi olumsuz yanıt verme şansı bulunmamaktadır²⁹⁸.

Cremona ve Hillion'a göre de AB'nin komşulara üyelik perspektifi sunmadan üyelik metodolojisi ile konuya yanaşması ortaya belirsizlikler çıkarmaktadır²⁹⁹; "AKP'yi oluşturan metodoloji çoğunlukla aday olma sürecinden oluşturulmuştur... Bu da ülkelere çelişen mesajlar sunmaktadır: eğer AKP üyelik perspektifinden farklı öngörülmüşse o zaman neden adaylık sürecinin teknikleri kullanılmaktadır?"

²⁹⁵ Sandra Lavenex, "EU External Governance in 'Wider Europe'", **Journal of European Public Policy**, Cilt:11, Sayı:4, Ağustos 2004, ss. 680-700.

²⁹⁶ Smith, s. 764.

²⁹⁷ Sasse, 2008, s. 10.

²⁹⁸ Sasse, 2008.

²⁹⁹ Marise Cremona ve Christophe Hillion, "L'Union Fait la Force? Potential and Limitations of the European Neighbourhood Policy as an Integrated EU Foreign and Security Policy", **European University Institute Working Papers**, Sayı: 39, 2006.

Üyelik perspektifi verilme de AKP Eylem Planları genelde aşağıdaki ‘ödülleri’ veya teşvikleri sunmaktadır³⁰⁰:

- İşbirliğini önemli ölçüde derinleştirerek AB iç pazarına erişim ve AB politikaları ve programlarına katılım imkanı
- Politik diyalogları genişletme ve yoğunlaştırma
- Ticaret engellerini kaldırma ve daha fazla finansal yardım
- Kültürel, eğitimsel, çevresel, teknik ve bilim programlarında katılım
- Yasamayı AB norm ve standartlarına yaklaştırma
- Ticaret ve ekonomik ilişkileri derinleştirme

Yukarıdaki geniş teşvikler yanısıra taraf olan ülkelere eylem planlarında o ülkenin ihtiyacı göz önünde bulundurularak değişik teşvikler de sunulmaktadır.

İkinci eleştiri Avrupa Komşuluk Politikasını kapsayan 16 farklı ülkenin tek bir politika altında birleştirilmesinin verimli olamayacağı eleştirisidir. Bu ülkelerin her birinin AB’den farklı beklentiler içinde olduğu açıktır. Örnek verirse İsrail’in AB ile ilişkilerinde aradığı ve beklentileri³⁰¹ ile Moldova’nın aradığı ve beklentileri³⁰² arasında ciddi farkların olduğu belirgindir. Politika açıklanırken üyelik perspektifi arayan Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerin hayal kırıklığına uğradıkları ortaya çıkmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki her ne kadar AKP çerçevesinde bu ülkelere ortak bir politika uygulanıyor gibi gözükse de aslında Eylem Planları’nda uygulanılacak öncelikli alanlar ülkelerle ortak belirlenmiş ve her ülkeye özgü alanlar eylem planlarında bulunmaktadır.

Politikaya karşı diğer eleştiri noktası ise AB’nin bu politika çerçevesinde kendi çıkarlarını daha fazla düşünerek ilişkilerde AB değerlerinin öncelik olmadığıdır. Ekonomik çıkarları, özellikle enerji alanındaki açıklarını kapatmak için ‘demokrasi açığı’ olan ülkelerle kurduğu ilişkiler eleştirilmektedir. AB ve ülkeler arasındaki ilişkiler iki taraflı olarak devam ederken bölgesel işbirliği göz ardı edilmesi ilk bölümde bahsettiğimiz diğer eleştirilerdendir.

³⁰⁰ Kelley, ss. 39-40.

³⁰¹ Lior Herman, “An Action Plan or a Plan for Action? Israel and the European Neighbourhood Policy”, **Mediterranean Politics**, Cilt: 11, Sayı: 3, 2006, ss. 371-394.

³⁰² Amy Verdun ve Gabriela E. Chira, “From Neighbourhood to Membership: Moldova’s Persuasion Strategy Towards the EU”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Cilt: 8, Sayı: 4, 2008, ss. 431-444.

2.6. KOMŞULUK POLİTİKASINI GÜÇLENDİRME ÇABALARI

Yukarıda belirtilen AKP'nin zayıf yönlerinin yanısıra taraf olan ülkelerin de gösterdikleri farklı performanslar AB Komisyonu'nun politikayı güçlendirme çabasına girmesine sebep olmuştur. Bu çabalardan ilki Komisyon'un 2006 yılında Konsey ve Parlamento'ya AB Komşuluk Politikasını Güçlendirmek üzerine gönderdiği Bildiri'dir. Bu bildiride AB Komşuluk Politikasının potansiyeline vurgu yapılarak Komisyon'un taraf olan ülkelerle ilişkilerinin derinleştirmeyi plandığı ve Avrupa Komşuluk Politikasını güçlendireceğini belirtilmektedir³⁰³. Bildiri'nin giriş kısmında da belirtildiği gibi AB AKP taraf ülkelere daha çekici teklifler sunmalıdır, bunlar³⁰⁴:

- Gelişmiş ticaret ve yatırım fırsatları
- İnsan – insana temasları artırmak
- Kısa dönem seyahatları kolaylaştırmayı yasalaştırmak
- Dondurulmuş çatışmalara yönelik daha aktif politikalar yürütmek
- Fonların daha mobilize olması için yeni fırsatlar yaratmak

Ayrıca, reform yapmak için istekli olan ülkelere reformları daha hızlı, daha iyi ve vatandaşlarına daha az maliyetli olması için AB tarafından gerekli kolaylıklar sağlanmalı ve reformlar konusunda tereddütlü veya isteksiz olan ülkelere daha fazla teşvik önerilmesinin gerekliliği belgede belirtilmiştir. Bildiri Avrupa Komşuluk Politikasının güçlü ve zayıf taraflarını ortaya koyarak aşağıda sıralayacağımız eylemlerin yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur³⁰⁵.

Eylem Alanı 1: Ticaret, Yatırım ve Ekonomik Entegrasyon

- Uygun olduğu zaman belli bir asimetri içinde 'sınır ötesi' maddeler de dahil partner ülkeler arasında ticaret akışlarını serbestleştirme dahil AKP ülkelerine 'derin ve kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmalarının' teklif edilmesi,

³⁰³ Avrupa Komisyonu, "Communication From the Commission to the Council and the European Parliament, 'On Strengthening the European Neighbourhood Policy'", COM (2006), 726 Final, **Komisyon Bildirimi**, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0726:FIN:EN:PDF> (04.02.2015).

³⁰⁴ COM (2006), 726 Final, s. 2.

³⁰⁵ COM (2006), 726 Final, ss. 6-13.

- Ekonomiye düzenleme ortamı ve yatırım iklimini geliştirmek için yapılan reform ve çabalara daha fazla destek
- Kilit sektörlerde ekonomik entegrasyon ve işbirliğini artırmak.

Eylem Alanı 2: Hareketlilik ve Göç

- Vize sadeleştirilmesi, iş, eğitim, turizm ve resmi amaçlı seyahatlar için engellerin kaldırılması,
- İyi yönetilen hareketlilik ve göç paketi olarak geri kabsul anlaşmaları, yasa dışı göçle mücadelede işbirliği, efektif ve verimli sınır yönetimini temin etmek.

Eylem Alanı 3: İnsan - İnsana Olan Değişimler

- Eğitim, kültürel, gençlik ve araştırma değişimleri,
- Sivil toplum değişimleri ve sivil toplumların AKP çerçevesinde daha fazla eyleme katılması,
- Bölgesel ve yerel otoritelerin değişimi,
- Yarının yöneticilerini eğitmek,
- İşletme-işletme temasların artması,
- Görünürlük ve bilgi aktiviteleri,

Eylem Alanı 4: Tematik Taraflar

- Önemli alanlarda AKP partnerlerinin çoktarafli ve ikitarafli dialogunu artırmak,
- Enerji ve ulaşım alanlarında var olan anlaşmaları güçlendirmek ve yeni çok tarafli anlaşmaların gerekliliğini gözden geçirmek,
- AB ulaşım ve enerji ağlarının komşulara kadar genişletilmesi ve ortak hareketliliğin artırılması,
- Komşuların uygun Topluluk program ve ajanslara katılımlarını sağlamak.

Eylem Alanı 5: Politik İşbirliği

- Sivil ve askeri barış gücü misyonları dahil, bölgesel veya çoktarafli çatışmaların çözümünde AB'nin daha aktif bir rol üstlenmesi,
- AKP partnerlerine sunulan Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) çerçevesinde ittifak,
- Resmi olmayan yüksek seviyede toplantıların yapılması,

- Parlamental işbirliğinin artırılması,
- AB'nin ülkelerde bulunan diplomatik varlığının güçlendirilmesi,

Eylem Alanı 6: Bölgesel İşbirliği

- Karadeniz Sinerjisi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) Dış İşleri Bakanlarının diyalogları dahil işbirliğini hızlandırmak, Bakü İnisiyatifi gibi ulaşım ve enerji alanında mevcut olan bölgesel işbirliklerini geliştirmek,
- Euro-Mediterranean İş Programı'nın tam uygulanması,
- 'Komşularımızın komşuları' çerçevesinde enerji, ulaşım, yasadışı göç gibi konularda işbirliğinin güçlendirilmesi.

Eylem Alanı 7: Finansal İşbirliği

- Kısıtlı kaynakların etkisini maksimize etmek,
- Yönetişim Tesisi
- Komşuluk Yatırım Fonu
- Finansal konularda üye ülkelerle Avrupa Komisyonu arasında koordinasyonu artırmak.

Avrupa Komşuluk Politikasına yapılan en önemli eleştirilerinden bir tanesi doğu ve güney komşuların aynı politikada birleştirilmesi eleştirisini dikkate alarak Komisyon Güney ve Doğu komşuları için Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde bölgesel inisiyatifler başlatmıştır. Güney Komşular için daha önce Barselona Süreci olarak bilinen inisiyatif 2008 yılından itibaren 'Akdeniz için Birlik' ismiyle yeniden başlatılmıştır³⁰⁶. AB Doğu komşuları içinde yeni bir politika olan Doğu Ortaklığı³⁰⁷ inisiyatifini başlatmıştır. 2009 yılında Prag Zirvesi'nde ortak politika inisiyatifi olarak kabul edilmiştir. Doğu komşular olan altı ülke Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Azerbaycan, Gürcüstan, Ermenistan Doğu Ortaklığı politikasına dahil olmuştur. Doğu ortaklığının amacı ülkelerle olan ilişkileri derinleştirmek ve geliştirmektir. Avrupa Doğu Ortaklığı konusunu daha sonra ayrıntılı bir şekilde ayrıca başlık altında inceleyeceğiz.

³⁰⁶ Avrupa Komisyonu, "Communication From the Commission, 'Barcelona Process: Union for the Mediterranean'", COM (2008), 319 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2008.

³⁰⁷ Avrupa Komisyonu, "Communication From the Commission, 'Eastern Partnership'", COM (2008), 823 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2008.

Bu bölgesel politikaların başlatılması Avrupa Komşuluk Politikasını güçlendirmeye yönelik en önemli adımlardan bir tanesidir. Böylece AKP'ye yöneltilen en büyük eleştirilerden bir tanesi olan 'herkese aynı beden'³⁰⁸ eleştirisine karşı bir politika uygulamaya başlamıştır.

Bunların dışında Komisyon'un Avrupa Komşuluk Politikasını güçlendirmek için çeşitli Belgeleri mevcuttur. 5 Aralık 2007 'Güçlü Avrupa Komşuluk Politikası'³⁰⁹, 12 Mayıs 2010 'Avrupa Komşuluk Politikasını Değerlendirme'³¹⁰, 24 Mayıs 2011 'Güney Akdeniz Ülkeleri ile Göç, Hareketlilik ve Güvenlik Diyalogu',³¹¹ ayrıca Komisyon ve Yüksek Temsilci'nin ortak düzenlediği 20 Mart 2013 yılında 'Avrupa Komşuluk Politikası, Daha Güçlü Ortaklık için Çalışmak'³¹² gibi bir çok belge ön plana çıkmaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikasını güçlendirmek adına yapılan bir sonraki çalışma Avrupa Komisyonu ve AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksel Temsilci'nin 'Değişen Komşululuğa Karşı Yeni Yanıt'³¹³ isimli 25 Mayıs 2011 yılında yayınladığı ortak Bildiri'dir. Bildiri'nin amacı giriş kısmında belirtilmiştir: "Amacı sağlıklı demokrasileri inşa edip pekiştirmek, sürdürülebilir ekonomiyi takip etmek, sınır ötesi bağlantıları yönetmek olan, AB ile komşu ülkeler ve toplumlar arasında işbirliğini güçlendirmek için yeni yaklaşım gerekmektedir".³¹⁴

Belge'de Avrupa Parlamentosu'nun komşularla ilişkilerde yardımı önemsenmiş, ayrıca üye ülkelerin ve Komisyon'un komşu ülkelerle ilişkilerde daha koordine bir şekilde

³⁰⁸ Tanja Börzel ve Thomas Risse, "One Size Fits All! EU Policies for the Promotion of Human Rights, Democracy and the Rule of Law", **Workshop on Democracy Promotion, Center for Development, Democracy, and the Rule of Law**, Stanford University, Ekim 4-5, 2004.

³⁰⁹ Avrupa Komisyonu, "Communication From the Commission, 'A Strong European Neighbourhood Policy'", COM (2007), Final 774, **Komisyon Bildirimi**, 2007.

³¹⁰ Avrupa Komisyonu, "Communication From the Commission, 'Taking Stock on European Neighbourhood Policy', COM (2010), Final 207, **Komisyon Bildirimi**, 2010.

³¹¹ Avrupa Komisyonu, "Communication From the Commission, 'A Dialogue for Migration, Mobility and Security with the Southern Mediterranean Countries', COM (2012), Final 292, **Komisyon Bildirimi**, 2012.

³¹² Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, "Joint Communications of the European Commission and of the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy on 'European Neighbourhood Policy: Working towards a Stronger Partnership'", JOIN (2013) Final 4, **Komisyon ve Yüksek Temsilci Ortak Bildirimi**, 2013.

³¹³ Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, "Joint Communications of the European Commission and of the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy on 'A New Response to a Changing Neighbourhood'", COM (2011), 303 Final, **Komisyon ve Yüksek Temsilci Ortak Bildirimi**, 2011.

³¹⁴ COM (2011), 303 Final, s. 1.

işbirliği yapması gerekliliği vurgulanmıştır. Komşuluk Politikasına yeni yaklaşım aşağıdakileri amaçlamaktadır³¹⁵:

- Derin demokrasi inşa eden ortaklarına daha fazla destek sağlamak
- Kapsayıcı ekonomik gelişmeyi sağlamak
- Doğu Ortaklığı ve Güney Akdeniz gibi bölgesel politikaları güçlendirmek
- Bu hedefleri tamamlamak için uygun mekanizmalar ve araçlar sunmak

Yine bu Belge’de de yapılacak yardımların ‘koşulluluk’ ilkesine bağlı kalınacağı belirtilmektedir. Taraf olan ülkelerin yapacağı daha çok ve daha fazla iç reformlardaki başarısı karşılığında AB tarafından daha fazla yardımlarla karşılık bulacaktır.

Belge’ye göre aşağıdaki alanlarda işbirliğini ve desteği güçlendirmek amaçlanmaktadır. Her başlık altında AB’nin yapması gerekenler sıralanmıştır³¹⁶.

1) Derin Demokrasi’yi inşa etmekte olan ve politik reformları gerçekleştirmekte olan ülkelere daha fazla destekler sunmak. Derin ve kalıcı demokrasi aşağıdakileri kapsamaktadır:

- Özgür ve adil seçimler
- Topluluk, cemiyyet kurma özgürlüğü, ve özgür basın ve medya
- Adil yargılanma hakkı, bağımsız bir yargı tarafından yönetilen hukukun üstünlüğü ilkesi
- Rüşvet ve yolsuzluğa karşı mücadele
- Güvenlik ve hukuksal reformlar (polis kurumları dahil) ve güvenlik güçleri ve silahlı kurumlar arasında demokratik kontrolün güçlenmesi

2) Toplumlarla işbirliğini güçlendirmek için aşağıdakiler hedeflenmektedir

- Her bir komşu ülke ile ortaklıklar kurmak ve kurulmuş olan Sivil Toplum Kuruluşu aracılığıyla sivil toplum kurumlarına AB’nin yardımlarını ulaştırılabilirliğini sağlamak
- Sosyal ortaklara, ticaret ortaklarına, kayıt olamamış sivil toplum kurumlarına (STK), siyasi partilere yardım amaçlı Demokrasi için Avrupa Vakfı’nın kurulmasını desteklemek

³¹⁵ COM (2011), 303 Final, s. 2.

³¹⁶ COM (2011), 303 Final, ss. 3-13.

- STK'ları destekleyerek medya özgürlüğünü desteklemek, engelsiz internet kullanımı ve elektronik haberleşme araçlarını kullanımını teşvik etmek,
 - İnsan hakları diyaloglarını güçlendirmek
- 3) Politik ve güvenlik işbirliğini artırmak
- Uzamış çatışmaları çözmek için AB'nin katılımını artırmak
 - Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve diğer AB araçlara komşu ülkelerin katılımını sağlamak
 - Avrupa Komşuluk Politikası partner ülkeleri ile güvenlik konulu uluslararası toplantılarda ortak hareket etmek
- 4) Sürdürülebilir ekonomik ve sosya gelişimi sağlamak
- Mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeleri oluşturarak işyerleri yaratmak, güçlü, devamlı ve kapsayıcı büyümeye sebep olacak politikaları desteklemek amacıyla ülkelere teşvikler sunmak
 - Sanayi işbirliğini güçlendirmek ve uygun iş muhitini oluşturmak
 - Yatırımları teşvik etmek için faaliyetler yapmak
 - AB tarafından mikrokredileri ve direk yatırımları artırmak
 - Bölgeler arasında eşitsizliği ortadan kaldırmak için pilot proglamlar oluşturmak
 - Tarım ve köylerin gelişimi için pilot proglamlar oluşturmak
 - Makro ekonomik programların oluşumu için diyalog ve işbirliğini artırmak
 - Makro Mali yardımların etkinliğini artırmak için karar verme sürecini kolaylaştırmak
 - İşsizlik ve sosyal politikalar konularında diyalogu artırmak
- 5) Ticari bağları güçlendirmek
- İstekli ve kadir ülkelerle Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanlarını müzakere etmek
 - Partner ülkelerin ekonomilerini hızlı büyüme sağlayabilecek sektörlerde ticari imtiyazları geliştirmek
- 6) Sektörel işbirliğini artırmak

- Bilim ve innovasyon, iklim değışikliğı ve çevre, enerji, ulaşım ve teknoloji konularında sektörel işbirliğini artırmak
 - AB program ve ajanslarında partner ülkelerin katılımını kolaylaştırmak
- 7) Göç ve hareketlilik
- AKP ortakları ile vize kolaylaştırma ve en iyi performans gösterenlerle vize serbestliğı sürecini izlemek
 - Mevcut olan hareketlilik ortaklığını geliştirmek ve yenilerini oluşturmak
 - AB Vize Kod'unun faydalarından tüm üye ülkelerinin kullanılmasını sağlamak
- 8) Bölgesel İşbirliğı'ni geliştirmek, (Doğı Ortaklığı, Akdeniz için Birlik, Karadeniz Sinerjisi)
- 9) Güçlü politik yönetimi ile net öncelikler
- Daha kesin kriterler karşılığında AKP Eylem Planları'nda ve AB yardımlarında daha az sayıda önceliklere odaklanmak,
- 10) Fonların daha iyi kullanılması.

Yenilenmiş AKP Belge'sini yorumlarken Yüksek Temsilci Catherine Ashton şöyle demektedir:

Bugün bizim başlattığımız yeni yaklaşımdır... Bunların hepsi bizim çıkarlarımıza uygundur. Biz komşuluğumuzda olan ülkeler için politik ve ekonomik reformların hızını desteklemek için fonlarımızı bu ülkeler için müsait hale getireceğiz. Bizim destek ortaklık şeklindedir, empoze etmek şeklinde değildir...³¹⁷.

Yukarıdaki on maddeden de anlaşılacağı üzere AB komşularla ilişkileri geliştirmek ve partner ülkelerdeki reformları hızlandırmak amacı ile hem AB tarafından hem de partner ülkeler tarafından atılacak adımları netleştirmek istemekte ve daha kesin ve net sonuçlar elde etmek istemektedir. Daha fazla reformlar için daha fazla teşvik prensibini uygulamayı amaçlamaktadır.

Bu yeni yaklaşımı yorumlarken Genişleme ve Doğı Ortaklığından Sorumlu Kommsiyoner Stefan Fule şunlara dikkat çekmektedir:

³¹⁷ Catherine Ashton, "A New and Ambitious European Neighbourhood Policy", **Basın Açıklaması**, IP/11/643, Brüksel, 25 Mayıs, 2011.

Yeni yaklaşım daha fazla farklılaştırmayı içermektedir; Bu her bir partner ülkenin kendi beklentileri, ihtiyaçları ve kapasiteleri çerçevesinde AB ile ilişkileri geliştirmeyi sağlayacaktır. Bu ‘tüm bedenler için tek numara’ yaklaşımı değildir... ülkelerin iç reformlarında daha fazla ve daha hızlı gelişmeler karşılığında AB’den daha fazla destek alacağı anlamına gelmektedir.³¹⁸

Avrupa Komşuluk Politikası 2004 yılında başlatıldıktan sonra 2011 yılında ilk defa kapsamlı şekilde revize edilmiş ve güçlendirilmeye çalışılmıştır. Yenilenmiş Komşuluk Politikası daha fazla demokrasi vurgusu yapmaktadır ve ülkelerin reformları karşılığında daha fazla teşviklerin sunmayı hedeflemektedir. Bunların yanısıra sivil toplum kuruluşlarının ve halklar arası hareketliliğin önemi vurgulanmıştır. AB sivil toplum kurumlarına daha fazla destek sunmayı öngörmüştür.

2.7. AB DOĞU ORTAKLIĞI İNİSİYATİFİ

Avrupa Birliği’nin Doğu sınırları konusu her zaman sorunlu bir konu olarak gündeme yansımıştır. Doğu sınırlarındaki ülkelere üyelik perspektifi verilip verilmeyeceği konusu yanısıra bu ülkelerin ‘Avrupalılığı’ her zaman tartışma konusu olmuştur. AB içinde derinleşme veya genişleme tartışmaları sadece otoriteler, yani Komisyon veya Konsey arasında değil aynı zamanda AB vatandaşları arasında da tartışma konusu olmuştur³¹⁹. Avrupa Birliği’nin doğu genişlemesinden sonra oluşan yakın çevresi ile ilişkilerde yeni politikaların üretilmesi gereksinimi ortaya çıkmıştır. Özellikle, Avrupa Komşuluk Politikasına yönelik iki temel eleştiri olan doğu ve güney komşuları ile ilişkileri tek politika çerçevesinde ilişkileri düzenlemenin hatalı olması ve Komşuluk Politikası’nın bölgesel tarafının eksik olmasına yönelik eleştirele karşılık olarak Komisyon 2009 yılında Avrupa Doğu Ortaklığı İnisiyatifi’ni ilan etti.

2.7.1. Doğu Ortaklığına Giden Süreç ve Polonya’nın Etkisi

³¹⁸ IP/11/643, s. 1.

³¹⁹ Jeffrey A. Karp ve Shaun Bowler, “Broadening and Deepening or Broadening Versus Deepening: The Question of Enlargement and Europe’s ‘Hesitant Europeans’”, **European Journal of Political Research**, Cilt: 45, Sayı: 3, 2006, ss. 369–390.

Tarihsel bir süreç olarak incelediğimizde Doğu komşularla ilişkilerde politika belirleyici konumunda her zaman Polonya'yı görmekteyiz. Daha 1960'lı yıllardan itibaren Juliusz Mieroszewski and Jerzy Giedroyc gibi Polonyalı isimler bağımsız bir Ukrayna devletinin oluşturulması gerekliliği üzerine çeşitli makaleler yayınlamışlardır³²⁰. AB'ye üyelik süreci kesinleştikten sonra Polonya tarafından sunulan önerilerde Avrupa'nın doğu komşuları ile ilişkilerinin önemine değinilmiş ve yeni politikanın oluşturulması çağrısında bulunulmuştur.

Polonya Dış İşleri Bakanı Bronislaw Geremek, 1998 yılında Polonya'nın katılım müzakerelerine başlaması töreninde yaptığı konuşmada AB'nin Doğu boyutunun oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır³²¹. Daha sonra 2001 ve 2003 yıllarında Polonya tarafından Komisyon'a bu çağrılar yinelenmiştir ve 2003 yılında Polonya Dış İşleri Bakanı Włodzimierz Cimoszewicz 'Polonya'nın AB Genişlemesinde sonra Yeni Doğu Komşuları ile İlişkiler için Öneriler' sunmuştur³²². Bu Öneri'de konu olan ülkelerle ortak değerler ve ortak çıkarlar için işbirliği yapılması gereksinimi belirtilmiş ve bu işbirliğinin sonucu olarak bölücü çizgilerin ortadan kaldırılmasını sağlamak ve daha yakın işbirliğini sağlamak önerilmiştir. Öneri Ukrayna, Moldova, Beyaz Rusya, Rusya'yı da kapsamaktadır ayrıca Orta Asya ve Kafkaslar için de yeni politikaların oluşturulması gerekliliği belirtilmiştir³²³. Cimoszewicz'in konuşmasında şöyle demektedir:

Avrupa AB'nin doğu sınırlarında bitmemektedir ve genişlemeden sonra da bitmeyecektir. Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Moldova kültürü, tarihi, adetleri ve

³²⁰ Nathaniel Copsey ve Karolina Pomorska, "The Influence of Newer Member States in the European Union: The Case of Poland and the Eastern Partnership", **Europe-Asia Studies**, Cilt: 66, Sayı: 3, 2014, s. 423.

³²¹ Bogdana Depo, "The Eastern Partnership two years on: Success or failure for the diversified ENP?", **'The European Neighbourhood Policy: Aims and Impact' Conference Paper**, University of Leicester, UK, 18 Haziran, 2011; Bronislaw Geremek, "Statement Made on the Opening of the Negotiations for Poland's Accession to the EU", Brüksel, 31 Mart 1998.

³²² Włodzimierz Cimoszewicz, "The Eastern Dimension of the European Union. The Polish", **The EU Enlargement and Neighbourhood Policy Uluslararası Konferans**, Warsaw, February 20th, 2003, http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/debaty/konferencje/polityka_rozszerzonej_unii_europejskiej_wobec_nowych_sasiadow/the_eastern_dimension_of_the_european_union_the_polish_view 27.03.2015), aktaran Depo, s. 2.

³²³ Cimoszewicz, 2003, s.1; Bogdana Depo, "Eastern Partnership: Is It Viable?", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), College of Europe, 2010.

*bilimi ile Avrupa'ya derin bağlarla bağlıdır... Bu yüzden AB sınırlarının Doğu Avrupa ülkelerinin sınırlarına yaklaştıracak olan genişleme AB'nin Doğu komşularla olan ilişkilerini geliştirmesine vesile olmalıdır. AB mevcut olan fırsatları daha iyi sezmeli ve ülkelerdeki dönüşümü hızlandırarak yeni fırsatlar yakalamalıdır.*³²⁴

Polonya'nın bu önerileri AB tarafından yeterli destek görmemiştir. Daha sonraki yıllarda Polonya'nın çabaları devam etmiştir. 2008 yılında Polonya Dış İşleri Bakanı Robert Sikorski'nin özel çabaları ile İsveçli yetkililere Polonya ile birlikte ortak Öneri'nin sunmaları konusunda mutabakata varmış³²⁵, 26 Mayıs 2008 yılında Doğu Ortaklığı başlıklı Polonya – İsveç Ortak Öneri'si AB'nin Genel İlişkiler ve Dış İlişkiler Konseyi'ne (GAERC) sunulmuştur. Öneri'de Doğu komşularla ilişkilerin güçlendirilmesi ve özellikle Ukrayna ile olan ilişkilerin daha da derinleştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır³²⁶: “Tüm Doğu komşularla AB arasında ilişkilerin daha da derinleşmesi sağlanmalı, ilk ve en başta Ukrayna bundan faydalanmalı daha sonra diğer ülkeler kendi istekleri ve performansları doğrultusunda takip edilmelidir”.

Öneri'de ayrıca ilişkilerin sadece iki taraflı değil aynı zamanda çok taraflı politikaların oluşturulması gerekliliği de vurgulanmıştır³²⁷. Öneri Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Beyaz Rusya'yı kapsamakta ancak Beyaz Rusya'nın bu İnisiyatife uzmanlar düzeyinde katılabileceği belirtilmektedir, ayrıca İnisiyatif'in Rusya'yı da kapsayabilirliği belirtilmiştir. Öneri'de işbirliği yapılması gereken alanlar da belirtilmiştir³²⁸:

- Siyaset ve güvenlik: demokrasi, ortak değerler, hukukun üstünlüğü, aynı zamanda dış işleri ve güvenlik politikalarında işbirliği, sivil hizmet ve yerel yönetim
- Sınır ve sınır ötesi hareketlilik: göç, vize rejimlerini daha esnek hale getirmek, sınır altyapısı

³²⁴ Cimoszewicz, 2003, s. 2.

³²⁵ Copsey ve Pomorska, s. 423.

³²⁶ Polonya Dış İşleri Bakanlığı, “Polonya İsveç ‘Doğu Ortaklığı’”, **Ortak Öneri**, 2008, <http://www.msz.gov.pl/en/> (27.03.2015).

³²⁷ Polonya Dış İşleri Bakanlığı, 2008, s. 1.

³²⁸ Polonya Dış İşleri Bakanlığı, 2008, s. 1.

- Ekonomi ve finans: Eylem Planları'nda öngörülen reformların uygulanması, doğu komşularla ekonomik entegrasyon, doğu komşularla ticari engellerin kaldırılması, ulaşım ve teleinformatik ağların geliştirilmesi, enerji, bağımsız yöneticiler arasında işbirliği, turizm
- Çevre: iklim değişikliği ile mücadele, çevre dostu teknolojiler, toplum içinde ekolojik bilincin geliştirilmesi
- Sosyal: sınır ötesi işbirliği, insan – insana temaslar, STK'lar arasında işbirliği'nin geliştirilmesi, eğitim programları, ortak araştırmalar.

Haziran 2008 yılında Avrupa Konseyi Sonuç Metni'nde Polonya İsveç Ortak Önerisini desteklemiş ve Komisyon'a bu konuda daha ayrıntılı çalışma yapılması konusunda tavsiyede bulunulmuştur³²⁹.

Doğu komşularla ilişkilerin güçlendirilmesi önerilerinin Polonya tarafından gelmesinin üç önemli sebebi ortaya çıkmaktadır. Birinci sebep, tarihsel olarak Polonya'nın bu ülkelerle sıkı bağlarının olması, ayrıca Ukrayna ve Moldova gibi ülkelerde önemli derecede Polonyalı azınlıkların olmasıdır. Polonya'nın doğu komşularla ilişkilerde hassasiyetinin bir başka nedeni Rusya'nın yayılmacılık politikasına sebebi ile güvenlik endişesinin taşınması ve Rusya'nın bu politikasına karşılık olarak AB'nin bu ülkelere karşı destekleyici adımlarının yaptırmak istemesidir. Üçüncü sebep, Doğu Komşularla kurulacak olan güçlü bağların Polonya'nın Birlik içinde ve Batı Avrupa ülkeleri arasında güçlü pozisyona gireceğinin düşünülmesidir³³⁰. Doğu Ortaklığı İnisiyatifi başlatıldıktan sonraki yıllarda da Doğu Ortaklığı ve doğu komşularla ilişkiler Polonya için AB içinde her zaman önemli gündem maddesi olmuş ve Polonya'nın Başkanlığı döneminde de bu konunun gündemde tutulması için Polonya çaba sarf etmiştir³³¹.

³²⁹ Avrupa Birliği Konseyi, "Presidency Conclusion", D/08/3, Brüksel, 19-20 Haziran 2008, www.europa.eu/rapid/press-release_DOC-08-3_en.doc (Erişim 27.03.2015). s. 19.

³³⁰ Robert Kupiecki ve Krzysztof Szczepanik, "Polityka zagraniczna Polski, 1918–1994", **Wydawnictwo Naukowe Scholar**, Varşova, 1995 Warsaw, aktaran Copsey ve Pomorska, s. 423.

³³¹ Bruno Vandecasteele ve diğ., "Unpacking the influence of the Council Presidency on European Union External Policies: The Polish Council Presidency and the Eastern Partnership", 'Agency and Influence Inside the EU Institutions' **European Integration online Papers (EIoP)**, , (Ed. Adriadna Servent Ripoll and Amy Busby), Özel Sayı:1, Cilt:17, Article 5, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2013-005a.html>, (05.03.2015), ss. 1-28.

Kratocvil ve Tulmets'e göre Polonya'nın AKP ve özellikle Doğu Ortaklığına karşı tutumu tamamen rasyonalist bakış açısının sonucudur³³². Örnek olarak yazarlar Polonya Dış İşleri Bakanlığı'nın 2003 yılında yayınladığı Belge'de 'istikrar' veya 'güvenlik' kelimelerinin tamamen rasyonalist bir perspektifin göstergesi olduğunu belirtmektedirler. Belge şöyle devam etmektedir: "Ancak daha geniş Avrupa ve doğu komşularla olan ayrılıkların ortadan kaldırılması ile Birliğin doğu sınırlarında istikrar, güvenlik ve refah sağlanabilir"³³³.

Yine aynı Belge'de Ukrayna'nın Polonya için önemine vurgu yapılarak yine rasyonalist bir bakış açısı ile konu ele alınmaktadır: "Bizim düşüncemize göre genişlemiş Avrupa Ukrayna'nın Avrupa seçimine saygı göstermeli ve bu kıtanın doğusunda istikrar ve güvenlik için çok önemlidir".³³⁴

Kratocvil ve Tulmets'e göre Polonya'nın AKP'ye bakışı iki dönem olarak değerlendirilebilir. İlk dönem 1990-2005 arası, bu dönemde Polonya AKP'ye karşı eleştirel tutum sergileyerek genişleme için ciddi destekte bulunmuş ve ikinci dönem 2006 yılında şimdiye kadar ise AKP çerçevesinde ilişkileri destekleyerek daha pragmatik bir politika izlemektedir (Tablo 18).

Tablo 18: Polonya'nın Avrupa Komşuluk Politikasına Karşı Tutumu

Dönem	1. Dönem	2. Dönem
Yıllar	1990'lar - 2005	2006-şimdiye kadar
Temel Özellik	AKP'ye eleştiri, genişlemeyi ciddi destekleme	AKP'nin pragmatik kabulü, güçlendirilmesi için çaba sarfetmek, güney ve doğu ayağının oluşturulmasını desteklemek ve hızlı genişlemeye şüphecilik
Davranış Şekli	AB'ye karşı rasyonalist;	AB'ye karşı İnşsaacı; Doğu Avrupa'ya karşı çıkarıcı

³³² Kratocvil ve Tulmets, 2010, s. 155.

³³³ Polonya Dış İşleri Bakanlığı, "Non-Paper with Polish Proposals Concerning Policy Towards the New Eastern Neighbours After EU Enlargement", Ocak 2003.

³³⁴ Polonya Dış İşleri Bakanlığı, 2003.

	Doğu Avrupa'ya Karşı İnşaatçı	
Söylem Analizi	Rasyonalist	Rasyonalist

Kaynak: Kratochvil ve Tulmets, 2010, s. 163.

2.7.2. Doğu Ortaklığı İnisiyatifinin Amacı ve Getirdiği Yenilikler

3 Aralık 2008 yılında Komisyon Parlamento ve Konseye ‘Doğu Ortaklığı’ başlıklı Bildiri’yi sundu³³⁵. Komisyon bu Bildiri’yi sunarak Doğu komşu ülkeleri ile ‘daha iddialı ortaklık’ kurma isteğini açıklamıştır. Bildiri’nin giriş kısmında bu Ortaklığın hangi şartlar altında oluşacağı belirtilmektedir³³⁶:

Doğu Ortaklığı, hukukun üstünlüğü, iyi yönetim, insan haklarına saygı, azınlıklara saygı ve onları koruma, pazar ekonomisi prensibi ve kalıcı gelişme konularında ortak taahhüt üzerine kurulacaktır. AB ile Doğu partner ülkeleri arasındaki ilişkilerin derinliği yukarıdaki prensiplerin ülke bazında uygulanmasının seviyesine göre belirlenecektir.

Doğu komşularla olan ilişkileri derinleştirmek için Doğu Ortaklığı’nın ‘ikitarafılı’ ve ‘çoktarafılı’ ayakları geliştirilmiştir.

2.7.2.1. Doğu Ortaklığı’nın ‘İkitarafılı’ Ayağı

AB ile Doğu komşu ülkeler arasında AKP çerçevesinde var olan ilişkilerin daha da derinleştirilmesini öngörmektedir. Her bir ülkenin ayrı ayrı AB ile olan ilişkilerini geliştirmek için ülkelere sunulacak teklifler Doğu Ortaklığı ile daha da güçlendirilmiştir. İlişkilerde ortak değerlere bağlılık sözkonusu olmakla birlikte her ülke için gündem konuları farklılık taşımaktadır. Böylece AB ülkelerin yapacakları reformlar karşılığında ülkelere sunamadığı ‘üyelik havucu’ yerine daha güçlü teşvikleri sunarak reform sürecini

³³⁵ Avrupa Komisyonu, “Communication From the Commission to the European Parliament and the Council, ‘Eastern Partnership’”, COM (2008) 823 Final, **Komsiyon Bildirimi**, Brüksel, 2008.

³³⁶ COM (2008) 823 Final, s. 3.

hızlandırmayı amaçlamaktadır. Doğu Ortaklığı'nın ikitaraflı ayağı beş alanda işbirliğini hızlandırmayı amaçlamaktadır.

İkili ilişkilerde ilk öngörülen değişiklik yeni akdi ilişkilerin oluşturulmasıdır³³⁷. Hepsi eski SSCB ülkesi olan Doğu Komşularla resmi ilişkiler Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları ile düzenlenmektedir. (Tablo 19).

Tablo 19: AB ve Doğu Ortaklığı Ülkeleri Arasındaki Akdi İlişkiler

Temel Anlaşmalar	Ortaklık Anlaşmaları/DKSTA	Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları	Eylem Planları veya İşbirliği Gündemleri
Beyaz Rusya	-	1997 yılından itibaren dondurulmuştur	-
Ukrayna	1 Kasım 2014	1998	2009 : İlk kabul 2013: Yenilenmiştir
Moldova	1 Eylül 2014	1998	2014: Kabul 2017: Son
Azerbaycan	2010 yılında müzakereler başlamıştır.	1999	2006
Ermenistan	2013 yılında müzakereler dondurulmuştur, 2018'de CEPA imzalanmıştır	1999	2006
Gürcistan	1 Eylül 2014	1999	2014: Kabul 2017: Son

Kaynak: Implementation of the European Neighbourhood Policy Statistics, SWD (2015) 77 Final, s. 31.

Doğu Ortaklığı İnisiyatifi ile var olan ikili akdi ilişkilerin geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda komşuların AB normları ve standartları ve talepleri

³³⁷ COM (2008) 823 Final, s. 4.

doğrultusunda yapacağı reformlar ve çabalar karşılığında ülkelerle yeni Ortaklık Anlaşmaların (OA) imzalanması öngörülmüştür. Bu yeni anlaşmalar AB mevzuatı ve standartlarına uygun AB ile komşu ülkeler arasında daha sık bağların kurulmasını ve yakınlaşmayı öngörmekte ayrıca güçlü siyasi bağ oluşturmayı hedeflemektedir³³⁸. Bu Anlaşmaların içeriği ortaklarının özellikleri, hedefleri ve kapasitelerine göre değişecektir. Bundan sonraki ilişkiler ülkelerin demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletlerin (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi kurumların kabul ettikleri normları ve yasaları uygulama hevesi ve yaptığı işbirliği düzeyine göre değerlendirilerek geliştirilecektir.

İkili ilişkilerde öngörülen diğer önemli yenilik komşu ülkelerin AB ekonomisine kademeli olarak entegrasyonudur. Partner ülkelerle yapılacak olan Ortaklık Anlaşmaları/ Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Alanları'nın (DKSTA) imzalanmasını öngörmektedir³³⁹. Bu Alanlar tamamen ticari serbestleşmeyi hedeflemektedir, enerji ve tarım ürünleri dahil tüm ticari işlemlerde serbestleşmeyi öngörmektedir. Bu Alanlar ticari konularda düzenleyici ve yasal olarak bağlayıcı karar ve yasaların kabul edilmesini sağlayacaktır ve böylece partner ülkelerin ekonomilerinin modernleştirilmesine katkıda bulunacaktır. DKSTA'lar malların, sermayenin ve hizmet sunumunun serbest dolaşımını gerçekleştirmek için uzun vadede gerçek perspektifler sunacaktır³⁴⁰. Partner ülkelerin ekonomilerinin bu gibi anlaşmalara hazırlıklı olup olmadığı İlerleme Raporları ve bağımsız kuruluşların raporları sonucu belirlenecektir. Partner ülkelerin AB iç pazarına ulaşımını kolaylaştırmak için AB tarafından gerekli bilgilerin verilmesi ve eğitimlerin tamamlanması için gerekli iştişarelin yapılması öngörülmüştür. Uzun vadede başarılı ülkelerle ikili ağların kurulması yanısıra Komşuluk Ekonomik Topluluğu oluşturmak da hedefler arasında görülebilir³⁴¹. Ülkelerle DKSTA'ların imzalanması için önkoşul olarak Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olma şartı aranmaktadır. Ortaklık Anlaşmaları'nın bir parçası olarak DKSTA'lar Ukrayna, Moldova ve Gürcistan ile imzalanmıştır. DKSTA'ların yürürlüğe girmesiyle bu ülkeler için ekonominin modernleşmesi, yeni

³³⁸ COM (2008) 823 Final, s. 4

³³⁹ COM (2008) 823 Final, s. 4

³⁴⁰ COM (2008) 823 Final, s. 5.

³⁴¹ COM (2008) 823 Final, s. 5.

işyerlerin açılması, doğrudan yabancı yatırımın artması, yanısıra AB ile doğrudan ticareti geliştireceği öngörülmektedir³⁴². Belirtmek gerekir ki, DKSTA'lar klasik serbest ticaret anlaşmalarından farklıdır. DKSTA'ların üç ana boyutu vardır³⁴³:

- DKSTA'larla AB ve ülkeler arasındaki gümrük yükümlülükleri kaldırılıyor. Hizmet ve kamu ihtiyacı olan ürünler için bütün kısıtlamalar kaldırılıyor. Böylece pazarlar karşılıklı olarak açılıyor;
- Aşağıdaki düzenlemeleri yaparak AB ve konu olan ülkelerdeki işletmeler arasındaki adil rekabeti sağlamak amaçlanıyor;
 - 1) Fikri mülkiyet hakları;
 - 2) İşçi koruması ve çevresel standartlar;
 - 3) Rekabete aykırı davranışlar ve sübvansiyon kontrolünün sıkılaştırılması.
- Gıda güvenilirliği ve teknik düzenlemeler gibi konular dahil, norm ve standartların kademeli olarak uyumlaştırılmasını sağlamak.

Doğu Ortaklığı İnisiyatifin öngördüğü diğer ikitaraflı yenilik 'hareketlilik ve güvenlik' alanlarında öngörülmektedir. Hareketlilik konusu partner ülkeler için oldukça önemli başlıklardan ve AB'nin sunacağı önemli teşviklerden bir tanesidir. AB partner ülkelerin vatandaşları için güvenli ortamda hareketliliği sağlamayı partner ülkelerin yapacakları reformlar karşılığında sunacağını belirtmiştir. AB partner ülkelere 'Hareketlilik ve Güvenlik' paketi sunarak o ülkelerle beraber insanların serbest dolaşımını düzenlemeyi hedeflemektedir. Bu Pakt'ta ana politika alanları belirlenerek ortak hareket edilmesi öngörülmüştür. Yasal olmayan göçle mücadele, iltica sistemini AB standartları seviyesine çıkarmak, AB müktesabatı çerçevesinde sınır kontrol yapısını oluşturmak, aynı zamanda polis ve adli birimlerin yolsuzluk ve organize suçlarla mücadele kapasitesini artırmak gibi konular bu Pakt'ın içinde öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir.³⁴⁴ Bu Pakt'ın amacı insanların serbest hareketliliğini artırarak konu olan

³⁴² Avrupa Komisyonu, "Why is EU Supporting SMEs in Georgia, Moldova and Ukraine?", **Basın Açıklaması**, 21.05.2015, Brüksel, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5013_en.htm (02.05.2018).

³⁴³ Avrupa Komisyonu, "EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area Economic Benefits and Opportunities", **Factsheet**, 30.12.2015, Brüksel, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1426> (02.05.2018).

³⁴⁴ COM (2008) 823 Final, s. 6.

ülkelerde sınır güvenliğini sağlamak ve aynı zamanda AB sınırlarında güvenliği sağlamaktır. Yukarıda belirttiğimiz alanlarda her ülke ile ayrı ayrı masaya oturularak politikaların oluşturulması öngörülmüştür. Başarılı reformlar karşılığında AB kademeli olarak partner ülkelere önce vize kollaştırması, daha sonra vize serbestisi, emeğin serbest dolaşımı gibi konularda fırsatlar sunacaktır. Bu amaçla AB partner ülkelere gerekli finansal yardımları sunmalıdır ve Twinning, TAIEX gibi programları genişletmeyi hedeflemektedir. Ortaklık Anlaşmaları kapsamında vize serbestisi konusunda tutarlı adımların atılması amacıyla sonrasında vize serbestisi dialogları oluşturulmuştur. Daha sonrasında Vize Serbestisi Eylem Planı (VLAP) oluşturularak gerekli eylemlerin atılması için önerilerin sunulması ve izlenmesi hedeflenmiştir. Bu sürecin sonunda örneğin, Ukrayna için 11 Haziran 2016'da, Gürcistan için ise 20 Aralık 2017'de gerekli şartları taşıyan vatandaşların AB'ye vizesiz girişleri sağlanmıştır³⁴⁵.

Doğu Ortaklığı'nın işbirliğini güçlendirmeyi amaçladığı diğer önemli konu 'Enerji Güvenliği' konusudur. Doğu Ortaklığı AB ve komşu ülkelerin enerji güvenliğini sağlamak için uzun vadede enerji arzını ve enerji tranzitini güvenli hale getirmeyi planlamaktadır. Bu bağlamda Ortaklık Anlaşmaları'nda 'Enerji Bağımlılığı' konusunun da anlaşmaya girmesi planlanmaktadır. Özellikle Ukrayna krizinden sonra enerji konusu Rusya'nın baskıcı politikalarından sonra ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda AB'nin stratejik hedefleri doğrultusunda Enerji Birliği kurulmuştur. Enerji Birliği konusu üçüncü bölümde daha detaylı bir biçimde incelenecektir.

Doğu Ortaklığı'nın öngördüğü diğer işbirliği alanı 'ekonomik ve sosyal gelişimi' desteklemektedir. Özellikle komşu ülkeler içinde bölgesel, etnik, kültürel, dini, tarihi farklılıklar olan çeşitli bölgeler mevcuttur. Bu farklılıklar aynı zamanda ekonomik ve sosyal gelişmişliği de beraberinde getirmektedir. Tüm bu ekonomik ve sosyal farklılıkları aradan kaldırmak için AB Doğu Ortaklığı ülkelerine ekonomik ve sosyal politikalarını AB'nin kazanımları, tecrübeleri ve politikaları ile uyumlu politikalar yürütmesini teklif etmektedir. Bu bağlamda AB partner ülkelere bölgesel kalkınma programları, idari

³⁴⁵ Avrupa Komisyonu, "Visa liberalisation with Moldova, Ukraine and Georgia", https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/eastern-partnership/visa-liberalisation-moldova-ukraine-and-georgia_en (02.06.2018).

kapasiteleri artırmak için bölgesel programları geliştirmek için gerekli yardımları yapmayı öngörmektedir. Bunun için AKOA'dan gerekli finansal yardımları sağlamayı hedeflemektedir.

2.7.2.2. Doğu Ortaklığı'nın 'Çoktarafli' Ayağı

Doğu Ortaklığı'nın getirdiği en önemli yenilik komşu ülkelerle iki taraflı yanı sıra çoktarafli ilişkilerin kurulmasıdır. İnisiyatifin çoktarafli ayağı ikitaraflı ilişkilerin yerine geçmeyecek bu ilişkileri tamamlayıcı göreve sahiptir. Çoktarafli işbirliği sonucunda ülkelerin kendi başarı, deneyimlerini, reform süreçlerini bir birine anlatması ve ortak hareket etme duygusunu geliştirmek hedeflenmektedir. Ayrıca partner ülkelerin ortak eylemlerini ve olaylar karşısında ortak hareket etme duygusunu geliştirmesi açısından önemli bir atılımdır.

Doğu Ortaklığı'nın çoktarafli ayağı çeşitli yenilikler getirmiştir. Doğu Ortaklığı'nın Çoktarafli çerçevesinin 4 seviyede oluşturulması öngörülmüştür³⁴⁶. Devlet ve Hükümet Başkanlarının Toplantısı; İlk olarak en yüksek seviyede devlet ve hükümet başkanları seviyesinde iki senede bir toplantıların geçirilmesi hedeflenmiştir. Şu ana kadar bu çerçevede 2009 yılında Prag'da, 2011 yılında Varşova'da, 2013 yılında Vilnius'de, 2015 yılında Riga'da ve 2017 yılında Brüksel'de olmak üzere 5 Doğu Ortaklığı Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirvelerde Doğu Ortaklığı'nın devlet ve hükümet başkanları yanı sıra 28 AB üyesi ülkelerin de devlet ve hükümet başkanları hazır bulunmaktadır. İkinci olarak her yıl Dış İşleri Bakanları Seviyesi'nde toplantıların yapılarak ilerlemelerin değerlendirilmesi ve yeni politikaların oluşturulması öngörülmüştür. Üçüncü seviye olarak dört Tematik Platformların oluşturulması ve bu alanlarda uzmanların yılda en az iki kere toplanarak uygulanabilir, gerçekçi reformların ve yapılması için altyapının oluşturulması için çalışmalar yürütülmesi öngörülmüştür (Tablo 20). Dördüncü olarak parlamenterler seviyesinde yeni oluşumun oluşturulması öngörülmüştür.

³⁴⁶ COM (2008) 823 Final, s. 9.

Tablo 20: Doğu Ortaklığı Çerçevesinde Oluşturulan Tematik Platformlar

Tematik Platformlar	Hedefler
Demokrasi, iyi yönetim ve istikrar	Zayıf olan demokratik kurumların ve ülkelerde demokratik ortamın geliştirilmesi gibi konular yanısıra, çatışma ve istikrarsızlık durumunda erken hareket edilme kapasitesinin artırılması.
Ekonomik Entegrasyon ve AB politikalarına yakınsama	Çevre ve iklim değişikliği gib konular dahil AB politikalarına uygun ekonomik yakınsamanın gerçekleştirilmesi.
Enerji Güvenliği	Partner ülkelerin enerji politikalarının ve mevzuatın uyumlaştırılması, bir birine bağlı ve çeşitlendirilmiş enerji bağları oluşturmak, ortak enerji desteği ve güvenlik mekanizmaları, kamu-özel işbirliği, arzın farklılaştırılması ve tranzit yollarının oluşturulması.
İnsanlar arası Temas	Kültürel, eğitim ve değişim proglamlarının geliştirilmesi.

Kaynak: COM (2008) 823 Final, <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0823:FIN:EN:PDF>, (02.05.2018).

Doğu Ortaklığı'nın getirdiği çoktarafli iki yeni ve önemli yenilik, Sivil Toplum Forum'u ve ortak parlamenter oluşum olan AB-Komşuluk Doğu Parlamenterler Meclisi'nin (EURONEST) oluşturulmasıdır. Doğu Ortaklığı çerçevesinde 3 Mayıs 2011 yılında Brüksel'de AB ile Doğu Ortaklığı Ülkelerinin katılacağı AB-Komşuluk Doğu Parlamenterler Meclisi'nin oluşturulması kararlaştırılmıştır³⁴⁷. EURONEST AB ve Doğu Komşularla ekonomik, politik işbirliğinin güçlendirilmesini amaçlayan parlamenter bir zirvedir. EURONEST Avrupa Parlamentosu'nun üyelerinden ve Beyaz Rusya hariç diğer Doğu Ortaklığı ülkelerinin parlamenterlerinden oluşmaktadır. Avrupa Parlamentosu 60, diğer ülkeler herbiri onar kişiden oluşan temsilcilerle EURONEST'i oluşturmaktadırlar.

³⁴⁷ EURONEST, "Constituent Act of the EURONEST Parliament Assembly", Brüksel, 2011.

Senede bir kere genel kurul Doğu Ortaklığı ülkelerinde veya Avrupa Parlamentosu'nda gerçekleştirilmektedir (Tablo 21).

Tablo 21: EURONEST'in Yapısı

Genel Kurul	İki Eşbaşkan Tarafından Yönetilir
Büro	
Daimi Komiteler	-Siyasi Konular, İnsan Hakları ve Demokrasi Komitesi; -Ekonomik Entegrasyon, AB mevzuatı çerçevesinde Yasal Yakınsama ve Dönüşüm Komitesi; -Enerji Güvenliği Komitesi; -Sosyal Meseleler, Eğitim, Kültür ve Sivil Toplum Komitesi.
Çalışma Grubu	-Beyaz Rusya Çalışma Grubu; -Usul Kuralları Çalışma Grubu.

Kaynak: Constituent Act of the EURONEST Parliament Assembly, 3 Mayıs 2011, Brüksel.

Diğer bir önemli yenilik olan Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu, AB'ye üye ülkeler ve Doğu Ortaklığı Partner ülkelerde faaliyetde bulunan sivil toplum kuruluşlarının birikimlerinin paylaşabileceği bir platform oluşturmayı amaçlamaktadır. Komisyon'un da belirttiği gibi "AKP Doğu komşularda devam eden reformlar süreci sivil toplumun bu süreçte daha aktif ve daha fazla rol almasını gerektirmektedir ve Doğu Ortaklığı İnisiyatifinde sivil topluma daha fazla önem verilmelidir".³⁴⁸ Sivil Toplum Forumu aşağıdaki yollarla Doğu Ortaklığı'nın hedeflerine yardım etmelidir³⁴⁹:

- Sivil Toplum perspektifi sunarak Doğu Ortaklığı resmi kısmına katkıda bulunmak aynı zaman bakanlar arası ve çoktarafli toplantılarda bulunmak;

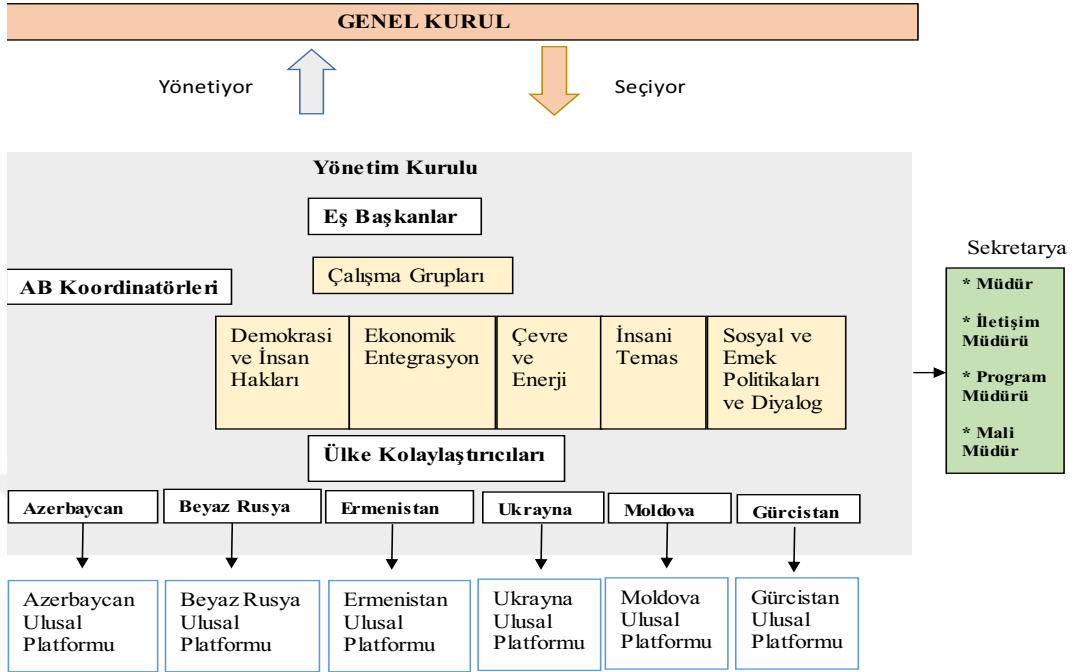
³⁴⁸ COM (2008) 823 Final, s. 9

³⁴⁹ Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu. "Eastern Partnership Civil Society Forum Concept Paper", **Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Belgesi**, 2009, http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/civil_society/docs/concept_en.pdf (24.03.2018).

- Diğer gruplarla (sosyal partnerler, STK'lar, stratejik merkezler) ağlar kurarak tecrübelerinden faydalanmak, Doğu Ortaklığı ve AKP ile konularda ortak çalışmak;
- Doğu Ortaklığı ülkelerine Avrupa Entegrasyonu tecrübesini paylaşmak;
- Bölgesel çatışmalarda güven artırıcı önlemler dahil, Doğu Ortaklığı Çoktarafli ayağını geliştirilmesini tartışmak;
- Doğu Ortaklığı ülkelerinde sivil toplum kuruluşlarının kapasitesini artırmaya çalışmak;
- Sivil toplum uzmanlarının Doğu Ortaklığı sürecinde sürekli dahil olmasını sağlamak;
- AB kurumları ile ilişkileri kolaylaştırmak;
- Sivil Toplum Forumu vasıtasıyla ulusal sivil toplumu geliştirmek ve STK'lar ile devlet kurumlarının diyaloglarını kolaylaştırmak;
- STK'ların kurumsal yapılarının güçlendirerek Doğu Ortaklığı ülkelere bilgi aktarımını sağlamak.

Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu Sekreteryası 2012 yılında Belçika'da resmi kayıt yaptıarak çalışmalarını devam ettirmektedir. Şu ana kadar altı kez Genel Kurul Toplantıları yapılmıştır. 2009 yılı Genel Kurulunda ikiyüzden fazla STK toplantıya katılmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu'nun Yönetişim Şekli

Kaynak: Governance Structure of Eastern Partnership Civil Society Forum, <http://eap-csf.eu/en/about-eap-csf/how-we-function/>, (23.10.2015).

2.8. UKRAYNA KRİZİ SONRASI AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASINI GÜÇLENDİRME ÇABALARI

Avrupa Komşuluk Politikasına yönelik yapılan eleştirilere bir cevap olarak politikayı güçlendirme çabaları belirli sonuçlar vermiştir. Özellikle Doğu komşular ile ilişkileri düzenleyen Doğu Ortaklığı İnisiyatifi başlatıldıktan sonra ilişkilere olumlu yansımış ve belirli başarılar elde edilmiştir. AB'nin mali yardımları ve teşvikleri sonucu ülkelerde başarılı reform süreçleri yaşanmıştır (Tablo 22). Özellikle AB ile ilişkileri derinleştirmeyi hedefleyen ülkeler olan Ukrayna, Moldova ve Gürcistan'ın reform süreci ve katettiği yol İnisiyatifin başarılı olduğunun göstergesidir. Ancak Doğu Ortaklığına konu olan ülkelerin bazı ortak zorlukları mevcuttur. Öncelikle belirtmek gerekir ki Doğu Ortaklığına konu olan ülkelerin tamamı eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ülkeleridir. Bu ülkelerin tamamı bağımsızlık ve yeni sisteme geçiş sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Öncelikle Beyaz Rusya hariç ülkelerin tamamında

silahlı, etnik ve bölücü ve bölgesel çatışmalar yaşanmıştır. Moldova’da Transnistria, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu, Gürcistan’da Abhazya ve Güney Osetya sorunları ve son yıllarda yaşanan Ukrayna Rusya arasındaki Doğu Ukrayna ve Kırım sorunu şu ana kadar kalıcı çözümü bulunamayan sorunlardır. Bu sorunların yanısıra ülkeler tipik geçiş sürecinde yaşanan sorunlar mevcuttur bunlar, düşük yaşam standartları, düşük gelir, yarı otoriter ve otoriter rejimler, yüksek yolsuzluk oranı, kurumların zayıf yapısı ve yetersiz demokratik kurumlar, insan hakları gibi konular ülkelerin karşılaştıkları zorluklardır.

Tablo 22: AB’nin Doğu Partnerlere Finansal Yardımı (2011-2013)

Ukrayna	€389 milyon
Moldova	€308 milyon
Gürcistan	€208 milyon
Ermenistan	€182 milyon
Azerbaycan	€75.5 milyon
Beyaz Rusya	€75.5 milyon

Kaynak: Avrupa Dış İlişkiler Servisi, “The Eastern Partnership – Frequently Asked Questions (FAQ)”, http://eeas.europa.eu/eastern/faq/index_en.htm#1 (22.04.2015).

Doğu Ortaklığı 2013 yılı Vilnius Zirvesi öncesi Ukrayna Cumhurbaşkanı Yanukoviç’in beklenmedik bir şekilde Rusya’nın baskısı ve politikaları sonucu AB ile Ortaklık Anlaşmasının imzalamayacağını açıklaması üzerine ülkede patlak veren iç karışıklılar ve Maidan olayları AKP’nin daha ciddi bir sorunla karşılaştırmıştır. Yanukoviç’in devrilmesi sonucu Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ve Doğu Ukrayna’daki ayrılıkçıları desteklemesi AB’nin Komşuluk Politikasında revizyona gitmesi zorunluğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle Rusya’nın agresif politikalarına karşı yeni politikaların oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

2 Mart 2015 yılında Genişleme ve Avrupa Komşuluk Politikası Komisyoneri Johannes Hanh Vyana’da ‘Avrupa Komşuluk Politikası-Önümüzdeki Yol’ başlıklı bir

konuşma yapmıştır³⁵⁰. Bu konuşmada Avrupa Komşuluk Politikasına artık yeni yaklaşımın gereksinimi belirtilmiştir. Hanh şöyle belirtmektedir³⁵¹:

Bugün komşuluk on yıl öncesine göre daha az istikrarlıdır. Rusya'nın fazla baskıcı ve iddialı dış politikası ve partnerlerimizin özgür seçimlerini kabul etmemesi sonucu, 2008 yılı Gürcistan Krizi'nden başlayarak ve devam eden Ukrayna krizi Doğu'da Doğu Ortaklığı Ülkelerinin zorlukları artmaktadır. Güney'de, Suriye'de 2011 yılından itibaren korkunç iç savaş sürmektedir, Libya çatışmalar ülkesidir, Orta Doğu Barış Süreci durmuştur, Mısır karışık politik süreçten geçmektedir. AB ve onun partnerleri ekonomik baskı, göçmen akınları ve güvenlik tehditleri ile karşı karşıya kalmaktadır.

Yukarıdaki alıntıdan da görüldüğü üzere Avrupa Birliği'nin yeni Komşuluk Politikasına ihtiyacı olduğu vurgulanmıştır. Yeni Komşuluk Politikası'nda AB değerlerinden vazgeçmeyeceği ancak komşularla ilişkilerde 'enerji güvenliği, terorizmle mücadele ve göç' konularında işbirliğini geliştirmeyi istemektedir.

Bu konuşmadan hemen sonra 4 Mart 2015 yılında Avrupa Komisyonu ve Yüksek Temsilci 'Yeni Komşuluk Politikasına Doğru' başlıklı Ortak İstişare Bildirisi yayınlamıştır³⁵². İstişare Bildirisi'nde kamu kurumları, sivil toplum örgütleri, sivil toplum mensupları, düşünce kuruluşları, iş ve akademik toplumlardan ve bu gibi konu ile ilgili kurum ve kuruluşlardan Yeni Komşuluk Politikasına yönelik değerlendirmeler ve teklifler sunulması beklenildiği vurgulanmaktadır. Yüksek Temsilci Federica Mogherini konunun önemini şöyle belirtmektedir³⁵³:

Komşularla güçlü işbirliği kurulması AB için hayati önem taşımaktadır. Güncel gelişmeler, ekonomik baskılar, kontrolsüz göç ve güvenlik tehditlerine kadar yeni zorlukları ortaya çıkarmıştır. Bize bu sorunlarla başedecek güçlü

³⁵⁰ Johannes Hanh, "European Neighbourhood Policy: the Way Forward", Vyana, 3 Mart 2015, SPEECH/15/4520, Basın Açıklaması, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-4530_en.htm (23.10.2015).

³⁵¹ Hanh, 2015.

³⁵² Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi, "European Commission and High Representative of EU, Joint Consultation Paper on "Towards a New European Neighbourhood Policy"", JOIN 2015 (6) Final, **Ortak İstişare Belgesi**, Brüksel, 4 Mart 2015.

³⁵³ Avrupa Komisyonu, "Towards a new European Neighbourhood Policy: the EU Launches a Consultation on the Future of its Relations with Neighbouring Countries", Basın Açıklaması, IP/15/4548, Brüksel, 04 Mart 2015.

politikalar gereklidir. Ayrıca biz partnerlerimizin farklı motivasyon, değer ve çıkarlarının olduğunu anlamalıyız.

İstişare Bildirisi'nde Yeni Komşuluk Politikası'nın dört öncelikli alanının incelenmesi gerekliliği ve bu dört alanda yapılabilecek politikaların oluşturulması öngörülmüştür³⁵⁴:

- Farklılaştırma;
- Odaklanma;
- Esneklik;
- Ortak Sahiplenme ve Farkedilirlik.

Avrupa Komisyonu öncelikle yukarıdaki dört konuda çalışmalar yapmayı planlamaktadır. İlk olarak Farklılaştırma; Avrupa Komşuluk Politikasına konu olan partner ülkelerin herbiri değişik motivasyon kaynağına sahiptir ve her biri AB ile ilişkilerde farklı entegrasyon seviyesine sahiptir. Sadece Doğu ve Güney farklılıklar anlamında değil aynı zamanda hem Doğu'da hem de Batı'da farklı ilişki seviyesi söz konusudur³⁵⁵. Dolayısıyla AB bu farklı tutumlara karşı farklı politikalar benimsemeli midir sorusu ortaya çıkmaktadır. İkinci önemli nokta Odaklanma; Komisyon tüm ülkelere Eylem Planları'nda çeşitli alanlarda yapılabilecek reformlar alanları belirlemiştir. Bu noktada Yeni Komşuluk Politikası'nda bu uzun ve çok değişik alanlar yerine bazı konulara daha odaklanmış bir politika yürütülmesi hedeflenmektedir. Özellikle motivasyonu yüksek olan ülkelere Ortaklık Anlaşmaları ve DKSTA'lar teklif edilmelidir, ancak böyle bir motivasyonu olmayan ülkelere karşı daha gerçekçi ve daha dar kapsamlı alanlarda işbirliği teklifleri sunulması öngörülmektedir³⁵⁶. Komisyoner Hahn konuşmasında bu alanları belirtmektedir³⁵⁷:

- Ekonomik Gelişme
- Enerji/Bağlantı
- Göç ve Hareketlilik

³⁵⁴ JOIN 2015 (6) Final, s. 6-7.

³⁵⁵ Johannes Hanh, Speech on the European Neighbourhood Policy Review and Package, 5 Mayıs 2015, https://ec.europa.eu/commission/2014-2019/hahn/announcements/speech-european-neighbourhood-policy-review-and-package_en (23.10.2015).

³⁵⁶ Hahn, 2015.

³⁵⁷ Hahn, 2015.

- Güvenlik
- Yönetişim
- Gençlik

Üçüncü olarak Esneklik; Özellikle Ukrayna olaylarından sonra AB değişen şartlara karşı yeterli esnek olamadığını ve bu konuda eksik davrandığının farkındadır. Bu yüzden yeni Komşuluk Politikasında esneklik ön plana çıkmaktadır. Ve son olarak Ortak Sahiplenme; AB ile partner ülkeler arasında politikaların ortak çıkarlar doğrultusunda gerçek bir işbirliği çerçevesinde yürütülmesini öngörmektedir. Bu politikaların AB tarafından empoze edildiği algısının ortadan kaldırılması gereken bir algı olduğu açıktır.

İstişare sürecinde bir görüş de Avrupa Parlamentosu tarafından bildirilmiştir. Dış ilişkiler komitesi raportör Eduard Kukan tarafından hazırlanan raporda Parlamento'nun yeni AKP'den beklentileri ifade edilmiştir³⁵⁸. Raporda bugünkü komşuların geçmiş yıllara göre daha az istikrarlı olduğu belirtilmiştir. Parlamento yeni AKP'nin sadece kısa vadeli değil aynı zamanda uzun vadeli hedefinin de olması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca yeni AKP'de AB değerleri aynı zamanda beşeri değerler olan insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin mutlaka vazgeçilmez bir şartı olması gerekliliği vurgulanmıştır³⁵⁹.

Raporda diğer öne çıkan konu Parlamento'nun Komisyon'dan AKP için yeni kendine özgü strateji izlemesini gerektiğinin vurgulandığıdır. Bu bağlamda AKP her ülke için onların AB ile ilişkilerini ne derecede geliştirmeye çalıştığına göre yeni politikalar üretmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca Parlamento'ya göre³⁶⁰: “AKP ve Avrupa Genişlemesi tamamen farklı politikalar ve farklı hedefleri ve farklı söylemleri mevcuttur. Ancak bazı AKP çerçevesindeki ülkeler aynı zamanda eğer gerekli kriter ve şartları sağlarsa Avrupa Anlaşması'nın 49. Maddesi kapsamında tam üyeliğe başvurabilirler.”

Raporda aynı zamanda yeni AKP'nin ülkelerle işbirliği içinde yapılması ve ülkelere tarafından sahiplenmesi gibi konularında önemini vurgularken Avrupa'nın değerlerinden vazgeçmemesinin önemli olduğu belirtilmiştir.

³⁵⁸ Avrupa Birliği Parlamentosu, “Draft Report on the review of the European Neighbourhood Policy”, (2015/2002(INI)), **Taslak Rapor**, 24 Nisan 2015.

³⁵⁹ Avrupa Birliği Parlamentosu, 2015.

³⁶⁰ Avrupa Birliği Parlamentosu, 2015.

2.9. YENİ AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI

18 Kasım 2015’de Komisyon ve Yüksek Temsilci tarafından ortak basın toplantısı ile Avrupa Komşuluk Politikası’nın yeni prensiplerini açıklandı. Daha önceki istişare sürecinin de ortaya çıkardığı yeni Avrupa Komşuluk Politikasının prensiplerinde yeni yaklaşımlar söz konusudur. Bu bölümde yeni Komşuluk Politikasının yenilenmiş prensipleri incelenecektir.

2.9.1. Yeni Komşuluk Politikasının Öngördüğü Yenilikler

Yeni Avrupa Komşuluk Politikası Belge’sine göre istişare süresince çoğu araştırmacının onayladığı temel beş tavsiye vardır. Belge’de bu durum şöyle ifade edilmektedir³⁶¹:

- 1) Bizim komşuların farklı istekleri var: İlişkilerimiz bu durumu tam yansıtmalıdır.
- 2) AKP komşuların ve AB’nin çıkarlarına uygun olmalıdır.
- 3) Ortaklık daha az önceliklere odaklanmalıdır.
- 4) Üye devletlerin AKP’ye katkısı daha fazla olmalıdır.
- 5) Partnerler AKP’yi daha fazla sahiplenmelidir.

Komisyon yeni AKP’nı açıklarken yine demokratik değerlere vurgu yapmıştır ve ilişkilerde, iyi yönetim, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları konularının daha verimli şekilde ülkelere aktarabilmenin yolunu bulmak için çaba sarf edeceğini vurgulamıştır.

Yeni AKP’ye göre AB ile komşular arasında aşağıdaki öncelikleri ön plana çıkarmayı önererek yeni ilişkileri oluşturacaktır. Bu öneriler AB ile AKP ülkelerinin iki taraflı olarak geliştireceği konuları kapsamaktadır³⁶².

³⁶¹ Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Güvenlik Politikaları ve Dış İlişkiler Yüksek Temsilcisi, “Review of the European Neighbourhood Policy”, JOIN(2015) 50 Final, **Ortak Bildiri**, 2015, s. 4.

³⁶² JOIN (2015), 50 Final.

- 1) *İstikrarı Sağlamak İçin Ekonomik Gelişme*: Komisyon'a göre ekonomik ve sosyal gelişme yeni AB'nin komşu ülkeleri istikrarlaştırmak için kullanacağı en önemli adımlardan bir tanesi olmalıdır. Ekonomik yönetişimin artırılması, mali istikrarın ve yapısal reformların yapılarak rekabeti, kapsayıcı büyümeyi ve sosyal gelişimi desteklemek için AB daha fazla eylem yapmasının gerekliliği belgede vurgulanmıştır.
- 2) *Ticaret*: AB pazarına ulaşmak partnerler için en önemli önceliklerden olduğu için AB hedefi DKSTA olan ülkeler bu çerçevede ancak hedefi DKSTA olmayan ülkelerle de daha düşük düzeyde ticari ilişkiler geliştirmelidir. DKSTA dahil olmuş ülkelerle ortak ekonomik alanın da oluşturulması yeni AKP'nin hedeflerindendir. DKSTA çerçevesinde ilişkileri sürdürmek istemeyen ülkelere ise ortak karar verecekleri ekonomik ilişkiler perspektifi sunulmalıdır³⁶³. Örneğin, DKSTA çerçevesinde uygulanan Uygunluk Değerlendirilmesi ve Kabul Anlaşması yani bazı endüstriyel ürünlerin serbest dolaşımını sağlayan anlaşma DKSTA çerçevesinde ilişkileri sürdürmek istemeyen ülkelere sunulabilir. Belge'ye göre ikili ticareti artırmak yeni AKP'nin hedeflerinden bir tanesidir.
- 3) *Ekonomik Modernizasyon ve Girişimcilik*: Komisyon daha iyi ticari ortamı ve yatırım ortamını geliştirmek için reformları, KOBİ'leri geliştirerek büyümeyi sağlamak ve var olan ekonomik sektörleri geliştirmek ve onlara yenilerini eklemek için yürütülen çabaları desteklemek arzusunda olduğunu belirtmiştir.
- 4) *İstihdam ve istihdamedilebilme, gençliğe odaklanma*: Gençlerin işleri ve becerilerine odaklanmak, Erasmus+ çerçevesinin genişletilmesi, Mesleki Eğitimlerin artırılması, zeka dolaşımı için yeni teşviklerin sunulması gibi konular yeni AKP'de geliştirilmelidir.
- 5) *Büyüme için ortaklık*: Yatırım ve ekonomik modernizasyonu desteklemek için ortaklıkları geliştirme, özel sektörün katılımını sağlayarak reformları ve yatırımları çoğaltmak, AB, üye devletler, özel sektörler ve finansal kurumlar arasında ortaklıkları artırarak özellikle gençlerin işgücünü ve büyümeyi sağlamak amaçlanmaktadır. Bu

³⁶³ JOIN (2015), 50 Final.

bağlamda AB üye ülkelerdeki işletmelerin direk olarak komşu ülkeleri ile temas kurmasını desteklemektedir.

- 6) *Ulaşım ve Bağlantı*: Belgeye göre işbirliğini artırmak için bağlantıların artırılması önemlidir. Bu amaçla Doğu komşular için Trans-Avrupa Ulaşım Ağı'nı geliştirmek ve Güney komşuların bu politikaya dahil olmalarının yollarını araştırmak hedeflenmektedir.
- 7) *Enerji Güvenliği ve Çevre Eylemi*: Komisyon yeni AKP kapsamında enerji güvenliği konusunun daha fazla desteklenmesini hedeflemektedir. Bu kapsamda enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji verimliliği için daha iyi işbirliği ve daha düşük karbon salınımının olduğu alternatif enerji kaynaklarının bulunması AB'nin öncelikleri olarak ortaya çıkmaktadır³⁶⁴. Bunu yapabilmek için gerekirse komşularla yeni çerçevede ilişkilerin oluşturulması gereklidir. Belgeden de anlaşıldığı gibi enerji güvenliği AB için en öncelikli konuladandır. Bu kapsamda komşuların da AB için sürdürebilir enerji kaynakları olarak önemlidir. Enerji alanında işbirliği komşuların da ekonomik olarak gelişmesine olanak tanımaktadır. AB enerji kaynaklarını zenginleştirme için Doğu Akdeniz, Magreb Bölgesi ve Kafkaslar ile işbirliğini artırmayı hedeflemektedir. Ayrıca Komisyon Ukrayna, Moldova, Gürcistan'ı da Enerji Topluluğu'na dahil etmek için işbirliğini sıkılaştırmayı teklif etmiştir. Daha sonraki Bölüm'de üzerinde daha fazla duracağımız Güney Gaz Koridoru'nun da önemine belgede vurgu yapılmıştır. Çevre konusunda da Paris Çevre Anlaşmasının öngördüklerini gerçekleştirmek AB'nin hedeflerindendir³⁶⁵.
- 8) *Güvenlik Boyutu*: Komisyon istişare süresince gelen talepler arasında en önemli konulardan bir tanesinin AKP'nin güvenlik boyutunun geliştirilmesinin gereklilik olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu kapsamda komşularla ilişkilerde yeni güvenlik işbirliklerini artırmak ve bu alanda işbirliklerini geliştirmenin önemi belgede belirtilmiştir. Bu işbirlikleri güvenlik alanlarında reformlar, sınırların güvenliği, terorizm ve radikalleşme ile mücadele ve kriz yönetimi alanlarında yoğunlaşması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Haziran 2015 yılında kabul edilen Avrupa Güvenlik

³⁶⁴ JOIN (2015), 50 Final.

³⁶⁵ JOIN (2015), 50 Final.

Gündemi³⁶⁶ ile paralel yapılması beklenen AKP'nin güvenlik boyutu, sınır ötesi suçlar ve sınır ötesi yolsuzluk, suç konularında adli işbirliği'nin artırılması, siber suçlarla mücadele, hukukun üstünlüğü ve uluslararası hukuk konularının da içine alacağı kapsamlı bir politika olması hedeflenmektedir. Belge'ye göre aşağıdaki alanlarda işbirliğini artırmak gereklidir:

- Güvenlik alanında reformlar,
- Terörle mücadele ve radikalleşmenin önlenmesi,
- Organize suçlarla mücadele,
- Siber suçlarla mücadele,
- Kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer riski azaltma,
- Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası kapsamında işbirliği,
- Kriz yönetimi ve yanıt.

9) *Göç ve Hareketlilik*: İstişare süresince ortaya çıkan sonuçlardan bir tanesi AB'ye doğru haketliliğin ve bu kapsamda işbirliğinin artırılması gerekliliğidir. Özellikle Suriye krizinden sonra Avrupa'ya artan göçmen krizi akını bu konuda kapsamlı işbirliğini gerektirmektedir. Belgeye göre düzenli ve düzensiz göç konusunda komşu ülkelerle daha fazla çalışılması gereklidir. Göç ve hareketlilik konusunda Komisyon aşağıdakileri teklif etmiştir:

- Komşularların sınırlarında işbirliklerini artırmak,
- Mülteci ve IDP yardım yapanlara destekleri artırmak,
- Düzensiz göç ve zorla yerinden edilmelerin temel sebeplerini araştırmak için daha fazla çaba sarfetmek,
- Geri dönme ve geri kabul konularında daha fazla çalışmak ve kalıcı tekrar entegrasyonu sağlamak,
- AB içinde beceri açıklarının kapsamlı araştırılması ile zaruri alanlarda yasal göçü karşılıklı olarak fayda sağlayacağı şekilde kolaylaştırmak,
- Sirküler göçü daha fazla desteklemek,

³⁶⁶ Avrupa Komisyonu, "Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions : the European Agenda on Security", COM (2015) 185 Final, **Komisyon Bildirimi**, Brüksel, 2015.

- Yeterliliklerin tanınmasını teşvik etmek,
- Akademik hareketlilik için diyalog başlatmak.

- 10) *Finansal Enstrümanların Esnekliği*: Yeni AKP finansal kaynakların daha esnek kullanılmasını öngörmektedir. Belgeye göre Ukrayna Krizi ve Suriye'deki savaş AB'nin krizlere karşı kaynaklarını ne derecede etkin kullanabileceğinin göstegesidir. Yeni AKP ile bu durumu daha da geliştirmek ve mümkün kadar hızlı ve esnek hareket etme kabiliyetinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.
- 11) *Vizibilite, İletişim ve Ulaşma*: Komisyon'a göre yeni AKP çerçevesinde iletişim bu politikanın en önemli ayağı olacaktır. Bu kapsamda AB kendini tanıtmak ve kendini daha iyi anlatmak yanı sıra, partner ülkelerdeki olayları ve gelişmeleri daha yakından takip etmek gibi konulara daha fazla önem verilecektir.
- 12) *Gençlik İçin İşbirliği*: AB ve ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek için özellikle gençler arasında iletişimi artırmak için Gençlik İçin İşbirliği tematik bir platformun oluşturulması yeni AKP'nin hedeflerinden olacaktır. Bu kapsamda daha fazla gençlerin çeşitli AB programlarından yararlanması, daha önce AB programlarına katılmış gençlerin oluşturacağı 'Avrupa'nın Dostları'³⁶⁷ gibi kulüplerin oluşturulması ve maliyeleştirilmesi öngörülmüştür.

Yukarıda yeni AKP'nin daha çok iki taraflı ayağının öne çıkan ve AB tarafından belirtilen önceliklerdir. Yine aynı belgede AKP'nin bölgesel tarafları için de öneriler sunulmuştur. Komisyon bu bağlamda var olan çerçevede ilişkileri geliştireceğini belirtmektedir³⁶⁸. Dolayısıyla yeni süreçte de Doğu komşularla Doğu Ortaklığı, Güney komşularla da Akdeniz için Birlik, çerçevesinde AKP'nin bölgesel ayağı devam ettirilecektir. Ancak belgeye göre bölgesel açıdan iki konuda daha fazla işbirliği geliştirilecektir. Bunlar var olan sınırların ötesinde yeni işbirlikleri ve zorlukların yaşanıldığı alanlarda özellikle göç, enerji, güvenlik ve sağlık konularında yeni programların geliştirilmesi konularıdır.

2.9.2. Yeni Avrupa Komşuluk Politikasının Değerlendirilmesi

³⁶⁷ "Avrupa'nın Dostları" Resmi Sitesi, <https://www.friendsofeurope.org/about-us/about-us> (02.05.2018).

³⁶⁸ JOIN (2015), 50 Final, s. 18.

Yeni AKP'yi incelediğimizde AB'nin çok da verimli geçmeyen on yıllık bir dönem için önemli çıkarımlarda bulunmuştur. Öncelikle öne çıkan bariz bir sonuç Komisyon'un daha önce komşu ülkeleri "dönüştürme" çabası yerine yeni AKP ile bu artık komşuları "istikrarlaştırma" politikasına başladığıdır. Komisyoner Hahn bu konunun önemini basın toplantısında şöyle vurgulamaktadır³⁶⁹:

Bizi en acil sıkıştıran konu komularımızın istikrara kavuşmasıdır. Çatışmalar, terorizm ve radikalleşme bizim hepimize tehlikedir. Ancak yoksulluk, yolsuzluk ve kötü yönetim de istikrarsızlığın kaynaklarındandır. Bu yüzden biz partnerlerle ilişkilerimizi gerekli olduğu ve ortak çıkarların olduğu alanlarda işbirliğimizi yeniden gözden geçireceğiz.

Yine aynı basın toplantısında Yüksek Temsilci Federica Mogherini şöyle devam etmektedir³⁷⁰: "Biz komşularda ve komşuların ötesinde bir çok zorluklarla karşılaşmaktayız. Biz beraber daha güvenli bir ortam oluşturmalıyız, ortak bölgemizde bir çok sorunları çözmeliyiz, fakir bölgelerin gelişmesi ve büyümesini desteklemeliyiz, göçün temel sebeplerini bulmalıyız."

Yeni AKP ile diğer ortaya çıkan faktör 'farklılaştırma' ve 'ortak sahiplenme'dir. Bir çok ülkelerin AB ile ilişkilerde farklı beklentilerinin olması ve bu bağlamda AB'nin bunlara karşılık veremediği eleştirisi ilk AKP'nin aldığı en büyük eleştirilerden bir tanesiydi. Yeni AKP ile Komisyon bu durumu düzeltmek için ülkelere karşı farklılaştırma politikasını izleyeceğinin sinyallerini vermektedir. Komisyona göre³⁷¹, "yeni AKP'nin temel özelliklerinden bir tanesi farklılaştırma ... olacaktır. Biz partnerlerimizin hepsinin bizim kural ve standartları benimsemediğinin farkındayız..."

Yeni AKP ile Komisyon 'teşvik' modelli yaklaşımdan yani 'daha fazla reformlar karşılığında daha fazla teşvik' politikasının her ülke için geçerli olmadığı görülmektedir. Komisyona göre 'teşvik' modeli değişim için istekli olunan ülkelerde çok başarılı bir şekilde uygulanıp olumlu sonuçlar elde edilirken bu yönde politik isteğin olmadığı

³⁶⁹ Avrupa Komisyonu, "Review of the European Neighbourhood Policy (ENP): stronger Partnerships for a stronger neighbourhood", **Basın Açıklaması**, IP/15/6121, Brüksel, 18 Kasım 2015.

³⁷⁰ IP/15/6121, 18 Kasım 2015.

³⁷¹ JOIN (2015), 50 final, s. 2.

durumlarda başarısız gözükmemektedir³⁷². Bu yüzden Komisyon bu ülkelere karşı yeni stratejiler çerçevesinde politikalar üretmeyi hedeflemektedir.

Yüksek Temsilci basın toplantısında ayrıca artık AKP'nin beş ayaklı bir sütun üzerinde kurulacağını açıklamıştır³⁷³. Bu sütunlar (i) ekonomik gelişme ve işyerlerinin açılması; (ii) enerji işbirliği (iii); güvenlik (iv); göç (v) komşularımızın komşuları (Şekil 4).

Şekil 4: Yeni Komşuluk Politikasının Beş Sütunu

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Mogherini'nin basın toplantısında açıkladığı beş sütunun arasında demokrasi ve insan hakları gibi AB'nin temel değerlerinin yer almaması dikkat çekmektedir. Bu durum AB'nin özellikle Komisyon'un tekrar AKP'ye rasyonalist bir bakış açısı getirdiği'nin bariz göstergesi olarak kabul edilebilir. Krotocvil ve Tulmets'in çalışmalarında Komisyon'un AKP ye karşı tutumlarını üçe ayırmışlardı. Yeni AKP dönemini de buna eklersek bu dönemleri dörde ayırabiliriz (Tablo 23).

Tablo 23: Avrupa Komisyonu'nun AKP'ye Karşı Tutumu

	1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem
Yıllar	2002-2004	2004-2007	2007-2015	2015-

³⁷² JOIN (2015), 50 final, s. 5.

³⁷³ IP/15/6121, 18 Kasım 2015.

Temel Özellikler	Genişleme tecrübesi üzerine kurulmuş ‘Daha Geniş Avrupa’ yaklaşımı	İkili AKP yaklaşımı, ‘yumuşak güç’, diyalog, çatışma önlenmesi	İki taraflı artı çoktarafli yaklaşım	İki taraflı ve çoktarafli yeni yaklaşım
Davranış Şekilleri	Rasyonalist / İnşacı	İnşacı	Rasyonalist / İnşacı	Rasyonalist

Kaynak: Güncellemeler yapılarak, Krotocvil ve Tulmets, 2010, s. 127.

14 Aralık 2015 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi Komisyon’un önerilerini olumlu bulduğunu açıklayarak Yeni AKP için Konsey kararlarını açıklamıştır. Kararda önümüzdeki yıllarda AB’nin komşulara yönelik temel politikasının ‘*komşulardaki ekonomik, siyasi ve güvenlik konularında istikrarın sağlanması*’ olacağı belirtilmiştir³⁷⁴. Yine Konsey diğer yeni AKP’nin diğer prensipleri olan ‘farklılaştırma ve ortak sahiplenme’ prensibinin de olumlu karşıladığını farklı motivasyon kaynağı olan ülkelere karşı farklı politikaların uygulanmasını olumlu olarak gördüğünü belirtmiştir. Konsey kararlarında iyi yönetim, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları konularının da yeni AKP’de yer alması gerekliliğini vurgulamış bu bağlamda partner ülkelerin hükümetleri ile yanı sıra insanlarla da iletişime geçilmesi gerekliliğini vurgulamış ve sivil toplumlar, gençlik, insanlar arası temasların önemli olduğu tekrar vurgulamıştır.

Yeni AKP’yi yorumlayan Avrupa Halklar Partisi Başkanı Joseph Daul’e göre yeni AKP’nin oluşturulması önemli bir adım olmuştur. Daul’e göre³⁷⁵: “Yeni jeopolitik senaryolar karşısında AB’nin eski tarifleri kullanmamız doğru değildir. Avrupa Halklar Partisi yeni Komşuluk Politikasını destekleyerek konu olan ülkelerdeki farklılaştırma ve ortak sahiplenme doğrultusunda AB’ye yakın ülkelerin güvenliğinin sağlanması ve istikrarlaştırılmasının hedeflenmesi doğru bulmaktadır”.

³⁷⁴ Avrupa Birliği Konseyi, “Council Conclusions on the Review of the European Neighbourhood Policy”, **Basın Açıklaması**, 926/15, 14 Aralık 2015.

³⁷⁵ Avrupa Halklar Partisi Resmi Sitesi, “A new European Neighbourhood Policy for a New Geopolitical Context”, Basın Açıklaması, 18.11.2015, Brüksel, <http://www.epp.eu/press-releases/a-new-european-neighbourhood-policy-for-a-new-geopolitical-context/>, (02.06.2018).

Anthony Dworkin ve Fredrik Wesslau'ya göre yeni AKP incelenirken aşağıdaki konular ön plana çıkmaktadır³⁷⁶:

- İdealizm yerine realizm: Kriz döneminde AB kendi değerlerinin yayılması yanısıra, istikrar, güvenlik, enerji, ekonomik gelişme, iş yerlerinin açılması ve göç sorunlarını öne çıkarmıştır.
- Fazla beklenti yok: yeni AKP ile AB ülkeleri dönüştürmeden vazgeçerek istikrarı öne çıkarmıştır.
- Muğlak vizyon: yeni AKP ile hedefler belirlense de muğlaklık söz konusudur ve AB'nin ülkelere beklentisinin tam olarak ne olduğu anlaşılmamaktadır.
- Güney ve Doğu Komşular hala aynı politika kapsamındalar: bu AB içindeki bölünmüşlüğü önlemek açısından önemlidir.
- Farklılaştırma: her ülke için ayrı konularda gereksinimler öne çıkarılacaktır. Bu bağlamda yazara göre Azerbaycan veya Mısır'la ilişkilerde enerji konusu öne çıkarken demokratikleşme konusu arka planda kalacaktır ki bu da değerlere 'ihnet' olarak algılanabilir.
- Daha fazla entegre olmaya çalışan ülkeler için fazla yenilik yoktur. (Örneğin, Ukrayna, Gürcistan, Moldova, Tunus)
- Rusya Konusu: Rusya'nın eski SSCB ülkelerini tekrar kendi yörüngesine çekme isteği vardır. Bu bağlamda ülkelerin özgür seçimlerini yapabilmeleri için onları güçlendirmek hedeflenmektedir.
- Evrak işi yerine daha çok siyaset öne çıkmaktadır.
- Göç ve göçmenler konusu öne çıkmaktadır.
- AB çıkarlarına karşı yerel tutumlar: Yazara göre bir taraftan ülkelerin istekleri öne çıkarken diğer taraftan AB'nin çıkarlarını gözetlemek yeni politikanın karşılaşacağı zorluk olacaktır.

³⁷⁶ Anthony Dworkin ve Fredrik Wesslau, "Ten Talking Points from the new ENP", 20.11.2015, https://www.ecfr.eu/article/commentary_ten_talking_points_from_the_new_enp5021 (02.06.2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI ÇERÇEVESİNDE AVRUPA BİRLİĞİ AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1991 yılında SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi başlamış ve 18 Ekim 1991 yılında yetmiş yıllık bir aradan sonra tekrar bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. 29 Ekim 1991 yılında Birleşmiş Milletlere (BM) baş vurarak kuruma üye olmak istediğini belirtmiştir. BM'in 2 Mart 1992 yılında yaptığı genel kurul toplantısında Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız bir ülke olarak BM kabul edilmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti temel hedefinin demokratik değişimler olduğunu belirtmiş ve Batı'lı kurumlarla işbirliğini genişletilmesini hedeflemiştir. 1993 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev yemin töreninde şöyle belirtmektedir: *'Bizim iç ve dış politikamız Dünya demokrasisinin açtığı yolla ve onun üzerinde kurulacaktır. Biz Azerbaycan'ın dahilinde demokratik prensipleri yeniden kuracağız... Emin olun ki ben bu fikirlere bu prensiplere daima sadık kalacağım'*.³⁷⁷

Demokrasinin inşası için gerekli olan Batı ile entegrasyon sürecine giren Azerbaycan tek tek Batı'lı kurumlarla işbirliği sürecine girmiştir. Hem doğal enerji kaynaklarına sahip olması hem de enerji yolları üzerinde bulunması Azerbaycan Cumhuriyetini Batı'lı ülkeler için de ilgi odağı haline getirmiştir. Azerbaycan kısa sürede NATO, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu süreçte demokratik değerlere ve Batı prensiplerine her zaman vurgu yapılmıştır. Yine Haydar Aliyev Anayasa çalışmaları sırasında 3 Ekim 1995 yılında yaptığı konuşmada Anayasa hazırlanırken Anayasa Komisyonu'nun toplantısında demokrasinin önemine vurgu yapmaktadır³⁷⁸: *'Demokratik, hukuki, sivil devlet kuruculuğu süreçlerini ve bunu temin etmek için gereken bütün şartları ve*

³⁷⁷ Haydar Aliyev, *Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)*, Birinci Kitab, Azərneşr, Bakü, 1997, s. 201.

³⁷⁸ Haydar Aliyev, *Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)*, Dördüncü Kitab, Azərneşr, Bakü, 1997, s. 230.

maddeleri bu Anayasa'da bulunmalıdır... Demokrasinin bir tarafı insan hakları, vatandaşlık haklarıdır, diğ er tarafı devlet kuruculuğ u ve bağımsız devleti yaş atma için hem de insanların haklarını korumak için hakimiyetinin temin olunmasıdır'.

Bu konuşmalarda Cumhuriyet'in yeniden kurulduğ u ilk yıllarda demokrasi söyleminin ne kadar önemli olduğ u görölmektedir. Bu bağ lamda Batı merkezli kurumlarla iş birliğ i her zaman ö lkenin ana politikası olmuştur. Dış politikanın en önemli hedeflerinden biri olan Avrupa kurumları ile ilişkiler ilk yıllarda kendi bağımsızlığ ını tanıtmaya, savaştan ve iç çatış malarından etkilenen ö lkeye çeş itli mali yardımlar arayış ı ile geç se de bu durum zamanla değ iş miş ve kurumlarla daha derin ilişkiler kurulmaya baş lanmıştır.

3.1. AVRUPA KONSEYİ VE AZERBAYCAN İLİŞ KİLERİ

Her ne kadar AB ile organik bağ a sahip olmasa da Avrupa Konseyi (AK) ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler Azerbaycan'ın Avrupalılaş ması konusuna doğ rudan bir etkisi mevcuttur. AB AKP çerçevesinde ilişkileri sürdürürken komş u ö lkelerin Avrupa Konseyi, AGİT ve BM gibi kurumlar çerçevesinde taahhütlerinin yerine getirilmesini önemsemektir ve bu konuya çoğ u zaman referans yapmaktadır. Azerbaycan'nın AK'ya üyeliğ i ve bu çerçevede yaptığ ı demokratik reformlar ve Adalet ve İç İş leri konuları ile bağlantılı düzenlemeler Azerbaycan'ın Batı dünyası ve özellikle Avrupa ile ilişkileri açısından önemlidir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, AK çerçevesinde ilişkiler kurulduğ u zaman bu çerçevede çeş itli uluslararası anlaş malar imzalanmıştır. Bu da komş uluk Avrupalılaş masının bir boyutu olan Adalet ve İç İş leri Avrupalılaş ması açısından önemlidir.

AK ile Azerbaycan arasında ilişkiler 1992 yılından itibaren baş lamıştır. 24 Kasım 1992 yılında Azerbaycan Palamentosu 'ö zel davetli konuk' statüsünü almak için AK'ya müracaat etmiştir. Azerbaycan Ermenistan arasında süren savaş ında ateş kesin ilan edilmesinden sonra AK ile Azerbaycan arasında ilişkiler gelişmeye baş lamıştır. AK'nın 1994 yılı 1047 sayı Kararı'nda sağ lanan ateş kesten memnuniyet duyulduğ u belirtilmiş bu bağ lamda yerinden göç ettirilmeye zorlanmış insanların kendi topraklarına geri

dönülmesinin sağlanması istenmiştir³⁷⁹. Azerbaycan'ın AK'ya üyeliğinin en önemli dönüm noktası AK'nın 1994 yılında kabul ettiği 1047 sayılı Tavsiye Kararı'dır. Bu Karar'la Güney Kafkasya ülkelerinin AK'ya üyelikleri desteklenmiştir. Bu Karar'da en önemli nokta bu ülkelerin yani Güney Kafkasya'nın 'Avrupalı' olduğunun vurgulanmasıdır³⁸⁰: *'Avrupa ile kültürel değerler dikkate alındığında Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın açıkça kendilerini Avrupa'nın bir parçası olarak tanımladıklarından Avrupa Konseyi'ne üyeliklerin ihtimali gerçektir. Ancak bu devletlerin dışında kalan devletlere demir perde uygulanmamalı ki Avrupa Konseyi'nin temel değerlerinin o ülkelere yayılması engellenmesin'*.

Bu tavsiye kararına uygun olarak 17-18 Mart 1996 yılında AK'nın Demokrasi Avrupa Komisyonu (Venedik Komisyonu) Azerbaycan'nın bu komisyona üye olmasını kabul etmiştir. 28 Haziran 1996 yılında AK Parlamenterler Meclisi Azerbaycan'a 'özel davetli konuk' statüsünün verilmesini onaylamıştır³⁸¹.

13 Temmuz 1996 yılında AK temsilcileri ile Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev arasında Bakü'de görüşme yapıldıktan sonra Haydar Aliyev tarafından bir mektup hazırlanarak AK'ne tam üyelik müracaatında bulunulmuştur. Basın toplantısında Cumhurbaşkanı AK tam üyelik için *'biz tam üyelik için gerekli olan tüm vazifelerin farkındayız ve ben burada bir daha vurgulamak isterim ki biz bu vazifeleri hayata geçirebileceğimizi göstereceğiz'* demiştir³⁸². 1996 yılında AK Bakanlar Kurulu 32 sayılı Kararla AK Parlamenterler Meclisi'nden bu konuda görüş bildirmesini istemiştir. AK Parlamento'sunda iki hukukçu olan Avrupa İnsan Hakları Mahkeme'sinin başkan yardımcısı Rudolf Bernhard ve Avrupa Komisyonu'nun İnsan Hakları Komitesi üyesi olan Marek Nowicki'yi görevlendirerek Azerbaycan'ın AK değerlerine, insan hakları,

³⁷⁹ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Resolution 1047 (1994) Conflict in Nagorno-Karabakh", **İlke Kararı**, 1994, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16458&lang=en> (13.03.2018).

³⁸⁰ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Recommendation 1247 (1994) Enlargement of the Council of Europe", **Tavsiye Kararı**, 1994, <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15281&lang=en> (13.03.2018).

³⁸¹ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, "Azerbaycan ve Avrupa Konseyi", <http://www.mfa.gov.az/az/content/857> (24.12.2015).

³⁸² Haydar Aliyev, **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, Yeddinci Kitab, Azərneşr, Bakü, 1998, s. 98.

çoğulcu demokrasi ve hukukun üstünlüğü konularında üyelik için uygun olup olmadığının araştırılmasını istemiştir. Bölgeye resmi ziyaretlerden sonra raportörler Azerbaycan'nın demokratik durumunun olumlu olmadığı belirterek bu konuda olumsuz rapor sunmuşlardır. Rapora göre³⁸³: *‘İç kurallar ve uygulamalarda bazı konuların Avrupa Konseyi değerleri ile uyummadığı tespit edilmiştir... İç hukukta ve uygulamalarda güçler ayrılığı ilkesi belirlenmemiştir ve uygulanmamaktadır... Yöneticelerin muhalif fikirlere saygı duyması gereklidir... Şüphesiz eski Sovyet sisteminin ve Dağlık Karabağ savaşının bu duruma olumsuz etkisi vardır’*.

10 – 11 Ekim 1997 yılında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev AK üyelerinin devlet ve hükümet başkanlarının yer aldığı Strasburg'daki 2. Zirveye katılmıştır. Toplantılarda Azerbaycan'ın demokrasi ve insan hakları konularında Avrupa ile uyum için reformlar yapılması ve diğer konular müzakere edilmiştir. Azerbaycan'ın AK'ne tam üyelik arzusu tekrar dile getirilmiştir³⁸⁴.

1998 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı tarafından düzenlenen ‘Azerbaycan Cumhuriyeti ve Avrupa Konseyi arasında İşbirliğinin Derinleştirilmesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa'daki Çıkarlarının Yönelik Tedbirler’ başlıklı kararname idam cezasının ve basın üzerindeki sansürün kaldırılması AK'ya üyelik için önemli adımlardandır. 1999 yılında AK'da Azerbaycan daimi temsilciliğinin oluşturulması kararı verilmiştir. 2000 yılında AK'ya üye olmak için imzalanması gereken ve yapılması gereken anlaşma listesi Azerbaycan Parlamentosu'na gönderilmiş ve imzalanması istenmiştir. 28 Mart tarihinde Dış İşleri Bakanı, Parlamento temsilcileri tarafından imzalanmış ve onaylanmış belgeleri AK'ne sunmuştur.

2000 yılında AK tarafından görevlendirilmiş raportör Jacques Baumel 23 Mayıs tarihinde ve Georges Clerfayt ise 27 Haziran tarihinde Azerbaycan'ın AK'ya üyeliği için ülkenin kapsamlı raporlarını AK'ya sunmuşlardır. Raporlarda ülkenin kapsamlı siyasi durumu incelenmiş ve ülkedeki yasal mevzuatın ve siyasi havanın AK normalarına uygun

³⁸³ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Conclusions of the Report by the Eminent Lawyers on the Conformity of the Legal Order of Azerbaijan with Council of Europe Standards, Declassified by the Bureau of the Assembly on 7 November 1997”, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8943&lang=en> (24.12.2015) .

³⁸⁴ Haydar Aliyev, **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, On İkinci Kitab, Azərneşr, Bakü, 2004, ss. 300-303.

olup olmadığı değerlendirilmiştir. Baumel Raporu'nun giriş kısmında '*Azerbaycan'ın Avrupa Konseyine üyelik için başvurusundan itibaren ülkenin demokratik devlet oluşturma çalışmasında ciddi ilerlemeler olduğu belirlenmiştir ve bu bağlamda Avrupa Konseyi prensiplerine uygun olarak demokrasi ve insan haklarına uygun sürecin devamı vurgulanmaktadır*'³⁸⁵.

Baumel Raporu'nda Azerbaycan'ın AK'ya üyeliğinden önce Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı, Başbakan, millet vekillerinin imzalamış olduğu ve yapılacağının garantisini verdikleri konular sıralanmıştır. Bu taahhütler beş başlıkta toplanmıştır. Bunlar³⁸⁶:

1) *Sözleşmeler:*

- Üye olmadan önce Protokol 2, 11 ve Protokol 1, 4, 6 ve 7 dahil Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) imzalamak
- Üyeliği takip eden bir yıl içerisinde AİHS'yi ve Protokol 1, 4, 6 ve 7 onaylamak
- Üyeliği takip eden bir yıl içerisinde İşkenceyi Önleme ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaların Önlenmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi ve onun Protokolllerini imzalayıp onaylamak
- Üyeliği takip eden bir yıl içerisinde Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Çerçeve Sözleşmesi Konseyi'ni imzalayıp onaylamak
- Üyeliği takip eden bir yıl içerisinde Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı imzalamak ve onaylamak
- Üyeliği takip eden bir yıl içerisinde Avrupa Yerel Öz Yönetim Şartı'nı imzalamak ve onaylamak
- Üyeliği takip eden iki yıl içerisinde Sınırötesi İşbirliği Alanında Avrupa Çerçeve Sözleşmesi'ni ve onun protokollerini ve AK'nın suçluların iadesi, suç durumlarında ortak yardımlaşma, suçtan elde edilen gelirlerin aklanması

³⁸⁵ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Azerbaijan's Application for Membership of the Council of Europe", **Report Doc. 8748**, **Baumel Jacques, Political Affairs Committee**, 23 Mayıs 2000.

³⁸⁶ Report Doc. 8748, 2000.

arama, el koyma ve müsadere, mahkum kişilerin transferi sözleşmelerini imzalayıp onaylamak ve aynı zamanda uygulanmalarını sağlamak

- Avrupa Sosyal Şartını iki yıl içerisinde imzalamak ve üç yıl içerisinde onaylamak ve hemen bu Şartı'n prensiplerinin uygulanması için çalışmak
- Üyeliği takip eden iki yıl içerisinde Yolsuzluğa Karşı Ceza Hukuku Sözleşmesini ve Yolsuzluğa Karşı Medeni Hukuk Sözleşmesini imzalamak ve onaylamak
- Üye olmadan önce Avrupa Konseyi'nin İmtiyaz ve Muafiyetlerine Mütteallik Genel Anlaşmasını imzalamak ve bir yıl içinde onaylamak

2) *Dağlık Karabağ Çatışması:*

- Çatışmanın sadece barışçıl yollarla çözümlenmesi için çabaları devam ettirmek
- Uluslararası ve ulusal çatışmaları sadece barışçıl yollarla ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde çözümlmek, komşulara karşı herhangi güç kullanımından kaçınmak

3) *İç Hukuk:*

- Seçim yasasının revize edilmesi, özellikle Merkezi Seçim Komisyonu'nun ve Seçim Kanununun bir önceki seçim zamanı uluslararası gözlemcilerin tavsiyeleri doğrultusunda yeniden yapılması ve böylece önümüzdeki 2000 sonbaharında yapılacak olan seçimlerde olumlu sonuçların alınmasını sağlamak
- Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi'nin tavsiyelerini dikkate alarak bir sonraki yerel seçimlerden önce yerel otoritelere daha fazla bağımsızlık ve sorumluluk verilmesi için gereken yasamayı hazırlamak
- Yasamanın yürütmeye karşı daha fazla bağımsız olmasını sağlamak için reformlar yapmak ve bu bağlamda meclisin hükümete karşı soru yöneltme hakkını sağlamak
- Bir yıl içinde Avrupa Konseyi'nin uzmanlarının tavsiyelerini dikkate alarak Ceza Muhakemesi Kanunu'nu kabul etmek
- Bir yıl içinde Ombudsman Kanunu'nu kabul etmek

- Bir yıl içerisinde yolsuzlukla mücadele kanunu ve iki yıl içerisinde yolsuzlukla mücadele programını oluşturmak

4) *İnsan Hakları:*

- Uluslararası Kızıl Haç Komitesi ile karşılıklı sözleşme imzalayarak Komite'nin esirlere sınırsız ve şartsız erişmesini sağlamak
- İnsan haklarını koruyan kurumların tavsiyesi doğrultusunda bazı tutukluların 'siyasi tutuklu' olarak yeniden değerlendirilmesi ve onların serbest bırakılması ihtimalinin dikkate alınması
- Kanun uygulayıcı kurumların uygulayıcılarının kendi görevleri sırasında insan hakları ihlallerine (özellikle işkence yasakları) karıştıkları durumların tesbit edilerek onların yargılanmasını sağlamak
- İfade özgürlüğünün, medya ve gazetecilerin garanti edilmesi ve basın özgürlüğünü kısıtlamak için idari tedbirlerin kullanımını yasaklamak
- Ulusal televizyonun kamu televizyonuna dönüştürülmesi ve bağımsız yöneticiler kurulu tarafından idare edilmesini sağlamak
- Üç yıl içinde Anayasa'da ayrımcılıkları karşı maddelerle hakları temin olunmuş, azınlıklarla ilgili kanun kabul etmek ve böylece bu yasanın Cumhurbaşkanı'nın azınlıklarla ilgili kararnamesinin yerine geçmesini sağlamak

5) *Yükümlülüklerin İzlenmesi:*

- Meclisin 1997 yılı 1115 Kararı'nın tam uygulanması ve bu çerçevede Avrupa Konseyine üye devletlerin temsilcilerinden oluşacak olan ve yükümlülükleri ve taahhütlerin uygulanması ve sadık kalınmasını izlenilmesini sağlamak (İzleyici Komitesi)
- 10 Kasım 1994 yılında AK Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilmiş Deklarasyon'a uygun olarak izleme sürecinde işbirliğini gerçekleştirmek

Baumel'in Raporu'nda³⁸⁷ ülkedeki demokrasi insan hakları gibi konularda olumsuz bir çok noktalar olsa da sonuç kısmında Azerbaycan'ın geçiş sürecinde olumlu

³⁸⁷ Report Doc. 8748, 2000.

adımlar attığını vurgulayarak Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyeliği konusunda olumlu görüş bildirmiştir. Baumel'e göre³⁸⁸ 'Avrupa Konseyi'ne üyelik Azerbaycan için Avrupa'da sağlam tutunma noktası sağlayacak ve ülkedeki demokratik güçleri güçlendirecektir.'

Diğer önemli rapor olan raportör Clerfayt'ın Raporu Baumel'in raporu ile örtüşmektedir ve temel görüşlerinde farklılık bulunmamaktadır. Clerfayt muhalefet temsilcilerinin de fikirlerinin dikkate alınması gerekliliği vurgulamıştır. Clerfayt'a göre³⁸⁹:

Hükümete ve onun politikalarına karşı her ne kadar bir çok konuda eleştirel yaklaşılsa da ve devletin yapısal kurumlarında zayıflıkların olduklarını kabul etseler de muhalefet temsilcileri yekdil olarak Azerbaycan'da demokrasinin güçlendirilmesi ve reformların hızlandırılması için en iyi aracın Avrupa Konseyi'ne katılım olacağı görüşünde birleşmektedirler'.

Rapor'un sonuç kısmında Clerfayt'a göre Azerbaycan yasama ve insan hakları konularında Avrupa Konseyine üyelik için gerekli minimum standartlara cevap vermektedir ve Clerfayt Baumel Raporu'nun sonucunu destekleyerek Azerbaycan'ın yakın gelecekte AK'ya üyeliği için olumlu görüş bildirmiştir.

Yukarıdaki raporları da değerlendirerek Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 28 Haziran 2000 yılında 222 Sayılı Görüşü'nde Baumel Raporu'nda sıralanan yükümlükleri yerine getirileceğinin garantisini de alarak Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesine aşağıdaki tavsiyelerde bulunulmuştur³⁹⁰:

- Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üye olarak davet etmek,
- Parlamenterler Meclisi'nde Azerbaycan'a altı kişilik yer ayırmak,
- Gerekli ek kaynakların hazırlanmasını sağlamak.

³⁸⁸ Report Doc. 8748, 2000.

³⁸⁹ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Azerbaijan's Application for Membership of the Council of Europe", **Doc. 8757 Revised, Georges Clerfayt, Committee on Legal Affairs and Human Rights**, 27 Haziran 2000.

³⁹⁰ Avrupa Konseyi, Parliamentary Assembly, "Azerbaijan's Application for Membership of the Council of Europe", **Opinion 222 (2000)**, 28 Haziran 2000.

26-28 Haziran 2000 yılında Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin oturumlarında 126 milletvekilinin katıldığı oylamada 1 olumsuz ve 5 milletvekilinin de tarafsız kaldığı 120 olumlu oy alarak Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne tam üyeliği Parlamento tarafından desteklenmiştir³⁹¹.

Yukarıda bahsettiğimiz rapor ve görüşler doğrultusunda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 7 - 9 Kasım 2000 yılında 107. Zirve toplantısında Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne davet edilmesi ile ilgili 14 Sayılı Kararı kabul etmiştir ve aşağıdakileri kararlaştırmıştır:

- 1) Azerbaycan'ı Avrupa Konseyi'ne üye olmaya davet etmek ve Tüzüğü kabul etmeye çağırmak;
- 2) Parlamenterler Meclisi'nde altı kişilik yeri temin etmek;
- 3) Bu kararın eklerine uygun olarak Azerbaycan'ın çeşitli AK bölümlerine maddi katkısını hesaplayarak belirlemek.

Bu doğrultuda 17 Ocak 2001 yılında Azerbaycan'ın AK'ya tam üyeliği kabul edilmiş ve 25 Ocak 2001 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında geniş bir heyetle katıldığı resmi törende Azerbaycan AK'ya tam üye olmuştur. Azerbaycan ve diğer devletlerin AK'ya katılımı dolayısıyla düzenlenen resmi kutlamada Azerbaycan Cumhurbaşkanı konuşmasında yine demokrasi vurgusuna dikkat çekmektedir³⁹²:

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ısrarlı bir şekilde yüzünü Avrupa yönüne çevirdi... Bütün zorluklara rağmen liberal ekonomi ve sivil toplum oluşturulmasında adımlar atıldı... insan haklarının korunmasını öne çıkardık... biz özgür söz, özgür basın, çok partili siyasal yapı oluşturduk... insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunduğu Anayasayı kabul ettik...

3.1.1. Uluslararası Sözleşmeler

Avrupa Konseyi'ne üyelik Azerbaycan'ın bir sıra demokratik yasalarının kabul edilmesine ve uluslararası bazı önemli sözleşmelerini imzalaması bakımından önemlidir

³⁹¹ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı Resmi Sitesi, "Azərbaycan və Avropa Şurası", <http://www.mfa.gov.az/content/857> (27.03.2018).

³⁹² Haydar Aliyev, **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, Otuz İkinci Kitab, Azərneşr, Bakı, 2010.

ve Azerbaycan'ın Avrupalılaşmasına doğrudan etki etmektedir. Bu bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin önemli uluslararası sözleşme ve anlaşmaları imzalama durumu incelenecektir. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti 7 AK sözleşmesini sadece imzalamış, 62 sözleşmeyi imzalamış ve onaylamış, 150 sözleşmeyi ise imzalamamıştır (Tablo 24).

Tablo 24: AK Çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Bazı Sözleşmeleri İmzalama Durumu

CETS No.	Sözleşmeler	İmzalama	Onay	Yürürlüğe Girme
005	İnsan Haklarının Korunması ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi	25/01/2001	15/04/2002	15/04/2002
148	Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı	21/12/2001	-	-
157	Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Çerçeve Sözleşmesi	-	26/06/2000	01/10/2000
173	Yolsuzluğa Karşı Ceza Hukuku Sözleşmesi	21/05/2003	11/02/2004	01/06/2004
174	Yolsuzluğa Karşı Medeni Hukuk Sözleşmesi	21/05/2003	11/02/2004	01/06/2004
163	Avrupa Sosyal Şartı (yenilenmiş)	18/10/2001	02/09/2004	01/11/2004
122	Avrupa Yerel Öz Yönetim Şartı	21/12/2001	15/04/2002	01/08/2002
185	Siber Suçlarla Mücadele Sözleşmesi	30/06/2008	15/03/2010	01/07/2010
002	İmtiyaz ve Muafiyetlerine Mütteallik Genel Anlaşması	-	16/01/2002	16/01/2002
196	Terörizmi Önleme Avrupa Konseyi Sözleşmesi	16/05/2005	04/04/2014	01/08/2014

Kaynak: AK resmi sitesi, <http://www.coe.int/> (01.01.2016).

Azerbaycan Anayasası'nı incelediğimizde uluslararası sözleşmelerin ve uluslararası anlaşmaların önemi ortaya çıkmaktadır. Azerbaycan Anayasa'sının 148. Madde'sinin 2. Fıkrası'na göre: *'Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hukuki sisteminin ayrılmaz bir bileşenidir'*³⁹³.

Yine Anayasa'nın 'Uluslararası Kanunların Hukuki Gücü' başlıklı 157. Maddesi'ne göre: *'Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yasal mevzuatına kabul edilmiş hukuki yasalar ile (Azerbaycan Anayasası ve referandum ile kabul edilmiş yasalar hariç) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu devletlerarası anlaşmalar arasında zıtlık söz konusuysa uluslararası anlaşmalar uygulanır'*.³⁹⁴

Yukarıdaki maddelerden de anlaşılacağı üzere Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu ve/veya imzaladığı sözleşme, anlaşma vs. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç hukuk düzeninde sahip oldukları hukuki güç, hukuk düzenini garanti altına alan tüm yasalar değerindedir ve bu sözleşmeler ulusal mevzuatın ayrılmaz bir parçasıdır. Ayrıca yerel yasalar ile zıt düzenlemeler söz konusu olduğunda uluslararası anlaşmaların üstünlüğü geçerlidir.

AK çerçevesinde kabul edilen ilk ve en önemli sözleşmelerden bir tanesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir. 1950 yılında onaylanmış ve 1953 yılında yürürlüğe girmiş olan sözleşmenin onaylanması Avrupa Konseyi'ne üyelik için bir ön koşuldur. Sözleşme 47 AK üyesi devlet tarafından imzalanıp onaylanmıştır. Ayrıca AB Lizbon Anlaşması ile Sözleşmeye katılma hakkının hukuki temelini oluşturulmuş, bu sözleşmeyi imzalayarak sözleşmeye taraf olan 48. 'kurum' olması beklenilmekte ve AB tarafından bu çalışmalar devam etmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni 25 Ocak 2001 yılında imzalamış ve 15 Nisan 2002 yılında onaylamıştır (Tablo 25).

Tablo 25: Doğu Ortaklığı Ülkelerinin AIHS'yı İmzalama Durumu

³⁹³ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, Madde 148, 12 Kasım 1995, <http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (27.11.2015).

³⁹⁴ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, Madde 157.

Ülkeler	İmza	Onay	Yürürlüğe Girme	Rezervasyon	Deklarasyon
Azerbaycan	25/01/2001	15/04/2002	15/04/2002	R.	D.
Beyaz Rusya	-	-	-	-	-
Ermenistan	25/01/2001	26/04/2002	26/04/2002	R.	D.
Gürcistan	27/04/1999	20/05/1999	20/05/1999	-	D.
Moldova	13/07/1995	12/09/1997	12/09/1997	R.	D.
Ukrayna	09/11/1995	11/09/1997	11/09/1997	R.	D.

Kaynak: Avrupa Konseyi Resmi Sitesi, <http://www.coe.int> (01.01.2016)

Azerbaycan Cumhuriyeti AİHS’yi onaylarken yaptığı deklarasyonda ‘*Ermenistan Cumhuriyeti tarafından işgal olunmuş Azerbaycan toprakları tamamen serbest bırakılmadan sözleşmenin hükümlerinin orada uygulanmasının garantisini veremeyeceğini*’ belirtmiştir.

AİHS’nin yükümlülüklerinin uygulanması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) tarafından kontrol edilmektedir. Mahkeme her üye ülkeden bir hakem olmak şartı ile 47 üyeden oluşmaktadır ve dolayısıyla bir Azerbaycanlı hakem (Hanlar Hajiyev) 2 Nisan 2003 yılından itibaren mahkemede görev yapmaktadır. Ayrıca mahkemeye idari ve hukuki asistanlık görevi yapan ve avukat, idareci, teknik ekip ve tercümandan oluşan 664 kişilik bir ‘Kayıt’ bölümünde yedi Azerbaycanlı üye bulunmaktadır.

AİHS’ye taraf olduktan sonra Azerbaycan vatandaşları tarafından AİHM’e bireysel başvurular yapılmaya başlanmıştır. 2014 yılı istatistiklerine göre Azerbaycan’dan AİHM’e 1404 başvuru yapılmıştır Mahkeme bunlardan 256’sına bakmış 245 kabul edilmezken 11 durumda en az bir AİHS maddesinin ihlal edildiği kabul edilmiştir. Kabul edilen başvuruların konulara göre dağılımına bakacak olursak bunlardan bir insani olmayan ve aşağılayıcı muamele, üç yeterli araştırılmanın yapılmaması, yedi özgürlük ve güvenlik hakkı, bir adil yargılanma hakkı, bir toplanma ve örgütlenme hakkı, bir etkili

çözüm hakkı, bir özgür seçim hakkı ve bir sözleşmenin diğer hükümleri olmak üzere olan konularda kararlar verilmiştir³⁹⁵.

3.1.2. Avrupa Konseyi 2014-2016 Yılları Arası Eylem Planı

Avrupa Konseyi Azerbaycan'da demokratik gelişmelerin daha da hızlandırılması ve bu gelişmelerin hızlandırılmasında yardımcı olmak amaçlı 2014-2016 yılları arasında Azerbaycan ile ortak uygulayacağı Eylem Planı'nı oluşturmuştur. Bu Eylem Planı hem AK hem de Azerbaycanlı yetkililer tarafından ortaklaşa belirlenmiş konular ve öncelikleri kapsamaktadır. Eylem Planı'nın uygulanması hem Avrupa Komisyonu hem de Azerbaycanlı yetkililer tarafından ortak değerlendirilecektir³⁹⁶. Eylem Planı uygulanırsa devlet kurumları, uzmanlaşmış yapılar ve sivil toplum kurumları bu durumdan faydalanmış olacaktır. AK 2014-2016 yılı Eylem Planı aşağıdaki konularda işbirliği ve öncelikleri belirlemiştir.

1) *Toplanma Özgürlüğü*: Eylem Planı'na göre AK toplanma özgürlüğü konusunun hem asli hem de pratik taraflarını açık bir şekilde belirlemiştir. AİHM AİHS'in 10. ve 11. Maddelerini yorumlayarak kendi hukukunda bu durumları netleştirmiştir. Ayrıca Venedik Komisyonu ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri bu konunun ana hatlarını çizmiştir. Eylem Planı'na göre 2008 yılında AK tavsiyeleri de dikkate alınarak toplanma kanununda yapılan değişikliklerin pratikte ve yerel düzeyde ne kadar uygulandığının izlenmesi Eylem Planı'nın temel önceliği olacaktır³⁹⁷.

2) *İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü ve Basın Özgürlüğü*: Eylem Planı'na göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AK'ya üyeliği sırasında ifade ve basın özgürlüğünün garanti edeceği taahhütü bulunmaktadır. Medya özgürlüğü, uzmanlaşma, çoğulculuk ve farklılık gibi konular ülkenin ülkenin taahhütleri arasındadır. Bu bağlamda Eylem Planı'nın bu konudaki amacı ifade ve örgütlenme özgürlüğü konusunda alt mevzuat ve iç düzenleyeci

³⁹⁵ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Violations by Article and by State – 2014", http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2014_ENG.pdf (01.01.2016).

³⁹⁶ Avrupa Konseyi, "Action Plan for Azerbaijan 2014-2016", ODGProg/Inf(2014)2rev, **Eylem Planı**, 1 Nisan 2014.

³⁹⁷ Avrupa Konseyi, "Action Plan for Azerbaijan, 2014-2016", s. 5.

araçlarda Avrupa standartlarının uygulanmasını sağlamak için mevzuat ve düzenlemelerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır³⁹⁸.

3) *İyi Yönetişim ve Yolsuzlukla Mücadele*: Bu başlık altında Eylem Planı'nın amacı kara para aklamayı ve yolsuzlukla mücadeleyi daha da güçlendirmek bu bağlamda kurumsal kapasitelerin ve uygulamaların yanı sıra aynı zamanda yasal çerçevenin de geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

4) *Özgür ve Adil Seçimler ve Siyasi Partiler İşlevi*: Eylem Planı'nın bu başlık altındaki amacı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin seçim kanunun ve uygulamaların Avrupa Standartlarına yaklaşmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda Venedik Komisyonu'nun tavsiyeleri, AİHM kararlarının uygulanması gibi konular öncelik oluşturmaktadır.

5) *Cezaevi Sistemi, Mahkeme Öncesi ve İdari Tutuklamalar*: Bu konu Eylem Planı'nda üç altbaşlık altında incelenmektedir. Bunlar tutukluluk süresince kötü davranma ve dokunulmazlık ve sağlık hizmetleri konusu, polis konusunda ve kötü muamele konusundaki insan hakları ve tutuklulukta yolsuzluk karşıtı önlemlerdir³⁹⁹.

6) *Yargı Sisteminin Bağımsızlığı ve Verimliliği*: Eylem Planı bu başlık altında şeffaf, adil, özgür ve verimli bir yargı sisteminin oluşturulmasını öngörmektedir. Ülkenin yargı sistemini Avrupa standartlarına yaklaştırmayı öngörmekte böyle günlük yargı çalışmalarını daha verimli bir hale getirmeyi hedeflemektedir. Yine bu başlık altında diğer konu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin daha verimli uygulanması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin örnek kararlarının daha iyi uygulanması konusunda ülkedeki yargı mensuplarına gerekli eğitim, tavsiyeler vermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ülkedeki üniversite eğitimlerinin Avrupa standartlarına uygun içeriğinin oluşturulması gibi konulara önceliğin verilmesi hedeflenmektedir⁴⁰⁰.

7) *Yerel Demokrasi*: Eylem Planı'na göre Azerbaycan 2002 yılında onayladığı Avrupa Yerel Öz Yönetim Şartı ile bazı taahhütleri gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Ancak ülkedeki yerel yöntemlerin çalışmasında sıkıntılar mevcuttur. Bunların başlıcaları yerel yönetimlerin yeterli kaynak sahibi olmamaları, yürütme kurumlarının yetkileri ile üst üste

³⁹⁸ Avrupa Konseyi, "Action Plan for Azerbaijan, 2014-2016", ss. 8-9.

³⁹⁹ Avrupa Konseyi, "Action Plan for Azerbaijan, 2014-2016", ss. 15-17.

⁴⁰⁰ Avrupa Konseyi, "Action Plan for Azerbaijan, 2014-2016", s. 19-21.

düşen yetkilerin çokluğu, idari kapasitelerin zayıf olması gibi konulardır. Bu sorunların giderilmesi için Eylem Planları şunları öngörmektedir: (i) tüm kurumların katılımı ile kurumlararası bir diyalogu oluşturmak, bu bağlamda tematik seminerler oluşturmak, toplantılar düzenlemek; (ii) yasal ve kurumsal çerçeve oluşturmak ve mevcut yasamayı Avrupa standartlarına yaklaştırmak ve yerel aktörlerden devlet yetkililerinden gelecek olan istekler doğrultusunda tavsiyelerde bulunmak; (iii) yerel yöneticilerin kurumsal ve liderlik vasıflarının geliştirilmesi için onların eğitimlerini sağlamak, bu çerçevede pilot programlar oluşturularak yöneticilerin liderlik okullarına ve çeşitli eğitimlerine katılmasını sağlamak; (iv) yerel yöneticilerin idari kapasitelerin artırılması, yine bu bağlamda pilot belediyeler seçilerek kapasite geliştirmeye yönelik çeşitli yardım ve tavsiyelerde bulunulması öngörülmüştür⁴⁰¹.

8)*Siber Suçlara Soruşturma, Kovuşturma ve Mücadele İşbirliği*: Azerbaycan Cumhuriyeti Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesine taraf olmuş ve 2012 yılından itibaren siber suçlarla mücadele devlet ajansı kurulmuştur. Eylem Planı bu başlık altında siber suçlarla mücadeleyi Avrupa ve uluslararası standartlara yaklaştırmayı hedeflemiş bu kapsamda ülkedeki yargı otoritelerinin, ilgili kurum ve tarafların kapasitelerini geliştirmeyi hedeflemektedir.

9)*Kültürlerarası Diyalog*: Azerbaycan Cumhurbaşkanı kararnamesi ile oluşturulan Bakü’de toplanan Kültürlerarası Diyalog Dünya Zirvesi her iki yılda bir toplanmaktadır. Eylem Planı bu bağlamda kültürler arası diyalog ve kültürel farklılık konusunun uluslararası çerçevede daha fazla tanıtmayı amaçlamakta ayrıca gençlerin insan hakları konularında eğitimlerini ve çeşitli kültürel faaliyetlerde bulunmalarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Avrupa Konseyi 2014-2016 yılı Eylem Planı’nı değerlendirdiğimizde daha çok eğitimsel faaliyetlerin faaliyetlerin ön plana çıktığını görmekteyiz. Böylece Avrupa Konseyi öğrenme yolu ile yukarıdaki belirtilen konularda politikaların Avrupa standartları çerçevesinde dönüştürülmesini sağlamayı hedeflemektedir. İnsan hakları ve temel özgürlükler konuları ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda ülkedeki yetkililerin eğitimlerine

⁴⁰¹ Avrupa Konseyi, “Action Plan for Azerbaijan, 2014-2016”, ss. 22-25.

yardımcı olmak Eylem Planı'nın ana hedeflerindendir. Yukarıda bilgi verdiğimiz dokuz başlığın her biri için ayrı ayrılıkta yapılacak öncelikler belirlenmiştir. Tablo 26'de bu çerçevede yapılması öngörülen programlar ve ayrılan fonlar belirtilmektedir.

Tablo 26: Avrupa Konseyi Eylem Planı Çerçevesinde Öngörülen Proje Listesi

Projeler	Süre	Toplam Maaliyet	Partnerler
1) Toplanma Özgürlüğü			
Toplanma ile ilgili yasama ve uygulamaların Avrupa standartlarına yaklaştırılmasını desteklemek, hakimlerin, kanun uygulayıcılarının, savcılarının bu konuda uzmanlığını artırmak.	6 ay	2.000.000€	İç İşleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Başsavcılık, Cumhurbaşkanlığı İdaresi, Anayasa Mahkemesi, Hükümet Temsil Ajansı
2) İfade ve Örgütlenme Özgürlüğü ve Basın Özgürlüğü			
İfade ve medya özgürlüğünü desteklemek	4 ay	1.750.000€	Adalet Bakanlığı, Enfarmasyon ve İletişim Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, Ombudsman, gazeteci ve basın, ve STK'lar
Azerbaycan'da gazetecilik eğitiminin geliştirilmesi	8 ay	600.000 €	Bakü Devlet ve Bakü Slav Üniversiteleri
Örgütlenme özgürlüğünden yeterince faydalanmak için idari ve uygulama kapasitelerinin artırılması	4 ay	800.000 €	İç İşleri Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Başsavcılık, Cumhurbaşkanlığı İdaresi, Anayasa Mahkemesi, Hükümet Temsil Ajansı, Ombudsman, STK'lar
Sivil Toplum Diyalogu	4 ay	500.000 €	STK'lar ve Kamu Otoriteleri
3) İyi Yönetişim ve Yolsuzlukla Mücadele			
MONEYVAL ve GRECO tavsiyelerine uygun otoritelerin yolsuzlukla mücadelelerini desteklemek	6 ay	belirlenecek	Yolsuzlukla Mücadele Cumhurbaşkanlığı Komisyonu, Adalet Bakanlığı, Enfarmasyon ve İletişim Bakanlığı, Parlamento, Finansal İzleme Hizmeti, ASAN Hizmet
Yeni oluşturulmuş ASAN hizmeti ve e devleti desteklemek	4 ay	belirlenecek	Enfarmasyon ve İletişim Bakanlığı, ASAN Hizmet
4) Özgür ve Adil Seçimler ve Siyasi Partiler İşlevi			
Seçim Yardımı	4 ay	500.000 €	Merkezi Seçim Komisyonu, Seçim

			Bölgesi Komisyonları, Anayasa Mahkemesi, Mahkemeler, Bölgesel Seçim Komiteleri, yerel STK'lar
Seçim kampanyalarının medyayı kapsamının daha iyi izlenmesi	2 ay	160.000 €	Merkezi Seçim Komisyonu, Seçim Bölgesi Komisyonları, Anayasa Mahkemesi, Mahkemeler, Bölgesel Seçim Komiteleri, yerel STK'lar
5)Cezaevi Sistemi, Mahkeme Öncesi ve İdari Tutuklamalar			
Tutukluluk süresince kötü davranma ve dokunulmazlık ve sağlık hizmetleri konusu	0 ay	1.000.000€	Adalet Bakanlığı, Savcılık, Savcılar Eğitim Merkezi, İç İşleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Yargı Hukuk Konseyi
Polisi ve kötü muamele konusundaki insan hakları	6 ay	belirlenecek	İç İşleri Bakanlığı
Tutuklulukta yolsuzluk karşıtı önlemler	4 ay	belirlenecek	Adalet Bakanlığı ve Cezaevi Servisi
6)Yargı Sisteminin Bağımsızlığı ve Verimliliği			
Yargı sisteminin özgürlüğü, verimliliği, şeffaflığı ve adaleti	4 ay	1.500.000€	Adalet Bakanlığı, Anayasa Mahkemesi, Kamu Savcılığı, Yargı Hukuk Konseyi, Adalet Akademisi,
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin örnek kararlarının uygulanması	0 ay	1.500.000€	Adalet Bakanlığı, Adalet Akademisi, Anayasa Mahkemesi, Avukatlık Kurumları, Avukatlar Dernekleri, Cumhurbaşkanlığı İdaresi Temsilcileri
7)Yerel Demokrasi			
Yerel yönetimlerin finansal kapasiteleri dahil yönetim çerçevelerini güçlendirmek	6 ay	900.000€	Adalet Bakanlığı, ulusal belediyeler derneği, yerel otoriteler, sivil toplum
Şeffaflığı artırmak ve yönetişimin iyi uygulamalarını biçimlendirmek	6 ay	belirlenecek	Adalet Bakanlığı, ulusal belediyeler derneği, yerel otoriteler, sivil toplum
8)Sibersuçlar			
Budapest Sözleşmesi çerçevesinde yasamanın uyumlaştırılmasına yardım	4 ay	belirlenecek	Adalet Bakanlığı, Enfarmasyon ve İletişim Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Savcılık ofisi, Cumhurbaşkanlığı

			İdaresi Temsilcileri, internet sağlayıcıları
Sibersuçlarla ilgili konuları araştırma, kovuşturma ve karara bağlama konusunda adli kurumların kapasitelerini artırmak	4 ay	belirlenecek	Adalet Bakanlığı, Enfarmasyon ve İletişim Bakanlığı, İç İşleri Bakanlığı, Savcılık ofisi, Cumhurbaşkanlığı İdaresi Temsilcileri, internet sağlayıcıları
9)Kültürlerarası Diyalog			
Kültürlerarası Diyalog Dünya Forumunu desteklemek	2 ay	belirlenecek	Kültür Bakanlığı, UNESCO, BM Uygarlıklar İttifakı, ISESCO, BM Dünya, Turizm Kurumları
Gençlerin insan hakları konularında eğitimleri ve Azerbaycan gençlik liderleri ve çalışanlarının demokratik katılımını artırmak	2 ay	110.000 €	Gençlik ve Spor Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, gençlik organizasyonları ve Azerbaycan Ulusal Gençlik Derneği

Kaynak: Avrupa Konseyi, ‘Action Plan for Azerbaijan, 2014-2016’, <https://rm.coe.int/16802ed088>, (12.05.2018), ss. 28-31.

3.2. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASINA KADAR AB AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

3.2.1. TACIS Programı

Avrupa Birliği Azerbaycan’ı bağımsız bir ülke olarak 31 Aralık 1991 yılında tanımış ve diplomatik ilişkileri 10 Ağustos 1992 yılında kurmuştur. AB eski SSCB ülkeleri ile ilişkileri kurarken Komisyon şöyle belirtmektedir: *‘Topluluk ve Üye Devletler şimdi işbirliği ve yardım için çeşitli enstrumanlarını gözden geçirmeli ve onları yeni koşullara adapte etmelidir. Bu basit bir teknik eksersizi değil Avrupa’nın gelecekteki inşası kavramları ve onun Ural ötesi komşularla bağlantısı kavramlarının oluşturmasıdır.*⁴⁰²

⁴⁰² Avrupa Komisyonu, “Assistance of the Community to the Independent States of the Former USSR”, **Basın Açıklaması**, 23.01.1992, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-2_en.htm (24.10.2015).

1990'lı yılların başında ilişkiler daha çok AB'nin Azerbaycan'a teknik ve maddi yardımları şeklinde devam etmiştir. Komisyon'un Azerbaycan'a ilk maddi yardımı 1 Haziran 1990 yılında ülkede yaşanan göçmen krizinden sonra 500.000 ECU değerinde yapılmıştır⁴⁰³. Özellikle, bu yardımlar TACIS programı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

TACIS Programı'nın amacı özel mülkiyet ve girişim çerçevesinde verimli çalışan pazar ekonomisini oluşturmak ve çoğulcu demokratik toplumların gelişimini teşvik etmektir.⁴⁰⁴ İlk bağımsızlık yıllarında AB tarafından yapılan parasal yardımlar özellikle Dağlık Karabağ sorunu neticesinde yerlerinden göç ettirilmeye zorlanmış halka yönelik yapılan yardımlar olmuştur. Bu kapsamda Avrupa Komşuluk Politikasına kadar olan süreçte TACIS programı AB'nin bölgeye yönelik politikalarını geliştiren en önemli enstrüman olmuştur. 1990 yılında ekonomik bunalım geçiren Sovyetler Birliği'ne Teknik Destek Programı olarak öngörülen ve Komisyon tarafından geliştirilen program ülkedeki krizle baş etmek için belirli alanlara maddi kaynakların ayrılmasını öngörmüştür. 1991 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla TACIS olarak yapılandırılan program eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetlerine geçiş döneminde maddi yardımları öngörmüştür. Zamanla yardımların gösterileceği alanlar ve kapsamı değişiklik göstermiştir. Örneğin Komisyon 1991 yılı için yardımların yapılması gereken beş alanı saptamış ve yardım miktarını belirlemiştir. Bunlar⁴⁰⁵:

- Kamu ve özel sektörün eğitimi: 103 Milyon ECU
- Enerji: 115 Milyon ECU
- Ulaşım: 43 Milyon ECU
- Finansal hizmetler: 37.5 Milyon ECU
- Gıda Dağıtımı: 73 Milyon ECU.

Şubat 1992 yılında Komisyon ve Bağımsız Devletler Topluluğu Moskova'da bir buluşma yaparak TACIS'in yeni duruma uygunlaştırılması ve her ülke için ulusal

⁴⁰³ Avrupa Komisyonu, "Emergency Aid for Displaced Oersons in Armenia and Azerbaijan", **Basın Açıklaması**, 01.06.1990, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-90-440_en.htm (Erişim 24.10.2015).

⁴⁰⁴ Avrupa Komisyonu, "EC Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States and Georgia: the TACIS Programm", **Basın Açıklaması**, 1992 http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm (24.10.2015).

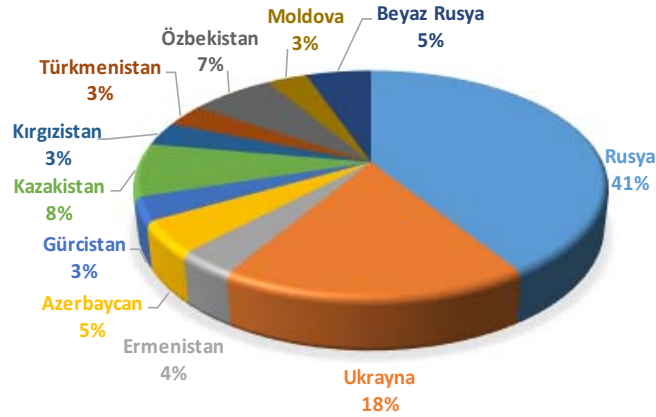
⁴⁰⁵ Avrupa Komisyonu, "TACIS Annual Report From Commission, 1991-1992", **COM (93), 362 Final**, 28 Temmuz 1993, Brüksel, <http://aei.pitt.edu/5630/1/5630.pdf> (12.05.2018), s. 6.

kooordinatörlerin atanması ve böylece destek programının her ülke için ayrı ayrı yapılması ve o ülkelerin ihtiyaçlarına göre ayarlanmasını ‘Protocole D’Accord’u imzalayarak kabul etmişlerdir⁴⁰⁶. 1992 yılı için TACIS bütçesi 450 Milyon ECU olarak belirlenmiş ve aşağıdaki alanlara teknik desteği sağlamıştır ve yardımlar ülkelerin ihtiyaç ve büyüklüğüne göre dağıtılmıştır (Şekil 5)⁴⁰⁷:

- Girişimciliği desteklemek
- İnsan kaynaklarının gelişimi
- Gıda üretimi ve dağıtımı
- Network (ulaşım, telekomünikasyon ve enerji, nükleer güvenlik dahil).

Şekil 5: 1992 Yılında TACIS Kapsamında Ülkelere Yapılan Yardımlar (Milyon ECU)

Rusya	111
Ukrayna	48,28
Ermenistan	9,55
Azerbaycan	12,5
Gürcistan	9
Kazakistan	20,6
Kırgızistan	9,23
Türkmenistan	8,8
Özbekistan	18,78
Moldova	9
Beyaz Rusya	14,63
Toplam	271,37

Kaynak: COM (93), 362 Final, <http://aei.pitt.edu/5630/1/5630.pdf> (12.05.2018).

TACIS programının kapsamı ve finansal yardımların miktarı zamanla genişlemiştir. Azerbaycan için TACIS programı çerçevesinde yapılan yardımlar daha çok enerji, özel sektörün geliştirilmesi alanlarında yapılmıştır (Tablo 27).

Tablo 27: 1991 – 1996 Yılları Arasında TACIS Kapsamında Azerbaycan’a Yapılan Yardımların Dağılımı (Milyon ECU)

⁴⁰⁶ COM (93), 362 Final, s. 7.

⁴⁰⁷ COM (93), 362 Final.

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	Toplam
Kamu şirketlerinin ve özel kurumların yeniden yapılandırılması	0	2.6	0	1.9	1.8	1.7	8
İdari reformlar, sosyal hizmetler ve eğitim	0	3	0	1.8	1.3	0	6.1
Tarım	0.4	2.5	0	0	0	0	2.9
Enerji	0	0	0	3.6	2.5	4.8	10.9
Politika tavsiyeleri	0	4.4	0	0	0	5.03	9.43
Telekomünikasyon	0	0	0	0	0	1	1
Diğer	0	0	8	0.7	0.4	3.47	12.57
Toplam	0.4	12.5	8	8	6	16	50.9

Kaynak: Avrupa Komisyonu, 'The Tacis Programme Annual Report 1997', COM (98) 416 Final, Brüksel 1998, <http://aei.pitt.edu/33854/1/A555.pdf> (12.05.2018).

Yıllara ve ülkelerin ihtiyaçlarına göre değişkenlik gösterse de Börzel'e göre TACIS programının altı işbirliği alanı öne çıkmaktadır ⁴⁰⁸:

- Kurumsal, yasal ve idari reformlar,
- Özel sektörü destekleme ve ekonomik gelişme,
- Geçiş döneminin sosyal sonuçlarının desteklenmesi,
- Altyapısal ağların geliştirilmesi,
- Çevresel korumanın geliştirilmesi ve doğal kaynakların idaresi,
- Kırsal ekonominin geliştirilmesi ve nükleer güvenliğin (uygulanabilir yerlerde) desteklenmesi.

Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yapılan maddi yardımlar ECHO, FEOGA gibi programlar çerçevesinde de devam etmiştir. (Tablo 28).

⁴⁰⁸ Börzel ve diğ, 2008, s. 37.

Tablo 28: 1991-1997 Yılları Arasında AB'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Yardımları

TACIS	Milyon ECU
1992	12.50
1993	8.50
1994	8.00
1995	6.00
1996-1997	16.00
ECHO	
1993	12.24
1994	18.85
1995	28.82
1996	7.70
1997	6.10
FEOGA	
1994-1996	65.65
DG VIII Kurumsal Gıda Yardımı	
1995-1996	30.00
1997	16.00
TACIS altında Ayrıcalıklı İnsani Yardım (1993)	8.00
İyileştirme (1997)	4.00
TOPLAM	240.36

Kaynak: Avrupa Komisyonu, EU-Azerbaijan Relations, MEMO/98/41, Brüksel, 28 Mayıs 1998, europa.eu/rapid/press-release_MEMO-98-41_en.pdf (12.05.2018).

SSCB dağıldıktan sonra oluşan bağımsız devletlerde bir çok ekonomik ve sosyal sorunlar ülke içindeki halka acil yardımların yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda AB'nin TACİS programını oluşturması ve ülkelere yardımların ulaştırması o ülkeler için önemli olmuştur. Azerbaycan açısından düşünüldüğünde sosyal ve ekonomik sorunların yanısıra Dağlık Karabağ çatışması sonrası yaşanan göçmen ve mülteci

sorunlarının da ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bağlamda hic şüphesi yardımların ülkedeki halka çok önemli pozitif katkısı olmuştur. Hiç şüphesiz TACİS'in bağımsızlığın ilk yıllarında ülke halkına ve özellikle mültecilere faydası olmuştur. Ancak Kepa Sodupe ve Eduardo Benito'ya göre, TACİS programının uygulamada bazı sıkıntıları olmuştur⁴⁰⁹. Yazarlara göre, özellikle programın uygulanması, programın yönetilmesindeki eksiklikler, aşırı merkezileşme, şeffaflık ve yeterli yatırım eksiklikleri gibi konularda aksaklıklar yaşanmıştır⁴¹⁰. Ancak belirtmek gerekir ki AB tarafından uygulanan ve eski SSCB ülkelerinin ekonomik olarak istikrara kavuşmasına yardımcı olan bu program bir başarı hikayesi olarak görülmektedir⁴¹¹. Frenz'a göre bağımsızlığın ilk yıllarında ülkelere yapılması gereken acil yardımlar (acil gıda yardımları dahil) AB'nin o yıllardaki finansal yardımlar konularındaki tecrübesizliği, uygulama konusundaki yetersizliği gibi konulara rağmen başarılı bir biçimde uygulamıştır⁴¹². Azerbaycan için bu yardımların çok büyük önemi olmuştur. Uluslararası İnsani Yardım konularında Cumhuriyet Komisyonu başkanı Ali Hasanov yeni atanmış AB Bakü Delagasyonu başkanı Kestutis Yankauskas ile görüşte bu konunun önemine değinmiştir. Hasanov'a göre: "1990'lı yılların başında ağır ekonomik buhranla karşı karşıya kalmış Azerbaycan'a uluslararası kurumlar tarafından yapılan insani yardım çok önemli olmuştur. Eğer bu yardımlar olmasaydı ekonomik olarak hiç bir gücü olmayan Azerbaycan'ın insani felaketle karşı karşıya kalması kaçınılmaz olurdu"⁴¹³.

3.2.2. Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması

AB ile Azerbaycan arasında ilk akdi ilişkiler 22 Nisan 1996 yılında Lüksemburg'da imzalanmış Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (OİA) ile kurulmuştur.

⁴⁰⁹ Kepa Sodupe ve Eduardo Benito, "The Evolution of the European Union's Tacis Programme, 1991–96," **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Cilt:14, Sayı: 4, 1998, ss. 55-68.

⁴¹⁰ Sodupe ve Benito, 1998.

⁴¹¹ Alexander Frenz, "The European Commission's Tacis Programme 1991 – 2006, A Success Story", 2007, <https://www.osce.org/eea/34459?download=true>, (17.05.2018).

⁴¹² Frenz, 2007.

⁴¹³ Ramiz Mikayıloğlu, "Aİ Azərbaycanda məcburi köçkünlər arasında inkişaf layihələri həyata keçirmək niyyətindədir", APA News Agency, 08.01.2018, http://apa.az/dagliq_qarabag/avropa-ittifaqi-azərbaycanda-mecburi-kockunler-arasında-inkisaf-layiheleri-heyata-kecirmek-niyyetindedir-542.html (19.05.2018).

OİA'lar AB'nin SSCB dağıldıktan sonra Rusya ve yeni bağımsız cumhuriyetlerle akdi ilişkilerini düzenlemek için oluşturduğu anlaşmalardır. Bu anlaşmalar akdi, iktisadi, sosyal, finansal, bilimsel, sivil, teknoloji ve kültürel alanlarda işbirliğini oluşturmak için çerçeve oluşturmakla birlikte temel hedefleri şunlardır⁴¹⁴:

- Politik diyalog için kalıcı çerçeve oluşturmak
- Ülkelerin demokrasi ve kendi ekonomilerini geliştirmek için yaptıkları çabaları desteklemek
- Pazar ekonomisine geçişlerine eşlik etmek
- Ticaret ve yatırımları teşvik etmek

Azerbaycan ile imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşma'nın birinci maddesi bu anlaşmanın amacını açıklamaktadır. Anlaşma'nın birinci maddesine göre ikili anlaşmanın amacı⁴¹⁵:

- 1) Politik ilişkileri geliştirmek için Taraflar arasında politik diyalogu oluşturacak uygun çerçeveyi sunmak;
- 2) Demokrasiyi pekiştirmek ve kendi ekonomisini oluşturmak ve Pazar ekonomisine geçişi hızlandırmak amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'ne destek sağlamak;
- 3) Ticaret ve yatırımı desteklemek, Taraflar arasında ekonomik uyumlaşmayı geliştirmek ve böylece ekonomik gelişmeyi beslemek;
- 4) Yasama, ekonomik, sosyal, finansal, sivil bilimsel, teknolojik ve kültürel işbirliği için hukuki altyapı oluşturmak.

Anlaşmanın ilk Maddesi AB'nin diğer ülkelerle yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları ile ortak özellik taşımaktadır. Anlaşmanın ikinci Maddesinde demokratik

⁴¹⁴ Avrupa Birliği Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları, "Partnership and Cooperation Agreements (PCAs): Russia, Eastern Europe, the Southern Caucasus and Central Asia", <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV:r17002> (25.10.2015).

⁴¹⁵ Avrupa Birliği Azerbaycan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, "EU-Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement", 1996 Lüksemburg, Madde 1, http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/eu_azerbaijan/eu-az_pca_full_text.pdf (25.10.2015).

değerlere vurgu yapılmaktadır⁴¹⁶: ‘Demokrasiye, uluslararası hukukun prensiplerine, insan haklarına saygı... anlaşmanın temelini oluşturmaktadır’.

AB ile Azerbaycan arasında yapılan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde AB ile Azerbaycan arasında bazı ortak kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar işbirliği konseyi; işbirliği komitesi; ticaret, ekonomi ve benzeri konular alt komitesi; enerji, ulaşım ve çevre altkomitesi; adalet ve özgürlük, insan hakları ve demokrasi altkomitesi; işgücü ve sosyal işler, halk sağlığı, eğitim, gençlik, kültür, bilgi toplumu ve görsel-işitsel politika, bilim ve teknoloji ve insan-insana olan ilişkiler alt komitesi ve parlamenter işbirliği komitesidir. İşbirliği Konseyi diğer komiteler ve alt komiteler tarafından yapılan görüşmelerin sonucunu değerlendirmek için yılda bir kez toplanır. Bu güne kadar AB ve Azerbaycan arasında 14 kez İşbirliği Konseyi toplanmıştır. İlk toplantı 12 Ekim 1999 yılında yapılmıştır ve bu toplantıda AB Dağlık Karabağ sorununa değinmiştir ve bu konuda çabaları artırmanın yollarını arayacağını vurgulamıştır⁴¹⁷. AB Komşuluk Politikasına kadar AB’nin Azerbaycan’a yardımları devam etmiştir (Tablo 29).

Tablo 29. 1998 – 2006 Yılları Arasında AB’nin Azerbaycan’a Yardımları (Milyon Euro)

	1998	1999	2000	2001	2002- 2003	2004- 2006	Toplam
TACIS	8.00	8.00	7.00	7.00	14.00	30.00	74.00
Ayrıcalıklı Makro Finansal Yardım	10.00	10.00	10.00	-	-	-	30.00
İnsani Yardım	9.69	6.10	9.66	5.15	1.57	-	32.17
Gıda Güvenliği	14.00	12.00			20.00		46.00
İyileştirme	4.50	3.20	3.67	-	-	-	11.37

⁴¹⁶ Avrupa Birliği Azerbaycan..., Madde 2.

⁴¹⁷ Avrupa Komisyonu, “First Meeting of the Cooperation Council Between the European Union and Azerbaijan Republic”, **Basın Açıklaması**, 12 Ekim 1999, Lüksemburg, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-99-301_en.htm (29.10.2015).

Ayrıcalıklı İnsani Yardım	-	-	-	1.5	-	-	1.5
Toplam	46.19	39.30	30.33	13.65	35.57	30.00	195.04

Kaynak: Commission Staff Working Paper Annex to: "European Neighbourhood Policy" Country Report Azerbaijan, COM(2005) 72 Final, 2005 Brüksel, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52005SC0286> (12.05.2018).

3.3. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI SONRASI AB AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

AB'nin Doğu genişlemesinden sonra gündeme gelen Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde politikanın ilk oluşturulduğu yıllarda Güney Kafkasya ülkeleri bu politikaya dahil edilmemiştir. Ancak zengin doğal kaynakların ve ayrıca bu kaynaklara yönelik yolların üzerinde bulunması sebebi ile AB için stratejik öneme sahip olan Güney Kafkasya'da baş veren demokratik değişimler sonucunda Komisyon AB Komşuluk Politikasına bu ülkelerin de dahil olmasını istemiştir⁴¹⁸. 2003 yılında AB Konseyi Heikki Talvitie'yi Güney Kafkasya'ya AB Özel Temsilcisi olarak atamış ve Şimdiye kadar bölgeye dört AB Özel Temsilcisi atanmıştır (Tablo 30). Atama belgesinde '*Konsey Güney Kafkasya'da (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) daha fazla politik rol oynamak istemektedir*' ve Özel Temsilcinin görevinin AB politik hedeflerinin bölgede icrasını sağlamak olduğunu vurgulamıştır. Madde 2'de bu hedefler sıralanmıştır. Hedeflerden öne çıkanlar⁴¹⁹:

- Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'nın politik ve ekonomik reformlarını, özellikle hukukun üstünlüğü, demokratikleşme, insan hakları ve iyi yönetim, gelişme ve yoksulluğun ortadan kaldırılması;

⁴¹⁸ COM (2004) 303 Final.

⁴¹⁹ Avrupa Birliği Konseyi, "Council Joint Action 2003/496/CFSP of 7 July 2003 Concerning the Appointment of an EU Special Representative for the South Caucasus", Madde 2., / Temmuz 2003, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003E0496> (07.03.2018)

- Mevcut olan mekanizmalar çerçevesinde, bölgede çatışmaları önlemek, çatışmaların çözülmesini sağlamak, göçmenlerin ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin (IDP) kendi evlerine geri dönmesi dahil barışa hazırlık yapmak;
- Ekonomi, ulaşım ve enerji konularında ülkelerle işbirliği yapmayı teşvik etmek.

Tablo 30: AB Güney Kafkasya ve Gürcistan Krizi Özel Temsilcileri Görev Süreleri

Heikke Talvitie	2003-2006
Peter Semneby	2006-2011
Philippe Lefort	2011-2013
Herbert Salber	2014-2017
Toivo Klaar	2017-

Kaynak: Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en (17.05.2018).

AB'nin bu bölgeye ilgisinin artması ve bölge ülkelerinin Avrupa Komşuluk Politikası'na dahil edilmesiyle AB ile ilişkiler artan ivme ile gelişmeye başlamıştır. 16 - 19 Eylül 2004 yılında Avrupa Komisyonu Başkanı Güney Kafkasya'da resmi ziyaretde bulunmuştur. Ziyaret öncesi Prodi bölgenin önemini şöyle vurgulamaktadır:

Avrupa Komisyonu Başkanı'nın bölgeye ilk ziyareti bile AB'nin Komşuluk Politikasına dahil ettiği bölgenin AB için önemini göstermektedir. Benim ziyaretimin amacı Güney Kafkasya ülkelerine demokratik değerler üzerine istikrarlı toplumlar oluşturmak çabalarını desteklemek ve onlara Avrupa Birliği ile ilgili güçlü bağları oluşturmak için gerçek perspektifler sunmak ve onları Avrupa'ya bağlamak için mesaj vermektir⁴²⁰.

17 Eylül 2004 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Prodi arasında Bakü'de bir görüş yapılmış ve İlham Aliyev AB ile ilişkilerin Azerbaycan'ın dış politikası için en önemli önceliklerinden olduğunu vurgulamış ve Avrupa Komşuluk Politikasının

⁴²⁰ Avrupa Komisyonu, "President Prodi to visit Azerbaijan, Georgia and Armenia from 16 to 19 September 2004, IP/04/1104", **Basın Açıklaması**, Brüksel, 2004, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/documents/eu_georgia/15september2004_en.pdf (29.10.2015).

Azerbaycan ve AB arasında öncelikli ilişkilerin geliştirilmesi için önemli bir politika olduğunu vurgulamıştır⁴²¹.

Komisyon 2005 yılında Eylem Planları hazırlamak için ülkenin genel durumunu ve AB ile o güne kadarki ilişkileri değerlendiren Azerbaycan için bir ülke Rapor'u hazırladı. Belge'de Azerbaycan'nın AB ile ilişkileri yanısıra ülkenin iç ve dış politikasını değerlendirmektedir. Belge giriş, politik durum ve ekonomik ve sosyal durum başlıkları altında üç bölümden oluşmaktadır⁴²². Bu Rapor doğrultusunda 2006 yılında Komisyon AKP çerçevesinde Azerbaycan için Eylem Planı hazırlamıştır.

3.3.1. Azerbaycan İçin Eylem Planı

Daha önce de belirttiğimiz gibi Eylem Planları 3 – 5 yıllık periyotlar için kabul edilmiş ve AB ile partner ülkenin yapacağı çalışma alanlarını ve reformlar önceliğini belirtmektedir. Ayrıca Eylem Planı'nda da belirtildiği gibi bu belge AB ile Azerbaycan arasındaki işbirliğinin stratejik hedeflerini yansıtmaktadır⁴²³. Eylem Planı'nın uygulanması Azerbaycan yasa, norm ve standartlarını AB standartlarına yaklaştırmayı öngörmüştür. Azerbaycan için Eylem Planı'nda Komşuluk Politikasının Azerbaycan'a sunduğu perspektifleri şöyle sıralamaktadır⁴²⁴:

- AB iç pazarına ulaşma ve Azerbaycan'ın AB politika ve programlarında en önemli yönlerine katılmak dahil Entegrasyonu önemli derecede geliştirmek;
- İki tarafın da çıkarlarını etkileyen güvenlik konularında politik diyalog ve istişarelerin gelişim mekanizmalarının geliştirerek siyasi işbirliğinin kapsam ve yoğunluğunu artırmak;
- AB içindeki mekanizmaları ile AB Özel Temsilcisi ve AGİT ile yakın istişare çerçevesinde, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için AB'nin güçlü

⁴²¹ "Azeri leader, European official note importance of expanding cooperation", **Azartac News Agency**, Baku, 17 Eylül 2004.

⁴²² Avrupa Komisyonu, "Commission Staff Working Paper Annex to: 'European Neighbourhood Policy'", Country Report Azerbaijan, **COM (2005) 72 Final**, Brüksel, 2005.

⁴²³ Avrupa Komisyonu, "EU-Azerbaijan Action Plan 2006", **AB Azerbaycan Eylem Planı**, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf (29.10.2015), s. 1.

⁴²⁴ AB Azerbaycan Eylem Planı, 2006, ss. 2-3.

taahhüdünün devam ettirilmesi. AB çatışmayı çözmek için AB'nin daha fazla yükümlülük altına girme yollarını aramaya ve çatışma sonrası iyileşmeyi sağlama çabalarına hazırdır;

- Ekonomik ve ticari ilişkileri derinleştirmek, iktisadi yaşamayı uyumlaştırmayı, ekonomilerin karşılıklı açılması, tarife dışı engellerin devamlı olarak azaltılması ki bu yatırım ve büyümeyi teşvik edecektir;
- AB tarafından yapılan mali yardımları artırmak;
- AB kültürel, eğitimsel, bilimsel, programlarında daha fazla katılım olanaklarını sunmak;
- AB norm ve standartlarını öğretilmesi için twinning gibi eğitim programlarının sunulması;
- AB ve Azerbaycan vatandaşlarının kolay hareketliliği için gerekli olan diyalogları kurmak;
- Mümkün olan en kısa sürede Azerbaycan'da Komisyon'un Temsilciliğini açmak.

AB komşuluk çerçevesinde yukarıdaki teşvikleri sunarken Azerbaycan'dan reform sürecini hızlandırmayı beklemektedir. Bu teşviklere karşılık Komisyon Eylem Planı'nda Azerbaycan'ın yapması gereken reform önceliklerinin hangi konular olduğunu da belirtmiştir. Bu öncelikler yanı sıra bu öncelikler için hangi adımların atılması gerekliliği de belgede belirtilmiştir. Azerbaycan için on öncelikli alan belirtilmiştir. Bu öncelikli alanlar Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile paralellik oluşturmaktadır⁴²⁵. Öncelikli alanlar:

- 1) Dağlık Karabağ sorunun barışçıl yollarla çözümüne katkı sağlamak;
- 2) Ülkede demokrasiyi güçlendirmek; uluslararası beklentilere uygun adil ve şeffaf seçimler dahil;
- 3) Azerbaycan'nın uluslararası taahhütleri (OİA, AGİT, BM, Avrupa Konseyi) çerçevesinde insan hakları ve temel özgürlükleri korumak ve hukukun üstünlüğünü güçlendirmek;

⁴²⁵AB Azerbaycan Eylem Planı, 2006.

- 4) İş ve yatırım ortamını geliştirmek ve özellikle rüşvete karşı mücadeleyi artırmak;
- 5) Gümrüklerin işlevselliğini artırmak;
- 6) Dengeli ve sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı desteklemek, ekonomik aktivitelerin çeşitlendirilmesini sağlamak, yoksulluğu azaltmak ve sosyal/bölgesel farklılığı azaltmak, çevrenin korunması dahil kalıcı kalkınmayı sağlamak;
- 7) Ekonomik mevzuat ve idari uygulamaların daha fazla uyumlaştırılması;
- 8) AB Azerbaycan ikili enerji işbirliğinin ve bölgesel enerji ve ulaşım işbirliğinin güçlendirilmesi;
- 9) Sınır yönetimi dahil Adalet, Özgürlük ve Güvenlik alanlarında işbirliğinin artırılması;
- 10) Bölgesel işbirliğini artırmak.

2011 yılında Eylem Planı'nın süresi dolmuş ve Ortaklık Anlaşması imzalanması için açık uçlu bir süreç başlaması konusunda taraflar bir karara varmışlar.

3.3.2. İlerleme Raporları

Eylem Planı'nın uygulanması için ilkin olarak Azerbaycan hükümeti Eylem Planı çerçevesinde yapılması istenen bazı konularda yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda AB Azerbaycan İşbirliği Konseyi ve AB Azerbaycan İşbirliği Komiteleri yanısıra alt komitelerde de konularla ilgili görüşmeler sıkılaştırılmıştır⁴²⁶. Yukarıda belirttiğimiz Eylem Planı'nın uygulanmasını ve gelişmeleri izlemek için her sene İlerleme Raporları sunmaktadır. Azerbaycan için 2007 yılından bu güne kadar sekiz İlerleme Raporu Komisyon tarafından yayınlanmıştır. Her sene yayınlanan İlerleme Raporlarında Azerbaycan hükümetinin yapmış olduğu reformlar değerlendirilmiş ve bir sonraki yıl için yapılması gerekenler belirtilmiştir. İlk yıllarda yayınlanan raporlardan yaklaşık on yıl

⁴²⁶ Avrupa Komisyonu, "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2007 and Recommendations for Action", **İlerleme Raporu**, SEC(2008)391, Brüksel, 03.04.2008.

geçmesi sebebi ile bu başlık altında son üç İlerleme Raporu incelenmesi uygun görülmüştür.

Önceki İlerleme Raporlarını ele aldığımızda son üç ilerleme raporları ile benzerlikler taşıdığını söyleyebiliriz. Demokratikleşme ve insan hakları gibi konularda yeterli olumlu gelişmelerin yaşanmaması bütün raporlarda vurgulanmıştır. Bu bağlamda seçim kanunu, serbest toplanma, örgütlenme, sivil toplum kurumlarına baskılar vs. konular ilerleme raporlarında olumsuz yansımıştır. Ancak ekonomik işbirliği konusunda özellikle enerji ve doğal kaynaklar konusunda pozitif gelişmelerin yaşandığı, yolsuzluk ve kara para aklama konularında da negatif gelişmelerin yaşandığı ilerleme raporlarında vurgulanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki bu konularda yasal düzenlemelerin yapılması ve AB kuralları çerçevesinde uyumlaştırılması raporlara olumlu yansısı da uygulamada yaşanan sorunlar negatif olarak görülmüştür. Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi gerekliliği konusu ilerleme raporlarında belirtilmiştir. Bu bağlamda konunun Minsk Grubu çerçevesinde çözümlenmesi desteklenmiş, ayrıca iki taraflı bir çok görüşmelerin yapılması olumlu olarak raporlarda karşılanmıştır.

3.3.2.1. 2013 Yılı İlerleme Raporu

2012 yılı İlerleme Raporu 1 Ocak 2012 ve 31 Aralık 2012 yılı aralığında Eylem Planı'nın uygulanmasını değerlendirmektedir. Raporun giriş kısmında genel değerlendirilme yapılarak bir sonraki yıl için Azerbaycan'ın yapması gereken adımların listesi sıralanmıştır. Rapor'u incelediğimiz zaman özellikle Politik Diyalog ve Reform başlığı altında incelenen reformların yetersizliği açıkça görülmektedir. Eleştirilen bazı konular şöyledir. Kabul edilen yeni Seçim Kanunu'nda Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Büro'sunun tavsiyelerine tam uyulmadığı belirtilmiştir⁴²⁷. İnternete düşen bir tape'de Milletvekili'nin Milli Meclis'e girmek isteyen şahıs ile koltuk için rüşvet pazarlığında bulunması hala seçimlerin yoğun rüşvet skandalları altında geçtiğinin göstergesi olduğu için eleştirilmektedir. Örgütlenme özgürlüğünün yeterli olmaması

⁴²⁷ Avrupa Komisyonu, "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2012 and Recommendations for Action", **İlerleme Raporu, SWD(2013) 88 Final**, Brüksel, 20.03.2013.

eleştirilmiştir. Hükümetin ABD Milli Demokratik Enstitüsü'nün tekrar kayıt altına alınması olumlu ancak İnsan Hakları Ev'in hala kayıt altına alınmaması eleştirilmektedir. Toplanma Özgürlüğü, İfade ve Medya Özgürlüğü konularının ciddi ensişeler taşıdığı belirtilmiştir. Ayrıca yargı bağımsızlığı konusu, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki insan hakları ve özgürlükler durumu, STK'ların kayıt altına alınması ve vergilendirilmesi gibi konular ciddi endişe duyulan konular olarak Rapor'da belirtilmiştir.

Ekonomik reformlar ve ekonomik büyüme genelde olumlu olarak Raporda gösterilmektedir. Petrol dışı büyüme %9.8 artması, yıllık enflasyonun %7.9'dan %1.1'e gerilemesi, ortalama aylık maaşların %6.9 artması ülkenin mikro ve makro ekonomik durumunun iyi yönetildiğinin göstergesi olarak vurgulanmıştır⁴²⁸. AB ile Azerbaycan'ın ticaret hacmi 15.3 milyar dolar olmuştur. AB Azerbaycan'a 2011 yılında ağırlıklı olarak makine ve ulaşım araçları ihraç etmiş Azerbaycan'dan ise mineral kaynaklar ithal etmiştir. Rekabet Kanunu'nun kabul edilmemesi, mülkiyet haklarının gaspı konuları, sermayenin hareketi gibi konular eleştirel olarak rapora yansımıştır. Adli işbirliği konularında, enerji ulaşım, araştırma ve inovasyon, insan insana temas konularında da genel olarak eksiklerin bulunmasına rağmen Rapor olumlu gözükmektedir. Ancak rüşvet ve yolsuzluğun ülkedeki ekonomik gelişmenin önündeki en büyük engel olarak kalmaktadır.

Rapor'da Dağlık Karabağ sorununda herhangi bir gelişmenin olmadığı vurgulanmıştır. Bir AB projesi olan 'Dağlık Karabağ Sorununun Barışçıl Yollarla Çözülmesi için Avrupa Ortaklığı' çerçevesinde sorunun çözümlemesine katkıda bulunulacağı belirtilmiştir.

2012 İlerleme Raporu'na göre 2013 yılı için Azerbaycan'ın yapması gereken bazı önemli adımlar şunlardır⁴²⁹:

- Avrupa Konseyi Parlamento'nun Azerbaycan tarafının yükümlülükleri ve taahhütleri uygulanması konulu 2013 Ocak Kararını uygulamak;
- Çatışmayı çözmek için elverişli ortam yaratmak ve barış oluşturan faaliyetleri desteklemek ve teşvik etmek;
- Seçim Kanununu uluslararası standartlara yaklaştırmak;

⁴²⁸ Avrupa Komisyonu, İlerleme Raporu, 2013, SWD(2013) 88 Final, s. 7-8.

⁴²⁹ İlerleme Raporu, 2013, SWD(2013) 88 Final, s.

- İnsan Hakları Eylem Planı uygulamak;
- Adli bağımsızlığı artırmak;
- Yolsuzluğa karşı ulusal eylem planını uygulamak;
- Rekabet kanunu kabul etmek;
- Gazeteci ve aktivistlere karşı kötü davranışı araştırmak;
- Özgür toplanma, serbest kurumlaşma ve özgür medya yasalarının uluslararası standartlara getirilmesini sağlamak.

2012 İlerleme Raporunu incelediğimizde beş ana başlığın öne çıktığını görmekteyiz. Bunlar Demokratikleşme ve İnsan Hakları, Ekonomik ve Enerji İşbirliği, Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü, Adli ve İçişleri konularında İşbirliği, Sosyal, Bilimsel ve Kültürel İşbirliği. Bunlar aynı zamanda Avrupa Birliği'nin Azerbaycan'dan Avrupalılaşmasını beklediği ana konulardır.

3.3.2.2. 2014 Yılı İlerleme Raporu

2014 yılı İlerleme Raporu 1 Ocak 2013 yılından 31 Aralık 2013 yılına kadar olan tarihler arasında ülkede yapılan reform ve ilerlemeyi inceleyen rapordur. Rapora göre 2013 yılı Azerbaycan ve AB ilişkileri açısından 'belirleyici' bir yıl olmuştur⁴³⁰ ve AB ile Azerbaycan arasında politik diyalog yoğun olmuştur. Demokratikleşme ve İnsan Hakları konularında bir önceki Rapora göre her hangi bir ciddi ilerlemenin olmadığı vurgulanmıştır. Rapora göre 2013 yılında AB destekli projeler dahil, politik partilerin, sivil toplum mensuplarının, insan hakları savunucularının iş yapma, özgürce toplanma, etkinlik hazırlamaları ciddi engellere karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle muhalif partilerin başkentte ve bölgelerde vatandaşlara ulaşması devlet otoriteleri tarafından engellenmektedir. İnsan hakları ulusal eylem planının uygulanması sadece kağıtta kalmakta ve seçim kanunu uluslararası standartlara uyumlaştırılmamıştır⁴³¹.

⁴³⁰ Avrupa Komisyonu, "Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2013 and recommendations for action", **İlerleme Raporu, SWD(2014) 70 Final**, Brüksel, 27.03.2014.

⁴³¹ İlerleme Raporu 2014, SWD(2014) 70 Final.

Azerbaycan'da 2013 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Rapora göre ülkede seçim öncesi ve seçim sonrası ülkede muhalif liderlere karşı baskılar artırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı'na adaylığını açıklayan İlgar Mammadov ve STK başkanı Anar Mammadli tutuklanmıştır. İfade özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü kısıtlanmış, basın mensuplarına karşı yapılan baskılar artırılmıştır. Rapor'da yeni STK'lar kanunu ciddi şekilde eleştirilmektedir. Özellikle yurt içinde ve yurt dışından STK'lara yapılacak olan hibeler ve parasal yardımların sıkı kontrolü ve cezai işlemlerin artırılması ve STK'ların banka hesaplarının düzenli gözetlenmesi gibi maddelerin STK'lar yasasına ilave edilmesi ciddi şekilde eleştirilmektedir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ndeki insan hakları konuları yine eleştirilmektedir. Ayrıca rüşvet ve yolsuzluk konularının çözülmediği vurgulanmıştır.

Ülkenin makro ve mikro iktisadi göstergeleri yine olumlu olarak rapora yansımıştır. Ülkenin petrol dışı büyümesi %10 olarak saptanmış, aylık ortalama maaşları %6 artmıştır. Ekonomi ve sosyal konular bir önceki raporun neredeyse aynısı şeklinde gözükmektedir ve pozitif olarak değerlendirilmektedir. 2013 yılı Doğu Ortaklığı Vilnius Zirvesi'nde Vize Kolaştırma anlaşması imzalanmıştır.

2013 yılı İlerleme Raporunun sonucuna göre AB aşağıdaki konularda Azerbaycan tarafından yapılması gereken önemli konuları vurgulamıştır⁴³²:

- Avrupa Konseyi Parlamento'nun Azerbaycan tarafının yükümlülükleri ve taahhütleri uygulanması konulu 2013 Ocak Kararını *etkili ve kapsamlı* bir şekilde uygulamak;
- İnsan hakları eylem planının uygulanmasını devam ettirmek;
- Seçim kanununun belediye ve meclis seçimleri öncesi uluslararası standartlara yaklaştırmak;
- İftira konusunda yasa çıkarmak;
- Yolsuzluğa karşı devlet programını uygulanmasını devam ettirmek;
- Aktivist ve gazetecilere karşı şiddet ve ölüm konularını araştırmak;

⁴³² İlerleme Raporu 2014, SWD(2014) 70 Final.

- Çatışmayı çözmek için elverişli ortam yaratmak ve barış oluşturan faaliyetleri desteklemek ve teşvik etmek;

2013 yılı İlerleme Raporu incelendiğinde 2012 İlerleme Raporu ile benzerlik taşıdığı görülmektedir. Demokratikleşme ve İnsan Hakları konularında daha da kötüleşme söz konusudur. Unutmamak gerekir ki 2013 yılı bir seçim yılıydı ve ülkedeki seçimi etkileyecek muhalif demokratik seslerin susturulması bu bağlamda ‘sorunsuz’ seçimler yapmak için bir yöntem olarak belirlenmiştir. Avrupa Komisyonu’na göre 2013 yılında Doğu Ortaklığı Vilnius Zirve’sine katılan Azerbaycan ile AB arasında ilişkiler açısından önemli olan Vize Sadeleştirilmesi Anlaşması ve Hareketlilik İşbirliği gibi anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar Azerbaycan AB arasında ilişkilerin derinleşmesi açısından önemlidir. Güney Gaz Koridoru’nun gerçekleşmesi için gereken diyalog ve çalışmalar, ayrıca enerji konularındaki işbirliği süreci gelişerek devam etmiştir. Ancak insan hakları ve demokratikleşme konusunda herhangi önemli adımlar atılmamıştır⁴³³. 2011 yılında kabul edilen Ulusal İnsan Hakları Eylem Planı sadece kağıt üzerinde kalmış ve ciddi insan hakları ihlalleri söz konusudur.

Komisyon’a göre DKSTA’ların bir önkoşu olan Dünya Ticaret Örgütü’ne üyelik konusunda hükümet tarafından her hangi bir adım atılmamıştır. Dağlık Karabağ konusunda da Minsk Grubu çerçevesinde görüşmeler devam etse de her hangi bir gelişme yaşanmamıştır⁴³⁴.

3.3.2.3. 2014 Yılı İlerleme Raporu

İlerleme Raporu 1 Ocak 2014 yılı ile 31 Aralık 2014 yılı arasında Azerbaycan’nın Eylem Planları çerçevesinde yapmış olduğu reformları ve gelişmeleri raporlamaktadır. 2014 yılı İlerleme Raporu’nun içeriği önceki Raporlar ile paralellik taşımaktadır. Demokratikleşme ve İnsan Hakları başlığı altında ele alınan konularda yine yeterli gelişmelerin olmadığı vurgulanmıştır. Hatta 2014 yılı Avrupa Konseyi’nin Bakanlar Kurulunun dönem başkanlığını yaptığı süreçte bile ülkedeki demokrasi ve insan hakları

⁴³³ İlerleme Raporu 2014, SWD(2014) 70 Final.

⁴³⁴ İlerleme Raporu 2014, SWD(2014) 70 Final.

konularında önemli gerileme yaşandığı belirtilmiştir⁴³⁵. 2014 yılında Cumhurbaşkanı tarafından hapiste olan bazı siyasi tutukluların affedilmesi gerçekleşmişse de Rapor’a göre durumun kötüye gittiği belirtilmektedir. 2014 yılında yürürlüğe giren STK Kanunu ülkede faaliyetlerini sürdüren yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının zorluklarla karşılaşmasına sebep olmuştur hatta AB tarafından verilecek olan hibelerin bile önünde engel oluşturmaktadır.⁴³⁶ Ayrıca LGTBI toplumlarının korunması ve desteklenmesi konularında ne iktidar, ne muhalif ne de sivil toplumların yeterli çabası bulunmamak da bu da Azerbaycan toplumunun muhafazakar geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Seçim Kanunu’nun geliştirilmesi konusunda da yine gelişmelerin yaşanmadığı, 2011 ulusal insan hakları eylem planının kısmen uygulandığı belirtilmiştir. İfade özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü konularında ciddi gelişmelerin yaşanmadığı ve Medya Yasasına ilaveler Milli Meclis tarafından kabul edilmiş ve dışardan medya kurumlarına sahip olmak ve mali yardımlar yapmak yasaklanmıştır. Rüşvet ve Yolsuzluğa karşı mücadelede kısmı de olsa sonuçlar alınmış ve gelişmeler yaşanmıştır. Adli bağımsızlık ve diğer insan hakları konularında da yeterli gelişmeler sağlanmamıştır⁴³⁷.

Ekonomik Reform başlığı altındaki konular yine pozitif olarak Rapora yansımıştır. 2014 yılında petrol ve buna bağlı fiyatların düşmesi neticesinde Azerbaycan’da büyüme yavaşlamış ve yüzde 2.8 olarak saptanmıştır. Petrol dışı alanda ekonomi %7 büyümüş ve AB en büyük ticaret ortağı olmaya devam etmiştir. İkili arasındaki ticaret hacmi 16.7 milyar euro olmuştur. Gümrüklerin işleyişi, işyeri açmaların hızlandırılması gibi konularda olumlu gelişmelerin yaşandığı, DTÖ katılmak için çalışmalarda ilerleme kaydedildiği vurgulanmış ancak mülkiyet konularında sorunlar yaşandığı raporlanmıştır⁴³⁸. Genel bir değerlendirme yapılırsa ekonomi ve ticaret konularında AB 2014 Raporu olumlu gözükmektedir.

1 Eylül 2014 yılında AB ve Azerbaycan arasından Geri Kabul Anlaşması ve Vize Kolaylaştırma Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda Göç Kanununa yeni

⁴³⁵ Avrupa Komisyonu, “Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2015 and Recommendations for Action”, **İlerleme Raporu, SWD(2015) 64 Final**, Brüksel, 27.03.2014.

⁴³⁶ İlerleme Raporu, SWD(2015) 64 Final.

⁴³⁷ İlerleme Raporu, SWD(2015) 64 Final, ss. 6-7.

⁴³⁸ İlerleme Raporu, SWD(2015) 64 Final, s. 10.

düzenlemeler yapılması için müzakereler başlanmıştır. Rapora göre 2014 yılının 12 ayında AB tarafından Azerbaycan için 71889 adet Şengen Vizesi basılmış ve sadece başvuruların %3.86'sı reddedilmiştir⁴³⁹. Ateşkesin 20. Yılı olan 2014 yılında Dağlık Karabağ sorunun çözülmesinde herhangi bir ilerlemenin de olmadığı belirtilmiştir.

2014 İlerleme Raporu'nda 2015 yılı için Azerbaycan'ın aşağıdaki konularda reformları devam ettirmesi tavsiye edilmiştir⁴⁴⁰:

- Avrupa Konseyi karşısında taahhütlerini yerine getirmek için daha fazla reform yapmak ve ülkedeki demokrasiyi ve insan hakları ortamını geliştirmek;
- Sivil toplum için daha elverişli siyasi ve hukuki ortam oluşturmak;
- Yargı reformunu devam ettirmek ve yargı uygulamalarındaki eksikleri analiz etmek;
- Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için daha fazla çaba sarfetmek ve tansiyonu yükseltecek söylem ve tutumlardan kaçınmak.

AB tarafında Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde yayınlanan son üç yılın ilerleme raporlarını incelediğimizde başlıca üç sonuç ortaya çıkmaktadır (Tablo 31). Komşuluk Avrupalılaşması bağlamında incelediğimizde ilerleme raporlarına olumlu yansıyan konular Ekonomik İşbirliği ve Adalet ve İçişleri konularıdır. Bu bağlamda enerji işbirliği, ikili ticari ilişkiler, sınır kontrolü, geri kabul anlaşması gibi konular raporlara pozitif yansımıştır. Demokratikleşme konularında olumsuz yansıyan bir çok konu olmuştur. Bu konulardan öne çıkanlar, STK'lara baskılar, Seçim Kanunu, İfade/Medya özgürlüğü gibi konular öne çıkmaktadır. Dağlık Karabağ sorununda hiç bir gelişmenin yaşanmaması raporlara yansımıştır.

Tablo 31: 2013, 2014, 2015 yılı Avrupa Komşuluk Politikası İlerleme Raporlarının Genel Değerlendirilmesi.

Son Üç İlerleme Raporuna Olumsuz Yansıyan Konular	Son Üç İlerleme Raporuna Olumlu Yansıyan Konular	Hiç Bir Gelişmenin Yaşanmadığı Konu
---	--	-------------------------------------

⁴³⁹ İlerleme Raporu, SWD(2015) 64 Final, s. 11.

⁴⁴⁰ İlerleme Raporu, SWD(2015) 64 Final.

Demokrasi ve İnsan Hakları (Öne Çıkan Bazı Başlıklar) - Sivil Topluma karşı baskılar ve STK Kanunu; - Seçim Kanunu ve adil seçimler; - Serbest Toplanma; - İfade/Medya Özgürlüğü; - Yolsuzlukla Mücadele; - Mülkiyet Hakları;	Ekonomik ve Enerji İşbirliği (Öne Çıkan Bazı Başlıklar) - İkili ticari ilişkiler; - Petrol dışı ekonominin gelişmesi; - Enerji konularında ilişkilerin derinleşmesi; Adalet ve İçişleri (Öne Çıkan Bazı Başlıklar) - Geri Kabul Anlaşması ve Vize Kolaylaştırması; - Sınır Kontrolü;	Dağlık Karabağ Sorununun Çözümü - Sorunun barışçıl yollarla çözülmesi desteklenmektedir.
--	--	--

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

3.4. UKRAYNA KRİZİ SONRASI AB AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

Ukrayna Krizi Avrupa Birliği ve Doğu Komşu ülkeler ile ilişkilerde çok önemli dönüm noktası olarak tarihe geçmiştir. Bu kriz hem AB için hem de Komşuluk Politikası/Doğu Ortaklığı ülkeleri için ikili ilişkileri yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Yeni ilişkilerin oluşturulması kaçınılmaz olmuştur. Ukrayna Krizi ile birlikte AB ve Doğu Komşuları ülkeleri arasında ilişkilere üçüncü aktör olarak Rusya dahil olmuştur. Sovyetler Birliği'nin çökme sürecinden sonra Rusya'nın derin ekonomik, sosyal ve yapısal sıkıntılarla boğuşması bölgedeki varlığını zayıflatmıştır. Ancak zamanla Rusya Federasyonu'nun toparlanması neticesinde bölgeye yönelik agresif politikalara yönelmiştir. Bu durum özellikle 2012 yılında Vladimir Putin'in tekrar Cumhurbaşkanı seçilmesi ile hızlanmıştır. Putin konuşmalarının birinde 20. Yüzyılın en büyük felaketinin SSCB'nin dağılması olduğunu söylemesi ve bu düşüncelerin sadece retorikte kalmayarak bir çok eyleme yansması söz konusu olmuştur.

3.4.1. Avrasya Birliği Avrupa Komşuluk Politikası/Doğu Ortaklığı ve Yeni İlişkiler

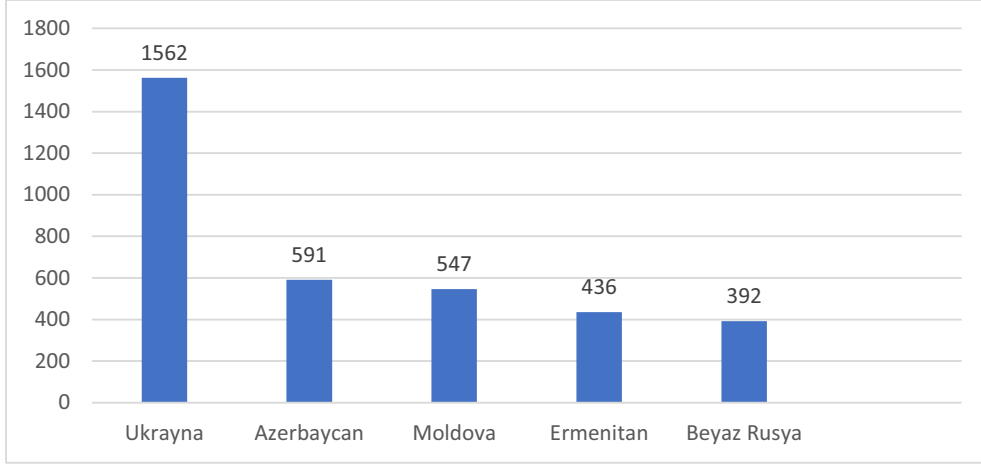
Rusya Federasyonu’nun öncülüğünde kurulan Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ile Rusya özellikle eski Sovyetler Birliği coğrafyasındaki varlığını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Eski SSCB ülkelerini ‘gönüllü’ veya ‘gönülsüz’ olarak AEB’ye katarak bölgedeki etkisini artırmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması 25 Mayıs 2014 yılında imzalanmış ve 1 Ocak 2015 yılında yürürlüğe girmiştir⁴⁴¹. Avrasya Ekonomik Birliği’ne Rusya Federasyonu, Kazakistan, Kırgızistan, Beyaz Rusya ve Ermenistan dahildir. Avrupa Komşuluk Politikası/Doğu Ortaklığı ülkelerinin tamamına AEB’ye üyelik teklif edilmişse de şu ana kadar sadece Beyaz Rusya ve Ermenistan Avrasya Ekonomik Birliği’ne üye olmuştur. Özellikle Ermenistan’nın Avrasya Ekonomik Birliği’ne üyeliği AB ile ilişkilerini etkilemiştir. AB ile Ortaklık Anlaşması’nı imzalamaya dolayısıyla AB ile ilişkileri derinleştirmeye yakın olan Ermenistan Rusya’nın ekonomik ve siyasi baskısıyla Avrasya Ekonomik Birliği’ne 2 Ocak 2015 yılında tam üye olmuştur. Bu üyelikten sonra AB Ermenistan’la Ortaklık Anlaşması’nın imzalamacağını duyurmuştur⁴⁴².

Belirtmek gerekir ki Rusya Federasyonu’nun bölgede tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal bağlarının mevcutluğu Doğu Ortaklığı ülkelere üyelik karşılığında hem zoraki hem de rasyonel teşviklerin sunulmasını sağlamıştır. Örnek vermek gerekirse, Rusya eski Sovyet Cumhuriyetleri için gelenseksel pazar, iş ve yaşam olanağı olmuş ve halen ülkede çok sayıda eski Sovyet Cumhuriyetlerinden vatandaşlar çalışmakta veya yaşamaktadır (Şekil 6). Ayrıca Rusya’yı çalışma alanı olarak gören bu vatandaşlar kendi ülkelere azımsanmayacak kadar para transferi yapmaktadırlar (Şekil 7).

Şekil 6: Rusya’da Yaşayan AKP/Doğu Ortaklığı Ülkeleri Vatandaşları (bin kişi).

⁴⁴¹ Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması, <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-info> (21.11.2015).

⁴⁴² Avrupa Dış İlişkiler Servisi, “EU Relations with Armenia”, http://eeas.europa.eu/armenia/index_en.htm (21.11.2015).

Kaynak: Avrasya Gelişim Bankası, 2014.

Doğu Ortaklığı ülkelerinin Rusya ile önemli ölçüde ticari ilişkilerinin de mevcutluğu, vize serbestisi gibi konularında ülkelerin AB ile ilişkilerindense Avrasya Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda Rusya AB'nin Doğu Ortaklığı Politikasına karşı çıkmış ve ülkelerin AB ile ilişkilerini derinleştirmesi yerine Avrasya Birliği'ne tam üyelik perspektifi sunmuştur. Ayrıca AB ile ilişkileri Ortaklık Anlaşması/DKSTA ile derinleştirmeyi hedefleyen eski SSCB ülkelerine de ekonomik baskılar uygulamış ve uygulamayı planlamaktadır. Bu baskıları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz⁴⁴³:

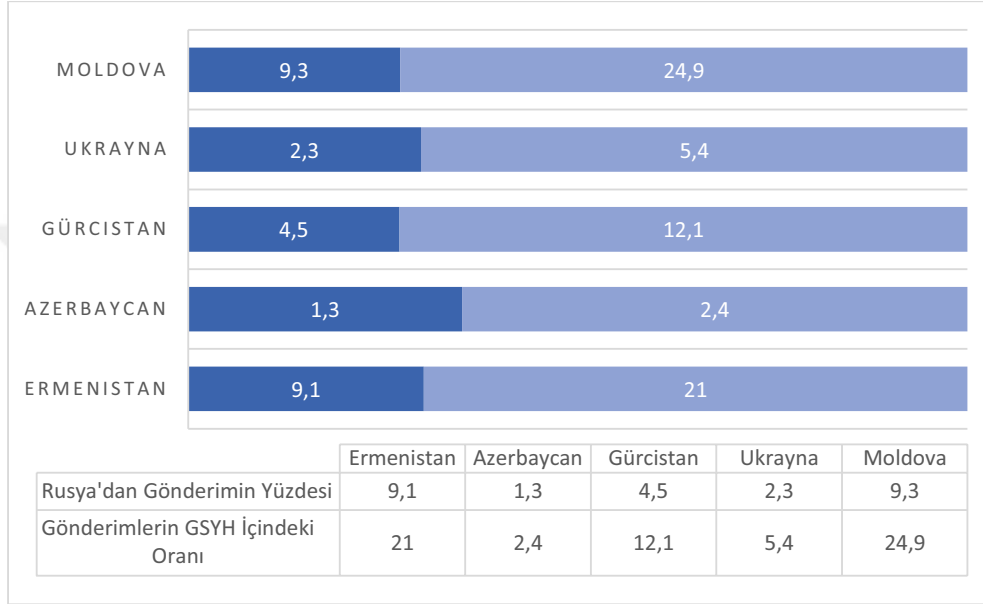
- Bağımsız Devletler Topluluğu serbest ticaret anlaşması altında uygulanan ticari öncelikleri kaldırma;
- Gıda ürünlerinin ithalini zorlaştırma/yasaklama;
- Vatandaşların ülkeye serbest girişlerini engelleme ve vize uygulanması;
- Çalışma izinlerinin zorlaştırılması hatta iptali;
- Rusya'ya ve Rusya'dan yapılan yatırımları engelleme.

Yukarıda yazılan maddelerin bazıları Rusya tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Örnek olarak AB ile Ortaklık Anlaşması'nın Parlamento tarafından onaylanmasından

⁴⁴³ Pasquale De Micco, "When choosing means losing The Eastern partners, the EU and the Eurasian Economic Union", **European Parliament Directorate-General for External Policies**, March 2015.

sonra AB ile ilişkilerini derinleştiren Moldova'ya karşı Rusya ekonomik yaptırımlara gitmiştir ve Moldova'dan et ürünlerinin ithalını yasaklamıştır⁴⁴⁴.

Şekil 7: Rusya'dan AKP/Doğu Ortaklığı Ülkelerine Yapılan Para Transferi (GSYH'ye yüzdesel oranla, 2013)

Kaynak: De Micco Pasquale, 'When choosing means losing The Eastern partners, the EU and the Eurasian Economic Union', EP Directorate-General for External Policies, March 2015.

Yukarıda Rusya'nın Avrasya Birliği'nin üyelik karşılığı ülkelere sunduğu 'havuç' ve tam tersi AB ile ilişkileri derinleştirenlere 'sopa' politikası ekonomik boyutu ele alınmıştır. Ancak Ukrayna Krizi ile Rusya'nın sadece ekonomik baskılarla yetinmeyeceği ortaya çıkmıştır. 2013 yılında Doğu Ortaklığı Vilnius Zirvesinde Ukrayna ile AB arasında Ortaklık Anlaşması/DKSTA'nın imzalanması beklenmekteyken 17 Aralık 2013 yılında Rusya ile beklenmedik anlaşma sağlayarak AB ile Ortaklık Anlaşmasını imzalamayacağını açıklamıştır. Belirtmek gerekir ki, bu adım karşılığında Ukrayna'ya 15

⁴⁴⁴ "Russia Bans Meat Imports from Moldova", <http://www.themoscowtimes.com/article/510097.html>, **Moscow Times**, 27 Ekim 2014, (23.11.2015).

milyar dolarlık uzun vadeli kredi ve gaz fiyatlarının bin metre küpü 400 dolardan 268.5 dolara kadar indirmeyi taahhüt etmiştir⁴⁴⁵.

Bu gelişmeler karşısında AB taraftarı muhaliflerin ve özellikle gençlerin Maidan'da protesto mitingleri düzenlemesi ve hükümetin protestoları dağıtırken kullandığı aşırı güç ve keskin nişancılar tarafından bazı eylemcilerin öldürülmesi sonrası işlerin çığırından çıkması neticesinde cumhurbaşkanı Yanukoviç ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve cumhurbaşkanlığı düşürülmüştür. Bu duruma sert tepki gösteren ve Ukrayna'daki etnik Rusların baskı altında olduğunu öne sürerek Rus nüfusun çoğunlukta yaşadığı Kırım'a asker çıkarmış daha sonra referandum ile Kırım'ı ilhak etmiştir. Ukrayna'nın doğusunda Rusların çoğunlukta yaşadığı bölgelerde ayrılıkçı hareketleri destekleyerek Ukrayna ordusu ile çatışmalara girmiştir. Bunun karşılığında AB ile Rusya arasında karşılıklı ekonomik ve siyasi yaptırımlar gerçekleştirilmiştir.

Bu gelişmelerden sonra Doğu Ortaklığı ülkelere ve aynı zamanda Avrupa Birliği'ne yeni tehditlerin ve yeni durumun ortaya çıktığı ve bu durumla baş edebilmek için AB ile ilişkileri derinleştirmeyi hedefleyen ülkelerin yeni politikalar üretmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ancak ortaya çıkan en önemli sonuç Rusya'nın bu ülkelere karşı sadece ekonomik teşvik ve baskıları uygulamakla sınırlı kalmayacağı aynı zamanda gerekli gördüğü zamanda askeri müdahalelerden ve ülkelerde mevcut olan hassas siyasi ve çatışmalı konuları gündeme getirerek siyasi ve askeri baskılar uygulayacağıdır. Eski SSCB ülkelerinin neredeyse tamamında askeri çatışmaların mevcudluğu Rusya'nın bu açıdan elinin güçlendirilmesi anlamına gelmektedir.

3.4.2. Ukrayna Krizi Sonrası Avrupa Enerji Politikası ve Azerbaycan Önemi

Azerbaycan ile AB arasında uzun yıllar devam eden enerji alanında işbirliği mevcuttur. Bunun en önemli kilometre taşı Azerbaycan'ın Avrupa Komşuluk Politikasına dahil edilmesinden sonra 2006 yılında Komisyon Başkanı Barosso ve İlham Aliyev'in 7

⁴⁴⁵ "Putin Pledges Billions, Cheaper Gas to Yanukovych", 17 Aralık 2013, **Radio Free Europe**, <http://www.rferl.org/content/ukraine-protests-yanukovych-moscow/25203138.html> (23.11.2015).

Kasım 2006'da Brüksel'de imzaladığı Enerji alanında işbirliği 'Anlayış Mutabakatı' ile atılmıştır. Anlaşma dört ana konuda işbirliğini geliştirmeyi hedeflemektedir. Bunlar⁴⁴⁶:

- Enerji alanında Azerbaycan mevzuatının AB mevzuatı ile kademeli olarak uyumlaştırılması;
- Hazar havzasından ve Azerbaycan'dan AB'ye enerji teminini ve transit sistemlerinin güvenliğini ve güvenilirliğini artırmak;
- Kapsamlı enerji talep yönetimi politikasını geliştirmek;
- Teknik işbirliği ve uzmanlık değişimi sağlamak.

Ukrayna Krizinden sonra AB'nin Rusya'nın agresif politikalarına karşı politikalar üretmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Rusya AB'yi destabilize etmeyi birkaç yolla denemiştir. Ancak ortaya çıkan en önemli sonuçlardan bir tanesi AB'nin enerji konusunda Rusya'dan bağımlılığını azaltması gerekliliğidir.

AB 25 Şubat 2015 yılında Komisyon Enerji Birliği başlıklı bildiri yayınladı. Bildiride Enerji Birliği'ne neden ihtiyaç duyulduğu ve Enerji Birliği'nin oluşturulmanın yolları belirtilmiştir⁴⁴⁷. Böylece AB'nin yeni politikası olan Enerji Birliği'nin temeli atılmıştır. 25 Şubat 2015 yılı basın açıklamasında Komisyon Başkanı Jean-Claude Juncker konunun önemini şöyle belirtmektedir⁴⁴⁸:

Uzun yıllar enerji konusu Birliğin temel özgürlüklerinin dışında kalmıştır. Günümüzdeki olaylar gösteriyor ki, bir çok Avrupalı evini ısıtmak için gerekli enerjiye sahip olamamaktan korkuyor. Bu Avrupa'nın uzun zaman birlikte hareket etmesi konusudur. İstiyorum ki ekonomimizi destekleyen esnek, güvenilir, güvenli ve artarak yenilenebilir ve sürdürülebilir enerjimiz olsun.

⁴⁴⁶ Avrupa Komisyonu, "President Barroso and the President of Azerbaijan sign a Memorandum of Understanding on energy partnership", **Basın Açıklaması**, IP/06/1516, Brüksel, 7 Kasım 2006.

⁴⁴⁷ Avrupa Komisyonu, "A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy", **Tebliğ, COM(2015) 80 Final**, Brüksel.

⁴⁴⁸ Avrupa Komisyonu, "Energy Union: Secure, Sustainable, Competitive, Affordable Energy for Every European", **Basın Açıklaması**, Brüksel, 25 Şubat 2015, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4497_en.htm (12.05.2018).

Avrupa Birliği'nin temel sorunlarını (Tablo 32) çözmek için Avrupa Enerji Birliği beş temel konuda Avrupa'nın Enerji politikasını şekillendirmeyi hedeflemektedir⁴⁴⁹.

Bunlar:

- Arz güvenilirliği;
- Tam entegre olmuş iç pazar;
- Enerji verimliliği;
- Emisyon azaltılması;
- Araştırma ve yenilikçilik;

Tablo 32: AB'nin Enerji Konusunda Bazı Zayıf Noktaları

➡	6 AB ülkesi (Bulgaristan, Estonya, Finlanda, Latviya, Letonya, Slovakya) sadece bir dış ülkeden gazını temin etmektedir.
➡	AB dünyanın en büyük enerji ithalatçısıdır ve enerjisinin %53'nü ithal etmekte buna yıllık 400 milyar Euro harcamaktadır.
➡	12 AB ülkesi (Kıbrıs, Estonya, İrlanda, İtalya, Litvanya, Latviya, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, İspanya, Birleşmiş Krallık) AB'nin minimum yüzde 10 olan arabağlantı hedefini karşılamamaktadır.
➡	Konut stoğunun %75'i verimsiz enerji kullanmaktadır.
➡	Ulaşım % 94 oranında ve bunun % 90'u ithal olan petrol ürünlerine dayanmaktadır.

Kaynak: Avrupa Komisyonu Basın Açıklaması, "Energy Union: Secure, Sustainable, Competitive, Affordable Energy for Every European", 25 Şubat 2015, Brüksel, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4497_en.htm (12.05.2018).

Avrupa Enerji Politikası'nın hiç bir noktasında açıkça Rusya'dan bağımlılığı azaltmak gerekliliği vurgulanmamıştır. Ama hedeflerden biri olan 'arz güvenilirliği' başlığı altında enerji kaynaklarının farklılaştırılması gerekliliği Rusya'ya enerji

⁴⁴⁹ COM (2015) 80 Final, s. 4.

bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda Bildiri'ye göre üç farklı alternatif vardır⁴⁵⁰:

- 1) Gazın MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) bölgesinden ithali;
- 2) Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ile işbirliğini hızlandırarak Güney Gaz Koridorunu geliştirmek;
- 3) Amerika, Avustralya ve Doğu Afrika'dan LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) ithalini sağlamak;

Yukarıdaki üç alternatifi incelediğimizde gazın MENA bölgesinden alımı mevcut olan çatışmalar ve terör olayları sebebiyle şu anda yavaş ilerlemektedir. LNG'nin ithali belirli bir alt yapı ve Ar-Ge çalışmasına dayandığı ve zaman alacağı açıktır. Netice olarak AB için kısa vadede en iyi alternatif olarak Azerbaycan'la enerji alanındaki ilişkileri derinleştirmek kalmaktadır. Bu bağlamda Güney Gaz Koridoru'nu geliştirmek AB'nin enerji arzını farklılaştırmak için temel ve öncelikli hedef olarak gözükmektedir. Bildiriye göre 'Doğal gaz arzında çeşitlilik sağlamak için, Avrupa'ya gaz ihracı için Orta Asya ülkelerini Güney Gaz Koridoruna dahil etmek için yoğun çalışma olmalıdır'⁴⁵¹.

Yukarıdaki incelemeden de belli olduğu gibi bağımsızlığını kazandıktan sonra AB ve batı ile derin enerji işbirliği içine giren Azerbaycan AB'nin enerji arzını çeşitlendirme çabası için en ideal ortak olarak gözükmektedir. Bu ilişkileri derinleştirmek için Güney Gaz Koridoru'nun geliştirilmesi gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Güney Gaz Koridoru Azerbaycan'da bulunan Şah Deniz 2 projesi ile çıkarılan gazın Avrupa'ya taşınmasını hedeflemektedir. Bu proje Hazar Denizi'nden başlayıp 3500 km yol katedip Avrupa'ya gaz akışını hedeflemektedir⁴⁵². Güney Gaz Koridoru üç büyük projeyi kapsamaktadır (Şekil 8):

- 1) Mevcut olan Güney Kafkasya Boru hattını Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçen hatlarla genişletmek;

⁴⁵⁰ Chi-Kong Chyong, Louisa Slavkova ve Vessela Tcherneva, "Europe's Alternatives to Russian Gas, 9", Nisan 2015, http://www.ecfr.eu/article/commentary_europes_alternatives_to_russian_gas311666 (23.11.2015).

⁴⁵¹ COM (2015) 80 Final;

⁴⁵² BP Azerbaycan Resmi Sitesi, "The Southern Gas Corridor", http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SouthernCorridor.html (24.11.2015).

- 2) Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ile gazın Türkiye’den taşınması;
- 3) Trans Adriatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TAP) ile gazın Bulgaristan’a, Yunanistan ve Arnavutluk vasıtasıyla İtalya’ya taşınması.

Şimdiye kadar Güney Gaz Koridoru’na 11 milyar dolarlık bir yatırım yapılmış olup toplamda 45 milyarlık dev bir yatırım yapılması beklenmektedir. 2018 yılında ilk gazın Gürcistan ve Türkiye pazarına ulaşması ve bir yıl sonra da Avrupa pazarına ulaşması beklenmektedir⁴⁵³. İleriki zamanda Türkmenistan gazının da Hazar vasıtasıyla Güney Gaz Koridoru ile Avrupa’ya taşınması planlanmışsa da Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki Hazar’ın hukuki sınırları konusunun çözülmemesi bunun önünde en büyük engeldir.

Şekil 8: Güney Gaz Koridoru

Kaynak: Güney Gaz Koridoru, BP Azerbaycan Resmi Sitesi, https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SouthernCorridor.html (29.03.2018).

⁴⁵³ Güney Gaz Koridoru, BP Azerbaycan Resmi Sitesi, https://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SouthernCorridor.html (29.03.2018).

Yukarıdaki analizden de belli olduğu üzere AB enerji güvenliğini sağlamak için alternatif yolları aradığı için Azerbaycan'ın bu konudaki önemi ortaya çıkmaktadır. Yani Rusya'nın agresif 'enerji' siyaseti, AB ile Azerbaycan arasında ekonomik ve özellikle enerji işbirliğini artırmak için teşvik olmuştur. 12 Şubat 2015'de AB Komisyonu'nun Enerji Birliği Komisyon Yardımcısı Maroş Şevçoviç Güney Gaz Koridoru'nun danışma konseyinin toplantısına katılmak üzere Bakü'ye ziyaretinde bu konunun önemini şöyle belirtmektedir⁴⁵⁴:

Azerbaycan Avrupa Birliği için çok önemli bir ortaktır. Bizim stratejik enerji işbirliğimizin merkezinde Güney Gaz Koridoru projesi durmaktadır. Bu proje daha büyük ekonomik işbirliğini teşvik edebilir, enerji güvenliği'ni ve projenin geçtiği ülkelerde otuz bin işyeri açmaya imkan sağlayabilir. Bu Avrupa'nın enerji güvenilirliği ve Azerbaycan'ın gelecek gelişmesi için önemlidir.

Maroş Şevçoviç verdiği bir röportajda 2020 yılında ilk gazı AB'ye ulaştıracak olan Güney Gaz Koridoru'nun gelecekte AB'nin gaz ithalının yüzde 20'sini sağlayacağını ve Azerbaycan'ın AB'nin en önemli ve en güvenilir enerji partnerlerinden biri olduğunu vurgulamış ve bu durumun karşılıklı ekonomik ve enerji güvenliği ilişkilerini olumlu etkilediği belirtmiştir⁴⁵⁵.

3.4.4. Ukrayna Krizinden Sonra Azerbaycan'ın AB'ye Yönelik Yaklaşımı

Ukrayna Krizi Azerbaycan'ın AB'ye yönelik söyleminde değişikliğe sebep olmuştur. AB, Avrupa Komşuluk Politikasına Azerbaycan'ı dahil ettikten sonra ekonomik olarak ilişkilerde gelişimler söz konusu olmuşsa da AB'nin Azerbaycan'ı kendi norm ve değerleri çerçevesinde dönüştürme çabaları başarısız olmuştur. Ancak özellikle Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayı reddettikten sonra Ukrayna'da yaşanan olaylar Azerbaycan'ın AB ilişkilerine ve aslında AB'ye yönelik bakış açısına değişiklik yapmayı gerektirmiştir.

⁴⁵⁴ Avrupa Birliği Azerbaycan Delegasyonu, "EU top official to visit Azerbaijan", **Basın Açıklaması**, Bakü, 11.02.2015, http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/press_releases/2015/20150211_eu_top_official_to_visit_azerbaijan.pdf (25.11.2015).

⁴⁵⁵ Nicat Babayev, "Interview with Maroş Şevçoviç", **APA News Agency**, 11.02.2015, http://en.apa.az/xeber_maros_ef_ovi_southern_gas_corridor_ha_222950.html (25.11.2015).

Bu olaylardan sonra özellikle Azerbaycan hükümetinin devrim endişesi ve Ukrayna'daki AB yönlü sivil toplum kurumlarının aktif rol alması endişe ile karşılanmıştır.

Bu bağlamda ilk olarak Sivil Toplum Kuruluşları yasasına yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu düzenlemeler çeşitli Batı, Avrupa kurumları ve bağımsız değerlendirme kuruluşları tarafından eleştirilmiştir. Yeni STK Yasası, Hibe Yasası, Kayıt altına alınma Yasası ile ülkedeki STK'ların kayıt altına alınması, yurtdışı bağlantılı STK'ların şubeler açması zorlaştırılmıştır. Ayrıca yeni yasal değişiklikler ile STK'ların aldıkları hibeler ciddi şekilde kontrol altına alınmıştır. Özellikle hibelerin zamanında yetkili kurumlara bildirilmemesi durumunda ciddi maddi cezaların uygulanması yasayla mümkün olmuştur. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Mr. Thobjorn Jagland 29 Eylül 2014 yılında Avrupa Konseyi'nin Venedik Komisyonu'ndan yeni düzenlemeler hakkında görüş istemiştir. Venedik Komisyonu 15 Aralık 2014'te görüş yayınlamıştır. Görüşün sonuç kısmında yeni yasaların olumsuz karşılandığı ve 'genel değerlendirmeler yapıldığı zaman yeni değişiklikler STK'ların ileriki faaliyetlerini kısıtlamaktadır⁴⁵⁶' şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca bu durum 2014 AB İlerleme Raporu'nda da olumsuz durum olarak bildirilmiştir. Yurt dışında yapılacak olan yardımların zorlu kayıt altına alınma süreci AB tarafından açıklanan hibelerin ve AB sermayeli projelerin hayata geçirilmesini engellemiştir⁴⁵⁷. Azerbaycan Parlamentosu'nun onayından sonra 40'dan fazla STK Cumhurbaşkanı bu yasa değişikliklerini imzalamama konusunda çağrıda bulunmuşsa da yasa imzalanmıştır.

Ukrayna Krizi'nden sonra diğer önemli konu olarak nitelendirebileceğimiz durum, sosyal medyada genç aktivistlerin, insan hakları uzmanlarının ve çeşitli muhaliflerin tutuklanmalarıdır. Amnesty International'ın 2015 Raporu'nda bu durum açıkça belirtilmiş ve ülkede en az 22 kişinin düşünce, ifade ve barışçıl toplanma özgürlüğü haklarını kullanırken tutuklanmış ve onların vicdan suçluları oldukları vurgulanmıştır⁴⁵⁸. Rapor'un tavsiyeler kısmında 'vicdan mahbuslarının hemen tutukluklarının sonlandırılması

⁴⁵⁶ Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, "Opinion on the Law on Non-Governmental Organisations" (Public Associations and Funds as Ammended of the Repuclic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 101st Plenary Session), **Venedik Komisyonu Görüşü**, Venidik, 12-13 Aralık 2014.

⁴⁵⁷ SWD(2015) Final, 56. s. 4-5.

⁴⁵⁸ Uluslararası Af Örgütü, (Amnesty International), "Guilty of Defending Rights Azerbaijan's human Rights Defenders and Activists Behind Bars", **Amnesty International Publications**, Londra, 2015

istenmektedir⁴⁵⁹. Yine AB 2014 İlerleme Raporu'nda bu durum da raporlanmıştır. AB 2014 İlerleme Raporuna göre ise, Azerbaycan'da 30 ile 125 arasında vicdan suçlusu bulunmaktadır⁴⁶⁰. Yüksek Temsilci Federica Mogherini cezalarla ilgi Bildiri'sinde Azerbaycan'ın insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin negatif eğilimde olduğunu belirtmektedir⁴⁶¹.

Ukrayna Krizi'nden sonra ortaya çıkan diğer konu Azerbaycan yetkililerinin AB'ye yönelik söylemlerinde değişikliklerdir. Ukrayna'daki olaylarda AB'nin halk içinde dönüştürücü gücü ve AB destekli devrim yapılması Azerbaycan hükümeti için tehlike arz etmiştir. Bu bağlamda AB'ye yönelik sert söylemler daha fazla artmıştır. Söylemler Dağlık Karabağ konusu üzerine yoğunlaşmıştır. Dağlık Karabağ sorununun Avrupalı Kurumlar tarafından yeterli hassasiyetle ve gerekli çabalarla çözümüne katkıda bulunulmadığı konusudur. Özellikle Ukrayna olaylarından sonra AB'nin Ukrayna doğusundaki ayrılıkçı liderlere uyguladığı ambargo ve kısıtlamaların neden ayrılıkçı Dağlık Karabağ liderlerine karşı uygulanmadığı çelişkisinin dile getirilmesidir. Bu durumun Azerbaycan'a karşı AB'nin ve diğer Avrupa kurumlarının adil olmadığı şeklinde hükümet tarafından deklare edilmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdaresi ve Dış İlişkiler Bölümünün eski Başkanı ve yeni Başbakan Novruz Memmedov, Ukrayna krizinden sonra resmi Twitter sayfasından konuyu şöyle dile getirmektedir⁴⁶²:

Kırım, Abhazya, Osetiya, Transnistria 'liderleri' AB ve Amerika Birleşik Devletlerine vize almak hukukundan mahrum iken Dağlık Karabağ'ın sözde 'lideri' olan ayrılıkçı B. Saakyan ise rahatça vize alabilmektedir. Bu ne anlama gelmektedir? Onu destekleyen bu ülkeler yüzünden Ermenistan sorunun uluslararası hukuk çerçevesinde çözümlemesini engelleyebilmektedir.

Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili diğer ortaya çıkan ve yetkililerin dile getirdiği sorun ayrılıkçı Dağlık Karabağ'da AB ve İsviçre merkezli şirket ve şirket temsilciliklerin çalışmasına AB tarafından göz yumulması konusudur. Azerbaycan Dış İşleri Bakanı

⁴⁵⁹ Uluslararası Af Örgütü, s. 30.

⁴⁶⁰ SWD(2015) Final, 56. s.4-5.

⁴⁶¹ Federica Mogherini, "Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini on the sentencing of Leyla and Arif Yunus, prominent Human Rights Defenders in Azerbaijan", **Yüksek Temsilci Beyanı**, 14 Ağustos 2015, Brüksel.

⁴⁶² Memmedov Novruz, Resmi Twitter Sayfası, 2 Haziran 2015, <https://twitter.com/NovruzMammadov> (26.11.2015).

Elmar Memmedyarov 25 Nisan 2015’de Doğu Ortaklığı Dış İşleri Bakanları 6. Toplantısında Azerbaycan Ermenistan arasındaki sorununun Doğu Ortaklığı’nın çoktarafli ayağının tam çalışması için önündeki engel olduğunu vurgulamıştır ve şöyle belirtmektedir⁴⁶³:

Maalesef Vilnius sonrası gelişmeler Doğu Ortaklığı coğrafyasına yeni zorluklar getirmiştir. Doğu Ortaklığı’ndaki tüm çatışmalar aynı senaryo ile devam etmekte ve benzer sonuçlar ortaya çıkmaktadır – toprak bütünlüğü’nün ihlali, işgal ve ayrılıkçılık. Artık bu çatışmalara karşı ortak bir tutum ve dayanışma sergilemek zamanıdır.

Sonuç olarak Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununun çözümlenmesinde AB’nin tutumunu çifte standart olarak değerlendirmek de ve AB tarafından Azerbaycan’a yönelik demokrasi ve insan hakları eleştirilerine ‘çifte standart’ savunması ile karşılık vermektedirler.

Ukrayna Krizinden sonra ortaya çıkan diğer sonuç artık Azerbaycan hükümetinin Avrupa Komşuluk Politikası/Doğu Ortaklığı formatından memnun olmamasıdır. İlişkilerin koşullu olarak yürütülmesine karşı çıkma söylemlerde yerini bulmuştur. Açık şekilde Azerbaycan hükümeti herhangi bir yukarıdan aşağıya ilişkileri dolayısıyla ülkenin demokratikleşmesini gerektirecek koşulları kabul etmek istememektedir. Yine Dış İşleri Bakanı aynı toplantıda Yeni Komşuluk Politikasının dört alanından bahsederken ‘sahiplenmeyi’ öne çıkarmış ve ‘sahiplenmenin karşılıklı eşit işbirliği ve uluslararası hukuka vurgu yapılmış ortak taahhütün olmasından başlanması gerekliliğini belirtmiştir.’⁴⁶⁴ Yine Cumhurbaşkanı İlham Aliyev resmi Twitter sayfasından konunun önemini şöyle vurgulamaktadır⁴⁶⁵:

Biz Avrupa Birliği’nin en büyük altyapı projesini gerçekleştiriyoruz- Güney Gaz Koridoru. Bu AB ile işbirliğimizin bir parçasıdır ancak sadece bu değil. Önümüzdeki yıllarda AB kurumları tarafından Doğu Ortaklığı Ülkelerine daha farklılaştırılmış

⁴⁶³ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, “Statement of Mr. Elmar Mammadyarov, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan at the 6th meeting of Eastern Partnership Foreign Ministers Meeting”, 20.04. 2015, Lüksemburg, <http://www.mfa.gov.az/en/news/909/3148> (26.11.2015).

⁴⁶⁴ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, 2015.

⁴⁶⁵ İlham Aliyev, resmi Twitter sayfası, <https://twitter.com/presidentaz> (26.11.2015).

bir yaklaşım gereklidir. Bizim için en uygun çerçeve 'stratejik işbirliği' şeklinde ilişkilerin yürütülmesi ve bu da ilişkilerimizin gelecek özünü yaratacaktır.

3.5. AZERBAIJAN'IN AVRUPALILAŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.5.1. Demokratikleşme Konusunda Problemler

Bu bölümde 2004 yılında AB, Komşuluk Politikasını başlattıktan sonra Azerbaycan'ın temel demokratik göstergeleri incelenecektir. Avrupa Komşuluk Politikası'nın beklentilerinden bir tanesi ülkelerin devam eden demokratik reformlarını teşvikler yardımıyla hızlandırılmasıdır. Ancak on yılı aşkın sürede uluslararası örgütlerin raporlarına göre bu konuda başarılı olunamamıştır. Haziran 2014'te Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde konuşmasında '*Azerbaycan'da bütün temel özgürlüklere saygı duyulduğunu... medyanın tamamen özgür olduğunu... basın özgürlüğünün ve toplanma özgürlüğünün tamamen temin olduğunu belirtmiştir*'⁴⁶⁶. Ancak uluslararası kurumlar ve AB raporları bu durumun tersine raporlar yayınlamaktadırlar. İlk olarak rüşvet ve yolsuzluk sorunu ele alırsak, Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) Yolsuzluk Algılama Endeksine göre 2014 yılında Azerbaycan 175 devlet arasında 126. sırada yer almaktadır. 2013 yılında ise 177 ülke arasından 127. sıradaydı⁴⁶⁷ (Tablo 33).

Tablo 33: Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün Yolsuzluk Algılama Endeksi Doğu Ortaklığı Ülkeleri.

Ülkeler	Sıralama (2013) (1-177)	Skor (1-100)	Sıralama (2014) (1-175)	Skor (1-100)
Ukrayna	144	25	142	26
Azerbaycan	127	28	126	29

⁴⁶⁶ Avrupa Konseyi Azerbaycan Daimi Temsilciliği, "Azerbaijani President Ilham Aliyev addresses PACE", 24.06.2014, Strazburg, http://www.azmissioncoe.org/?options=news&id=47&news_id=18, (26.11. 2015).

⁴⁶⁷ Avrupa Komisyonu, "Implementation of the European Neighbourhood Policy Statistics, 2014", Brüksel, **SWD (2015) 77 Final**, 25 Mart 2015, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/2015/enp-statistics-report-2014_en.pdf (27.11.2015).

Beyaz Rusya	123	29	119	31
Moldova	102	35	103	35
Ermenistan	94	36	94	37
Gürcistan	55	49	52	50

Kaynak: SWD (2015) 77 Final, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/2015/enp-statistics-report-2014_en.pdf (27.11.2015).

Doğu Ortaklığı Ülkelerini incelediğimiz zaman sadece Ukrayna dışında Azerbaycan diğer tüm ülkelerden sıralamada geride kalmaktadır. Güney Kafkasya bölgesini ele aldığımızda ise üç ülke arasında sonuncudur. Daha Sovyetler Birliği'nden itibaren kronikleşen ve nerdeyse tüm eski SSCB ülkelerinde görülen bu durum Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren önemli bir sorun haline gelmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yolsuzlukla Mücadele Yasası 13 Ocak 2004 yılında cumhurbaşkanı tarafından imzalanmış ve 1 Ocak 2005'te yürürlüğe girmiştir. Ayrıca 3 Mart 2004 yılında Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu oluşturulmuştur⁴⁶⁸. 2012 yılında 'Yolsuzlukla Mücadele 2012-2015 Ulusal Eylem Planı' kabul edilmiştir ve yolsuzlukla mücadeleyi hızlandırmayı amaçlamaktadır. Ancak yolsuzlukla mücadelenin çok yavaş gittiği ve çoğu zaman kağıt üzerinde kaldığı açıktır. Freedom House örgütünün yolsuzluk raporuna göre yolsuzluk skoru 6.75 (1 en iyi, 7 en kötü) olarak tespit edilmiştir⁴⁶⁹ (Tablo 34).

Tablo 34: Freedom House Örgütünün Azerbaycan İçin Yolsuzluk Skoru

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Yolsuzluk Skoru (1 en iyi; 7 en kötü)	6.25	6.25	6.25	6.50	6.50	6.50	6.50	6.75	6.75

Kaynak: Freedom House, 2014, <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/azerbaijan> (27.11.2015).

⁴⁶⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu Resmi Sitesi, <http://www.antikorrupsiya.gov.az/view.php?lang=az&menu=45> (27.11.2015).

⁴⁶⁹ Özgürlük Evi (Freedom House) Resmi Sitesi, 2014 **Azerbaycan Raporu** <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/azerbaijan> (27.11.2015).

Yukarıdaki verilerden de açıkça belli oluyorki ne Avrupa Komşuluk Politikası ne de Doğu Ortaklığı İnisiyatifi Azerbaycan'ın yolsuzlukla mücadele konusunda olumlu gelişmeler sağlamasına sebep olmamıştır. Kağıt üzerinde kabul edilen yasa ve çabalar pratikte hiçbir sonuç vermemiştir. Hatta durumun daha kötüye gittiği raporlar da mevcuttur.

İkinci konu basın özgürlüğüdür. Azerbaycan tarihinde ilk bağımsız basın yayını 22 Haziran 1875'te 'Ekinçi' gazetesi ile başlamıştır. Dolayısıyla 22 Haziran ülkede Milli Basın ve Gazetecilik günü olarak kutlanmaktadır. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra basın konusunda çeşitli reformlar yapılmıştır ve özellikle bağımsız gazetecilik anlayışına doğru geçiş yaşanmıştır. Örneğin, eskiden Basın Günü 'Pravda' gazetesinin ilk basım günü olan 5 Mayıs olarak kutlanmaktayken yukarıda da belirttiğimiz gibi 22 Haziran olarak değiştirilmiştir. Bu bağlamda yapılan en önemli adımlardan bir tanesi 1998 yılı 6 ağustos tarihinde ülkede uygulanan resmi sansürün tamamen ortadan kaldırılması ile atılmıştır. 24 Nisan 2003 yılından itibaren ülkede Basın Konseyi faaliyet göstermektedir⁴⁷⁰. Ancak uluslararası raporlarda basın özgürlüğü konusunda Azerbaycan'ın sıralaması olumlu olarak gözükmemektedir (Tablo 35). Uluslararası Basın Özgürlüğü Göstergesi'ne göre Azerbaycan Doğu Ortaklığı ülkeleri arasında sıralamada en kötü durumdadır ve altı ülke arasında sonuncudur⁴⁷¹.

Tablo 35: Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi'ne (World Press Freedom Index) Göre Doğu Ortaklığı Ülkelerinin Sıralaması.

Ülkeler	2013 (1-178)	2014 (1-178)	2015 (1-180)	2016 (1-180)	2017 (1-180)
Azerbaycan	156	160	162	163	162
Beyaz Rusya	157	157	157	157	153
Ukrayna	126	127	129	107	102
Gürcistan	100	84	69	64	64
Ermenistan	74	78	78	74	79

⁴⁷⁰ Azerbaycan Basın Konseyi Resmi Sitesi, <http://www.presscouncil.az/az/> (27.11.2015).

⁴⁷¹ Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi Resmi Sitesi, <https://index.rsrf.org/#/> (27.11.2015).

Moldova	55	56	72	76	80
---------	----	----	----	----	----

Kaynak: Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi Resmi Sitesi, <https://index.rsf.org/#/> (27.11.2015).

Yine aynı örgütün raporuna göre 2015 yılı Azerbaycan için basın açısından kötü yıl olarak kayıtlara geçmiş ve ülkede zaten azınlık olan bağımsız medya kurumları ve bağımsız sesler susturulmaya çalışılmış, gazeteciler, blog yazarları ve insan hakları savunucuları ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ya da tutuklanmıştır⁴⁷². AB 2014 İlerleme Raporuna göre ülkedeki basın özgürlüğü kısmı bir şekilde internet üzerinden sağlanmaktadır, televizyon tamamen hükümetin kontrolü altındadır ve 2014 yılında basın özgürlüğü konusunda yeterli gelişmeler sağlanmamıştır⁴⁷³. Yine Avrupa Komşuluk Politikasının başladığı 2004 yılından itibaren incelediğimizde (Tablo 36) basın özgürlüğü konusunda herhangi bir ciddi olumlu gelişmeler sağlanamamıştır. Hatta uluslararası raporlamalara göre durum daha da kötüye gitmiştir.

Avrupa Konseyi'ne üyelik sürecinde bir çok yasal düzenlemeler yapılsa da bir çok raporda olumsuzlukların olduğu belirtilmektedir. Uluslararası Basın Özgürlüğü Göstergesi'nin 2018 yılı raporuna göre, 2017 yılında bağımsız gazeteciler ve blog yazarlarına karşı şiddet eylemleri artmış, bir çok tutuklamalar yapılmıştır⁴⁷⁴. Bağımsız Zerkalo, Azadlıg gazeteleri ekonomik olarak baskı altına alınarak kapatılmış, Radyo Azadlıg ise zorla kapatılmıştır. Ülke dışında faaliyet gösteren bağımsız gazetecilerin (örneğin, Emin Milli, Ganimet Zahid gibi) ailelerine karşı baskılar artmıştır.

Tablo 36: Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi'ne Göre Azerbaycan'ın Sıralaması

Yıl	Pozisyon/Ülke sayısı
2018	163/180
2017	162/180
2016	163/180

⁴⁷² Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi, <https://index.rsf.org/#/> (27.11.2015).

⁴⁷³ SWD (2015), 64 Final, s. 6.

⁴⁷⁴ Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi, Resmi Sitesi, "Azerbaijan, No Quarter in War on Remaining Critics", <https://rsf.org/en/azerbaijan> (19.05.2018).

2015	162/180
2014	160/180
2013	156/178
2012	156/178
2011	-
2010	152/173
2009	145/170

Kaynak: Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi, <https://index.rsfor.org/#/> (27.11.2015).

Diğer önemli demokratikleşme göstergelerinden bir tanesi olan ‘seçim’ özgürlüğü konusunda da uluslararası raporlara göre durumun olumlu olduğu söylenemez. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Anayasası’nın 56. Maddesi’ne göre ‘Azerbaycan Cumhuriyeti’nin vatandaşları devlet kurumlarına seçim ve seçme hakkı, aynı zamanda referandumda iştirak hakkı vardır’.⁴⁷⁵ Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Seçim Kanunu 27 Mayıs 2003 yılında kabul edilmiştir. Ancak uluslararası raporlarda yine ‘özgür’ seçim konusu eleştiri konularının başında gelmektedir (Tablo 37).

Tablo 37. Freedom House’un Doğu Ortaklığı Ülkeleri Seçim Süreci Skorları (1 en iyi, 7 en kötü)

Ülkeler	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azerbaycan	6.75	6.75	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00
Beyaz Rusya	6.75	6.75	7.00	7.00	7.00	7.00	7.00
Ukrayna	3.50	3.50	3.50	3.75	4.00	4.00	3.50
Ermenistan	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75	5.75
Gürcistan	5.25	5.25	5.00	5.00	4.75	4.50	4.50
Moldova	4.00	4.25	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00

Kaynak: Freedom House Resmi İnternet Sitesi, <https://freedomhouse.org> (27.11.2015).

⁴⁷⁵ Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Anayasası, 12 Kasım 1995. <http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (27.11.2015).

Freedom House'un 2015 Raporuna göre Doğu Ortaklığı ülkeleri arasında seçim süreci konusunda en kötü iki ülkeden biri Azerbaycan diğeri ise Beyaz Rusya'dır. Vurgulamak gerekir ki Azerbaycan ile Avrupa Birliği arasında ilişkilerin kötüleşmesinin ana nedenlerinden bir tanesi ülkedeki 'seçim özgürlüğü' konusudur. 2014 İlerleme Raporu'nun tavsiyeler kısmında Azerbaycan'a Seçim Kanunu'nu uluslararası standartlara ve normlara uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesini önermiştir. 1 Kasım 2015 yılında Azerbaycan'da Parlamento seçimleri yapılmıştır. Ancak Avrupa Birliği Parlamentosu 10 Eylül 2015 yılında çok sert bir Bildiri yayınlarak bu seçimlere gözlemci olarak katılamayacağını duyurmuştur. Özellikle Bildiri'de insan hakları konuları öne çıkartılmıştır. Bildiri'ye göre⁴⁷⁶: *'Azerbaycan'da genel insan hakları durumu büyüyen sindirme, baskı ve STK liderleri, insan hakları savunucuları, gazeteciler ve diğer sivil toplum temsilcilerinin cezai kovuşturma pratiğinin yoğunlaştırılması ile son birkaç yıldır sürekli kötüleşmiştir.'*

Özellikle belirtmek gerekir ki bu Bildiri AB tarafından düzenlenen Azerbaycan'a karşı en sert dökümanlardan bir tanesidir. Sert Bildiri'de ilk kez Parlamento AB kurumlarına çağrıda bulunarak Doğu Ortaklığı ülkelerine karşı çifte standart uygulamasına son vererek Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve ailesinin karıştığı yolsuzluk olaylarını araştırmaya ve baskıcı tüm hükümet yetkilerine yaptırımlar uygulanması ve Avrupa'ya seyahatlerinin engellenmesi için vize yasaklarının uygulanması çağrısında bulunmuştur⁴⁷⁷. Seçime çok az bir zaman kala böyle bir beklenmedik sert Bildiri ile karşı karşıya kalan Azerbaycan hükümet yetkililerinin cevabı da önceki tutumları gibi Dağlık Karabağ sorunu üzerinden yapılmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin AB ile İşbirliği Devlet Komisyonu'nun başkanı aynı zamanda

⁴⁷⁶ Avrupa Parlamentosu, "European Parliament Resolution of 10 September 2015 on Azerbaijan, (2015/2840(RSP))", <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0316> (28.11.2015).

⁴⁷⁷ Avrupa Parlamentosu, 2015/2840(RSP).

Azerbaycan Ekonomi ve Sınayi Bakanı Şahin Mustafayev AB Azerbaycan Delegasyonu Başkanı Malena Mard ile görüşmesinde konuyu dile getirmiştir⁴⁷⁸:

Avrupa Birliği Parlamentosu'nun bu gün kabul ettiği Bildiri Azerbaycan Karşıtı kuvvetlerin ülkemize karşı yeni provakatif adımı olmakla beraber Azerbaycan AB ilişkilerine ciddi bir darbedir... Nedense 24 yıldır ki Ermenistan tarafından Azerbaycan topraklarının işgali neticesinde 1 milyondan fazla göçmenlerin en basit hukuk ve özgürlük hakları dikkate alınmamıştır... Avrupa Birliği Parlamentosu'na cevabımız en sert şekilde verilecektir.

AB Azerbaycan Delegasyon Başkanı Malena Mard Dış İşleri Bakanlığına çağırılarak sert şekilde konuyla ilgili Azerbaycan'ın pozisyonu ve itirazı kendisine iletilmiştir. AB'nin bu sert kararına ilk cevap olarak Azerbaycan Parlamentosu AB Doğu Ortaklığı Parlamenterler kurumu olan EURONEST'den çıkma kararı almıştır. Bu kararla Azerbaycan hükümeti Avrupa Parlamentosu ile ilişkilerini tamamen durdurmuştur. Bu durum AB Azerbaycan ilişkileri çerçevesinde ilk kez yaşanmıştır. Zira bu güne kadar hiç bir Avrupa kurumları tarafından böyle sert açıklamalar yapılmamıştır.

Azerbaycan'ın diğer demokratik göstergelerine baktığımız zaman da demokratik göstergelerde ciddi olumlu gelişmelerin yaşanmadığı gözlemlenmektedir (Tablo 38). Doğu Ortaklığı ülkeleri ile karşılaştırıldığında demokrasi gelişiminde altı ülke arasında Beyaz Rusya ile son sırayı paylaşmaktadır.

Tablo 38: Doğu Ortaklığı Ülkelerinin Bazı Demokratik Göstergeleri

Ülkeler	Freedom House Özgürlük Durumu (2014)	Economist İstihbarat Birimi Demokrasi Endeksi (2013)	Freedom House İnternet Özgürlüğü (2014)	İdam Hükümü	LGBTİ
<i>Azerbaycan</i>	<i>Özgür Değil</i>	<i>Otoriter</i>	<i>Kısmen Özgür</i>	<i>Anayasaca Yasak</i>	<i>Yasal</i>

⁴⁷⁸ Azerbaycan Ekonomi ve Sınayi Bakanlığı Resmi Sitesi, 10.09.2015, http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=3535:ai-gorush-10-09-2015&catid=8:news&Itemid=263&lang=az, (28.11.2015).

Beyaz Rusya	Özgür Değil	Otoriter	Özgür Değil	Uygulanmakta	Yasal
Ukrayna	Kısmen Özgür	Hibrid	Kısmen Özgür	Anayasaca Yasak	Yasal
Moldova	Kısmen Özgür	Kusurlu	-	Anayasaca Yasak	Yasal
Ermenistan	Kısmen Özgür	Hibrid	Özgür	Anayasaca Yasak	Yasal
Gürcistan	Kısmen Özgür	Hibrid	Özgür	Anayasaca Yasak	Yasal

Kaynak: AKP İstatistik Ek 2014, SWD(2015) 77 Final.

Bir başka inceleyeceğimiz konu AB değerlerinden bir tanesi olan ve Kopenhag Kriterleri'nde de vurgulanan 'azınlık hakları' konusudur. Her ne kadar 'azınlıklara saygı' Kopenhag Kriterleri içerisinde yer alsada azınlıklar k AB üyesi ülkelerde azınlıklarla ilgili düzenlemeler farklılık göstermektedir⁴⁷⁹. Bu durum Avrupa Konseyi bünyesinde azınlık haklarına ilişkin en önemli belgelerden olan 'Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi' ve 'Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı' imzalamada durumunda kendini göstermektedir. Örneğin, Fransa Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalamamış ve yürürlüğe sokmamıştır⁴⁸⁰. AB'nin genişleme süreçlerinde sürekli gündeme gelen azınlıklar konusu Kopenhag Kriterleri'nin bir parçası haline geldikten sonra bu konu genişleme sürecinde her zaman gündem olmuştur. Örneğin, Baltık ülkelerinin AB üyeliği sürecinde Rus azınlıkların durumu tartışma yaratmış ve Baltık ülkelerinin müzakere süreçlerinde ana gündem maddesi olmuştur. Özellikle bu ülkelerde bulunan Rus nüfusa bağımsızlık sonrası vatandaşlık verilmemesi⁴⁸¹ müzakerelerde zorluk olarak ortaya çıkmıştır.

Azınlıklar konusunda kısmen tanımsal sorunun da olduğunu söyleyebiliriz. Öne çıkan tanımlardan bir tanesi "Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt

⁴⁷⁹ İbrahim Alper Arısoy, "Avrupa Birliği ve Azınlıklar", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002.

⁴⁸⁰ Avrupa Konseyi, <https://www.coe.int/en/web/minorities/home> (28.04.2017).

⁴⁸¹ Joanna Ligenzowska ve Jakub Piecuch, "National Minorities Integration in the Baltic States", **Studia Ekonomiczne**, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Sayı:228, 2015.

Komisyonu” Raportörü F. Capotorti’nin BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 27. maddesi çerçevesinde hazırladığı raporda teklif ettiği tanımdır⁴⁸². Capotorti’nin önerdiği tanımda azınlık⁴⁸³:

Sayısca bir devletin nüfusunun geri kalanından az olan, hakim olmayan durumda bulunan, bu devletin vatandaşı olan üyeleri, nüfusun geri kalanından farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, üstü örtülü de olsa kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu gösteren bir gruptur.

Literatürde azınlık hakları ‘negatif’ ve ‘pozitif’ haklar olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir⁴⁸⁴. Azerbaycan hukukunda azınlık hakları ‘negatif’ haklar çerçevesinde yani daha çok ayrımcılığın önlenmesi kavramı kapsamında ele alınmıştır⁴⁸⁵. Anayasa’da azınlıkları ilgilendiren önemli madde 25. ‘Eşitlik Hakkı’ maddesidir. Bu maddeye göre ülkede yaşayan herkesin yasalar önünde eşit sayılması devletin güvencesi altındadır. 25. Madde’nin ikinci fıkrası şöyledir⁴⁸⁶:

Devlet ırkına, milliyetine, dinine, diline, cinsine, kökenine, mal varlığına, görev yerine, düşüncesine, siyasi parti sendika ve diğer sosyal kurumlara bağlılığına bakılmaksızın herkesin hak ve özgürlüklerinin eşitliğini güvence altına alır. İnsan ve vatandaş hak ve özgürlüklerini ırk, millet, din, dil, cins, etnisite, görüş, siyasi ve sosyal aidiyeti nedeniyle sınırlandırmak yasaktır’.

Yine Anayasa’nın 44. Maddesi’nde (Milli Kimlik) milli kimlikler korunarak ‘herkese milli kimliğini koruma hakkı hakkı verilmiştir’. Yukarıdaki örneklerden de belli olduğu üzere Azerbaycan hukukunda azınlık hakları ‘eşitlik’ ilkesi çerçevesinde korunmaktadır.

⁴⁸² Süleyman Sırrı Terzioğlu ve Bahadır Bumin Özarslan, “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Azınlıklar Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2005, s. 113.

⁴⁸³ Francesco Capotorti, “Study On The Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities”, E/CN.4/Sub. 2/384/ Rev.1, **Birleşmiş Milletler Belgesi**, United Nations Publications, New York, 1991, s. 96, para. 568.

⁴⁸⁴ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.

⁴⁸⁵ İlkin Mikayılov, “Azerbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler”, **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:8, Ekim 2015, ss. 181-197

⁴⁸⁶ Mikayılov, s. 185.

Azerbaycan hukukunda azınlık gruplarına ilk ‘pozitif’ hakkı veren yasa 1992 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın imzaladığı 212 sayılı Kararname’dir. ‘Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Yaşayan Ulusal Azınlık, Az Sayılı Halk ve Etnik Grupların Hak ve Özgürlüklerini Korunması, Dil ve Kültürünün Gelişmesi İçin Devlet Yardımı Konusunda’ Kararname’de⁴⁸⁷ ilk kez bazı etnik grupların veya az sayılı halkların ismi belirtilmiş ve onların durumlarının iyileştirilmesi için gerekli işlerin yapılması öngörülmüştür⁴⁸⁸. Bunun dışında şu ana kadar azınlık hakları ile ilgili pozitif ayrımcılık bağlamında herhangi bir yasa kabul edilmemiştir ve kimlerin azınlık olduğu ve haklarının ne olduğu konusunda herhangi bir yasal dayanak yoktur. Bu bağlamda daha önce de belirttiğimiz gibi konu eşitlik ilkesi ve negatif haklar çerçevesinde düzenlenmektedir. Ayrıca, devletin Azerbaycan halkı veya Azerbaycanlı üst kimliğini oluşturma sürecinde ülkede başka azınlık düzenlemelerinin yapılmamasını etkileyen faktörlerdendir⁴⁸⁹.

Uluslararası sözleşmeleri imzalama durumuna bakıldığında daha önce de belirttiğimiz gibi Avrupa Konseyi’ne üyelik sürecinde “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya İlişkin Sözleşme”yi 25 Ocak 2001’de, “Avrupa Azınlık ve Bölgesel Dilleri Şartı”nı 21 Aralık 2001’de imzalamıştır, “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi” 2000 yılında onaylamıştır.

AB veya diğer Avrupa kurumları ile ilişkilerde azınlıklar konusu hükümete ciddi sıkıntılar yaratan konulardan olmamıştır ve bir çok uluslararası raporlarda da ülkedeki azınlıklar politikası eksikliklere rağmen pozitif olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Avrupa Konseyi’nin bir alt komisyonu olan ‘İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu’nun (ECRI) 2016 yılı 7 Haziran raporunu değerlendirdiğimiz zaman da bu durum açıkça görülmektedir⁴⁹⁰. Rapor’da azınlık hakları ile ilgili çeşitli öneriler sunulsa da raporun dili ve ülkedeki gelişmeler pozitif değerlendirilmiştir.

⁴⁸⁷ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı, “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 212 sayılı Kararnamesi”, Bakü, 1992. www.e-qanun.az (12.04.2009).

⁴⁸⁸ İlkin Mikayılov, **Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Sürecinde Azerbaycan’ın Azınlıklar Politikası**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 127.

⁴⁸⁹ Mikayılov, 2009.

⁴⁹⁰ Avrupa Konseyi, “ECRI Report on Azerbaijan, (fifth monitoring cycle) Adopted on 17 March 2016 Published on 7 June 2016”, <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Azerbaijan/AZE-CbC-V-2016-017-ENG.pdf>, (31.05.2017).

3.5.2. Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ sorunu 1988 yılından itibaren Güney Kafkasya’da yaşanan ve Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaklaşık 27 yıldır çözilemeyen bir sorundur. Bu bölümde Dağlık Karabağ sorununun tarihi, neden olduğu, sebep ve sonuçları gibi konuları ele almayacağız. Daha ziyade AB tarafından sorunun çözülmesine ilişkin yapılan girişimler ele alınacaktır.

Dağlık Karabağ sorununun çözümü için 1992 yılında Helsinki toplantısında Minsk şehrinde toplantı yapıp barış anlaşmasının sağlanması öngörülmüştür. Bu çerçevede 6 Aralık 1994’te AGİT’in Budepeşte Zirvesi’nde sorunun çözümünü hızlandırmak için Minsk Grubunu’nun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Şu anda üç eşbaşkan ülkenin (Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa) yanısıra sekiz de daimi üye ülke⁴⁹¹ Minsk Grubunu oluşturmaktadır⁴⁹². 20 yılı aşkın geçen süreçte sadece karşılıklı olarak ateşkes sağlanmış ve Minsk Grubu tarafından yapılan çeşitli öneriler mevcut olsa da kalıcı bir anlaşma sağlanamıştır.

Sorunun barışçıl yollarla çözümü her zaman Azerbaycan yetkililerinin vurgu yaptığı noktalardan bir tanesi olmuştur. Bu konuda söylemler çeşitli seviyelerde ve sıklıkla dile getirilmiştir. Haydar Aliyev ateşkesin sağlanmasından kısa bir süre sonra şöyle söylemiştir⁴⁹³:

Azerbaycan savaşın yeniden başlamasına karşıdır. Azerbaycan barış istiyor. Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümünü istiyor. Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarının azad edilmesi ve bu topraklardan zorla göç ettirilmiş olan bir milyondan fazla vatandaşımızın kendi topraklarına geri dönmesi, ülkemizin arazi bütünlüğünün temin olunması bizim esas amacımızdır ve bunu barış yolu ile gerçekleştirmek istiyoruz.

⁴⁹¹ Bu ülkeler: Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, İsveç, Finlanda, Türkiye yanısıra Ermenistan ve Azerbaycan.

⁴⁹² AGİT Resmi Sitesi, <http://www.osce.org/mg/108306> (29.11.2015).

⁴⁹³ Haydar Aliyev, “Büyük Britanya Dış İlişkiler Temsilcisi Malkolm Rifkindin ile Görüş”, **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası**, 4 Ocak 1995.

Özellikle Balkanlar'daki savaş ve AB'nin başarısızlığı ve bu durumun tekrar yaşanmaması için çatışmaların önlenmesi açısından AB'nin yeni politikalar arayışlarına sebep olmuştur. Öncelikle belirtmek gerekir ki AB Lisbon Anlaşması'na göre AB'nin hedefleri 'barışı desteklemek, kendi değerlerini ve insanların refahını yükseltmek'⁴⁹⁴ ve 'barışı korumak, çatışmaları önlemek ve güvenliği güçlendirmektir'⁴⁹⁵. Tocci'ye göre son yıllarda AB çatışmaların önlenmesi ve barışçıl yollarla çözümlenmesi için 'etki' gücünü artırmaya çalışmaktadır⁴⁹⁶. Global aktör olma çabaları içinde olan AB için bu çatışmaları çözümlenmesinde 'entegrasyon' çabalarını öne çıkarmaya çalışmaktadır. Özellikle oluşturulan Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi'nin faaliyetleri bu istikamette artmaktadır. Bu bağlamda AB çatışmaları önlemek ve barışı sağlamak ve barışı yaymak için üç mekanizma kullanmaktadır. Bu mekanizmalar şunlardır:⁴⁹⁷

- Barışın İnşası
- Çatışmaların Önlenmesi
- Arabuluculuk ve Diyalog

Bu çerçevede 'çatışmaların önlenmesi' konusu önem arz etmektedir. Avrupa Komisyonu 1996 yılında 'çatışmaların önlenmesi'nin ne olduğunu açıklamış ve tanımını yapmıştır. Tanıma göre, 'çatışmaların önlenmesi' *'toplumlarda kırımlara sebep olacak sosyal, politik ekonomik faktörlerin oluşmasına karşı sezmek ve eylem yapabilmeye yönelik çeşitli aktivitelerin uygulanması'*⁴⁹⁸ olarak belirlenmiştir. Avrupa Komisyonu'nun 2001 yılı 'Çatışmaların Önlenmesi'⁴⁹⁹ konulu Bildiri'sinde çatışmaların önlenmesi kısa ve uzun vadeli olarak ikiye ayrılmış, kısa vadede durumun kötüye gitmesi durumundan hemen harekete geçme mekanizmalarının olması, uzun vadede ise sorununun

⁴⁹⁴ Can, s. Madde 3.

⁴⁹⁵ Can, s. Madde 21.

⁴⁹⁶ Natalie Tocci, "The EU in Conflict Resolution", **Conflict Resolution: Theories and Practice**, (Ed. Stefan Wolff ve Christalla Yakinthou), London ve New York, Routledge, 2011.

⁴⁹⁷ AB Dış İlişkiler Servisi, http://eeas.europa.eu/cfsp/conflict_prevention/index_en.htm (29.11.2015).

⁴⁹⁸ Avrupa Komisyonu, "Communication from the Commission to the Council of 6 March 1996 entitled —The European Union and the issue of conflicts in Africa: peace-building, conflict prevention and beyond", **COM (1996) 332 Final**, 1996.

⁴⁹⁹ Avrupa Komisyonu, "Communication of 11 April 2001 concerning conflict prevention", COM (2001) 211 Final, 2001.

kaynaklandığı temellerin ele alınmasını öngörmüştür⁵⁰⁰. Çoğu araştırmacıya göre AB'nin çatışmaları önlenmesindeki en büyük sorunun ortak bir politika izleyememesi⁵⁰¹ ve soruna müdahale mekanizmalarının⁵⁰² kısıtlı olmasıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından önceye dayanan Dağlık Karabağ sorunun çözülmesine AB doğrudan bir müdahalede bulunmamaktadır. Sorunun ilk yıllarında itibaren bölgede savaş sebebiyle yaşanan göç ve sosyal ve ekonomik krizin önlenmesi için AB bölgeye maddi ve insani yardımlar yaparak katkıda bulunmuştur. Daha önce de bahsettiğimiz 2003 yılında AB Güney Kafkasya'ya özel temsilcinin atanması bu bölgede bulunan çıkarlarının bir göstergesi olarak kabul edilir. Bölgenin tamamında bulunan etnik sorunlar ve çatışmalar özel temsilcinin karşılaştığı zorlu görev alanlarından bir tanesi olarak gözükmektedir. Atama belgesinin konu ile ilgili bölümünde *'mevcut olan mekanizmalar çerçevesinde, bölgede çatışmaları önlemek, çatışmaların çözülmesini sağlamak, göçmenlerin ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin (IDP) kendi evlerine geri dönmesi dahil barışa hazırlık yapmak'*⁵⁰³ özel temsilcinin görev alanlarından bir tanesi olarak belirtilmiştir. Özel temsilcinin atanması AB'nin Dağlık Karabağ sorununun çözümlemesine katkı sağlamak için yaptığı bir adım olarak değerlendirilebilir.

2004 yılı Avrupa Komşuluk Politikasının başlatılmasından sonra Güney Kafkasya ülkelerinin bu politikaya dahil olması Dağlık Karabağ sorununa AB'nin ilgilenmesi anlamına gelmektedir. Azerbaycan hükümeti bütün uluslararası toplantılarda ve üye olduğu veya ilişki içinde olduğu tüm platformlarda Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yolla ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde çözülmesi için girişimlerde bulunmaktadır. Azerbaycan için Eylem Plan'ının Azerbaycan'a sunduğu perspektiflerden bir tanesi sorunun çözümüne ilişkin olarak önem arz etmektedir. Eylem Planı'nda da belirtildiği gibi *'AB içindeki mekanizmaları ile AB Özel Temsilcisi ve AGİT ile yakın iştişare çerçevesinde, Dağlık Karabağ sorununun çözümü için AB'nin güçlü taahhüdünün*

⁵⁰⁰ Els Vanheusden, "Overview of the Conflict Prevention Policy of the EU", **MICROCON Policy Working Paper**, Sayı: 16, Haziran 2010. s. 80.

⁵⁰¹ Tocci, s. 11.

⁵⁰² Vanheusten, s. 89-90.

⁵⁰³ Avrupa Birliği Konseyi, "Council Joint Action 2003/496/CFSP of 7 July 2003 Concerning the Appointment of an EU Special Representative for the South Caucasus", Madde 2, Temmuz 2003.

devam ettirilmesi. AB çatışmayı çözmek için AB'nin daha fazla yükümlülük altına girme yollarını aramaya ve çatışma sonrası iyileşmeyi sağlama çabalarına hazırdır'.⁵⁰⁴

AB Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde sorunun AGİT çerçevesinde ve AB özel temsilcisinin katkısı ile çözülmesini desteklediğini göstermektedir. 2015 İlerleme Raporu'nda '*AB AGİT Minsk Grubu eşbaşkanlarını desteklemekte ve Özel Temsilci Helbert Salber'in düzenli olarak bölgeye yaptığı seferler ve bunların Minsk Grubu'nun faaliyetlerini desteklemesini istediğini*' vurgulamıştır⁵⁰⁵.

AB tarafından sorunun barışçıl yolla çözülmesi için yapılan en önemli girişim 'Dağlık Karabağ Sorunu'nun Barışçıl Çözümü için Avrupa Ortaklığı' (EPNK) projesidir. Bu proje, İstikrar için Araç (IfS) altında maddi olarak desteklenmektedir. Bu araç AB'nin çatışmaları barışçıl yollarla çözümlenmesini, yüksek tansiyon olan bölgelerde durumun iyileştirilmesini ve çatışma sonrası rehabilitasyon için gerekli işlemlerin yapılması için finansal kaynağın sağlandığı AB aracıdır. Proje üç ana konuya odaklanmaktadır. Bunlar⁵⁰⁶:

- Medya İnisiyatifler;
- Çatışmadan Etkilenen Gruplar;
- Kamu Politikası'dır.

Proje çatışmalardan etkilenmiş halkların karşılıklı olarak temasını sağlamak, özellikle sivil toplumun, gençlerin ve kadınların karşılıklı görüşmesini sağlanmasını amaçlamaktadır. Projenin diğer amaçları şöyle sıralanmaktadır⁵⁰⁷:

- Özellikler marjinal grupların özel ilgiyi sağlayarak geniş katılımlı barış inşasını sağlamak;
- İnsan insana temas sağlayarak karşılıklı güvenin güçlendirilmesini sağlamak;

⁵⁰⁴ Azerbaycan İçin Eylem Planı, s. 2-3.

⁵⁰⁵ SWD (2015) 74 Final, s. 8.

⁵⁰⁶ Avrupa Birliği EPNK Projesi, "European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict Over Nagorno-Karabakh EPNK Phase 1 - Project Summary", http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/documents/projects/epnk_phase_1_-_project_summary.pdf (30.11.2015).

⁵⁰⁷ Avrupa Komsiyonu, "The European Union Continues to Support Civil Society Peace Building Efforts Over Nagorno-Karabakh, **Basın Açıklaması**, Brüksel, 06.10.2006.

- Geleceğe yönelik barış odaklı vizyonun oluşturulması için mevcut olan savaş söylemi yerine yeni fikirlerin ve analizlerin oluşturulması;
- Ulusal ve uluslararası politika yapanlarla sivil toplumların aktif bir şekilde bağlamak.

Özellikle sivil toplum kurumlarının karşılıklı görüşmesi, yapılan barış yönlü yayınlar, Dağlık Karabağ konulu uluslararası yayınların toplantıların ve konferansların yapılması ve bunların AB tarafından finansal olarak desteklenmesi bu proje kapsamında yapılan ve Dağlık Karabağ sorununun çözümü için önemli görülen adımlardır⁵⁰⁸.

Bu proje dışında AB çeşitli yetkililerinin söylemlerinde de Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözülmesine ilişkin çeşitli toplantılarda vurgu yapılmıştır. 21 Haziran 2013 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’le Brüksel’de Avrupa Konsey Başkanı Herman Van Rompuy görüşmüş ve *‘Güney Kafkasya’da istikrarın oluşması Dağlık Karabağ sorununun adil çözülmeden mümkün olmayacağını ve AGİT Minsk Grubu’nun yakınsama faaliyetlerini desteklediğini... Tansiyonu yükseltecek eylem ve söylemlerden uzak durulması gerekliliğini vurgulamıştır.*⁵⁰⁹Yine aynı tarihte Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşen Komisyon Başkanı Jose Barroso görüş sonrası Bildiri’de *‘Dağlık Karabağ sorununun adil bir biçimde çözülmesi gerektiği ve AGİT’in Minsk Grubu’nun yakınsama faaliyetlerini desteklediğini ve AB’nin sorunun çözülmesi için gereken kolaylaştırıcı katkıyı sağlamaya hazır olduğu vurgulanmıştır*⁵¹⁰.

3.5.2.1. Dört Gün Savaşı (2-5 Nisan) ve Dağlık Karabağ Sorununun Alevlenmesi

Dağlık Karabağ’da ateşkes ilan edildikten sonra ateşkesi denetlemek için hiç bir kurumdan veya devletten ‘barış gücü’ adı altında her hangi bir güç yerleştirilmemiştir. Dolayısıyla ateşkes her zaman iki tarafın ‘sağduyusu’na bağlı kalmıştır. Uzun yıllar

⁵⁰⁸ AB ENPK Resmi Sİtesi, <http://www.epnk.org/> (30.11.2015).

⁵⁰⁹Avrupa Birliği Konseyi, European Council the President, “Remarks by President of the European Council Herman Van Rompuy after his meeting with President of Azerbaijan İlham Aliyev”, EUCO 146/13, PRESSE 283, PR PCE 129, Basın Açıklaması, Brüksel , 21.06.2013.

⁵¹⁰ Avrupa Komisyonu, “Statement by President Barroso Following His Meeting with President Aliyev of Azerbaijan”, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-562_en.htm (30.11.2015).

ateşkes sürecinde büyük çaplı askeri faaliyetler yapılmasa da ara ara şiddetli çatışmaların yaşandığı görülmüştür. Ancak küçük çaplı bu olaylar hiç bir zaman sorunun çözülmesi veya karşılıklı toprak kazanımlarına etkisi olmamıştır. Ancak Ukrayna'daki 'Maidan' olaylarının bu bölgeye etkisi derhal kendini göstermiştir. Özellikle Rusya'nın tekrar eski jeostaratejik iddiaları Karabağ bölgesinde de kendini hissettirmiştir. İlk olarak tansiyonun yükselmesi durumu 2014 yılının ağustosunda yaşanmıştır. Cephe hattında Azerbaycan ve Ermenistan arasında şiddetli çatışmalar yaşanmış, neticesinde resmi bilgilere göre 14 Azerbaycan askeri şehit olmuştur. Olaydan sonra taraflar bir birini suçlayıcı açıklamalarda bulunmuştur. Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı 3 Ağustos açıklamasına göre:

Çok sayıda insan hayatının kaybolmasına yol açan bu olayın sorumlusu resmi Yerevan'dır. Ermenistan tarafı barış görüşmelerinde ayak diretici tutum içerisinde bulunarak durumun bu şekilde devam etmesini istemektedir... İşgalci Ermenistan Madrid Barış Planı'na (Madrid prensiplerine) uymak istemeyerek bu türlü olayların fitilini ateşleyerek ortamı gerginleştirmeyi amaçlamaktadır⁵¹¹.

Bu bildiri de dikkat çeken en önemli noktalardan bir tanesi Azerbaycan tarafının 'Madrid Prensipleri'ne atıfta bulunmasıdır. Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi için Minsk grubu tarafından çeşitli çözüm teklifleri iki tarafa sunularak sorunun barışçıl yolla çözülmesi amaçlanmaktadır. Bu yönde atılan en önemli adımlar ve taraflara sunulan çözüm paketleri 2001 yılında Haydar Aliyev'in isteği ile basında paylaşılmıştır⁵¹². Minsk Grubu'nun teklif ettiği üç çözüm planı basında paylaşıldıktan sonra Azerbaycan kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. Bu planlar, 'Paket Çözüm', 'Ortak Devlet', 'Kademeli Çözüm' planları olarak tarihe geçmiştir. İki tarafın da çıkarlarına uymayan bu çözüm planları karşılıklı olarak kabul edilmemiştir.

Minsk Grubu'nun sorunun çözülmesi için teklif ettiği en önemli plan Madrid Prensipleri olarak bilinmektedir. Minsk Grubu'nun eşbaşkanlarının katılımıyla 29 Kasım 2007 yılında Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Elmar Mamedyarov'la Ermenistan Dış İşleri Bakanı Vardar Oskanyan'ın Madrid'te yapılan görüşmesinin ardından Minsk Grubu tarafından barış planı basına açıklanmıştır. Toplantıda aynı zamanda Fransa ve Rusya dış

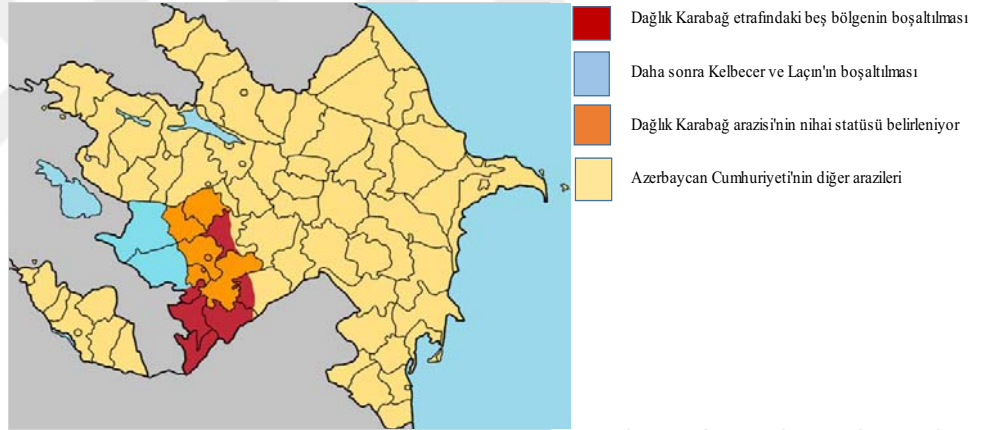
⁵¹¹ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, 3.08.2014.

⁵¹² "AGIT'in Karabağ Teklifleri", <http://www.azadliq.org/a/27665461.html> (26.09.2016).

işleri bakanları ve ABD devlet bakanının siyasi konularla ilgili yardımcısının da hazır bulunması dikkat çekmekteydi. Madrid Prensipleri aşağıdakilerdir⁵¹³:

- Dağlık Karabağ etrafındaki bölgelerin tekrar Azerbaycan tarafına geri verilmesi (Şekil 9)
- Dağlık Karabağ güvenliği ve kendini yönetmesi için geçici statünün belirlenmesi
- Ermenistan'la Dağlık Karabağ arasında koridor
- Dağlık Karabağ bölgesinin nihai statüsünün oylama yoluyla belirlenmesi
- Göç ettirilmiş ahalinin ve göçmenlerin kendi topraklarına geri dönmesi
- Çatışmasızlığı ve uluslararası barış gücünün yerleştirilmesini garanti etmek

Şekil 9: Madrid Prensipleri'ne Göre Atılacak Adımlar.

İki taraf için de olumsuz gözüken bazı maddelerin bulunmasına karşın Dağlık Karabağ çatışmasının barışçıl yollarla çözümü için bu prensipler üzerinde müzakereler halen devam etmektedir. Diğer bir önemli gelişme 2011 yılında Rusya'nın Kazan şehrinde o zamanki Rusya cumhurbaşkanı Medvedev'in Ermenistan ve Azerbaycan cumhurbaşkanlarının görüşüdür. Bu görüşmede Madrid Prensipleri'nin üzerinde durulmuş ve Rusya'nın çözüme katkı sağlaması amacıyla iki tarafa da baskı yaptığı

⁵¹³ AGİT Minsk Grubu, "Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries", 2009, <http://www.osce.org/item/38731.html> (27.09.2016).

izlenimi yaratmıştır. Kazan görüşmesinde hangi konular üzerinde tam olarak durulduğu ve müzakere edilen prensiplerin Madrid prensipleriyle ne derecede örtüştüğü basına yansımamıştır. Ancak özellikle 2008 yılındaki Rusya Gürcistan savaşından sonra Rusya'nın tekrar eski politik iddialarını gündeme getirmiştir. Dağlık Karabağ savaşında da söz sahibi olma isteği ve her iki tarafa da baskı yapma niyeti olarak algılanan Kazan buluşmasından sonra sorunun çözümü için bu güne kadar ciddi her hangi adım atılmamıştır. Kazan'daki görüşmelerle ilgili bilgiler basına yansıma da gündeme gelen en önemli konunun işgal altındaki altı şehrin ve Laçın bölgesinin 13 köyünün boşaltılması üzerine Rus silahlı kuvvetlerinin bölgeye barış gücü olarak girmesi planı basın tarafından iddia edilmektedir⁵¹⁴.

Diğer dikkat çekici gelişme 12 Kasım 2014 yılında Ermenistan tarafının Azerbaycan'ın işgal olunmuş topraklarında yaptığı tatbikat sonucunda Azerbaycan mevzilerine yaklaşan helikopterin Azerbaycan tarafından düşürülmesidir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın basın açıklamasına göre *'tatbikat adı altında Azerbaycan mevzilerinin sürekli taciz edilmesi sonucu vurulmuştur'*⁵¹⁵ ayrıca savunma bakanlığın basın sözcüsü *'bu helikopterin Ermenistan'dan geldiği ve diğer devletleri bu çatışmanın içine sürüklemek istediği'*⁵¹⁶ şeklinde basına açıklamalarda bulunarak olayın sebebinin Ermenistan tarafının tutumu olduğu şeklinde basına demeç vermiştir. AB tarafından yapılan açıklamada bütün tarafların durumu tırmandırmaya yönelik açıklama ve eylemlerden kaçınarak sağduyuda bulunmasına çağrıda bulunulmuş ve helikopter olayının araştırılması gerekliliği vurgulanmıştır⁵¹⁷.

Bölgeye dikkatlerin tekrar çekilmesi 2-5 Nisan 2016 yılında beklenmedik bir şekilde ateşkes ihlali ile büyük çaplı bir savaş durumuna geçilmesiyle yaşandı. Her iki devletin cumhurbaşkanlarının nükleer güvenlik zirvesi için ABD'de bulunduğu sırada

⁵¹⁴ Elvin Abdulqedirov, "İrəvanın Azərbaycana Qarşı Çirkin Kazan Oyunu", 14.04.2016 http://az.azvision.az/Irevanin_Azərbaycana_qarshi_chirkin_-87929-xeber.html (27.09.2016).

⁵¹⁵ Azerbaycan Savunma Bakanlığı, **Basın Açıklaması**, http://www.mod.gov.az/index2.php?content=news/2014/13_11_melumat_helikopter (27.09.2016).

⁵¹⁶ Azerbaycan Savunma Bakanlığı Basın Danışmanı, <http://news.lent.az/news/242366> (27.09.2016)

⁵¹⁷ Avrupa Birliği Basın Sözcüsü, "Statement by the Spokesperson On a Helicopter Incident in the Context of the Nagorno-Karabakh Conflict", **Basın Bildirisi**, Brüksel, 12.11.2014, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/380/statement-by-the-spokesperson-on-a-helicopter-incident-in-the-context-of-the-nagorno-karabakh-conflict_en (29.09.2016).

patlak vermesi dikkat çekmektedir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı ve Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı'nın basına yaptığı açıklamada 1 Nisan 2016 gecesı Ermenistan silahlı kuvvetleri temas hattındaki bölgelerden sivillerin yaşadığı etraf bölgelere silahlı saldırıda bulunmuş, bunun neticesinde iki sivil ölmüş ve on kişi ise yaralanmıştır⁵¹⁸. Bu saldırılara cevap olarak Azerbaycan tarafı yerleşim bölgelerinin güvenliğini sağlamak için ateşkes anlaşmasından sonra ilk kez geniş çaplı operasyonlar için düğmeye basmıştır. 4 gün süren operasyonlarda Azerbaycan tarafı stratejik sayılan Talış köyü etrafındaki yükseklikleri, Seysulan bölgesini ve Lele Tepe yüksekliğini işgalden kurtararak Dağlık Karabağ savaşında ilk kez ateşkes sonrası toprak kazanımını gerçekleştirmiştir. Özellikle, ele geçirilen bölgelerin stratejik öneme sahip olması ve 24 sene sonra ilk kez Azerbaycan ordusunun toprak kazanması bölgede yeni bir durumun ve statükonun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kanlı geçen savaşta Azerbaycan Savunma Bakanlığı'nın basın açıklamasına göre 320'den çok Ermeni askeri öldürülmüş, 500'ü aşkın Ermeni askeri yaralanmıştır. Ayrıca Ermenistan tarafının 40'tan fazla tank ve zırhlı araçları vurulmuştur. Azerbaycan tarafı ise 100'e yakın şehit vermiştir⁵¹⁹. Rusya'nın çabasıyla 5 Nisan günü Ermenistan ve Azerbaycan genelkurmay başkanlarının Rusya'daki buluşmasında ateşkes kararı tekrar alınmıştır. Böylece 4 gün savaşı olarak tarihe geçen savaşta yeni statükonun yanı sıra aşağıdaki bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır:

- 1) Dağlık Karabağ sorunun 'dondurulmuş' çatışma olmadığı tam tersine her an ağır sonuçları olabilecek bir sıcak çatışma bölgesi olduğu bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır;
- 2) 25 seneye yaklaşan çatışma durumu ve mevcut olan statükonun asla Azerbaycan tarafından devamının kabul edilmeyeceği ve gerektiği zaman Azerbaycan tarafının silahlı müdahaleden çekinmeyeceği ortaya çıkmıştır;

⁵¹⁸ Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, 03.04.2016, <http://archive.is/Cg1vF> (27.09.2016).

⁵¹⁹ Vaqif Dergahlı, "Aprel döyüşlərində düşmənin 320 döyüşçüsü öldürüldü", Azerbaycan Savunma Bakanlığı Basın Danışmanı, <http://news.lent.az/news/242366> (27.09.2016).

- 3) Her ne kadar Rusya'nın çabasıyla ateşkes tekrar sağlansa da Ermenistan tarafının Rusya'dan beklediği askeri desteğin Rusya tarafından verilmemesi Ermenistan'a için kötü bir sürpriz olmuştur⁵²⁰.
- 4) Dağlık Karabağ savaşında mağlup Azerbaycan ordusunun psikolojik olarak bu duyguyu üzerinden atması.

Ateşkesin beklenmedik şekilde bozulması ve çıkan çatışmayla ilgili çeşitli kurumlardan gelen tepkilere ve sağduyu çağrılarına sebep oldu. AB Yüksek Temsilcisi Mogherini tarafından konuyla ilgili basın açıklaması yapılmıştır. Açıklamada temas hattı boyunca raporlanan şiddetli çatışmalardan endişe duyulduğu bildirilmiş, can kayıplarından ve özellikle sivil kayıplardan dolayı üzüntüsünü belirtmiştir⁵²¹. Yapılan açıklamada AB'nin AGİT Minsk Grubu ve eşbaşkanlarının çabalarını desteklemekte olduğu ve tarafların ateşkese uymaları gerekliliği ve yürütülen barış sürecine saygılı davranmaları gerekliliği vurgulanmıştır⁵²². Ayrıca Mogherini iki tarafında da dış işleri bakanları ile telefonla görüşerek sağduyu çağrısında bulunmuş ve sorunun barışçıl yolla çözülmesi için kendisi ve AB Güney Kafkasya temsilcisi tarafından daha fazla çabanın sarf edeceğini vurgulamıştır⁵²³. Ancak bu çabanın somut olarak hangi yenilikleri getireceği ve soruna nasıl katkı sağlayacağı konusunda herhangi bir açıklama yoktur.

Bu çatışmanın patlak vermesinden bir kaç ay önce Yüksek Temsilci'nin Bakü ziyareti sırasında dış işleri bakanı Elmar Mamedyarov'la görüşmesinden sonra yaptığı açıklamada şöyle devam etmektedir: *'AB'nin Azerbaycanın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve egemenliğini desteklemektedir. AB ve üye ülkelerin hiçbirisi Dağlık Karabağ'ı tanımamaktadır. Statüko'nun devam etmesi kalıcı olmamalı ve Dağlık*

⁵²⁰ Ceferov Nazim, “4 Gün Savaşı” ve Bölgesel Dengeler”, <http://www.dw.com/tr/4-g%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1-ve-b%C3%B6lgesel-dengeler/a-19168839> (28.09.2016).

⁵²¹ Avrupa Dış İlişkiler Servisi, “Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini on the escalation in the Nagorno-Karabakh Conflict”, **Yüksek Temsilci Açıklaması**, Brüksel, 02.04.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2921_en (29.09.2016).

⁵²² Avrupa Dış İlişkiler Servisi, 2016.

⁵²³ Avrupa Dış İlişkiler Servisi, “Phone calls between the High Representative/Vice-President Federica Mogherini and the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia Bruxelles”, **Basın Açıklaması**, 05.04.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5365/phone-calls-between-the-high-representative-vice-president-federica-mogherini-and-the-foreign-ministers-of-azerbaijan-and-armenia_en (06.10.2016).

*Karabağ sorununun barış yolu ile çözülmesi AB için önceliklidir*⁵²⁴. Yine 2015 yılında AB Başkanı Donald Tusk'un Azerbaycan ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Aliyev'le görüşmesinden sonra yaptığı basın açıklamasında '*AB'nin Azerbaycanın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını ve egemenliğini desteklemektedir. AB ve üye ülkelerin hiçbirisi Dağlık Karabağ'ı tanımamaktadır*' vurgusunu yapmıştır⁵²⁵.

3.5.2.2. Rusya Öncülüğündeki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'nün Soruna Yaklaşımı

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) 7 Ekim 2002 yılında Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan tarafından kurulmuştur⁵²⁶. Tarihsel arka planı SSCB'nin dağılmasından sonra 1992 yılında imzalanan Kolektif Güvenlik Anlaşması'na (KGA) dayanmaktadır. KGA'ya göre SSCB'den ayrılmış ülkelerin kendi aralarındaki olası çatışma veya savaşları önlemek amacıyla imzalanmıştır. KGA Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Ermenistan tarafından kurulmuştur. Belirtmek gerekir ki 1993 yılında örgüte Azerbaycan gözlemci statüsünde üye olduktan sonra örgütün amacı, hedefi, şartları ve şartnamesi Azerbaycan'ın çıkarlarına uygun olmadığı gerekçesiyle gözlemci statüsünden de ayrılmıştır⁵²⁷. Aynı gerekçelerle Gürcistan ve Özbekistan da örgütten ayrılmıştır. Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Azerbaycan'ın Ermenistan'la bu tarz örgütlerde ortak eylemde bulunamayacağı ve ülkenin denge politikası hedeflerine uygun olmadığını söyleyebiliriz⁵²⁸.

⁵²⁴ Avrupa Dış İlişkiler Servisi, "Remarks by the High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the Joint Press Conference with the Foreign Minister of Azerbaijan, Elmar Mammadyarov", 29.02.2016, **Basın Açıklaması**, Bakü, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5335/remarks-by-the-high-representativevice-president-federica-mogherini-at-the-joint-press-conference-with-the-foreign-minister-of-azerbaijan-elmar-mammadyarov_fr (29.09.2016).

⁵²⁵ Avrupa Birliği Konseyi, "Remarks by President Donald Tusk following his meeting with the President of Azerbaijan Ilham Aliyev", <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/22-tusk-meeting-azarbaidijan/> (30.09.2016).

⁵²⁶ Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Resmi Sitesi, <http://www.odkb-csto.org/structure/> (03.02.2017).

⁵²⁷ Hatem Cabbarlı, "Keçmiş Sovet Coğrafyasında Rusiyanın Tehlikəsizlik Problemləri", 13.11.2013, **NewsTimes**, <http://newtimes.az/az/politics/2242> (19.05.2018).

⁵²⁸ Ali Hasanov, "Kollektiv Tehlikəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı və Azərbaycanın Hərbi-Geostrateji Maraqları", 15.05.2013, <http://az.strategiya.az/old/?m=xəber&id=15859> (19.05.2018).

KGAÖ'nün ana hedefi barışın, uluslararası ve bölgesel güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesi yanı sıra üye ülkelerin bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve egemenliğinin kolektif temelde korunmasıdır⁵²⁹. KGAÖ'nün esas faaliyet alanları üye devletler arasındaki politik ve askeri işbirliğinin geliştirilmesi, aynı zamanda uluslararası terörizm ve diğer tehditlere karşı üye devletler arasında işbirliğinin geliştirilmesidir. Örgütün Azerbaycan ve Dağlık Karabağ sorunu açısından önemi KGAÖ Anlaşması'nın dördüncü maddesinde ortaya çıkmaktadır. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre⁵³⁰:

Üye devletlerden herhangi birine, başka bir devlet veya devletlerden askeri bir müdahale söz konusu ise bu askeri müdahalenin bütün üye devletlere karşı yapıldığı varsayılmaktadır.

Anlaşmaya üye herhangi bir devlete karşı askeri bir müdahale söz konusu olduğunda diğer devletler elindeki bütün araçlarla aynı zamanda askeri araçlarla müdahale eden devlete karşı tarafa müdahale edebilir...

Uygulanacak tedbirlerle ilgili konuları üye devletler zaman kaybetmeden Birleşmiş Milletler güvenlik kuruluna zaman kaybetmeden bilgi verilir...

Anlaşma'nın dördüncü maddesinden açıkça görülmektedir ki, üye devletlerin herhangi birisine karşı yapılacak olan saldırı sonucunda bütün örgüte yapılacak saldırı niteliği taşımakta ve diğer üye devletlerin bu saldırıya karşılık verme hakkı bulunmaktadır. Burada ortaya çıkan en önemli soru Dağlık Karabağ sorununun askeri bir çatışmaya dönüşmesi durumunda KGAÖ'ye üye olan devletlerin nasıl bir tutum sergileyeceği konusudur. Bu bağlamda Rusya'nın Ermenistan'ın Gümrü kentinde bulunan askeri üssünün kumandanı albay Andrey Ruzinski Rusya Savunma Bakanlığı'nın resmi gazetesi olan 'Krasnaya Zvezda' gazetesine verdiği röportaj dikkati çekmektedir. Açıklama şöyle devam etmektedir, 'Azerbaycan hükümeti Dağlık Karabağ'da kendi hukuki yetkilerini askeri yolla yeniden sağlamaya çalışırsa Rusya Federasyonu KGAÖ çerçevesinde hukuki yetkilerine dayanarak Ermenistan'da bulunun askeri üssü çatışmaya müdahil olur'⁵³¹. Bu resmi açıklamaya kadar Dağlık Karabağ olası çatışması sırasında

⁵²⁹ "Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)", İnfografik, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201611011025584074-KGAO-Rusya/> (30.03.2017).

⁵³⁰ Kolektif Güvenlik Anlaşması, Madde 4, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126 (30.03.2017).

⁵³¹ Jossua Kucero, "Russian Officer: We Would Intervene In Karabakh Against Azerbaijan", 01.10.2013, <http://www.eurasianet.org/node/67712> (30.03.2017).

KGAÖ'nün nasıl bir tepki vereceği konusunda net bir tutum veya söylem olmamıştır. İlk kez bir üst düzey yetkili ağızından yapılan bu açıklama doğal olarak Azerbaycan tarafından kınanmıştır. Ancak Dört Gün Savaşları sırasında Azerbaycan ordusunun ilerlemesine rağmen Rusya ve KGAÖ tarafından KGAÖ Anlaşması'nın Dördüncü maddesi baz alınarak herhangi bir askeri adım atılmamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in demeci⁵³² önemlidir, *'Ermenistan Nisan Savaşında KGAÖ ülkelerini bu çatışmaya müdahil olması için çok çalıştı ama olmadı... Çünkü bunun hiçbir hukuki dayanağı yoktur. Dağlık Karabağ Azerbaycan'ın toprağıdır ve bizim Ermenistan'ın toprağında gözümüz yoktur. Ve Dağlık Karabağ'da yaşananlar Azerbaycan'ın iç işidir...'*

Bu konuda diğer bir önemli açıklama KGAÖ üyesi olan Kazakistan'ın Ermenistan büyükelçisi olan Timur Urazayev tarafından basına verdiği röportajdır. Büyükelçi'nin sözlerine göre⁵³³: *'Dağlık Karabağ sorununu biz KGAÖ çerçevesinde çözümlenmesi gereken bir sorun olarak görmüyoruz... KGAÖ'nin Anlaşması'nda açık bir şekilde belirtilmiştir ki üçüncü ülkelerin üye devletlerin topraklarına müdahalesi neticesinde KGAÖ üyelerinin müdahalesi söz konusu olabilir... Dağlık Karabağ sorunu tamamen farklı bir durumdur...'* Kazakistan Büyük Elçisi'nin sözleri Kazakistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını da açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Kazakistan Cumhuriyeti bu sorunun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması çerçevesinde çözümlenmesi gerekliliğini bir çok kez vurgulamıştır. Ancak KGAÖ'nin çatışmaya fiili olarak müdahil olmama isteyinin üye ülkelerin ayrı ayrı Azerbaycan'la olan pozitif ilişkilerinden kaynaklanmakta olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, örgütün başkanı olan Nikolay Bordyuja'ya göre bu soruna fiili müdahalede bulunmak örgütün şartnamesine aykırıdır⁵³⁴.

⁵³² İlham Aliyev, "Təmas xəttində baş verənlər daxili işimizdir", 09.02.2017, <http://news.lent.az/wap/news/267192> (30.03.2017).

⁵³³ "Qazaxıstan səfirindən Serj Sarkisyanə sət cavab: "Bizə Azərbaycan şikayət etməyin", 06.01.2017, <http://www.azadliq.az/xeber/106100/qazaxistan-s%C9%99firind%C9%99n-serj-sarkisyan%C9%99rt-cavab-biz%C9%99-az%C9%99rbaycandan-sikay%C9%99t-etm%C9%99yin/> (30.03.2017).

⁵³⁴ "Bu, Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının Nizamnaməsinə ziddir", 01.01.2015 <http://aktual.az/bu-kollektiv-tehluksizlik-muqavilesi-teskilatinin-nizamnamesine-ziddir/> (19.05.2018).

Yukarıdaki bilgiler ışığında konuyu özetlemek gerekirse Ermenistan dışında diğer KGAÖ üyelerinin hiçbirisi Dağlık Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak tanımamaktadırlar. Ayrıca Dağlık Karabağ sorununu KGAÖ Anlaşması çerçevesinde çözümlenmesi konusunda da üye devletlerin tutumu Dört Gün Savaşları sırasında netleşmiştir. Sorunun çözümlenmesinde Ermenistan tarafının konuyu bu sorunun da KGAÖ çerçevesinde ele alınması için çabalama girişimlerine rağmen hukuki olarak Dağlık Karabağ Ermenistan toprağı olmadığı için bunun başarılı olmayacağı açıktır. Dört Gün Savaşı'ndan sonra Erivan'da yapılan KGAÖ toplantısı sonucunda da Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili farklı herhangi bir açıklamanın bulunulmaması da bunu desteklemektedir.

3.5.3. Petrol Fiyatlarındaki Global Düşüş

Bağımsızlığını tekrar kazandıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ister dış politikasında isterse de ekonomik ilişkilerinde her zaman petrol konusu öncelikli olmuştur. Ham petrol ihracından gelen gelirler her zaman GSYİH'de en yüksek paya sahip olmuş ve bütçe gelirlerinin önceliğini teşkil etmiştir. Ayrıca petrol gelirleri sayesinde gelen zenginlik geçiş devrinin kolaylaştırmakla beraber uluslararası kuruluşlarla ilişkilerde veya müzakerelerde eşit şartlar altında müzakere veya ilişki yürütülmesine olanak sağlamıştır. Rasyonalist bakış açısı ile değerlendirildiğinde Azerbaycan hükümetinin elindeki pazarlık payını her zaman güçlendirmiştir. Bu açıdan bakıldığında petrol fiyatlarındaki yükseliş veya azalma Azerbaycan'ın dış politikasını doğrudan etkilemektedir.

Temmuz 2008 yılında petrol fiyatları tarihi zirveyi gördükten sonra (1 barel 144.29\$) beş ay içinde rekor bir düşüşle 33 dolara kadar inmiş daha sonra tekrar toparlanma sürecine girmiştir⁵³⁵. Belirtmek gerekir 2008 petrol fiyatlarının düşmesi küresel ekonomik kriz çerçevesinde gerçekleştiği ekonomistler tarafından

⁵³⁵ “Why This Oil Crisis Is Different To 2008”, **Oil & Gas** 360, 15.07.2016, <http://oilprice.com/Energy/Energy-General/Why-This-Oil-Crisis-Is-Different-To-2008.html> (02.10.2016).

vurgulanmaktadır⁵³⁶. Şubat 2014 yılında 1 barel petrol fiyatı 110 dolar iken bugün petrol fiyatları bir barel yaklaşık 48-49 dolar civarında seyretmektedir. Petrol fiyatlarının ani düşmesinin sebepleri olarak aşağıdaki gelişmeler gösterilmektedir⁵³⁷:

- 2012 ve 2015 yılları arasında ABD günlük petrol üretimini 10 milyon barelden 14 milyon barele kadar yükseltmiştir, ayrıca 2015 yılında ABD ülkede üretilen petrolün ihracını engelleyen yasayı yürürlükten kaldırmıştır;
- 2015 yılından itibaren Irak petrol üretimini hızlı bir şekilde yükselterek 2015 yılında yıllık 4.3 milyon barel petrol üretmiştir;
- İran'a karşı uygulanan ambargonun kaldırılması ile İran'da yanısıra Brezilya gibi petrol üreticileri petrol üretimini artırmıştır.

Petrol fiyatlarının düşmesinden en çok etkilenen ülkelerden bir tanesi de Azerbaycan olmuştur. Petrol gelirlerinin azalması sonucu Azerbaycan Merkez Bankası'nın dolar rezervlerinde keskin azalma gözlemlenmiştir. 2015 yılı başlarında 13.8 milyar dolar olan rezervler Ekim ayında 6.8 milyar dolara kadar gerilemiştir⁵³⁸. Bu sebeple Merkez Bankası aldığı kararlar sabit kur sisteminden değişken dalgalı kur sistemine geçme kararı almıştır. Bunun sonucu rekabet gücünü yitiren Azerbaycan parası olan 'manat' değer kaybetmiştir.

Bu başlık altında yukarıda bahsettiğimiz ekonomik gerileme ile beraber Azerbaycan AB ilişkilerindeki gelişmeler incelenecektir. Bu bağlamda Avrupa Parlamentosu'nun kabul ettiği çok sert bildiri sonrası ilişkilerde hangi değişimlerin olduğu önem arz etmektedir. 2015 yılının sonları ve 2016 yılındaki gelişmeler incelenecektir. Öncelikle belirtmek gerekir ki 2015 ve 2016 yılları Azerbaycan ile AB arasında politik diyalog bakımından önemli sayılacak gelişmeler yaşanmıştır. AB kurumları ile aynı zamanda AB üyesi ülkelerin yetkilileri arasındaki görüşlerin de sıklığı dikkat çekmektedir. Bu görüşmelerin bir çoğunda Güney Gaz Koridoru konu başta olmak üzere enerji konuları, ikili ekonomik ilişkiler ve Dağlık Karabağ konusu öne çıkmıştır.

⁵³⁶ Oil & Gas 360, 2016.

⁵³⁷ "Main Factors That Are Dragging Global Oil Prices Down", **Sputnik International**, 15.02.2016 <https://sputniknews.com/business/20160215/1034795806/falling-oil-prices-reasons.html> (02.10.2016).

⁵³⁸ Jack Farchy, "Azerbaijani Manat Collapses After Government Abandons Dollar Peg", **Financial Times**, 21.12.2015, <https://www.ft.com/content/b5f46eac-a7c4-11e5-9700-2b669a5aeb83> (02.10.2016).

21 Ocak 2015 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Almanya ziyareti ve Angela Merkel ile görüşmesinden sonra basına yapılan açıklamada Angela Merkel Güney Gaz Koridoru'nun önemine şöyle değinmiştir⁵³⁹: *'Azerbaycan hem Almanya hem de diğer Avrupa ülkelerinin enerji çeşitliliği için büyük kazanımlar sağlayabilir..., aynı zamanda Azerbaycan bir partner olarak Avrupa ve Almanya'nın enerji ile teminine katkıda bulunmaktadır'*. Yine aynı basın toplantısında İlham Aliyev *'enerji güvenliği bugün Avrupa ile Azerbaycan arasında devam eden müzakerelerin başlıca konusudur, Azerbaycan kendi rolünü devam ettiriyor, Azerbaycan tarafından öne sürülen projeler Avrupa enerji hattını yeniden oluşturuyor, gelecekte Avrupa'nın enerji güvenliğini Azerbaycan temin edecektir'* şeklinde basına demeç vermiştir⁵⁴⁰.

Yine 2015 yılında diğer önemli buluşma AB Başkanı Donald Tusk'un Güney Kafkasya ziyareti sırasında 22 Temmuz'da Azerbaycan'a yaptığı ziyaret olmuştur. Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile buluşmasında AB ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkiler, enerji konuları, Dağlık Karabağ konuları ele alınmıştır. Buluşmada ayrıca öne çıkan konu başlıklarından bir tanesi AB ile Azerbaycan arasındaki yapılması öngörülen yeni anlaşmanın öneminin vurgulanmasıdır. *'Biz ilişkilerimizi daha da derinleştirmek için yeni ve daha iddialı ikili anlaşmanın nasıl olması gerekliliğini müzakere ettik. Stratejik Ortaklık Anlaşması için görüşmelerin daha hızlı bir biçimde yürütülmesi kararını aldık'*, diye Tusk basın toplantısında konuya açıklık getirmiştir⁵⁴¹. Ayrıca toplantıda insan hakları konuları da gündeme gelmiş ve insan hakları savunucularının tutuklanması konuları Tusk tarafından dile getirilmiştir⁵⁴². AB Başkanı Donald Tusk ayrıca Bakü ziyareti sırasında sivil toplum kuruluşları ile de çeşitli temaslarda bulunmuştur.

⁵³⁹ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, "İlham Əliyevin və Almaniyanın Kansleri Angela Merkelin Mətbuat üçün Bəyanatları - Angela Merkel", **Basın Açıklaması**, 21.01.2015, <http://az.president.az/articles/14292>, (05.10.2016).

⁵⁴⁰ Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, "İlham Əliyevin və Almaniyanın Kansleri Angela Merkelin Mətbuat üçün Bəyanatları - İlham Aliyev", **Basın Açıklaması**, 21.01.2015, <http://az.president.az/articles/14292>, (05.10.2016).

⁵⁴¹ Avrupa Birliği Konseyi, "Remarks by President Donald Tusk Following His Meeting with the President of Azerbaijan İlham Aliyev", **Basın Açıklaması**, 22.07.2015, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/22-tusk-meeting-azarbaidijan/> (06.10.2016).

⁵⁴² Avrupa Birliği Konseyi, 2015.

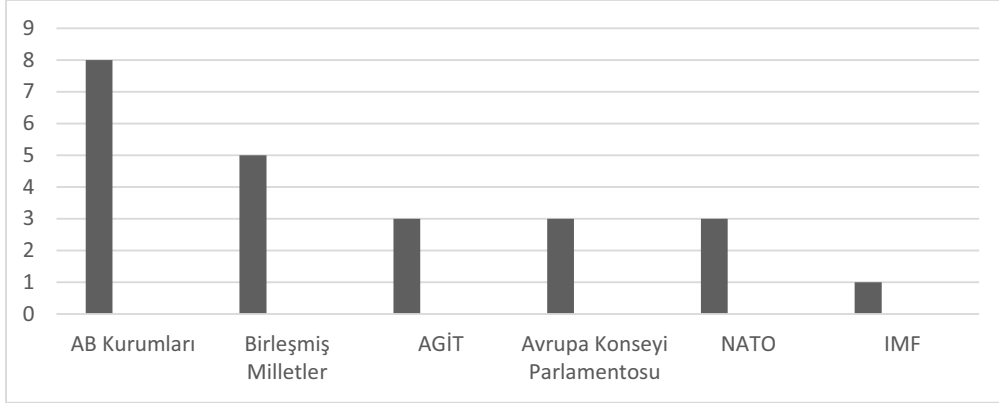
Diğer önemli üst düzey görüşme Yüksek Temsilci Federica Mogherini'nin 29 Şubat ve 1 Mart tarihlerinde yaptığı Bakü ziyareti olmuştur. Cumhurbaşkanı Aliyev ve Dış İşleri Bakanı Mammedyarov ile görüşmelerde yine öne çıkan konular ikili ekonomik ilişkiler, enerji işbirliği, Dağlık Karabağ sorunu ve insan hakları gibi konular olmuştur. Yine Mogherini AB ile Azerbaycan arasında ilişkilerin yeni 'ikili anlaşma' esasında devam etmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Mogherini Güney Gaz Koridoru konusunun ikili ilişkilerin temelinde olan en önemli konu olduğunu vurgulamıştır⁵⁴³. Görüşmede ayrıca Mogherini insan hakları, temel özgürlüklere saygı, farklı bakış açıları arasında diyalog, hoşgörü gibi konularının AB için önemine vurgu yapmıştır. Aynı zamanda hükümet ve sivil toplum kuruluşları ile karşılıklı güven konularının önemine dikkat çekerek hapiste olan bazı siyasilerin konusunu gündeme getirmiştir⁵⁴⁴.

İster AB kurumları isterse de AB üye ülkelerle ikili görüşmelerde ekonomik ve enerji konularının öne çıktığı görülmektedir. Petrol fiyatlarının düşüşünden sonra ülkeye daha fazla ekonomik yatırım yapılması konusunda çaba sarf eden hükümet AB ile ilişkilere bu dönemde önem vermeye çalışmaktadır. 2016 yılının ilk altı ayında Cumhurbaşkanı Aliyev'in hangi kurumlarla daha fazla görüştüğü aşağıdaki tabloda görülmektedir (Şekil 11). Altı aylık bir dönemde en çok görüşme AB kurumları ile olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla söyleyebiliriz ki, AB Azerbaycan ilişkileri ekonomik ilişkiler ve politik diyalog bağlamında normal devam etmektedir. Yeni Komşuluk Politikası ile AB'nin Azerbaycan için dönüştürme çabasından ve yukarıdan aşağıya baskı çabasından vazgeçtiği daha ziyade işbirliğini geliştirmeyi dolayısıyla kendi çıkarlarına uygun olarak enerji güvenliğini temin etmeyi hedeflediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda demokratikleşme ve insan hakları gibi konular ikinci planda kalmaktadır.

Şekil 11: İlham Aliyev'in 2016 yılı Ocak Ağustos Dönemlerinde Çeşitli Kurumlarla Yaptığı Görüşmeler.

⁵⁴³ Avrupa Yüksek Temsilciliği, "Remarks by the High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the Joint Press Conference with the Foreign Minister of Azerbaijan, Elmar Mammadyarov", **Basın Toplantısı**, Bakü, 29.02.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5335_fr (06.10.2016).

⁵⁴⁴ Avrupa Yüksek Temsilciliği, Bakü, 2016.

Kaynak: <http://www.president.az> (06.10.2016)

3.5.4. Avrupahlaşma Patalojisi Yaklaşımı İle Azerbaycan

3.5.4.1. Azerbaycan'daki Siyasi Tutuklular Konusu

70 yıllık bir aradan sonra 1991 yılında bağımsızlığını tekrar elde ettikten sonra Azerbaycan'daki siyasi ortamın ilk yılları çalkantılı geçmiştir. Bir taraftan Dağlık Karabağ sorunu diğer taraftan 1988 yılında Ermenistan'dan zorla göç ettirilen nüfus ve Ermenistan'la savaş diğer yandan ülke içinde de yaşanan siyasi sorunlar vardır. 1993 yılı 4 Haziran'da Gence şehrindeki Rusya yanlısı Süret Hüseyinov'un başında durduğu 709 numaralı askeri birliğin hükümetin silahları bırakması emrine itaat etmeyerek ve tasfiye kararını uygulamaya gelen askerlerle çatışması sonucu iki taraftanda 35 asker şehit olmuştur. Bu ayaklanma veya darbe girişimini önlemekte başarısız olan seçilmiş ilk Cumhurbaşkanı olan Ebülfez Elçibey'in 1993 yılında ani bir kararla Bakü'yü terk ederek Nahçıvan'a gitmiştir. Böylece ülkedeki siyasi ortam içinden çıkmaz hale gelmiştir. 1993 yılında yapılan seçimlerde oyların yüzde 98,84'ünü alan Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Elçibey'in Bakü'yü terketmesi sonrasında Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev döneminin ilk yıllarında ülke içi siyasi hava kötüleşmiş ve çeşitli ayaklanmalar ve hakimiyet kavgaları yaşanmıştır. Siyasi tutuklular konusu da bu bağlamda her seferinde Azerbaycan için gündemi meşgul eden konu olmuştur. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz silahlı ayaklanmanın başındaki Süret Hüseyinov 1993 yılında Başbakan yapılmışsa da

Haydar Aliyev'in politikalarına karşı çıkmış ve batılı şirketlerle imzalanan petrol anlaşmalarının doğru olmadığını ve bu alanda Rusya Federasyonu ile ilişkileri geliştirmek gerektiğini savunmuştur. Daha sonra yine silahlı bir darbeye kalkışmış ama başarılı olamayınca Rusya'ya sığınmış ancak 1997 yılında Rusya tarafından Bakü'ye gönderilmiş ve tutuklanmıştır. Haydar Aliyev'in hakimiyetinin ilk yıllarında eski savunma bakanı Rahim Gaziye, eski iç işleri bakanı İskender Hemidov gibi isimler tutuklanmıştır. Bu isimlerin çoğu uluslararası kuruluşlar tarafından siyasi tutuklu olarak kabul edilmiştir. Yine daha önce değindiğimiz Avrupa Konseyi'ne üyelik sürecinde Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin tavsiye kararında siyasi tutukluların durumu konusu da karara yansıtılmıştır⁵⁴⁵.

Siyasi tutuklular konusu özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Avrupa Konseyi'ne üye olduktan sonraki sürecinde Konsey ile ilişkilerde ana gündem maddelerinden biri olmuştur. Konsey'e üye olurken Azerbaycan Cumhuriyeti ülkedeki siyasi tutsaklarla ilgili durumu iyileştirme taahhütünde bulunmuştur. Bu doğrultuda Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 2002⁵⁴⁶, 2004⁵⁴⁷, 2005⁵⁴⁸ yıllarında üç Karar yayınlamıştır. Bu kararların tamamında ülkedeki siyasi tutuklular konusunda iyileştirilmelerin yapıldığı raporlansa da siyasi tutukluların tamamının affedilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Özellikle raporlarda bir taraftan eski siyasi tutuklular listesindeki isimlerin bazılarının affedilmesine, aynı zamanda başka siyasi fikirlerinden dolayı tutuklananların olduğu raporlarda vurgulunarak bu durumun çelişki yarattığı raporlanmıştır. Örneğin, 2005⁵⁴⁹ yılındaki karara göre 2003 yılında İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra 2004 ve 2005 yıllarında toplam 145 siyasi tutuklu veya siyasi tutuklu olarak kabul edilenlerin affedilmesi Konsey tarafından alkışlanmış ancak diğer taraftan 2003 yılında 150'ye yakın insanın siyasi sebeplerden tutuklandığı

⁵⁴⁵ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Azerbaijan's Application for Membership of the Council of Europe", **Opinion 222 (2000)**, 28.06.2000.

⁵⁴⁶ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Resolution 1272 (2002) 'Political Prisoners in Azerbaijan', adopted on 24 January 2002", **İlke Kararı**, 2002.

⁵⁴⁷ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Council of Europe, Parliamentary Assembly Resolution 1359 (2004) 'Political Prisoners in Azerbaijan', adopted on 27 January 2004", **İlke Kararı**, 2004.

⁵⁴⁸ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Resolution 1457 (2005) 'Follow-up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan', adopted on 22 June 2005", **İlke Kararı**, 2005.

⁵⁴⁹ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 2005.

tesbit edilmiştir. Raporlardan da anlaşılacağı üzere siyasi tutuklular konusu Avrupa Konseyi ile Azerbaycan arasında üyeliğin ilk yıllarında önemli konu başlığı olmuştur. Özellikle İlham Aliyev’in hakimiyetinin ilk yıllarında daha demokratik tutum sergilemek adına daha önce bahsettiğimiz eski başbakan, içişleri bakanı, savunma bakanı gibi isimlerin affetmesi Avrupa ile ilişkileri olumlu yönde sürdürmesi ve ilk hakimiyet yıllarında Avrupa’dan fazla eleştiri almama adına yapılmış adım olarak algılayabiliriz.

Siyasi tutuklular konusu gündeme geldiği zaman en önemli sorunlardan bir tanesi tanımsal sorundur. Uluslararası hukukta geçerli tek ve net siyasi tutuklu tanımı yapılmamıştır. Bunun yanı sıra bir ülke veya bölgede ‘siyasi tutuklu’ olup olmadığını kimin belirlemesi gerekliliği konusudur. Yani bir tutuklunun ‘siyasi tutuklu’ olup olmadığını kim belirmelidir? Siyasi tutuklular konusunda en ünlü uluslararası bağımsız kuruluşlardan biri olan Uluslararası Af Örgütü’ne (Amnesty International) göre siyasi tutuklular, herhangi bir tutuklunun dava durumunda siyasi unsur varsa, örneğin eylem öncesi siyasi motivasyon, eylemin kendisi veya yetkililerin bu eyleme karşı siyasi motivasyonunun olması dahi tutuklunun ‘siyasi tutuklu’ kategorisine alınması için yeterlidir⁵⁵⁰. Bir başka kuruluş olan İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) ise ‘siyasi tutuklular’ terimini kullanmayarak aynı konuyu başka terimle olan ‘insan hakları savunucuları’ terimini kullanmaktadır. Yine Uluslararası Af Örgütü’ne ‘siyasi tutuklular’ ile ‘vicdan tutukluları’ terimlerini ayrı ayrı kullanmaktadır. Uluslararası Af Örgütü’nün tanımına göre vicdan tutukluları siyasi veya dini inançları, etnik kökenleri, toplumsal cinsiyet, ırk, dil, ekonomik durum, cinsel yönelim veya başka statüler nedeniyle hapis cezalarına çarptırılmış veya özgürlükleri kısıtlanmış kişilerdir⁵⁵¹. Örgüte göre kendi haklarını kullanırken şiddet kullanmış veya kullanımını teşvik etmiş şahıslar ‘vicdan tutuklusu’ değildir. Ancak bazı durumlarda şiddet kullanımı tutuklunun siyasi tutuklu olması gerçeğini değiştirmese de konunun net bir şekilde ele alınması sıkıntılı bir durumdur. Çoğu zaman, uluslararası hak savunucuları örgütü ve Uluslararası Kızılhaç, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi kurumlar, kimin siyasi bir tutuklu olup

⁵⁵⁰ “Explainer: What Defines A Political Prisoner?”, **Radio Free Europe**, 13.01.2013 <http://www.rferl.org/a/explainer-political-prisoners/24881810.html> (09.12.2016).

⁵⁵¹ “Explainer,: What Defines A Political Prisoner?”, 2013.

olmadığını güvenilir yerel faaliyet gösteren hak savunucuları grupları tarafından sunulan önerileri kabul ediyorlar.

Yukarıda belirttiğimiz tanımsal sorunu gidermek aynı zamanda Azerbaycan, Ermenistan, Moldova gibi ülkelerdeki siyasi tutuklularla ilgili kararları verirken tanımsal sorun yaşamamak için ve 1989-90 yıllarında Namibiya'daki durumu ele alırken Birleşmiş Milletlerin yapmış olduğu tanımı güncellemek adına Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi 2012 yılı Eylül ayında 'Siyasi Tutukluluk Tanımı' başlığı altında Karar'ı kabul etmiştir⁵⁵². Karar'ın üçüncü şikkına göre bir şahsın siyasi tutuklu olması için aşağıdaki şartları taşıması gereklidir⁵⁵³:

- Tutukluluk Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve ek protokollerinde belirtilen, başta düşünce, inanç ve din özgürlüğü, ifade ve bilgiye erişim özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü olmak üzere temel haklaların ihlali sonucunda hükmedilmişse;
- Tutukluluk herhangi bir suçla bağlantılı olmadan sadece siyasi nedenlerden hükmedilmişse;
- Tutukluluk süresi veya tutukluluk şartları siyasi gerekçelerle şahsın suçlu veya şüpheli bulunduğu eylemle açıkça orantısız olduğu durumlarda;
- Şahıs siyasi nedenlerden dolayı diğer hükümlülerden farklı olarak hapsedilmişse;
- Tutukluluk açıkça ve yetkililerin siyasi gerekçeleriyle bağlantılı olarak haksız yargılama sonucunda gerçekleşmişse, siyasi tutuklu olarak ele alınmalıdır.

Karar'ın 4. Şikkında ise tartışmalı konu olan terör suçları konusuna açıklık getirilmiştir; karara göre *'Terör suçları dolayısıyla bireysel özgürlüklerinden alıkoyulanlar eğer bu suçlar nedeniyle ulusal yasalar ve AİHS uyarınca yargılanmış ve hüküm giymişlerse siyasi tutuklu sayılmazlar'*. Ayrıca belgenin açıklama kısmında ETA ve PKK üyesi olan kişilerin tutuklandığı zaman siyasi tutuklu statüsünde

⁵⁵² Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, "Resolution 1900 (2012) Final Version, 'The Definition of Political Prisoner'", **İlke Kararı**, 2012.

⁵⁵³ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 2012.

değerlendirilemeyeceği vurgulanmış ve terör suçlusu ile siyasi tutuklu arasındaki ayrımı net bir şekilde yapılmıştır⁵⁵⁴.

Böylece ilk kez bir uluslararası kuruluş olan Avrupa Konseyi seviyesinde siyasi tutuklu kavramının tanımı yapılmıştır. Konunun Azerbaycan'daki siyasi tutukluların durumunun incelenmesi başlığı altında yapılması da dikkat çekicidir. Karar çekişmeli oylama sonucu 12 çekimser ve 64 olumsuz oya karşı 100 oyla kabul edilmiştir. Oylamaya katılan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Azerbaycanlı beş milletvekilinin tamamı oylamada olumsuz oy kullanmışlardır.

Azerbaycan'daki siyasi tutuklularla ilgili en son güncel rapor 2016 yılının Ekim ayında yayınlandı. Avukat, insan hakları aktivistleri, sivil toplum temsilcileri ve gazetecilerden oluşan 24 kişilik bir çalışma grubu ülkedeki siyasi tutukluların güncellenmiş ortak listesini yayınladı. Raporda⁵⁵⁵ 94 siyasi tutuklu olmak üzere 139 kişi hakkında bilgiler yer aldı.

Avrupalılaşıma patalojisine örnek olarak daha önce de çeşitli araştırmacılar tarafından atıfta bulunulmuş iki önemli 'siyasi tutuklu' davası önem arz etmektedir. Bunlardan ilki eski ekonomi bakanı Ferhat Aliyev'in tutuklandığı davadır. Ferhat Aliyev (Cumhurbaşkanı ile akrabalık ilişkisi yoktur) 1999-2001 Devlet Emlakı Bakanlığı'nda bakan olarak çalışmış ve Azerbaycan'daki özelleştirme sürecini yürütmüş ve bu sürecin mümkün kadar şeffaf olması ve yabancı yatırımcıların da bu süreçte katılımını kolaylaştırılması için önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 2001 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanının kararı ile Ekonomi Bakanlığının, Ticaret ve Devlet Emlakı Bakanlığının, Tekelciliği Karşı ve Yatırımcılara Yardım Komitesi, Yabancı Yatırımlar için Devlet Kurumları birleştirilerek Ekonomik Kalkınma Bakanlığı kurulmuştur. Ferhat Aliyev de bakan olarak atanmıştır. Bazı araştırmacılara göre Ferhat Aliyev batı yönlü ve genç bir bakan olarak çeşitli zamanlarda ülkedeki mevcut olan tekeli politikaları, rüşvet ve yolsuzlukları, ülkede serbest ekonominin gelişmesinin önündeki engel olarak gördüğü

⁵⁵⁴ Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, 2012, s. 8.

⁵⁵⁵ Siyasi Tutukluların Tek Listesi İçin Çalışma Grubu (ülkedeki bağımsız gazeteciler ve insan hakları savunucuları tarafından oluşturulmuştur), "Azerbaycan'da Siyasi Tutuklular", **Rapor** <https://www.scribd.com/document/327890533/Az%C9%99rbycanda-Siyasi-M%C9%99hbuslar-Oktyabr-2016> (09.12.2016).

için ülkedeki hakim olan diğer oligarşide olan gruplarla karşı karşıya gelmiştir⁵⁵⁶. Örneğin bakanın o yıllarda *'herkes yerli mal alsın, hayırı vatana kalsın'* gibi sloganı o yıllarda akıllarda kalmıştı veya ülkedeki tekelliliğe karşı mücadeleyi yaparken ve raporları hazırlarken *'ben yaptığım işlerin sorumluluğunu anlıyorum, benim hayatım için riskli de olsa halkımın, vatanımın ve ekonomik gelişimimiz için temin edilmesi için bu adımları atmaya devam edeceğim'*⁵⁵⁷ şeklindeki basına demeçleri ülke içindeki oligarşik gruplarla karşı karşıya geldiğinin bir göstergesidir⁵⁵⁸. Neticede 2005 yılında Milli Mecliste seçim öncesi görev yaptığı odasında tutuklanmıştır. Rüşvet, devlet malını zimmete geçirmek, görevi kötüye kullanmak, kaçakçılık, gibi suçlamalarla mahkemeye çıkarılmıştır. 25 Ekim 2007 yılında mahkeme kararı ile 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Belirtmek gerekir ki mahkeme sırasında eski bakan tutuklanmasının sebebinin siyasi rakiplerin isteği çerçevesinde gerçekleştiğini iddia etmiştir. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i açıkça suçlamaktan kaçınmıştır.

Diğer önemli dava eski Sağlık Bakanı olan Ali İnsanov'un tutuklandığı davadır. Parlak bir akademik özgeçmişe sahip olan Ali İnsanov şu an hükümette olan Yeni Azərbaycan Partisi'nin (YAP) kurucularından sayılmaktadır. Azerbaycan'ın ilk ilacı olan 'İnsonavin' ilacının yapımcısıdır ve çeşitli uluslararası kurumlarda akademik görevlerde bulunmuştur. 1993 yılından tutuklanana kadar yani 2005 yılına kadar Azerbaycan'ın Sağlık Bakanı görevinde bulunmuştur. 2005 yılında parlamento seçimlerinden önce daha sağlık bakanıyken hükümete yönelik eleştirilerde bulunmaya başlamıştır⁵⁵⁹. Seçimlerden hemen önce YAP'ın yönetim kurulu toplantısında keskin eleştirilerde bulunarak ülkedeki hükümetin suçlular tarafından yönetildiğini söyleyerek buna karşı gelinmesi gerekliliğini vurgulamış aksi taktirde halkı kandırmış olacaklarını belirtmiştir ve parlamento seçimlerinden önce hem YAP'tan hem de Azerbaycan Sağlık Bakanlığı görevinden istifasını Cumhurbaşkanı'na sunmuşsa da Cumhurbaşkanı tarafından bu istifa kabul edilmemiştir. Ayrıca tutuklanmasından iki ay kadar önce Cumhurbaşkanı'na bazı kişiler

⁵⁵⁶ Börzel ve Pamuk, 2012, s. 91.

⁵⁵⁷ "Fərhad Əliyev - Bar gətirən ağaca həmişə daş atarlar...", **Azadlıq Radyosu**, <http://www.azadliq.org/a/1506716.html> (28.12.2016).

⁵⁵⁸ "Fərhad Əliyev 10 il azadlıqdan məhrum edildi", **Azadlıq Radyosu**, <http://www.azadliq.org/a/419160.html> (28.12.2016).

⁵⁵⁹ Azərbaycan'da Siyası Tutuklular, s. 89.

tarafından yasal olmayarak izlendiği konusunda müracaatda bulunmuştur⁵⁶⁰. 2005 yılında parlamento seçimlerinden hemen önce tutuklanmıştır. İlk olarak darbe suçlamasıyla tutuklansa da daha sonra suçlamalar rüşvet, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma, vergi kaçırma, yasal olmayan özelleştirme gibi suçlamalara dönüştürülerek mahkeme 2007 yılında 11 yıl hapis ve mal varlığına el koyma kararı vermiştir; ayrıca bütün akademik ünvanları geri alınmıştır. Ali İnsanov kararı temyize götürse de üst mahkeme kararı onamıştır. Kararı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun götürerek adil yargılanma ve işkenceye maruz kalma maddeleri ile şikayette bulunmuştur⁵⁶¹. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2013 yılında başvuruyu haklı sayarak Azerbaycan hükümetini on bin euro'luk cezaya çarptırarak, muhakemenin tekrar yapılmasını karara bağlamıştır⁵⁶². Tutukluluk ve mahkeme süresinde eski bakan, hükümete ve özellikle cumhurbaşkanına biat etmeyerek tam tersi eleştirilerin dozunu artırmıştır. Özellikle eleştirileri Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in şahsına doğrudan yapması bu davayı diğer davalardan ayırmaktadır. İlham Aliyev'in şahsına çok ağır ittihamlarda bulunan eski bakan onun tutuklanması emrinin Cumhurbaşkanı tarafından verildiğini iddia ederek mahkemesinde şöyle devam etmektedir:

Avrupa Mahkemesi'nin benimle ilgili kararı var ama gerçekleşmiyor. Bakınız İlham Aliyev bu memleketi ne hale getirdi... benim tutuklanmamın tek siyasi sebebi var o da İlham Aliyev'in isteğidir... O sadece bana değil bütün Azerbaycan halkından nefret ediyor ve halktan intikam alıyor... İlham Aliyev sayesinde ülkedeki ekonomi iflas etmiş ve diplomasi alanında başarısızlıklar devam etmektedir... Ülkede hakikatleri söyleyenler ya ülkeyi terk etmek zorunda kalıyor ya öldürülüyor ya da benim gibi tutuklanıyorlar⁵⁶³.

Yukarıda incelediğimiz iki örnek Avrupalılaştırmanın patolojik gücüne örnek olabilmektedir. Hükümet yolsuzluk ve ekonomik suçlarla mücadele adı altında, hükümet içindeki hükümet politikalarına karşı çıkan veya bu politikaları doğrultusunda adımlar atmayan hükümet üyelerini tasfiye ederek ülkedeki mutlak gücü konsolide etmeyi

⁵⁶⁰ Azerbaycan'da Siyasal Tutuklular, s. 89-90.

⁵⁶¹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "Case of INSANOV v. AZERBAIJAN (Application no. 16133/08)", <http://bit.ly/1myxEK1> (28.12.2016).

⁵⁶² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, "ECHR 081 (2013) 'Judgments concerning Azerbaijan, Germany, Greece, Russia, and Ukraine'", **Basın Açıklaması**, 2013.

⁵⁶³ Ayten Memmedova, "Əli İnsanov Məhkəmədə Əliyevə Meydan Okudu", <https://www.azadliq.info/40239.html> (28.12.2016).

başarmıştır. Bu bağlamda Avrupalılaştırmanın patolojik gücü olduğunu ilk bölümde nasıl geliştiğini açıklamıştık. Siyasi tutuklular konusu ile Azerbaycan'ın yolsuzlukla mücadele konusunda Avrupalılaştırma kavramını nasıl araçsallaştırdığını göstermeye çalıştık. Bu bağlamda hiç şüphesiz AB'nin olumsuz etkisini söyleyebiliriz. Bu bağlamda AB'nin dönüştürücü gücünden daha ziyade patolojik gücünün olduğunu ve hükümetin bu gücü kendi çıkarları açısından kullandığını vurgulayabiliriz.

3.5.4.2. Azerbaycan Hükümetinin Avrupa'da İmaj Çalışmaları

Azerbaycan hükümeti zengin doğal kaynakları Avrupa'ya satarken aynı zamanda Avrupa ile diplomatik ilişkileri de geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda ekonomik ilişkiler gelişirken ülkedeki temel hürriyetler konusunda yaşanan sıkıntılara önceki bölümlerde değinmiştik. Özellikle Avrupa Konseyi'ne üye olmadan önce ülkedeki demokrasinin geliştirilmesi için Avrupa Konseyi'ne taahhütlerde bulunulmuştur ancak gereken demokratikleşme süreci gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda Azerbaycan hükümeti ister sözlü basın açıklamalarıyla isterse de yayınlanan raporlarda fazla eleştirilmemek için çeşitli lobi faaliyetlerinde bulunarak imaj çalışmalarını yürütmektedir. Bu imaj çalışmaları bazen meşru bir biçimde bazen de gayri meşru biçimde yürütülmektedir.

Meşru olmayan yöntem lobi faaliyetlerinin duyurulması ilk olarak Avrupa İstikrar İnisiyatifi (ESİ) tarafından 24 Mayıs 2012 yılında hazırladığı ve 'Havyar Diplomasisi-Azerbaycan Avrupa Konseyi'ni Nasıl Susturdu?' başlığı altında sunduğu rapor önemlidir⁵⁶⁴. Bu raporla birlikte literatüre Azerbaycan'ın yasal olmayan veya gayri meşru imaj çalışmalarını açıklamak için 'Havyar Diplomasisi' terimi girmiştir. Rapor sansasyonel etki yaratmış ve daha sonraki bir çok çalışmalar tarafından atıfta bulunulmuştur. Rapora göre Azerbaycan hükümetinin yetkilileri Avrupa Konseyi'nin çeşitli üyelerini, genellikle Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin milletvekillerini Azerbaycan'a davet ederek pahalı ve lüks seferlerini ve kalışlarını karşılayarak onları etki altına almayı başarmıştır. Rapora göre bu lüks seferlerin, tatillerin, ziyaretlerin

⁵⁶⁴ Avrupa İstikrar Girişimi (ESI), "Caviar Diplomacy, How Azerbaijan silenced the Council of Europe", 24.06.2012.

karşılanması yanı sıra milletvekillerine ipek halı, altın ve gümüşten pahalı hediyelerin verilmesi veya seferler için yüksek meblağlı harcırahların ayrılması ile Azerbaycan hükümeti Avrupa Konseyi üyelerini etki altına almayı başarmışlardır. Bu strateji Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'ndeki bir çok üyeyi susturmayı başarmıştır⁵⁶⁵. Yine ESI tarafından bu raporun ikinci bölümü 2016 yılında yayınlanmıştır⁵⁶⁶. 'Avrupa Bataklığı- (Havyar Diplomasisi 2) Savcılar, Yolsuzluk ve Avrupa Konseyi' başlığı altında yayınlanan Raporda bazı Avrupa Konseyi Parlamenterlerine nasıl ve ne zaman yüklü miktarda paraların yatırıldığı raporlanmıştır. Raporda özellikle İtalyan Hristian Demokrat Luca Volante'nin Azerbaycan tarafından değişik zamanlarda yüklü miktarda para aldığı tesbit edilmiş ve bu paraların hangi tarihlerde hangi kurumlar tarafından verildiği ve miktarı ile birlikte ayrıntılı şekilde raporlanmıştır. Rapora göre Luca Volante değişik tarihlerde Azerbaycan tarafından yaklaşık 5 Milyon Euro miktarında para almıştır⁵⁶⁷. İtalyan televizyonu RAI'ye 21 Kasım 2016 yılında verdiği reportajda Luca Volante bu paraları aldığını itiraf etmiş ama bunun danışmanlık hizmeti olarak aldığını savunmuştur.

Yukarıda Azerbaycan hükümetinin illegal yollarla imaj çalışmasının nasıl gerçekleşebileceği örneğini inceledik. Ancak imaj çalışmaları meşru yollarla da gerçekleştirme örnekleri vardır. Bu bağlamda iki önemli olay aşağıda incelenecektir.

Eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ölümünden sonra 2004 yılında İlham Aliyev'in eşi Mehriban Aliyeva bir vakıf tarafından kurulmuştur. Vakf'ın amacı Azerbaycan kültürünü çeşitli ülkelerde yaymak ve ülke içinde yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerini gerçekleştirmektir. Vakf'ın Türkiye, ABD, Fransa ve Rusya gibi ülkelerde temsilcilikleri bulunmaktadır. Vakıf sadece Azerbaycan kültürünü değişik ülkelerde tanıtmakla beraber aynı zamanda o ülkelerde faaliyetlerde bulunarak ülkelerdeki restorasyon çalışmaları gibi aktiviteleri finanse ederek o ülkelerdeki Azerbaycan imajına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Örnek vermek gerekirse 22 Ocak 2016 yılında Bulgaristan'ın Velike Tırnovo şehrinde Trapezitsa Mimarlık Müzesi'nin restorasyonunu tamamlamıştır. Açılış töreninde Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov da bulunarak

⁵⁶⁵ ESI, 2012.

⁵⁶⁶ ESI, "The European Swamp (Caviar Diplomacy Part 2) – Prosecutors, Corruption and the Council of Europe", Berlin, 17.12.2016.

⁵⁶⁷ ESI, 2016.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e teşekkürlerini iletmıştır⁵⁶⁸. Diğer örnek ise Haydar Aliyev Vakfı ile Vatikan arasında 2012 yılında imzalanan anlaşmaya göre Aziz Marcellinius ve Aziz Peter katakomplarının (yeraltı mezarlarının) restorasyonlarını üstlenmiştir. 23 Şubat 2016 yılında Vatikan'da restorasyonu biten katakompların açılış töreni yapılmıştır. Törende Vatikan yetkilileri Vakf'a ve müslüman bir ülke olan Azerbaycan'a teşekkürlerini iletmışlerdir⁵⁶⁹. Ayrıca Vakıf Vatikan'da en az altı farklı projeyi üstlenmiştir⁵⁷⁰. Ancak Vakf'ın resmi sitesinde bu faaliyetlere harcanan paraların miktarı açıklanmamış olması eleştirilmektedir. Ayrıca bu yapılan yatırımlara rağmen Papa'nın 2015 yılında sözde 'Ermeni soykırımı' sözünü kullanması Azerbaycan'da tepkiyle karşılanmıştır. Konuyu özetlemek gerekirse çoğunlukla ülke yönetimine yakın olan vakıflar aracılığıyla çeşitli uluslararası kültürel projelere imza atılarak Avrupa'da ülke yönetiminin imajını artırma çabaları hükümet üyelerinin imaj çalışmaları için benimsedikleri yöntemlerden biridir. Ayrıca bu tür stratejilerle ülkeden kirli paraların, genellikle yolsuzluklardan kazanılan paraların yurt dışına aktarılması da mümkündür⁵⁷¹.

Avrupa'da imaj çalışmalarının diğer bir yöntemi de ülke içinde büyük uluslararası spor aktivitelerin düzenlenmesi ile ülkenin gelişmiş bir ülke olarak imaj yaratmasını sağlamaktır. Örnek vermek gerekirse Azerbaycan son yıllarda çeşitli spor dallarında Avrupa ve dünya şampiyonaları, Formula 1 yarışı, ilk Avrupa Oyunları gibi yarışmalara ev sahipliği yapmıştır. Bu yarışmaların çoğunun maddi kaynağı Azerbaycan devleti tarafından karşılanmıştır. Bu da ülke dahilinde ciddi itirazlara sebep olmuştur. Özellikle 2015 yılında gerçekleştirilen ilk Avrupa Oyunları konusu ister ülke içinde isterse de ülke dışında çeşitli olumlu veya olumsuz tepkilerle karşılaşmıştır. Birinci Avrupa Oyunları'na yüksek maliyetler gerekmesiyle Norveç gibi zengin bir ülkenin ev sahipliği yapmaması örnek gösterilerek Azerbaycan'ın bu maliyete katlanması ülke içinde muhaliflerin

⁵⁶⁸ Haydar Aliyev Vakfı, "Bolqarıstanda Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə bərpa olunan "Trapezitsa" Memarlıq Muzeyi Qoruğunun açılışı olub", <http://heydar-aliyev-foundation.org/> (14.01.2017).

⁵⁶⁹ Haydar Aliyev Vakfı, "Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva Vatikanda Müqəddəs Marçellinio və Pietro Katakombalarının Açılış Mərasimində İştirak Edib", 23.02.2016, <http://heydar-aliyev-foundation.org/> (14.01.2017).

⁵⁷⁰ "Vatikan Muzeylərinin Təmiri, Xocalı və Erməni Qırğını", **Azadlıq Radiosu**, 13.04.2015, <http://www.azadliq.org/a/26953426.html> (14.01.2017).

⁵⁷¹ Esi, 2016.

tepkisine sebep olmuştur. Bu oyunların Azərbaycan devletine maliyeti yaklaşık 4 Milyar dolar olmuştur⁵⁷². Böyle yüksek maliyetli spor oyunlarının ülkeye ne gibi bir olumlu etki yarattığı ülke gündeminde uzun süreden beri tartışma konusu olmaktadır. Ülke içinde yanı sıra ülke dışındaki insan hakları savunucuları tarafından da bu oyunların Azərbaycan'da yapılması eleştirilmiştir. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün yetkilisi Minky Worden Uluslararası Olimpiyat Komitesi'ni (UOK) eleştirerek şöyle devam etmektedir: 'UOK gelecek ev sahiplerine bir uyarı yaparak bildirmelidir ki, insan hakları ihlalleri, yolsuzluk, baskıların Olimpiyat hareketinde yer yoktur'⁵⁷³. İlginçtir ki ismi Avrupa Oyunları olmasına rağmen AB üst düzey yetkililerinden kimsenin oyunların açılış töreninde bulunmamıştır.

Bu bölümde Azərbaycan hükümetinin yurtdışında ve özellikle Avrupa'da hangi yollarla imaj yaratmaya çalıştığını açıklamaya çalıştık. Özetlemek gerekirse Azərbaycan hükümeti üç şekilde bu çalışmaları yürütmektedir: Gayri meşru yollarla, örneğin rüşvet ve çeşitli hediyeler vererek (Havyar Diplomasisi); Hükümete yakın vakıflar kurarak yurt dışındaki çeşitli kültürel aktivitelerde bulunarak; Ülke içinde pahalı uluslararası spor ve kültürel aktivitelerin maliyetini ödeyip ev sahipliği yaparak. Bu durum ülke basınında ve bir çok muhalif tarafından eleştirilmiştir. Örneğin, Avrupa Oyunlarına harcanan 4 milyar doların fazlalığı ve bunun ne derecede gerekli olduğu konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Real Vatandaş Harekatı'nın kurucularında Natig Caferli'ye göre bu paraların harcanması ülkeye hiç bir pozitif etkisi olmamış ve bu paraları ülke refahı için daha doğru kullanmak daha doğru olurdu⁵⁷⁴.

3.5.5. Azərbaycan ve Rantiye Devlet İlişkisi

Tezin ilk bölümünde rantıye devlet yapısının teorisini incelerken bu tezin Ortadoğu ülkelerinin devlet yapısının incelenmesi sonucu ortaya çıktığını belirtmiştik.

⁵⁷² "Ekspert Olimpiya Oyunlarına 4 milyard dollaradək pul xərclənəcəyini proqnozlaşdırır", **Azadlıq Radiosu**, 27.02.2015, <http://www.azadliq.org/a/26873287.html> (14.01.2017).

⁵⁷³ "Britaniya atletlərinə pul verilib ki, Avropa Oyunlarına gəlsinlər", **Azadlıq Radiosu**, 26.02.2015, <http://www.azadliq.org/a/26870245.html> (13.01.2017).

⁵⁷⁴ "Ekspert Olimpiya Oyunlarına 4 Milyard Dollaradək Pul Xərclənəcəyini Proqnozlaşdırır", **Azadlıq Radyosu**, 27.02.2015, <https://www.azadliq.org/a/26873287.html> (19.05.2018).

Son yıllarda özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan doğal kaynaklar zengini diğer ülkeler için de rantıye devlet yapısının özelliklerini gösterip göstermediklerini inceleyen çalışmalar araştırmacılar tarafından yapılmaktadır. Bu alanda çalışmaların sayısı kısıtlı olsa da araştırmalar sonucu ortaya bazı sonuçlar çıkmıştır. Eski SSCB ülkelerinin rantıye devlet yapısının araştırıldığı örnek birkaç araştırma mevcuttur. Eski SSCB ülkeleri olan doğal kaynak zengini Orta Asya ülkeleri olan Türkmenistan'ı⁵⁷⁵, Kazakistan'ı⁵⁷⁶, yanı sıra Rusya'yı⁵⁷⁷ ve Azerbaycan'ı da konu alan bu araştırmalar az da olsa mevcuttur. Bu bölgenin rantıyecilik sürecinin incelenmesi nispeten yeni bir alandır ve çalışma sayısı çok fazla değildir.

Yine de Azerbaycan'ın rantıye yapısını inceleyen önemli bir kaç çalışma mevcuttur. Franke ve diğerleri⁵⁷⁸, araştırmalarında Azerbaycan ve Kazakistan'ının rantıyeci yapılarını karşılaştırarak, Sovyetler sonrası rantıye devlet yapısını teorileştirmeye çalışmıştır. Araştırmacılara göre Sovyetler sonrası rantıye devlet yapısının yedi temel özellikleri vardır⁵⁷⁹. Bunlar;

- 1) Petrol ve gaz anlaşmalarında elitlerin gücü,
- 2) Kalıcı, yolsuzluğa bulaşmış ve rant arayan elitler,
- 3) Rantıye gelirlerinden elde edilen destek,
- 4) Ekonomik yapıları yönetmekte yetersizlikler,
- 5) Rantıye gelirlerinin dağılımında başarısızlıklar,
- 6) Şeffaffik konusunda sıkıntılar,
- 7) Kaynaklarla ilgili politikalarda meşruiyet sorunu.

Çalışmanın sonucuna göre, konu olan ülkeler yani hem Azerbaycan hem de Kazakistan, rantıye mentalitesi (mantığı) ile yönetilmektedirler ve ülkedeki var olan doğal

⁵⁷⁵ Ahmet Kuru, "The Rentier State Model and Central Asian Studies: The Turkmen Case", **Alternatives (Turkish Journal of International Relation)**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2002, ss. 51-71.

⁵⁷⁶ Meissner Hannes, "The Resource Curse and Rentier States in the Caspian Region: A Need for Context Analysis", **GIGA Working Papers**, Sayı: 133, 2010.

⁵⁷⁷ Goorha Prateek, "The Political Economy of the Resource Curse in Russia", **Demokratizatsiya**, Cilt: 14, Sayı: 4, 2006, ss. 601-611.

⁵⁷⁸ Anja Franke, Andrea Gawrich ve Gurban Alakbarov, "Kazakhstan and Azerbaijan as post-Soviet Rentier States: Resource Incomes and Autocracy as a Double 'Curse' in Post-Soviet Regimes". **Europe-Asia Studies**, Cilt: 61, Sayı: 1, 2009, ss. 109-140.

⁵⁷⁹ Franke, 2009.

kaynaklar ÷lkedeki demokrasiyi olumsuz y÷nde etkilemektedir. Doğal kaynaklar bu bağlamda Sovyetler sonrası bu ÷lkeler için l÷t÷f değil tam anlamıyla ‘lanet’ olmaktadır.

Hannes çalışmasında Hazar havzası ÷lkelerinin rantıye yapısını incelerken Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan ÷lkelerin rantıyecilik sorunu yeni çerçevede incelenmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yazara göre bu bağlamda yedi faktörün dikkate alınması gereklidir. Bunlar:

- 1) *Nomenklatura* ile yönetilen merkezi devlet yapısı
- 2) Zayıf ve tecrübesiz karşı elitler
- 3) Pasif toplumlar
- 4) Resmi olmayan ilişkiler
- 5) Yolsuzluk kültürü
- 6) Son derece basit ekonomik yapılar
- 7) Ülke içi ve dışında bölünmüşlükler⁵⁸⁰.

Diğer önemli çalışma olan Shaw araştırmasında Sovyetler sonrası Azerbaycan’ın rantıye devlet yapısına uyup uymadığını test etmeye çalışmıştır⁵⁸¹. Shaw araştırmasında daha önce bahsettiğimiz Ross’un çalışmasına dayanarak rantıye devlet yapısının “rantıye etkisi”, “baskı etkisi” ve “modernleşme etkisi” kuramları kapsamında Azerbaycan’ın yapısını incelemiştir. Yazara göre Azerbaycan’ın rantıye devleti olup olmadığını incelerken iki sınırlamayı göz önünde bulundurmak gerekiyor. İlk olarak Azerbaycan bağımsızlığını sadece 20 yıldan fazla bir süre önce kazanmıştır ve incelemenin bu kısa zaman periodunda yapıyor olmasının limitleri vardır. İkinci olarak bir çok otoriter eğilimlere sahip ÷lkelerde olduğu gibi Azerbaycan’da da kapsamlı ve derin bilgiye ulaşmakta sıkıntılar mevcuttur⁵⁸². Yazara göre Azerbaycan Mahdavy’nin tanımına uyarak, yabancı bireyler, şirketler ve hükümetlerden gelen dış rantıye gelirlerine sahiptir ve bu gelirler devletin gelirlerinin büyük bir kısmını kapsamaktadır⁵⁸³. Dolayısıyla, yazara göre Azerbaycan rantıye devlettir.

⁵⁸⁰ Hannes, s. 35.

⁵⁸¹ Dayne Lukas Shaw, “Good Governance in the Post-Soviet South: Testing Theories of the Resource Curse in Azerbaijan”, **Journal of Politics & International Studies**, Cilt: 9, 2013, ss. 520-561.

⁵⁸² Shaw, s. 523.

⁵⁸³ Shaw, s. 529.

Yukarıda incelediğimiz Franke ve diğerlerinin ve Shaw'ın çalışmalarının bulgularına göre Azerbaycan rantıye devlet özellikleri taşımaktadır ve ülkedeki var olan doğal kaynaklar bir 'lanet' olmuş ve demokratikleşmesinin önünde engel olarak gözükmektedir.

3.5.6. NİDA Vatandaş Harekatı

Daha önceki bölümlerde Azerbaycan'daki demokratik göstergelerin AB Komşuluk Politikası sürecinde hiç de olumlu yönde etkilenmediği tam tersi ülkenin bir çok demokratik göstergesinde gerilemelerin olduğu açıkça görülmektedir. Bu bağlamda ülkedeki sivil toplumun ve sivil toplum örgütlerinin de işlevselliğinde ve onların faaliyetlerini yürütmelerinde önemli ölçüde engeller vardır. Oysa ülkedeki demokrasinin işlevselliği için sivil toplumun aynı zamanda sivil toplum kurumlarının devlet tarafından korunması ve onların faaliyetlerini serbestçe yürütmesinde engellerin bulunmamasıdır.

AB iyi yönetişimin ayrılmaz parçası olan sivil toplumla ilişkilere hem Birlik içinde hem de üçüncü ülkelerle olan ilişkilerde önem vermektedir. Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde eksik kalan sivil toplum ayağı Doğu Ortaklığı ile giderilmeye çalışılmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz Doğu Ortaklığı çerçevesinde Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu oluşturulmuştur. Bu da AB'nin Doğu Ortaklığı ülkelerindeki sivil topluma verdiği önemi göstermektedir.

Sivil toplumun hatta Azerbaycan gibi gelişmemiş demokrasilerde bile kısmi değişime yol açabileceği örnek bir olay Azerbaycan'da kurulan ve daha çok gençlerin aktif bir şekilde katıldığı NİDA (kelime anlamı ünlem olan hareketin logosu N!DA şeklindedir) vatandaş hareketi örneğidir. 4 Şubat 2011 yılında bir grup genç tarafından kurulan NİDA vatandaş hareketinin amacı, *'ülkedeki anayasal düzenin tekrar oluşturulması, insan hakları ve hukukun tesis edilmesi, vatandaşların özgürlüklerinin temin edilmesi, demokratikleşme, ülkedeki sivil toplumun geliştirilmesi ve ülke gençlerinin sosyal ve siyasi olaylara aktif katılmasıdır'*⁵⁸⁴. Özellikle gençler tarafından kurulan ve

⁵⁸⁴ NİDA Resmi Sitesi, <http://nidavh.org/pages/haqqimizda> (03.06.2017).

yönetilen NİDA sosyal medyayı aktif kullanarak kendi etrafında kalabalık bir kitle toplamayı başarmıştır. Her hangi bir siyasi kurum veya siyasi parti ile organik bağı olmasa da hareket, ülkedeki muhalefet tarafından desteklenmektedir. NİDA'nın en büyük başarısı kısa sürede ülkedeki gençleri örgütlemeyi başararak 2013 yılında Bakü'nün merkezinde mitingler gerçekleştirmiştir. NİDA Azerbaycan ordusundaki askerlerin çatışma dışında ölümlerinin artması üzerine Ocak 2013 yılında 'Asker Ölümlerine Son', 'Sefer Ebiyev İstifa' sloganıyla Bakü'nün merkezi sokaklarında yürüyüşü organize etti. Savunma Bakanı'nın istifası ana taleplerden bir tanesiydi. 2003 yılından bu yana ilk kez kalabalık bir katılımın gözlemlendiği yürüyüşte polis biber gazı, plastik kurşun vs. ile göstericilere müdahale etti ve yürüyüşe katılan birçok ismi tutukladı. Ancak bundan yılmayan NİDA 10 Mart'ta yeniden 'Asker Ölümlerine Son' sloganıyla yürüyüş planladı ve bu yürüyüş aynı şekilde polisin şiddeti ile dağıtıldı. Bu yürüyüşlerin bazı önemli tarafları vardır. İlk olarak bu yürüyüşler uzun süreden sonra Bakü'nün merkezinde ve gençler tarafından organize edildi. Yürüyüş çeşitli uluslararası haber kaynaklarında, sivil toplum kuruluşları ve uluslararası örgütler tarafından önemli haber olarak algılandı. 'Arap Baharı'nın rüzgarı ile gençlerin sosyal medyayı da kullanarak örgütlenmeyi başarması da Azerbaycan'daki yeni oluşmakta olan 'bağımsız' sivil toplumun başarısı olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak da bu yürüyüşlerin sonucu olarak da 22 Ekim 2013 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Kararname'siyle Azerbaycan Savunma Bakanı olan Sefer Ebiyev yaklaşık 14 yıl görevde kaldığı görevinden uzaklaştırıldı. Yani, genç bir sivil toplum olan NİDA ülke yönetiminde kadro değişikliğinin tetikçisi olmayı başardı. Ancak daha sonra NİDA'nın bir çok kurucu üyesi ve yönetim kurulunun bir çok üyesi tutuklandı ve molotof kokteyli hazırlamak ve kullanmak, şiddet olayları çıkarmak suçlarından 10 yıla kadar hapis cezasına çarptırıldı. Bazıları daha sonra Cumhurbaşkanı tarafından affedilse de 'Asker Ölümlerine Son' yürüyüşünün organizatörü İlkin Rüstəmzadə ve bir çok NİDA üyesi halen tutukludur. Bu tutukluların neredeyse tamamı çeşitli uluslararası örgütler tarafından siyasi tutuklu olarak kabul edilmektedir. Bu yürüyüş ve tutuklamalar sırasında AB'nin Bakü Delegasyonu'nun ciddi anlamda tutuklulara destek amaçlı herhangi bir basın açıklaması yapmadığı görülmektedir. NİDA'nın kurucularından Reşadət Ahundov'a göre bu durumun gerekçesi AB ile Azerbaycan hükümeti arasındaki ilişkilerin

kötüleşmemesi için olsa da AB'nin insan hakları ve demokrasi ve genel olarak Batı değerlerinin ülkede korunması açısından AB Bakü Delegasyonu'nun daha fazla faaliyet yapması gerekiyor⁵⁸⁵. AB'nin bu konularda sessiz kalması dikkat çekmektedir. AB Azerbaycan ile ilişkileri kötüleştirmemek çabası içinde olsa bile AB Bakü Delegasyonu'nun bu konularda sessiz kalması anlaşılan değildir.

3.5.7. Magnitski Yasası

Sergey Magnitski bir hukuk şirketinde muhasebeci olarak çalışırken Rusya vergi kurumunda çalışanların ve polislerin ortaklaşa büyük miktarda vergi kaçırdığını fark etmiştir. Yaklaşık 230 milyon dolarlık bir vergi kaçırılmasını raporladıktan ve bunun Kremlin ile bağlarını ortaya çıkardıktan sonra 2008 yılında polis tarafından tutuklanmıştır. Kasım 2009 yılında hapisteyken işkenceler sonrası ölmüştür. Sergey Magnitski'nin genç yaşta kötü şartlarda ölümü Batı dünyasında tepkilere neden olmuştur. Magnitski ismi Batı dünyasından yolsuzlukla mücadelenin sembolü olmuştur. ABD tarafından Cumhurbaşkanı Obama tarafından Aralık 2012'de 'Magnitski Yasası' imzalamıştır. Yasaya göre insan hakları ihlallerine ve yolsuzluklara bulaşmış Rusya yetkililerin ülkeye giriş vizelerinin iptali, ABD bankalarında bulunan mal varlıklarının ve gayrimenkullerin dondurulmasını öngörmektedir⁵⁸⁶.

AB ülkeleri arasında Magnitski yasası olarak bilinen yasa Estonya tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra diğer Baltik ülkelerinin tamamı, Letonya ve Litvanya tarafından da bu yasalar kabul edilmiştir. Ayrıca Büyük Britanya'nın da benzeri yasası mevcuttur. Letonya'nın kabul ettiği 'Magnitski' listesinde Rusya'dan 49 kişinin ismi bulunmaktadır ve en dikkat çeken isim Çeçenistan Cumhurbaşkanı Kadırov'un ismidir⁵⁸⁷.

⁵⁸⁵ Reşadet Ahundov ile Mülakat, 16.02.2016.

⁵⁸⁶ Alex Horton, "The Magnitsky Act, Explained", **The Washington Post**, 14.07.2017, https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/07/14/the-magnitsky-act-explained/?utm_term=.b01dfd0a08b4 (20.03.2018).

⁵⁸⁷ Sinead Carolan, "Latvia Becomes Final Baltic State to Pass Magnitsky Law", 09.02.2018, **Organized Crime and Corruption Reporting Project**, <https://www.occrp.org/en/27-ccwatch/cc-watch-briefs/7621-latvia-becomes-final-baltic-state-to-pass-magnitsky-law> (20.03.2018).

AB hukukunda ABD'nin Magnitski Yasa'sına benzer yasası bulunmamaktadır, ancak bu yönde teklifler yapılmaktadır. Özellikle, Rusya'ya Ukrayna olaylarından sonra uygulanan yaptırımlar kapsamında bu yasanın çıkarılmasına ihtiyaç vardır. Guy Verhofstadt öncülüğündeki AB parlamentosunun bir grup millet vekili 2017 yılında AB Komisyon'una böyle bir yasanın yapılması için önerenin hazırlanması teklifini sunmuştur⁵⁸⁸. Parlamenterlere göre, yasanın AB tarafından kabul edilmesi ve Rusya'daki insan hakları ihlalleri, yolsuzluklara karışmış yetkililerin listelerinin hazırlanarak AB'deki varlıklarına el konulması, AB'ye girişlerinin yasaklanması hiç şüphesiz bu tür suçlara karışmış resmiler için yıkıcı etki olacaktır. Ayrıca hiç şüphesiz AB tarafından yapılan yaptırımlar sonucunda Rusya'daki suçsuz halkın da etkileneceği açıktır bu bağlamda bu yasa daha adil olacaktır ve Rusya halkının yanında bir yasa olacaktır⁵⁸⁹. Sonuç olarak, AB hukukunda henüz yer almayan ama bireysel olarak bazı AB üye devletlerinin benimsemiş olduğu bir yasadır.

⁵⁸⁸ Dalibor Rohac, "After Canada, it is time for the EU's Magnitsky Act", 01.10.2017, AEI, <http://www.aei.org/publication/after-canada-it-is-time-for-the-eus-magnitsky-act/> (20.03.2018).

⁵⁸⁹ Rohac, 2017.

SONUÇ

Avrupa bütünleşmesi sürecinde ortaya çıkan Avrupalılaşma kavramı son yıllarda araştırmacıların ilgi alanına girmiştir. Özellikle AB'nin Doğu Genişlemesi sürecinde bu kavramın popüleritesi artmış ve kavram üzerine çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu tezde Avrupalılaşma kavramının teorileşmesini incelerken dört ana noktanın önemli olduğu saptanmıştır. Avrupalılaşma kavramı açısından önemli olan başlıklar Avrupalılaşmanın tanımı, Avrupalılaşmanın çeşitleri, Avrupalılaşmanın süreci ve Avrupalılaşmanın sonucudur. Avrupalılaşmanın ne olduğu konusunda bir çok araştırmacının kendine özgü tanımlarının olduğu tezin birinci bölümünde gösterilmiştir. Bu tanımlar arasında Radaelli'nin tanımı ön plana çıkmakta ve atıfta bulunmaktadır. Avrupa bütünleşmesinin genişleme ve derinleşme süreci devam ettikçe Avrupalılaşma kavramının çeşitlenmesi de söz konusu olmuştur. İlk Avrupalılaşma araştırmaları üye devletlerin Avrupalılaşmasını daha çok ele almış olsalar da özellikle AB'nin doğu genişlemesi sırasında aday ülkelerdeki Avrupalılaşma sürecinin araştırılması hızlanmış ve literatürde bu konuda birçok araştırmalar yapılmıştır. Başarılı Doğu genişlemesi sonrası oluşan yeni sınırlar ve bu sınırlardaki devletlerin sorunları ve AB'den farklı beklentilerini karşılamak için Avrupa Komşuluk Politikasını lanse etmiştir. Böylece bu politikanın başlaması ile de komşulardaki Avrupalılaşma kavramının da araştırılması söz konusu olmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki Komşuluk Avrupalılaşması konusunda yeterli miktarda teorik altyapı henüz yoktur. Bu tezin amaçlarından bir tanesi de bu teorik altyapıya katkıda bulunmaktır Avrupalılaşma kavramını Üye devletlerde Avrupalılaşma, Aday Devletlerde Avrupalılaşma ve Komşuluk Avrupalılaşması şeklinde üçe ayırabiliriz. Ancak belirtmek gerekir ki AB ile diğer ülkeler arasındaki yani Komşuluk Politikasına konu olmayan ülkelerin de belirli derecede Avrupalılaşma süreci yaşamaları mümkündür. Ancak bu sürecin incelenmesi için teorik altyapısının oluşturulması ve bu konuda yeterli araştırmaların yapılması gereklidir.

Komşuluk Avrupalılaşması Gawrich ve diğerlerinin araştırmalarına dayanarak komşu ülkelerdeki dört alanda test edilmektedir. Bunlar demokratikleşme, adalet ve içişleri, ekonomik ilişkiler ve çatışmaların önlenmesi alanlarıdır. Bu bağlamda tezde

Gawrich ve diğ. dayanarak Avrupa Komşuluk Politikasına konu olan ülkelerin Avrupalılaşıma sürecinin test edilmesi için bu dört alandaki gelişmelerin incelenmesi gerekliliği savunulmaktadır. Avrupa Komşuluk Politikasına konu olan ülkelerin benzer özellikler taşıdıkları için bu alanların test edilmesi Avrupalılaşıma sürecinin sonuçlarını elde edilmesinde önemlidir.

Komşuluk Avrupalılaşımasının en önemli aracı olan Avrupa Komşuluk Politikası tezin ikinci bölümünde ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası Doğu Genişlemesi sonrası oluşan yeni sınır devletlere karşı AB'nin nasıl bir tutum sergileyeceği konusuna verilen cevap olarak ortaya çıkmıştır. AKP ilan edildiği zaman metodolojisi AB genişleme yöntemi ile paralel ve benzeri araçlarla uygulanan bir politika halinde belirlenmiştir. Aslında bu durum AB açısından anlaşılır bir durumdur. Doğu Genişlemesi ile aday ülkelerin AB'ye üyelik perspektifi ile yani 'altın havuç' teşviği ile başarılı dönüşüm performansı gösterdiği görülmüştür. Bu durum komşu ülkelerinde bu şekilde başarılı bir dönüşüm performansı göstereceği konusundaki umutları artırmıştır. Ayrıca bu genişleme süresince birikmiş olan altyapısal birikim ve mevcut olan tecrübenin de kullanmak istemiştir. Bu yüzden AKP'de kullanılan bütün araçların neredeyse genişleme stratejileri ile birebir aynı olduğu görülmektedir. Belirtmek gerekir ki AKP 'kurumlar hariç herşey' mantığına dayanmaktadır. Burada iki farklı strateji olan 'koşulluk' ve 'sosyalizasyon' stratejilerinin uygulanması söz konusudur. Ancak AKP Azerbaycan örneğinde sosyalizasyon stratejisinin zaten çalışmadığı koşulluk stratejisinin de zengin doğal kaynaklara sahip Azerbaycan yönetimi için kabul edilmesi istenmeyen bir durumdur. Yani aslında Azerbaycan hükümeti kendi çıkarları uğrunda değişime karşı direnmektedirler ve bu direniş için doğal kaynakları kullanmaktadırlar.

AB, diğer politikalarında olduğu gibi AKP'nin zayıf noktalarını zamanla değiştirmeye veya geliştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda AKP'ye iki yönde eleştiriler mevcuttur. Bunlardan biri AB'nin sunduğu ödül ile taleplerin arasında bir yetersizliğin söz konusu olduğudur. Diğer bir eleştiri ise AKP'ye konu olan ülkelerin çokluğu ve her ülkenin AB'den farklı tutum ve beklentilerin olması sebebiyle aynı politika içinde başarılı olmalarının mümkün olamayacağıdır. Bu eleştirilere cevap olarak AB AKP'yi güçlendirmeye çalışarak Doğu Ortaklığı İnisiyatifini açıklamış ve doğu komşular

için yukarıdaki eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır. Böylece AB hem ülkelere reformlar karşılığında iç pazara ulaşma, serbest dolaşım hakkı gibi daha ‘güçlü’ ödüller sunarken diğer taraftan doğu ve güney komşularla politikaları farklılaştırmayı amaçlamaktadır. Doğu Ortaklığı ile ayrıca doğu komşularla iki ilişkiler yanısıra bu ülkelerle ortak kurumlar yaratarak daha fazla işbirliğini hedeflemektedir. Bu amaçla EuroNest gibi çoktarafli kurumlar Doğu Ortaklığı İnisiyatifi ile getirilmiştir.

AB AKP’yi güçlendirmek için çeşitli adımlar atsa da Doğu komşulardaki ister demokratik gerilemeler, çeşitli çatışmalar, istenilen reformların ve programların uygulanmaması veya zayıf uygulanması sonrası artık AKP’nin yenilenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki, 2011 yılında ilk kez AKP’yi güçlendirmek için Komisyon tarafından girişim olsa da bu da beklenen sonuçları vermemiştir. Özellikle Rusya’nın Ukrayna’ya müdahalesi sonrası ortaya çıkan yeni durum AKP’yi ciddi anlamda yenilenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda 18 Kasım 2015’de Komisyon ve Yüksek Temsilci yenilenmiş AKP prensiplerini açıkladı. AKP ilk açıklanırken AB’de ve komşularda “güvenlik”, “istikrar” ve “gönenç”i güçlendirmeyi hedeflemekte ve en önemli amacı AB’nin yardımı ile komşu ülkelerin tam pazar ekonomisi ve demokrasi yönünde dönüşümlerini gerçekleştirmek olmuştur. Yeni AKP’de ise “farklılaştırma”, “odaklanma”, “esneklik”, “ortak sahiplenme ve farkedebilirlik” prensipleri üzerine inşa edilmiştir. Burada “farklılaştırma” prensipi öne çıkmaktadır. Açıktır ki, artık AB komşularla ilişkileri ayrı ayrı ve her iki tarafın beklentileri doğrultusunda gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Yeni AKP’nin artık beş ayaklı bir sütun üzerinde kurulduğu açıklanmıştır. Bunlar, *ekonomik gelişme ve işyerlerinin açılması; enerji işbirliği; güvenlik; göç; komşularımızın komşuları* sütunlarıdır. Bu bağlamda AB yeni AKP’le komşuları dönüştürme amacından vazgeçerek konuya daha rasyonalist bir bakış açısıyla yaklaşmış ve komşuları istikrarlaştırmayı hedeflemektedir. AB’nin de çıkarları doğrultusunda yeni AKP’de güvenlik konusu öne çıkmış ve her ülke ile farklı beklentiler çerçevesinde farklılaştırılmış bir işbirliğinin yapılması hedeflenmektedir. Belirtmek gerekir ki, eski AKP ile AB ülkeleri dönüştürmeyi hedeflemekten artık yeni AKP ile bu hedeften vazgeçtiği açıktır. Yeni AKP’de öncelik bu ülkeleri istikrarlaştırmaktır. Bu bağlamda yeni AKP ile AB kendi çıkarlarını öne çıkarmaktadır.

Yeni AKP'nin ikinci sütünü olan enerji işbirliği konusu Azerbaycan AB ilişkileri açısından belirleyici etkiye sahiptir. Bu bağlamda Komşuluk Avrupalılaşmasının “ekonomik işbirliği” boyutunu ele alırsak AB ile Azerbaycan arasındaki ekonomik işbirliği doğal kaynakların AB'ye aktarılması üzerine dayanmaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki, Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan sorun sonrası AB'nin enerjinin arz güvenliği konusundaki zaafı ortaya çıkmıştır. Rusya'nın AB'yi destabilize etmek için kullandığı en önemli silahı hiç şüphesiz enerji konusu, doğal gazın AB ülkelerine temini konusudur. Bu amaçla daha önceleri Junker'in deyişiyle “ *...Birliğin temel özgürlükleri dışında kalan*” enerji konusunu veya bir başka deyişle enerji politikasını güçlendirmek amacıyla AB için Enerji Birliği'nin temeli 25 Şubat 2015 yılında atılmıştır. AB Enerji Birliği ile beş temel konuda politikayı yürütmeyi hedeflemiştir. Bunlar, *arz güvenilirliği, tam entegre olmuş iç pazar, enerji verimliliği, emisyon azaltılması, araştırma ve yenilikçiliktir*. En önemli sıkıntı olan ‘arz güvenilirliği’ni sağlamak için AB'nin en önemli alternatiflerinden bir tanesi olan Güney Gaz Koridoru'nu bir an önce geliştirip devreye sokmak için Azerbaycan ile enerji konularında işbirliğini hızlandırmaktadır. 45 milyar dolarlık bir yatırım olan GGC Hazar Denizi'nden başlayarak 3500 km'lik yolu katederek AB pazarlarına doğal gazın aktarılmasını öngörmektedir. GGC ile ayrıca Azerbaycan yanı sıra Orta Asya ülkelerinin doğal gazının da aktarılması hedeflenmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ile AB arasındaki enerji konusundaki işbirliği giderek genişlemektedir. Enerji Birliği Komisyon Yardımcısı Maroş Şevçoviç'in deyişiyle “*GGK AB ile Azerbaycan'ın stratejik işbirliği'nin merkezindedir ve bu AB'nin enerji güvenilirliği ve Azerbaycan'ın geleceği için önemlidir*”. GGC AB'nin doğal gaz ihtiyacının yüzde 20'sini karşılayacaktır. Doğal kaynakları da göz önünde bulundurarak AB Azerbaycan'ın en büyük ithal ve ihraç pazarıdır. Azerbaycan toplam ticaretin yüzde 48.6'sını AB ülkeleri ile yapmaktadır. Komşuluk Avrupalılaşmasının dört boyutundan bir tanesi olan “ekonomik işbirliği” incelendiğinde Azerbaycan'ın Avrupalılaşması yüksek derece gerçekleştiği saptanmıştır. Yani AKP sonrası AB ile Azerbaycan arasında işbirliği yüksektir ve Avrupalılaşma derecesi yüksektir.

Komşuluk Avrupalılaşmasının bir diğer boyutu olan Adalet ve İç İşleri boyutu da Azerbaycan'ın Avrupalılaşması açısından değerlendirdiğimizde pozitif olarak

gözükmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra Batı dünyasına entegrasyon, serbest pazar ekonomisine geçiş ve demokrasi yolunda ilerleyeceğini beyan etmiştir. Bu bağlamda gereken bir çok yasal düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Avrupa Konseyi'ne üye olmadan önce önşart olan bir çok uluslararası anlaşmalara taraf olunmuştur. Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üyelik süreci ve bu doğrultuda yaptığı yasal düzenlemeler Komşuluk Avrupalılaşması'nın bir boyutu olan Adalet ve İçişleri boyutunun incelenmesi açısından önemlidir. 2013 yılında Azerbaycan Avrupa Komisyonu ve yedi ülke ile hareketlilik ortaklığı anlaşması imzalamıştır. Bu girişim ile AB Azerbaycan'a sınırların güvenliği ve hareketlilik konusunda gerekli düzenlemeleri yaparak mevzuatı AB standartlarına uyumlaştırılmasına yardım etmiştir. Bunun sonucu olarak 2014 yılında Geri Kabul Anlaşması ve Vize Kolaylaştırma anlaşmaları yürürlüğe girmiştir. Ayrıca insan kaçakçılığı, organize suçlar, adli ve polis konularında işbirliği devam etmektedir. Dolayısıyla AKP çerçevesinde Komşuluk Avrupalılaşması'nın Adalet ve İçişleri boyutunun da Avrupalılaşma seviyesinin yüksek olduğu saptanmıştır.

Komşuluk Avrupalılaşmasının bir diğer boyutu olan “çatışmaların çözümü” boyutunu ele alacak olursa belirtmek gerekir ki, Ermenistan Azerbaycan Dağlık Karabağ sorunu otuz yılı aşkın çözilemeyen bir sorundur. Bu sorunun köklerinin en az 200 yıllık bir geçmişi vardır. Bu açıdan düşünüldüğünde AB'nin çatışmaların çözümü konusunda güçlü bir altyapısının bulunmaması da göz önünde bulundurularak bu soruna etkisinin olmadığı açıktır. Ayrıca iki Doğu Ortaklığı ülkesi olan Azerbaycan ve Ermenistan arasında olan bu sorunun bir parçasının olmak istememesi yani arada kalmamak için de bu sorunun içinde bulunmak istememesi anlaşılmaktadır. AB, AGİT'in Minsk Grubu öncülüğünde yürütülen barış görüşmelerine destek verdiğini defalarca belirtmiştir. İster çatışmaların zaman zaman yaşandığı günlerde veya ikili görüşmelerde AB'nin “söylem” enstrumanı her zaman iki tarafı sakinleştirmek için kullandığını söyleyebiliriz. Çoğunlukla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yapılmıştır. Soruna direkt bir müdahalede bulunmasa da AB Dağlık Karabağ sorununu çözmede inşaaacı bir yaklaşım sergilemekte ve daha çok toplumları “entegre” etme çabasıdadır. AB son yıllarda global aktör olma yolunda çatışmaların çözülmesi konusunda politikalarını güçlendirmeyi

hedeflemektedir. AB'nin çeşitli ülkelerin "çatışmaların çözülmesi" için üç mekanizması öne çıkmaktadır; bunlar *barışın inşası*, *çatışmaların önlenmesi*, *arabuluculuk ve diyalogdur*. Bu bağlamda Dağlık Karabağ sorunu çözmek için AB tarafından finanse edilen "Dağlık Karabağ Sorunu'nun Barışçıl Çözümü İçin Avrupa Ortaklığı" (ENPK) projesidir. Bu proje ile AB toplumları bir birine entegre etmekle sorunun çözümlemeyi hedeflemektedir. Bu proje AB'nin soruna inşaaacı yaklaşımının somut örneğidir. Özetlemek gerekirse AB Dağlık Karabağ sorununu iki şekilde müdahil olmaktadır. Diyalog ve söylemle Minsk Grubu'nun faaliyetlerini dolayısıyla da barış görüşmelerini desteklemek ve inşaaacı perspektifle toplumları bir birine entegre etmeye çalışarak ENPK gibi projeleri desteklemek. Ancak tüm çabalara rağmen belirtmek gerekir ki AB bu sorunu çözmek için kullanmaya çalıştığı normatif gücü bu sorunu çözmek için şu ana kadar yeterli olmamıştır. 2016 Nisan savaşlarında sorun bariz şekilde donmuş sorundan çıkmış ve çatışmaların başlanması durumunda ne kadar büyük bir sorun olacağını göstermiştir. Kalıcı bir barış olmadığı gibi zaman zaman yaşanan kanlı çatışmaları da göz önünde bulundurduğumuzda Komşuluk Avrupalılaşması'nın bir diğer boyutu olan çatışmaların çözümü boyutu Dağlık Karabağ açısından hiçbir sonuç vermemiştir. Dolayısıyla çatışmaların çözümü boyutunda Avrupalılaşma gerçekleşmemiştir. AKP bu soruna her hangi bir pozitif etkisi olmamıştır.

Komşuluk Avrupalılaşmasının bir diğer ve sonuncu boyutu olan "demokratikleşme" boyutuna gelince bu konu aslında AB ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin "yumuşak karnıdır". İlk bağımsızlık yıllarından itibaren Azerbaycan batı tipli demokrasi yolunda ilerleyeceği ve Batı ile entegrasyonu hedeflediğini açıklamıştır. Ancak SSCB'nin yıkılması sonucu bağımsızlığını kazanan eski Birlik ülkelerinin tamamında olduğu gibi Azerbaycan da sosyalist ve kapalı sistemden demokratik ve pazar ekonomisine geçiş sürecinde bir çok sorunla karşılaşmıştır. Ülkedeki demokrasi kültürünün olmaması, gereken demokratik kurumların bulunmaması gibi bir çok konu ülkenin demokratik bir yapıya geçişini zorlaştırmıştır. AKP ile Azerbaycan AB ilişkileri yeni bir aşamaya geçmiş ve AB tarafından ülkedeki demokratik atılımlar desteklenmiştir. Demokratik reformlar karşılığında ülkeye çeşitli mali yardımlar ve kurumsal değişim için gerekli donanımların aktarılması temin edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda AB ile

Azerbaycan arasında ilk akdi ilişkiler 1996 yılında imzalanan OİA ile kurulurken “*ülkelerin demokrasi kendi ekonomilerini geliştirmek için yaptıkları çabaları desteklemek*” temel hedeflerden bir tanesidir. OİA’ye göre AB Azerbaycan’ın demokrasisini pekiştirmek ve pazar ekonomisine geçişi hızlandırmak amacıyla desteklemektedir. 2004 yılında Azerbaycan’ın AKP’ye dahil edilmesiyle AB’nin Azerbaycan ilişkileri yeni boyuta geçmiştir. AKP ile Azerbaycan için hazırlanan Eylem Plan’ında da demokrasiye vurgu yapılmış ve belirlenen on öncelikli alandan bir tanesi demokrasiyi güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak ister çeşitli uluslararası kuruluşların isterse de AB’nin İlerleme Raporlarında ülkedeki demokratikleşme sürecinin istenilen sonuçları vermediği tam tersine bir durum ortaya çıktığı ve AKP çerçevesinde on yılı aşkın süreçte ülkedeki demokratik durumun daha da kötüye gittiği vurgulanmaktadır. Ülke bir çok uluslararası kuruluşun raporuna göre otoriter bir yapıdadır ve ülkedeki demokratik sesler her geçen gün bastırılmaktadır. Sonuç olarak söylemek gerekir ki, Komşuluk Avrupalılaşması’nın bir diğer boyutu olan “demokratikleşme” konusuna gelince AKP’nin bu boyuta pozitif etkisi bulunmamıştır. Hatta tam tersi durum yaşanmış ve ülkedeki demokratik durum kötüye gitmiştir. Bu bağlamda bir çok araştırmacıya göre de Azerbaycan geçiş sürecinde çakılı kalmıştır. AKP sonrası ülkedeki demokratikleşme Avrupalılaşması gerçekleşmemekle birlikte durum kötüye gitmekle beraber Azerbaycan teoride nisbeten yeni sayılan bir kavram olan ‘Avrupalılaşma Patolojisi’ne örnektir. Özellikle ülkenin bağımsızlık yıllarından itibaren kronikleşmiş ve hatta SSCB yönetim şeklinden miras kalan siyasi tutuklular konusu Avrupalılaşma Patolojisi’ne Azerbaycan açısından örnektir. Ülke yönetimi hükümet içindeki aykırı sesleri veya muhalif kesimi, kendi siyasi rakiplerini yolsuzluk mücadelesi adı altında tutuklarken vurguyu yolsuzlukla mücadeleye yapmaktadır. Dolayısıyla AKP’nin Azerbaycan’ın demokratikleşmesine negatif etkisi olmuştur. Tezde de gösterildiği gibi bir çok araştırmacıya AB’nin AKP ile sunduğu yetersiz ödül karşılığında reformların yapılmasının mümkün olmayacağıdır. Daha sonraki AKP’yi güçlendirme çabalarına rağmen bu durum değişmemiştir. Ancak bu tez ortaya koymultur ki, AKP’nin zayıf olması ülkenin demokratikleşmemesi için tek başına bir neden olamaz. Bu anlamda aynı coğrafyada bulunan ve aynı siyasi ve sosyal, coğrafi mirasa sahip olan Gürcistan’ı göz önünde bulundurduğumuzda AKP sonrası hızlı

demokratikleşmesi sözkonusudur. Bir çok uluslararası kuruluşun raporunda Gürcistan'ın demokratik skorları olumludur ve AB ile vize serbestisi anlaşması imzalanarak başarılı bir entegrasyon süreci yaşanmıştır. Dolayısıyla tezin bir diğer sonucu Azerbaycan'ın demokrasisinin “Avrupalılaşmamasının” sebebi sadece AKP'nin yetersiz bir politika olduğu nedeni değildir.

Jeopolitik açıdan baktığımızda Rusya'nın coğrafyaya etkisi de büyüktür. 200 yılı aşkın bir sürede Rusya hegemonyasında olan Kafkaslar'ın diğer ülkeleri gibi Azerbaycan'a da etki altında tutma isteği ve çabası mevcuttur. Hiç şüphesiz Azerbaycan ve diğer AKP/Doğu Ortaklığı ülkeleri AB'nin olduğu gibi aynı zamanda da Rusya'nın da yakın komşulardır ve hiç şüphesiz Rusya'nın etkisinde her zaman kalmaktadır. Bu bağlamda Rusya son yıllarda artan agresif siyaseti bu ülkeler açısından endişe vericidir. Avrasya Ekonomik Birliği bu bağlamda Rusya'nın son yıllarda oyunu kurallarına göre oynama çabasıdır. Azerbaycan bu Birliğe üye olmamıştır. Elbette Rusya'nın Azerbaycan'ı etki altına tutabileceği en büyük sorun Dağlık Karabağ sorunudur ve bu sorunun Rusya'nın kontrolünde olduğu açıktır. Ayrıca eskiye dayalı ekonomik ilişkiler sebebiyle de Azerbaycan'ı etki altında tutma çabası da mevcuttur. Ancak belirtmek gerekir ki, yine aynı durum Gürcistan için de geçerlidir. İster çatışmalar isterse de ekonomik ve politik baskı Gürcistan için de geçerli olsa da ülkedeki demokratik durum yukarıda belirttiğimiz gibi olumludur. Yani jeopolitik açıdan da baktığımızda sadece Rusya'nın etkisinden dolayı da Avrupalılaşma gerçekleşmediği söylenemez.

Yukarıdaki iki sebep yanısıra, ayrıca zengin doğal kaynaklara sahip ülkenin doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerinin artmasıyla geçiş sürecinden rantıye devlet sürecine geçmiş olmasıdır. Rantıye devlet yapısı ilk olarak Orta Doğu ülkelerinin politik durumunun incelenmesi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Daha sonraki yıllarda dünyanın diğer kesimleri için de araştırma konusu olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla da zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin politik yapısını incelemek için de kullanılmıştır. Azerbaycan hükümeti ülkeye gelen petrol ve gaz gelirleri sonucunda ülke rantıyecilik mantığı ile vatandaşlarla ilişkileri yürütmüş ve kendi otoriter gücünü konsolide etmek için bu kaynakları kullanmıştır. Ülkede yolsuzluk oranı artmış ve demokratikleşme süreci negatif yönde etkilenmiştir. Belirtmek gerekir ki, hükümet söylem de demokrasi

vurgusunu eksik etmese de ÷lkedeki demokratik sesleri bastırmaktadır. Ayrıca, hükümet doğal kaynaklardan elde ettiğı gelirlerle sadece ÷lke içinde rantiyecilik mantığı değil aynı zamanda ÷lke dışında da bu gelirlerle imaj çalışmaları yürütmektedir. Bu çalışmalar yasal yollarla olduğu gibi aynı zamanda yasal olmayan yollarla da sürdür÷lmektedir. Dolayısıyla zengin doğal kaynakları göz önünde bulundurursak hükümet yetkililerinin Avrupalılaşıma'nın temel veto noktası olacakları açıktır. Çünkü en ufak bir demokratik değişim, örneğın adil seçimler, hükümetin kaybedilmesi ve rantiyelerinden mahrum kalması yanısıra bugüne kadar yapılan yolsuzluklardan hesap sorulması endişesi hükümetin reformlara sıcak bakmayacağı anlamına gelecektir. AB tarafından sunulan teşvikler de zengin hükümet için bir anlam ifade etmemekte ve yukarıdan aşağıya bir ilişkiyi kabul etmemesine sebeptir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerinin rantiyeler mantığı ile harcadığı ve rantiyeler devlet yapısına sahip olduğunu belirlemek için literatürde kısıtlı sayıda kaynak mevcut olsa da doğal kaynaklardan elde olunan gelirler ÷lkedeki demokratikleşmeye pozitif katkı yapmadığını söyleyebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu rantiyeler gelirleri ile zenginleşen hükümet AB ile ilişkileri devam ettirse de tam tersine ÷lkedeki demokratik durum kötüye gitmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki AB kurumları arasında da Azerbaycan ile ilişkilere yönelik farklı bakış açıları mevcuttur. Örneğın, AB parlamentosu bir çok kararlarında ÷lkedeki demokratik durumu eleştirdiğı ve ilişkilerin gözden geçirilmesini istediğı halde, Enerji Birliğı'nde sorumlu Komisyon bu durumun tam tersine ilişkileri geliştirmeyi sürdürmektedir. Hiç şüphesiz 2016 yılında yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş AB Azerbaycan ilişkilerini etkilemiştir. Özellikle ÷lkede yaşanan ekonomik kriz Azerbaycan hükümetinin AB ile ilişkilerde bu sefer elini zayıflatmıştır. Hükümet yetkilileri AB ile daha fazla ilişkileri geliştirmek çabasını her seferinde belirtmektedirler ve bu durum petrol fiyatlarının düşüşünden sonra daha fazla gör÷lmüştür. Rantiyeler mantığı ile devleti yöneten hükümetin Güney Gaz Koridoru'ndan gelecek kaynağı ihtiyacı vardır.

Bir başka önemli konu demokrasi için sivil toplumun önemidir. Her ne kadar ÷lkedeki sivil toplum kültürü zayıf olsa da ÷lkedeki değişimin temsilcisi olabilmektedir. Tezde daha önce incelediğimiz NİDA vatandaş hareketi örneğında olduğu gibi yeni ve

genç sayılabilecek bu tür sivil toplum örgütlerinin ülkedeki demokratik değişime pozitif katkısı vardır. Bu bağlamda NİDA vatandaş hareketinin ses getiren eylemlerinin sonucunda Savunma Bakanı'nın görevden alınması çok önemlidir. Daha önce de incelediğimiz üzere AB bu bağlamda özellikle Doğu Ortaklığı sonrası bu alana daha fazla ilgi göstermektedir ve konu olan ülkelerdeki sivil toplumu desteklemektedir. Bu amaçla Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu oluşturulmuştur.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda bazı saptamalar yapılmıştır. Özellikle en sorunlu alan olan demokratikleşme konusunda AB'nin daha fazla yapması gereken işler vardır. İlk olarak ülkedeki Avrupalılaştırmanın demokratikleşme ayağının önündeki engeller doğru bir şekilde tespit edilmeli ve bu bağlamda caydırıcı politikalar belirlenmelidir. Bu bağlamda ülkenin artık geçiş sürecinde olmadığı anlaşılmalıdır. AB “havuç-sopa” politikasını uygularken konunun sadece “havuç”la sınırlı kalmamasını sağlamalıdır. Bu bağlamda daha fazla “sopa” politikalarına da ihtiyaç vardır. Bu açıdan baktığımızda ülkedeki insan hakları ihlallerinde bulunan veya yolsuzluk gibi konulara bulaşmış hükümet yetkililerin AB'ye vize hakları iptal edilmeli, AB'deki banka hesapları veya gayrimenkulleri incelemeye alınmalıdır. Bunun için ABD'nin kabul ettiği daha sonra Baltık Ülkeleri'nin de ayrı ayrı kabul ettiği Rusya'daki insan hakları ihlallerinde bulunanlar için “Magnistki Yasa”sı gibi bir yasa AB seviyyesinde kabul edilmelidir ve bu bağlamda AB için “istenmeyen kişiler” listeleri hazırlanmalıdır. Bir taraftan AB değerlerinden bahsedilirken diğer taraftan bu değerleri ihlal edenlerin AB'de serbestçe dolaşmaları ve ülkedeki kaynakları elde tutanların AB'de mal mülk, AB bankalarında hesap sahibi olmaları AB açısından pozitif bir durum değildir. Bu yasa AB'nin değerlerinin AB için ne kadar önemli olduğunun yanı sıra gücünün de göstergesi olacaktır. Bu tarz yasa ayrıca ülke içindeki değişim temsilcileri, demokrasi yanlıları için çok büyük bir motivasyon kaynağı olacaktır.

İkinci olarak ülkedeki değişim temsilcileri olan sivil toplum kuruluşlarının AB tarafından daha fazla desteklenmesi gereklidir. Bu bağlamda bu tür kurumlar hem maddi olarak teşviklerle ödüllendirilmeli hem de AB içinde eğitimleri için gerekli kolaylıklar sağlanmalıdır. Bu tarz sivil toplum kuruluşları ile işbirliğini derinleştirirken “sözde” sivil

toplum kuruluşlarına dikkat edilmeli ve hükümet yanlısı olanlarla gerçek demokrasi yanlıları ayırt edilmelidir. Bu AB kaynaklarının daha verimli kullanılmasını sağlayacaktır.

Üçüncü öneri ülkedeki demokratik durum iyileşmesi için çağrılar ve baskılar yapılırken muğlak ifadelerden ziyade nokta atışlarına ihtiyaç vardır. Örnek olarak ülkedeki SSCB'den miras kalan ve kronikleşmiş sorun olan siyasi tutuklular sorunu yıllardan beri değişmemektedir. Bu bağlamda ister AB resimleri isterse de AB Bakü Delegasyonu siyasi tutuklular konusunu daha sık gündeme getirmeli ve açıkça siyasi tutukluların isimleri raporlanmalı ve hükümetten bu konuda adımlar atılması istenmelidir. Yani demokrasi ve insan hakları vurgusu yapılırken hükümetten hangi konuda hangi eylemin beklenildiği iletilmelidir. Böylece muğlak ifadeler veya söylemlerden ziyade somut eylemler ön plana çıkmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdulqədirov, Elvin. “İrəvanın Azərbaycana qarşı çirkin Kazan oyunu”, 14.04.2016 http://az.azvision.az/Irevanın_Azərbaycana_qarshi_chirkin_-87929-xeber.html (27.09.2016).

“AGİT’in Karabağ Teklifləri”, <http://www.azadliq.org/a/27665461.html> (26.09.2016).

AGİT Minsk Grubu, “Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries”, 2009, <http://www.osce.org/item/38731.html> (27.09.2016).

AGİT Resmi Sitesi. <http://www.osce.org/mg/108306> (29.11.2015).

Aliyev, Haydar. “Büyük Britanya Dış İlişkiler Temsilcisi Malkolm Rifkindin ile Görüş”, **Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası**, 4 Ocak 1995, <http://www.preslib.az/3> (13.03.2018).

Aliyev, Haydar. **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, Birinci Kitab, Azərneşr, Bakü, 1997.

Aliyev, Haydar. **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, Dördüncü Kitab, Azərneşr, Bakü, 1997.

Aliyev, Haydar. **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, Yeddinci Kitab, Azərneşr, Bakü, 1998.

Aliyev, Haydar. **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, On İkinci Kitab, Azərneşr, Bakü, 2004.

Aliyev, Haydar. **Müstəqilliyimiz Əbədidir (Çıxışlar, Nitqlər, Bəyanatlar, Müsahibələr, Məktublar, Müraciətlər, Fərmanlar)**, Otuz İkinci Kitab, Azərneşr, Bakü, 2010.

Aliyev, İlham. Resmi Twitter Sayfası, <https://twitter.com/presidentaz> (26.11.2015).

Aliyev, İlham. “Təmas Xəttində Baş Verənlər Daxili İşimizdir”, 09.02.2017, <http://news.lent.az/wap/news/267192> (30.03.2017).

Archik, Kristin, “The European Union: Current Challenges and Future Prospects”, Congressional Research Service, 21 Haziran, 2016.

Arısoy, İbrahim Alper. **Avrupa Birliği ve Azınlıklar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2002.

Andersen, Svein ve Kjell Eliassen, **Making Policy in Europe: the Europeification of National Policy-Making**. London, Sage, 1993.

Anderson, Lisa. “The State in the Middle East and North Africa,” **Comparative Politics**, Cilt: 20, Sayı:1, Ekim, 1987.

“Aprel Döyüşlərində Düşmənin 320 Döyüşçüsü Öldürüldü”, Azərbaycan Savunma Bakanlığı Basın Danışmanı, <http://news.lent.az/news/242366> (27.09.2016).

Arman, Murat Necip. “Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 8, Sayı: 31, Güz 2011, ss. 45-68.

Arzumanlı, Vaqif və Nazim Mustafa. **Tarixin Qara Səhifələri. Deportasiya. Soyqırım. Qaçqınlıq**, Qartal Yayınevi, Bakü, 1998.

Ashton, Catherine. “A new and ambitious European Neighbourhood Policy”, **Basın Açıklaması**, IP/11/643, Brüksel, 25 Mayıs, 2011.

Auty, Richard M. “The Political Economy of Resource-Driven Growth”, **European Economic Review**, Cilt: 45, Sayı: 4, 2001, ss. 839-846.

Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması. <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-info> (21.11.2015).

Avrupa Dış İlişkiler Servisi. “Phone calls between the High Representative/Vice-President Federica Mogherini and the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia Bruxelles”, **Basın Açıklaması**, 05.04.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5365/phone-calls-between-the-high-representativevice-president-federica-mogherini-and-the-foreign-ministers-of-azerbaijan-and-armenia_en (06.10.2016).

Avrupa Dış İlişkiler Servisi, “Remarks by the High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the Joint Press Conference with the Foreign Minister of Azerbaijan, Elmar Mammadyarov”, Bakü, 29.02.2016, **Basın Açıklaması**, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5335/remarks-by-the-high-representativevice-president-federica-mogherini-at-the-joint-press-conference-with-the-foreign-minister-of-azerbaijan-elmar-mammadyarov_fr (29.09.2016).

Avrupa Dış İlişkiler Servisi. “Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini on the escalation in the Nagorno-Karabakh Conflict”, **Yüksek Temsilci**

Açıklaması, Brüksel, 02.04.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2921_en (29.09.2016).

Avrupa Birliği Azerbaycan Delegasyonu, “EU Top Official to Visit Azerbaijan”, **Basın Açıklaması**, Bakü, 11.02.2015, http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/press_releases/2015/20150211_eu_top_official_to_visit_azerbaijan.pdf (25.11.2015).

Avrupa Birliği Azerbaycan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması, “EU-Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement”, 1996 Lüksemburg, http://eeas.europa.eu/delegations/azerbaijan/documents/eu_azerbaijan/eu-az_pca_full_text.pdf (25.10.2015).

Avrupa Birliği Basın Sözcüsü, “Statement by the Spokesperson On a Helicopter Incident in the Context of the Nagorno-Karabakh Conflict”, **Basın Bildirisi**, Brüksel, 12.11.2014, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/380/statement-by-the-spokesperson-on-a-helicopter-incident-in-the-context-of-the-nagorno-karabakh-conflict_en (29.09.2016).

Avrupa Birliği EPNK Projesi. “European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict over Nagorno-Karabakh EPNK Phase 1 - Project Summary”, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/documents/projects/epnk_phase_1_-_project_summary.pdf (30.11.2015).

Avrupa Birliği ENPK Projesi Resmi Sitesi, <http://www.epnk.org/> (30.11.2015).

Avrupa Birliği Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi. “European Neighbourhood Policy – Council Conclusions”, 14.06.2004, **Basın Açıklaması**, **10189/04**, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-04-195_en.htm?locale=en (11.12.2014).

Avrupa Birliği Konseyi. “A Secure Europe in A Better World”, **Avrupa Güvenlik Stratejisi**, Brüksel, 12.12.2003.

Avrupa Birliği Konseyi. “Council Conclusions on the Review of the European Neighbourhood Policy”, **Basın Açıklaması**, 926/15, 14 Aralık 2015.

Avrupa Birliği Konseyi. “Council Joint Action 2003/496/CFSP of 7 July 2003 Concerning the Appointment of an EU Special Representative for the South Caucasus”, Madde 2, Temmuz 2003.

Avrupa Birliği Konseyi. “European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World”, Brussels, 2003, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf> (19.11.2014), s.7.

Avrupa Birliği Konseyi. “Presidency Conclusion”, D/08/3, Brüksel, 19-20 Haziran 2008, www.europa.eu/rapid/press-release_DOC-08-3_en.doc (27.03.2015).

Avrupa Birliği Konseyi. “Presidency Conclusions”, Copenhagen, 21-22. Haziran 1993, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf (05.12.2015).

Avrupa Birliği Konseyi. “Remarks by President Donald Tusk Following His Meeting with the President of Azerbaijan Ilham Aliyev”, **Basın Açıklaması**, 22.07.2015, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/22-tusk-meeting-azarbaidijan/> (06.10.2016).

Avrupa Birliği Konseyi, “Remarks by President Donald Tusk following His Meeting with the President of Azerbaijan Ilham Aliyev”, **Basın Açıklaması**, <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/07/22-tusk-meeting-azarbaidijan/> (30.09.2016).

Avrupa Birliği Konseyi. “Remarks by President of the European Council Herman Van Rompuy after his meeting with President of Azerbaijan İlham Aliyev”, EUCO 146/13, PRESSE 283, PR PCE 129, **Basın Açıklaması**, Brüksel , 21.06.2013.

Avrupa Birliği Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları, “Partnership and Cooperation Agreements (PCAs): Russia, Eastern Europe, the Southern Caucasus and Central Asia”, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV:r17002> (25.10.2015).

Avrupa Birliği Parlamentosu. “Draft European Parliament Resolution, ‘on Wider Europe - Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours”, **Parlamento Taslak Kararı**, (2003/2018(INI)), <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A5-2003-0378+0+DOC+XML+V0//EN> (19.11.2015).

Avrupa Birliği Parlamentosu. “Draft Report on the review of the European Neighbourhood Policy”, (2015/2002(INI)), **Taslak Rapor**, 24 Nisan 2015.

Avrupa Birliği Parlamentosu, “European Parliament Resolution of 10 September 2015 on Azerbaijan, (2015/2840(RSP))”, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0316> (28.11.2015).

Avrupa Birliği Parlamentosu. “European Parliament Resolution on the European Neighbourhood Policy (2004/2166(INI))”, **Parlamento Kararı**, 2004.

Avrupa Birliği. “Regulation (EU) No 232/2014 of the European Parliament and of the Council, ‘Establishing a European Neighbourhood Instrument’”, **Official Journal of European Union**, 11 Mart 2014.

Avrupa Birliği Yüksek Temsilciliği, “Remarks by the High Representative/Vice-President Federica Mogherini at the Joint Press Conference with the Foreign Minister of Azerbaijan, Elmar Mammadyarov”, **Basın Toplantısı**, Bakü, 29.02.2016, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/5335_fr (06.10.2016).

Avrupa Dış İlişkiler Servisi. “EU Relations with Armenia”, http://eeas.europa.eu/armenia/index_en.htm (21.11.2015).

Avrupa Dış İlişkiler Servisi Resmi Sitesi, http://eeas.europa.eu/cfsp/conflict_prevention/index_en.htm (29.11.2015).

“Avrupa’nın Dostları” Resmi Sitesi, <https://www.friendsofeurope.org/about-us/about-us> (02.05.2018).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Case of INSANOV v. AZERBAIJAN (Application no. 16133/08)”, <http://bit.ly/1myxEK1> (28.12.2016).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “ECHR 081 (2013) ‘Judgments concerning Azerbaijan, Germany, Greece, Russia, and Ukraine’”, **Basın Açıklaması**, 2013.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Violations by Article and by State – 2014”, 2014, http://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2014_ENG.pdf (01.01.2016).

Avrupa İstikrar Girişimi (ESI), “Caviar Diplomacy, How Azerbaijan Silenced the Council of Europe”, Berlin, 24.06.2012.

Avrupa İstikrar Girişimi (ESI), “The European Swamp (Caviar Diplomacy Part 2) – Prosecutors, Corruption and the Council of Europe”, Berlin, 17.12.2016.

Avrupa Haklar Partisi Resmi Sitesi, “A new European Neighbourhood Policy for a New Geopolitical Context”, **Basın Açıklaması**, 18.11.2015, Brüksel, <http://www.epp.eu/press-releases/a-new-european-neighbourhood-policy-for-a-new-geopolitical-context/> , (02.06.2018).

Avrupa Komisyonu. “Action Plan for Azerbaijan”, **Azerbaycan İçin Eylem Planı**, 2006, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf (11.12.2014).

Avrupa Komisyonu. “Action Plan for Georgia”, **Gürcistan için Eylem Planı**, 2006, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/georgia_enp_ap_final_en.pdf (11.12.2014).

Avrupa Komisyonu, “A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy”, COM(2015) 80 Final, **Bildirim**, Brüksel, 2015.

Avrupa Komisyonu. “Action Plan for Palestinian Authority”, **Filistin Otoritesi İçin Eylem Planı**, 2004, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/pa_enp_ap_final_en.pdf (11.12.2014).

Avrupa Komisyonu. “Assistance of the Community to the Independent States of the Former USSR”, **Basın Açıklaması**, 23.01.1992, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-2_en.htm (24.10.2015).

Avrupa Komisyonu. “Commission Staff Working Paper Annex to: ‘European Neighbourhood Policy’ Country Report Azerbaijan”, COM (2005) 72 Final, **İlerleme Raporu**, Brüksel, 2005.

Avrupa Komisyonu. “Communication from Commission, ‘Barcelona Process: Union for the Mediterranean’”, COM (2008), 319 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2008.

Avrupa Komisyonu. “Communication from Commission, ‘Eastern Partnership’, COM (2008), 823 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2008.

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission, ‘European governance - A white paper’”, COM (2001), 428 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2001.

Avrupa Komisyonu, “Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, ‘Eastern Partnership’”, COM (2008) 823 Final, **Komisyon Bildirimi**, Brüksel, 2008.

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission, ‘Paving the way for a New Neighbourhood Instrument’”, COM (2003), 393 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2003.

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission, ‘European Neighbourhood Policy Strategy Paper’”, COM (2004), 373 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2004, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004DC0373&from=EN> (19.11.2014).

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission, ‘Wider Europe – A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours’”, COM (2003) 104 Final, 2003, **Komisyon Bildirimi**, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf (01.13.2014).

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, ‘On Strengthening the European Neighbourhood Policy’”, COM (2006), 726 Final, **Komisyon Bildirimi**, <http://eur->

lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0726:FIN:EN:PDF
(04.02.2015).

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission, ‘A Strong European Neighbourhood Policy’”, COM (2007), Final 774, **Komisyon Bildirimi**, 2007.

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission, ‘Taking Stock on European Neighbourhood Policy’”, COM (2010), Final 207, **Komisyon Bildirimi**, 2010.

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission, ‘A Dialogue for Migration, Mobility and Security with the Southern Mediterranean Countries’”, COM (2012), Final 292, **Komisyon Bildirimi**, 2012.

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions : ‘the European Agenda on Security’”, COM (2015) 185 Final, **Komisyon Bildirimi**, Brüksel, 2015.

Avrupa Komisyonu. “Communication from the Commission to the Council of 6 March 1996 entitled —The European Union and the issue of conflicts in Africa: peace-building, conflict prevention and beyond”, COM (1996) 332 Final, **Komisyon Bildirimi**, 1996.

Avrupa Komisyonu. “Communication of 11 April 2001 Concerning Conflict Prevention”, COM (2001) 211 Final, **Komisyon Bildirimi**, 2001.

Avrupa Komisyonu, “EC Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States and Georgia: the TACIS Programm”, **Basın Açıklaması**, 1992
http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm (24.10.2015).

Avrupa Komisyonu. “Emergency Aid for Displaced Oersons in Armenia and Azerbaijan”, **Basın Açıklması**, 01.06.1990, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-90-440_en.htm (Erişim 24.10.2015).

Avrupa Komisyonu. “Energy Union: Secure, Sustainable, Competitive, Affordable Energy for Every European”, **Basın Açıklaması**, Brüksel, 25 Şubat 2015.

Avrupa Komisyonu. “EU-Azerbaijan Action Plan 2006”, **Avrupa Birliği-Azerbaycan Eylem Planı**, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/action_plans/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf (29.10.2015).

Avrupa Komisyonu, “EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area Economic Benefits and Opportunities”, **Factsheet**, 30.12.2015, Brüksel, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1426> (02.05.2018).

Avrupa Komisyonu, “First Meeting of the Cooperation Council Between the European Union and Azerbaijan Republic”, **Basın Açıklaması**, 12 Ekim 1999, Lüksemburg, http://europa.eu/rapid/press-release_PRES-99-301_en.htm (29.10.2015).

Avrupa Komisyonu, “Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2007 and Recommendations for Action”, **İlerleme Raporu, SEC(2008)391**, Brüksel, 03.04.2008.

Avrupa Komisyonu. “Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2015 and Recommendations for Action”, SWD(2015) 64 Final, Brüksel, **İlerleme Raporu**, 27.03.2014.

Avrupa Komisyonu. “Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2012 and Recommendations for Action”, , SWD(2013) 88 Final, **İlerleme Raporu**, Brüksel, 20.03.2013.

Avrupa Komisyonu. “Implementation of the European Neighbourhood Policy in Azerbaijan Progress in 2013 and Recommendations for Action”, SWD(2014) 70 Final, **İlerleme Raporu**, Brüksel, 27.03.2014.

Avrupa Komisyonu, “Implementation of the European Neighbourhood Policy Statistics, 2014”, Brüksel, SWD (2015) 77 Final, 25 Mart 2015, http://eeas.europa.eu/enp/pdf/2015/enp-statistics-report-2014_en.pdf (27.11.2015).

Avrupa Komisyonu, “President Barroso and the President of Azerbaijan sign a Memorandum of Understanding on energy partnership”, **Basın Açıklaması**, IP/06/1516, Brüksel, 7 Kasım 2006.

Avrupa Komisyonu. “President Prodi to visit Azerbaijan, Georgia and Armenia from 16 to 19 September 2004, IP/04/1104”, **Basın Açıklaması**, Brüksel, 2004, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/documents/eu_georgia/15september2004_en.pdf (29.10.2015).

Avrupa Komisyonu. “Review of the European Neighbourhood Policy (ENP): Stronger Partnerships for a Stronger Neighbourhood”, **Basın Açıklaması**, IP/15/6121, Brüksel, 18 Kasım 2015.

Avrupa Komisyonu. “Statement by President Barroso Following His Meeting with President Aliyev of Azerbaijan”, **Basın Açıklaması**, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-562_en.htm (30.11.2015).

Avrupa Komsiyonu. “The European Union Continues to Support Civil Society Peace Building Efforts Over Nagorno-Karabakh, **Basın Açıklaması**, Brüksel, 06.10.2006.

Avrupa Komisyonu, “TACIS Annual Report From Commission, 1991-1992”, COM (93), 362 Final, **Rapor**, 28 Temmuz 1993, Brüksel.

Avrupa Komisyonu. “Towards a new European Neighbourhood Policy: the EU Launches a Consultation on the Future of its Relations with Neighbouring Countries”, IP/15/4548, **Basın Açıklaması**, Brüksel, 04 Mart 2015.

Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi. “Joint Communications of the European Commission and of the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy on ‘European Neighbourhood Policy: Working towards a Stronger Partnership’”, JOIN (2013) Final 4, **Komisyon ve Yüksek Temsilci Ortak Bildirimi**, 2013.

Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi. “Joint Communications of the European Commission and of the High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy on ‘A New Response to a Changing Neighbourhood’”, COM (2011), 303 Final, **Komisyon ve Yüksek Temsilci Ortak Bildirimi**, 2011.

Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi. “European Commission and High Representative of EU, Joint Consultation Paper on ‘Towards a new European Neighbourhood Policy’”, JOIN 2015 (6) Final, Brüksel, 4 Mart 2015.

Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi. “European Commission and High Representative of the Union for Foreign

Affairs and Security Policy, ‘Review of the European Neighbourhood Policy’’, JOIN(2015) 50 Final, 2015.

Avrupa Komisyonu, “Visa liberalisation with Moldova, Ukraine and Georgia”, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/eastern-partnership/visa-liberalisation-moldova-ukraine-and-georgia_en (02.06.2018).

Avrupa Komisyonu, “Why is EU Supporting SMEs in Georgia, Moldova and Ukraine?”, **Basın Açıklaması**, 21.05.2015, Brüksel, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5013_en.htm (02.05.2018).

Avrupa Komşuluk Aracı. “European Neighbourhood Instrument –ENI”, http://www.enpi-info.eu/main.php?id=402&id_type=2 (23.01.2015).

Avrupa Konseyi, “Action Plan for Azerbaijan 2014-2016”, ODGProg/Inf(2014)2rev, **Eylem Planı**, 1 Nisan 2014.

Avrupa Konseyi Azerbaycan Daimi Temsilciliği, “Azerbaijani President Ilham Aliyev addresses PACE”, 24.06.2014, Strazburg, http://www.azmissioncoe.org/?options=news&id=47&news_id=18, (26.11. 2015).

Avrupa Konseyi. “ECRI Report on Azerbaijan, (fifth monitoring cycle) Adopted on 17 March 2016, Published on 7 June 2016”, <https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Azerbaijan/AZE-CbC-V-2016-017-ENG.pdf>, (31.05.2017).

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Azerbaijan’s application for membership of the Council of Europe”, Opinion 222 (2000), 28.06.2000.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. “Azerbaijan’s Application for Membership of the Council of Europe”, Opinion 222 (2000), 28 Haziran 2000.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. “Azerbaijan’s application for membership of the Council of Europe”, Report Doc. 8748, Baumel Jacques, Political Affairs Committee, 23 Mayıs 2000.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. “Azerbaijan's Application for Membership of the Council of Europe”, Doc. 8757 Revised, Clerfayt Georges, Committee on Legal Affairs and Human Rights, 27 Haziran 2000.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Council of Europe, Parliamentary Assembly Resolution 1359 (2004) ‘Political Prisoners in Azerbaijan’, adopted on 27 January 2004”, **İlke Kararı**, 2004.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Conclusions of the Report by the Eminent Lawyers on the Conformity of the Legal Order of Azerbaijan with Council of Europe Standards, Declassified by the Bureau of the Assembly on 7 Kasım 1997”, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=8943&lang=en> (24.12.2015).

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Resolution 1272 (2002) ‘Political Prisoners in Azerbaijan’, adopted on 24 January 2002”, **İlke Kararı**, 2002.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Resolution 1457 (2005) ‘Follow-up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan’, adopted on 22 June 2005”, **İlke Kararı**, 2005.

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, “Recommendation 1247 (1994) Enlargement of the Council of Europe”, **Tafsiye Kararı**, 1994,

<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15281&lang=en> (13.03.2018).

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. “Resolution 1047 (1994) Conflict in Nagorno-Karabakh”, 1994, **İlke Kararı**, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16458&lang=en> (13.03.2018).

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi. “Resolution 1900 (2012) Final Version, ‘The Definition of Political Prisoner’”, **İlke Kararı**, 2012.

Avrupa Konseyi Resmi Sitesi. <https://www.coe.int/en/web/minorities/home> (28.04.2017).

Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, “Opinion on the Law on Non-Governmental Organisations” (Public Associations and Funds as Ammended of the Repuclic of Azerbaijan, Adopted by the Venice Commission at its 101st Plenary Session), **Komisyonu Görüşü**, Venidik, 12-13 Aralık 2014.

Azerbaycan Basın Konseyi Resmi Sitesi, <http://www.presscouncil.az/az/> (27.11.2015).

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi, “Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı’nın 212 sayılı Kararnamesi”, Bakü, 1992. www.e-qanun.az (12.04.2009).

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi. “İlham Əliyevin və Almaniyanın Kansleri Angela Merkelin Mətbuat üçün Bəyanatları - Angela Merkel”, **Basın Açıklaması**, 21.01.2015, <http://az.president.az/articles/14292>, (05.10.2016).

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi Sitesi. “İlham Əliyevin və Almaniyanın Kansleri Angela Merkelin Mətbuat üçün Bəyanatları - İlham Aliyev”, **Basın Açıklaması**, 21.01.2015, <http://az.president.az/articles/14292>, (05.10.2016).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Anayasası, 12 Kasım 1995.
<http://www.president.az/azerbaijan/constitution> (27.11.2015).

Azerbaycan Cumhuriyeti Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu Resmi Sitesi,
<http://www.antikorrupsiya.gov.az/view.php?lang=az&menu=45> (27.11.2015).

Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı Resmi Sitesi, 03.04.2016, <http://archive.is/Cg1vF>
(27.09.2016).

Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı, “Azerbaycan ve Avrupa Konseyi”,
<http://www.mfa.gov.az/az/content/857> (24.12.2015).

Azerbaycan Dış İşleri Bakanlığı. “Statement of Mr. Elmar Mammadyarov, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan at the 6th meeting of Eastern Partnership Foreign Ministers Meeting”, 20.04.2015, Lüksemburg,
<http://www.mfa.gov.az/en/news/909/3148> (26.11.2015).

Azerbaycan Ekonomi ve Sınayi Bakanlığı Resmi Sitesi, 10.09.2015,
http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=3535:ai-gorush-10-09-2015&catid=8:news&Itemid=263&lang=az, (28.11.2015).

Azerbaycan Savunma Bakanlığı, **Basın Açıklaması**,
http://www.mod.gov.az/index2.php?content=news/2014/13_11_melumat_helikopter
(27.09.2016).

Azerbaycan Savunma Bakanlığı Basın Danışmanı, **Basın Açıklaması**,
<http://news.lent.az/news/242366> (27.09.2016).

“Azeri leader, European Official Note Importance of Expanding Cooperation”, **Azartac News Agency**, Baku, 17 Eylül 2004.

Babayev, Nicat. "Interview with Maroş Şevçoviç", **APA News Agency**, 11.02.2015, http://en.apa.az/xeber_maro____ef__ovi____southern_gas_corridor_ha_222950.html (25.11.2015).

Bache, Ian. "Europeanization and Multilevel Governance: EU Cohesion Policy and Pre-accession aid in Southeast Europe", **Southeast European and Black Sea Studies**, Cilt: 10, Sayı: 1, Mart, 2010, ss. 1–12.

Bache, Ian. **Europeanisation and Multilevel Governance**, Rowman & Littlefield, Lanham, MD. 2008.

Bache, Ian, George Stephen ve Bulmer Simon. **Politics in the European Union**, Third Edition, Oxford University Press, Nisan, 2011.

Balkır, Canan, Tolga H. Bolukbasi ve Ebru Ertugal. "Europeanisation and Dynamics of Continuity and Change: Domestic Political Economies in the 'Southern Periphery'", **South European Society and Politics**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2013, ss. 121-137.

Balkır, Canan. **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Beblawi, Hazem. "The Rentire State in the Arab World", **The Rentire State**, Der. Hazem Beblawi ve Luciani Giacomo, Kent, Routledge, 1990, ss. 85-99.

Beblawi, Hazem ve Luciani Giacomo., **The Rentier State**, Croom Helm, London, 1987.

Börzel, Tanja A. ve Thomas Risse. "One Size Fits All! EU Policies for the Promotion of Human Rights, Democracy and the Rule of Law", **Workshop on Democracy Promotion**,

Center for Development, Democracy, and the Rule of Law, Stanford University, Ekim 4-5, 2004.

Börzel, Tanja A. “Pace Setting, Foot Dragging and Fence- Setting: Member States Responses To Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 40, Sayı: 2, 2002, ss. 193-214.

Börzel, Tanja A. “Shaping and Taking EU Policies: Member State Responses to Europeanization”, **Queen’s Papers on Europeanisation**, Sayı: 2, 2003.

Börzel, Tanja A. “Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanization in Germany and Spain”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1999, ss. 573-596.

Börzel, Tanja A. ve Yasemin Pamuk, “Pathologies of Europeanisation: Fighting Corruption in the Southern Caucasus”, **West European Politics**, Cilt: 35, Sayı: 1, 2012, ss. 79–97.

Börzel, Tanja A., Yasemin Pamuk ve Andreas Stahn, “Good Governance in the European Union”, **Berlin Working Paper on European Integration**, Sayı: 7, 2008.

Börzel, Tanja A. “The Transformative Power of Europe Reloaded. The Limits of External Europeanization”, **KFG Working Paper Series**, Sayı:11, Kolleg-Forscherguppe (KFG), Freie Universität Berlin, Şubat 2010.

BP Azerbaijan Resmi Sitesi, “The Southern Gas Corridor”, http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SouthernCorridor.html (24.11.2015).

“Britaniya Atletlərinə Pul Verilib ki, Avropa Oyunlarına Gəlsinlər”, **Azadlıq Radyosu**, 26.02.2015, <http://www.azadliq.org/a/26870245.html> (13.01.2017).

“Bu, Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının Nizamnaməsinə ziddir”, 01.01.2015 <http://aktual.az/bu-kollektiv-tehlikesizlik-muqavilesi-teskilatinin-nizamnamesine-ziddir/> (19.05.2018).

Bulmer, Simon ve Martin Burch. “Organizing for Europe: Whitehall, the British State and the European Union”, **Public Administration**, Cilt: 76, Sayı: 4, 1998, ss. 601-628.

Bünyadov, Ziya ve Yusif Yusifov. **Azərbaycan Tarixi**, Bakü, Azərneşr, 1994.

Cabbarlı, Hatem. “Keçmiş Sovet Coğrafiyasında Rusiyanın Təhlükəsizlik Problemləri”, 13.11.2013, **NewsTimes**, <http://newtimes.az/az/politics/2242> (19.05.2018).

Can, Hacı. **Avrupa Birliğı'nin Kurucu Andlaşmaları**, Adalet Yayın Evi, Ankara, 2009.

Caporaso, James A. ve Joseph Jupille. “Sovereignty and Territoriality in the European Union: Transforming the UK Institutional Order”, **Restructring Territoriality: Europe and the United States Compared**, Ed. Christopher K. Ansel ve Giuseppe Di Palma, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, ss. 67-90.

Capotorti, Francesco. “Study On The Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities”, E/CN.4/Sub. 2/384/ Rev.1, **Birleşmiş Milletler Belgesi**, United Nations Publications, s. 96, para. 568, New York, 1991.

Carolan, Sinead. “Latvia Becomes Final Baltic State to Pass Magnitsky Law”, 09.02.2018, **Organized Crime and Corruption Reporting Project**, <https://www.occrp.org/en/27-ccwatch/cc-watch-briefs/7621-latvia-becomes-final-baltic-state-to-pass-magnitsky-law> (20.03.2018).

Ceferov, Nazim. “‘4 Gün Savaşı’ ve Bölgesel Dengeler”, <http://www.dw.com/tr/4-g%C3%BCn-sava%C5%9F%C4%B1-ve-b%C3%B6lgesel-dengeler/a-19168839> (28.09.2016).

Checkel, Jeffrey T. “Compliance and Conditionality”, **Arena Working Papers**, Sayı:18, Oslo, 2000.

Checkel, Jeffrey T. “International Institutions and Socialization”, **ARENA Working Papers**, Sayı: 5, 1999, s.3.

Checkel, Jeffrey T. “The Constructivist Turn in International Relations Theory”, **World Politics**, Cilt: 50, Sayı: 2, 1998, ss. 324-348.

Christiansen, Thomas, Knud Erik Jorgensen ve Antje Wiener. “The Social Construction of Europe”, **Journal of European Public Policy**, Cilt: 6, Sayı: 4, Özel Sayı 1999, ss. 528-544.

Chyong, Chi-Kong, Louisa Slavkova ve Vessela Tcherneva. “Europe’s Alternatives to Russian Gas, 9”, Nisan 2015, http://www.ecfr.eu/article/commentary_europes_alternatives_to_russian_gas311666 (23.11.2015).

Cimoszewicz, Włodzimierz. “The Eastern Dimension of the European Union. The Polish”, **The EU Enlargement and Neighbourhood Policy Uluslararası Konferans**, Warsaw, February 20th, 2003, http://www.batory.org.pl/programy_operacyjne/debaty/konferencje/polityka_rozszerzonej_unii_europejskiej_wobec_nowych_sasiadow/the_eastern_dimension_of_the_european_union_the_polish_view (27.03.2015).

Copsey, Nathaniel ve Karolina Pomorska. “The Influence of Newer Member States in the European Union: The Case of Poland and the Eastern Partnership”, **Europe-Asia Studies**, Cilt: 66, Sayı: 3, 2014, ss. 421-443.

Cowles, Maria G., James A. Caporaso ve Thomas Risse, **Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change**, Ithaca and London, Cornell University Press, 2001.

Cremona, Marise ve Christophe Hillion. “L’Union Fait la Force? Potential and Limitations of the European Neighbourhood Policy as an Integrated EU Foreign and Security Policy”, **European University Institute Working Papers**, Sayı: 39, 2006.

DeMicco, Pasquale. “When choosing means losing The Eastern partners, the EU and the Eurasian Economic Union”, European Parliament Directorate-General for External Policies, March 2015.

Deutsch, Karl W. **Political Community at the International Level**, Garden City, New York, Doubleday and Co. Inc., 1954.

Deutsch, Karl W. ve diğerleri, **Political Community and North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience**, Princeton, N.J., Princeton University Press, 1957.

Deutsch, Karl W. “Political Community and North Atlantic Area”, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Ed. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003, ss. 121-144.

Depo, Bogdana. **Eastern Partnership: Is It Viable?**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), College of Europe, 2010.

Depo, Bogdano. “The Eastern Partnership two years on: Success or Failure for the Diversified ENP?”, **The European Neighbourhood Policy: Aims and Impact Konferans Makalesi**, University of Leicester, UK, 18 Haziran, 2011.

Diez, Thomas. “Europe’s Others and the Return of Geopolitics”, **Cambridge Review of International Affairs**, Cilt: 17, Sayı: 2, Temmuz 2004, ss. 319-333.

Diez, Thomas ve Antje Wiener. “Introducing the Mosaic of Integration”, **European Integration Theory**, Ed. Antje Wiener ve Thomas Diez, Oxford, New York, Oxford University Press, 2005, ss. 1-25.

DiJohn, Jonhattan. “Mineral Resource Abundance and Violent Political Conflict: A Critical Assessment of the Rentier State Model”, **Crisis States Research Centre - Working Paper**, Sayı: 20, 2002.

Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu. “Eastern Partnership Civil Society Forum Concept Paper”, **Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Belgesi**, 2009, http://eeas.europa.eu/archives/docs/eastern/civil_society/docs/concept_en.pdf

Dosenrode, Soren. “Federalism Theory and Neo-Functionalism: Elements for an analytical framework”, **Perspectives on Federalism**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 1-28.

Duchene, François. “The European Community and the Uncertainties of Interdependence”, **A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community**, Ed. Max Kohnstamm and Wolfgang Hager, London, Macmillan, 1973, ss. 1-21.

Dünya Bankası, “Governance”, **The World Bank's Experience**, Publishe 19, 1994.

Dworkin, Anthony ve Fredrik Wesslau. “Ten Talking Points from the new ENP”, 20.11.2015,
https://www.ecfr.eu/article/commentary_ten_talking_points_from_the_new_enp5021
(02.06.2018).

“Ekspert Olimpiya Oyunlarına 4 milyard dollaradək pul xərclənəcəyini proqnozlaşdırır”,
Azadlıq Radiosu, 27.02.2015, <http://www.azadliq.org/a/26873287.html> (14.01.2017).

Emerson, Michael. “ENP: Strategy or Placebo?” , **CEPS Working Paper**, Sayı:215,
Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, 2004.

Emerson, Micheal, Gergana Notcheva, Senem Aydın, Nathalie Tocci, Marius Wahl ve
Richard Youngs. “The Reluctant Debutante: The EU as a Promoter of Democracy in its
Neighbourhood”, **CEPS Working Document**, Sayı:223, Haziran 2005.

Emerson, Michael ve Gergana Noutcheva, “From Barcelona Process to Neighbourhood
Policy”, **CEPS Working Document**, Sayı:220, Mart 2005.

Emerson, Michael. **The Wider Europe Matrix**, The Centre for European Policy Studies
(CEPS), 2004.

Eylemer, Sedef. **Avrupalaşma Sürecinde Siyasi Koşulluluk ve Elitler: Türkiye
Örneği**, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
2010.

EURONEST, “Constituent Act of the EURONEST Parliament Assembly”, Brüksel, 2011.
Farchy, Jack. “Azerbaijani Manat Collapses After Government Abandons Dollar Peg”,
Financial Times, 21.12.2015, <https://www.ft.com/content/b5f46eac-a7c4-11e5-9700-2b669a5aeb83> (02.10.2016).

“Ekspert Olimpiya Oyunlarına 4 Milyard Dollaradək Pul Xərclənəcəyini Proqnozlaşdırır”, **Azadlıq Radyosu**, 27.02.2015, <https://www.azadliq.org/a/26873287.html> (19.05.2018).

“Explainer: What Defines A Political Prisoner?”, **Radio Free Europe**, 13.01.2013 <http://www.rferl.org/a/explainer-political-prisoners/24881810.html> (09.12.2016).

Featherstone, Kevin. “Introduction: In the Name of Europe”, **The Politics of Europeanization**, Ed. Kevin Featherstone ve Claudio Radaelli, Oxford University Press, 2003.

“Fərhad Əliyev - Bar Gətirən Ağaca Həmişə Daş Atarlar...”, **Azadlıq Radyosu**, <http://www.azadliq.org/a/1506716.html> (28.12.2016).

“Fərhad Əliyev 10 il azadlıqdan məhrum edildi”, **Azadlıq Radyosu**, <http://www.azadliq.org/a/419160.html> (28.12.2016).

Flockhart, Trine. “Europeanization or EU-ization? The Transfer of European Norms Across Time and Space”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 48, Sayı: 4, ss. 787-810.

Franke, Anja, Andrea Gawrich ve Gurban Alakbarov. “Kazakhstan and Azerbaijan as post-Soviet Rentier States: Resource Incomes and Autocracy as a Double ‘Curse’ in Post-Soviet Regimes”. **Europe-Asia Studies**, Cilt: 61, Sayı: 1, 2009, ss. 109-140.

Franke, Anja, Andrea Gawrich, Inna Melykovska ve Rainer Schweickert, “The European Union’s Relations with Ukraine and Azerbaijan”, **Post-Soviet Affairs**, Cilt:26, Sayı:2, 2010, ss. 149–183.

Frenz, Alexander. "The European Commission's Tacis Programme 1991 – 2006, A Success Story", 2007, <https://www.osce.org/eea/34459?download=true>, (17.05.2018).

Gawrich, Andrea, Inna Melnykovska and Rainer Schweickert. "Neighbourhood Europeanization through ENP, The Case of Ukraine", **KFG Working Paper Series**, Sayı: 3, Kolleg-Forschergruppe (KFG), Free University Berlin, August, 2009.

Geremek, Bronislaw. "Statement Made by Bronislaw Geremek on the Opening of the Negotiations for Poland's Accession to the EU", Brüksel, 31 Mart 1998.

Grabbe, Heather. "Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process", **The Politics of Europeanization**, Ed. Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 301-327.

Grabbe, Heather. "How does Europeanisation Affect CEE Governance? Conditionality, Diffusion and Diversity", **Journal of European Public Affairs**, Cilt:8, Sayı:6, 2001, s. 1013-1031.

Graziano, Paolo. "Europeanization or Globalization?: A Framework for Empirical Research (with Some Evidence from the Italian Case)", **Global Social Policy**, 2003; Cilt: 3; Sayı: 2, ss. 73-194.

Graziano, Paolo. "The Europeanisation of Cohesion Policy: The Italian Case", (Basılmamış makale), **IIIrd Summer School in Comparative Politics: Europeanisation of National Politics: Challenges and Opportunities for European Institutions and National Political Systems**, 10-22 Temmuz, 2000, Siena.

Guliyev, Vilayet. **Azərbaycan Paris Sülh Konfransında (1918-1920)**, Bakü, 2008.

Guzzini, Stefano. "A Reconstruction of Constructivism in International Relations", **European Journal of International Relations**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2000, ss. 147-182.

Gwendolyn, Sasse. "The European Neighbourhood Policy: Conditionality Revisited for the EU's Eastern Neighbours", **Europe-Asia Studies**, Cilt:60, Sayı:2, 2008, ss. 295-316.

Haas, Ernst B., "The Uniting Europe", Political Community and North Atlantic Area", **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Ed. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003, ss. 145-150.

Haas, Ernst B. **The Uniting for Europe, Social and Economic Forces, 1950-1957**, Stanford University Press, 1968.

Hanh, Johannes. "European Neighbourhood Policy: the Way Forward", Vyana, 3 Mart 2015, SPEECH/15/4520, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-4530_en.htm (23.10.2015).

Hanns, Maull W. "Germany and Japan: The New Civilian Powers", **Foreign Affairs**, Cilt: 69, Sayı: 5, 1990, ss. 91-106.

Hanh, Johannes. "Speech on the European Neighbourhood Policy Review and Package", 5 Mayıs 2015, https://ec.europa.eu/commission/2014-2019/hahn/announcements/speech-european-neighbourhood-policy-review-and-package_en (23.10.2015).

Hannes, Meissner. "The Resource Curse and Rentier States in the Caspian Region: A Need for Context Analysis", **GIGA Working Papers**, Sayı: 133, 2010.

Hasanov, Ali. “Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı və Azərbaycanın Hərbi-Geostrateji Maraqları”, 15.05.2013, <http://az.strategiya.az/old/?m=xeber&id=15859> (19.05.2018).

Haydar Aliyev Vakfı. “Bölgəstanda Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə bərpa olunan “Trapezitsa” Memarlıq Muzeyi Qoruğunun Açılışı Olub”, <http://heydar-aliyev-foundation.org/> (14.01.2017).

Haydar Aliyev Vakfı. “Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva Vatikanda Müqəddəs Marçellinio və Pietro Katakombalarının Açılış Mərasimində İştirak Edib”, 23.02.2016, <http://heydar-aliyev-foundation.org/> (14.01.2017).

Heritier, Adrienne, Dieter Kerwer, Christoph Knill, Dirk Lehmkuhl, Michael Teutsch və Anne-Cecile Douillet, **Differential Europe: The European Union Impact on National Policy Making**, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2001.

Herman, Lior. “An Action Plan or a Plan for Action? Israel and the European Neighbourhood Policy”, **Mediterranean Politics**, Cilt:11, Sayı:3, 2006, ss. 371-394.

Hillion, Christophe. “The EU Neighbourhood Competence Under Article TEU 8”, **SIEPS Policy Paper**, Sayı: 69, Jacques Delors Institute, 2013, <http://www.notre-europe.eu/media/euneighbourhoodart8teu-hillion-ne-jdi-feb13.pdf?pdf=ok> (04.12.2014).

Hoffmann, Stanley. “Obstinate or Obsolete? The Fate of Nation-State and the Case of Western Europe”, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Ed. Brent F. Nelson və Alexander Stubb, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003, ss.157-171.

Hughes, James. “EU Conflict Management Policy: Comparing the Security-Development Model in the 'Sui Generis' Cases of Northern Ireland and Kosovo”, **European**

Consortium for Political Research General Konferansı, (Basılmamış Makale), 10 - 12 September, Potsdam, Germany, 2009.

Horton, Alex. “The Magnitsky Act, Explained”, **The Washington Post**, 14.07.2017, https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2017/07/14/the-magnitsky-act-explained/?utm_term=.b01dfd0a08b4 (20.03.2018).

Isoka, Gezim ve John Doyle, “Neo-Functional Peace: The European Union Way of Resolving Conflicts”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt:54, Sayı:4, 2016, ss. 862–877.

Karacasulu, Nilufer. “Avrupa Entegrasyon Kuramları ve Sosyal İnşaaacı Yaklaşım”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 3, No: 9, 2007, ss. 82-100.

Karp, Jeffrey A. ve Shaun Bowler, “Broadening and Deepening or Broadening Versus Deepening: The Question of Enlargement and Europe’s ‘Hesitant Europeans’”, **European Journal of Political Research**, Cilt: 45, Sayı: 3, 2006, ss. 369–390.

Kelley, Judith G. “International Actors on the Domestic Scene: Membership Conditionality and Socialization by International Institutions”, **International Organization**, Cilt:3, Sayı:58, 2004, ss. 425–457.

Kelley, Judith G. “New Wine in Old Wine Skins: Policy Adaptation in the European Neighbourhood Policy”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt:44, Sayı:1, 2006, ss. 29–55.

Khasson, Victoriya, Syuzanna Vasilyan ve Hendrik Vos. “Everybody Needs Good Friends: The EU and It’s Neighbourhood”, **Europe’s Global Role, External Policies of the European Union**, Der. Jan Orbie, Ashgate, 2009.

Knill, Christoph ve Dirk Lehmkuhl. “The National Impact of European Union Regulatory Policy: Three Europeanization mechanisms”, **European Journal of Political Research**, Cilt: 41, Sayı: 2, 2002, ss. 255-280.

Kobzar, Svitlana A. “The European Union as a Factor in the Democratization of Ukraine, Presentation”, ‘**New Perspectives on Contemporary Ukraine: Politics, History, and Culture**’, **Konferansında Sunulmuş Makale**, University of Toronto, 17-19.03.2006.

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü Resmi Sitesi, <http://www.odkb-csto.org/structure/> (03.02.2017).

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ), İnfografik, **Sputnik International**, <https://tr.sputniknews.com/infografik/201611011025584074-KGAO-Rusya/> (30.03.2017).

Kolektif Güvenlik Anlaşması, **Madde 4**, http://www.odkb-csto.org/documents/detail.php?ELEMENT_ID=126 (30.03.2017).

Korosteleva, Elena. **The European Union and Its Eastern Neighbours, Towards a More Ambitious Partnership**, Routledge, 2012.

Kratocvil, Petr ve Elsa Tulmets. **Constructivism and Rationalism in the EU External Relations, The Cace of European Neighbourhood Policy**, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2010.

Kubicek, Paul J. “International Norms, the European Union, and Democratization: Tentative Theory and Evidence’, **The European Union and Democratization**, Der. Paul J. Kubicek), Routledge, London, 2003, ss. 1–29.

Kucero, Jossua. "Russian Officer: We Would Intervene In Karabakh Against Azerbaijan", 01.10.2013, <http://www.eurasianet.org/node/67712> (30.03.2017).

Kupiecki, Robert ve Szczepanik Krzysztof. **Polityka zagraniczna Polski, 1918–1994**, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Varşova, 1995.

Kuru, Ahmet. "The Rentier State Model and Central Asian Studies: The Turkmen Case", **Alternatives (Turkish Journal of International Relation)**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2002, ss. 51-71.

Ladrech, Robert. **Europeanization and National Politics**, Basingstoke, Palgrave Macmillan", 2010.

Ladrech, Robert. "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France", **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1994, ss. 69-88.

Lam, Ricky ve Leonard Wantchekon. "Political Dutch Disease", 2002, <http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/faculty/wantchekon/research/dutch.pdf> (12.03.2018).

Lavanex, Sandra. "EU External Governance in 'Wider Europe'", **Journal of European Public Policy**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2004, ss. 680-700.

Lavanex, Sandra ve Frank Schimmelfennig. "EU rules beyond EU borders: theorizing external Governance European politics", **Journal of European Public Policy**, Cilt: 16, Sayı: 6, 2009, ss. 791-812.

Lavanex, Sandra ve Frank Schimmelfennig. "Relations with the Wider Europe", **Journal of Common Market Studies (JCMS)**, Cilt:44, Sayı:1, 2006, ss. 137-154.

Lavanex, Sandra. "A Governance Perspective on the European Neighbourhood Policy: Integration Beyond Conditionality?", **Journal of European Public Policy**, Cilt:15, Sayı:6, 2008, ss. 938-955.

Lavanex, Sandra. "EU External Governance in 'Wider Europe'", **Journal of European Public Policy**, Cilt:11, Sayı:4, Ağustos 2004, ss. 680-700.

Ligenzowka, Joanna ve Jakub Piecuch, "National Minorities Integration in the Baltic States", **Studia Ekonomiczne**, Zeszyty Naukowe, Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Sayı:228, 2015.

Lindberg, Leon. **The Political Dynamics of European Economic Integration**, Stanford, Stanford University Press; London: Oxford University Press, 1963.

Lippert, Bernard, Gaby Umbach ve Wolfgang Wessels. "Europeanisation of the CEE Executives: EU Membership Negotiations as a Shaping Power", **Journal of European Public Policy**, Cilt:8, Sayı:6, 2001, ss. 980-1012.

Lynn Terry Karl, **The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States**, Berkeley, University of California Press, 1997.

Mahdavy, Hossein. "The Pattern and Problems of Economic Development in Rentier State: The Case of Iran", **Studies in the Economic History of Middle East**, (Der. M.A. Cook) Oxford, Oxford University Press, 1970, s. 428-467.

Mahmudov, Yaqub. **Azərbaycan'ın Avropa Ölkələri ilə Əlaqələri, Ağqoyunlu Dövrü (XV əsrin II yarısı)**, Tehsil, Bakü, 2007.

Maier, Sylvia ve Frank Schimmelfennig, “Shared Values: Democracy and Human Rights”, **Governing Europe’s Neighbourhood: Partners or Periphery?**, Der. Katja Weber, Michael E. Smith ve Michael Baun, Manchester and New York, 2007, ss. 39-57.

“Main Factors That Are Dragging Global Oil Prices Down”, **Sputnik International**, 15.02.2016 <https://sputniknews.com/business/20160215/1034795806/falling-oil-prices-reasons.html> (02.10.2016).

Manners, Ian. “Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 40, Sayı: 2, 2002, ss. 235-257.

Marshall, Alfred. **Prinsiple’s of Economics**, 8. Baskı, Macmillan London, 1920.

Memmedova, Ayten. “Əli İnsanov Məhkəmədə Əliyəvə Meydan Oxudu”, <https://www.azadliq.info/40239.html> (28.12.2016).

Memmedov, Novruz. Resmi Twitter Sayfası, 2 Haziran 2015, <https://twitter.com/NovruzMammadov> (26.11.2015).

Mendelski, Martin. “Europeanization and the Rule of Law: Towards a Pathological Turn”, **Southeastern Europe**, Cilt:40, Sayı:3, 2016, ss. 346-384.

Mendelski, Martin. “The EU’s Pathological Power: The Failure of External Rule of Law Promotion in South Eastern Europe”, **Southeastern Europe**, Sayı:39, 2015, ss 318-346.

Mendelski, Martin. **The Limits of the European Union’s Transformative Power: Pathologies of Europeanization and Rule of Law Reform in Central and Eastern Europe**, (Basılmamış Doktora Tezi), Lüksemburg Üniversitesi, 2014.

Mikayıloğlu, Ramiz. “Aİ Azərbaycanca məcburi köçkünlər arasında inkişaf layihələri həyata keçirmək niyyətindədir”, **APA News Agency**, 08.01.2018, http://apa.az/dagliq_qarabag/avropa-ittifaqi-azerbaycanda-mecburi-kockunler-arasinda-inkisaf-layiheleri-heyata-kecirme-niyyetindedir-542.html (19.05.2018).

Mikayılov, İlkin. **Avrupa Birliğı'ne Entegrasyon Sürecinde Azərbaycan'ın Azınlıklar Politikası**, (Yayınlanmamış Yüksək Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniveristesi Sosial Bilimler Enstitüsü, 2009.

Mikayılov, İlkin. “Azərbaycan Hukukunda Azınlık Hakları ile İlgili Düzenlemeler”, **İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:8, Ekim 2015, ss. 181-197.

Mikayılov, İlkin. “EU Azerbaijan Relations After Ukrainian Crisis, Democracy Can Wait”, **1. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi Birdiri Kitabı**, Hacettepe Üniversitesi, 16-17.05.2015, ss. 126-132.

Mitrany, David. “A Working Peace System”, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Ed. Brent F. Nelson ve Alexander Stubb, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2003, ss. 99-120.

Mjoset, Lars. “Historical Meanings of Europeanisation”, **ARENA Working Paper**, Sayı: 24, Oslo, 1997.

Mogherini, Federica. “Statement by High Representative/Vice-President Federica Mogherini on the sentencing of Leyla and Arif Yunus, prominent Human Rights Defenders in Azerbaijan”, **Yüksek Temsilci Beyanı**, 14 Ağustos 2015, Brüksel.

Moravshik, Andrew. “Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 31, Sayı: 4, 1993, ss. 473–524.

Moraveshik, Andrew. “Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community”, **International Organization**, Cilt: 45, Sayı: 1, 1991, ss. 19-56.

Morlino, Leonardo. “Europeanisation and Representation in Two Europes”, **IUE Working Paper**, European University Institute, Florence, Aralık, 1999.

Niemann, Arne ve Philippe C. Schmitter, “Neofunctionalism”, **European Integration Theory**, Der. Antje Wiener and Thomas Diez, İkinci Baskı, Oxford, Oxford University Press, 2009, ss. 45-66.

Nye, Joseph. **Soft Power: The Means to Success in World Politics**, Public Affairs, New York, 2004.

NİDA Resmi Sitesi, <http://nidavh.org/pages/haqqimizda> (03.06.2017).

Occhipinti, John D. “Justice and Home Affairs: Immigration and Policing”, **Governing Europe’s Neighbourhood: Partners or Periphery?**, Ed. Katja Weber, Michael E. Smith ve Michael Baun, Manchester and New York, 2007, ss. 114-133.

Olsen, Johan P. “The Many Faces of Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 40, Sayı: 3, 2002, ss. 921-952.

Olsen, Johan P. “Europeanization”, **European Union Politics**, Ed. Michelle Cini, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 333-349.

Onuf, Nicholas. “Worlds of Our Making: The Strange Career of Constructivism in International Relations”, **Vision of International Relations: Assessing an Academic**

Field, Ed. Donald J. Puchala, Columbia, University of South Carolina Press, 2002, ss. 119-141.

Oran, Baskın. **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.

Öniş, Ziya ve Mustafa Kutlay. “Limits of the EU's Transformative Power in the European Periphery in a Shifting Global Order: Comparative Perspectives from Hungary and Turkey”, 25 Nisan 2016.

Özgürlük Evi (Freedom House) Resmi Sitesi, **2014 Azerbaycan Raporu** <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/azerbaijan> (27.11.2015).

Painter, Joe. “Governance”, **The Dictionary of Human Geography**, Ed. Ron Johnson, Derek Gregory, Geraldine Patt, Michael Watts, Oxford Blackwell, 2000.

Papadimitirou, Dimitris G. “Exporting Europeanisation: EU Enlargement, the Twinning Exercise and Administrative Reform in Eastern Europe”, **ECPR Joint Sessions, Workshop 4**, Turin, 22-27.04.2002.

Patten, Christopher ve Javier Solana, “Joint Letter on Wider Europe”, 2002, http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/_0130163334_001_en.pdf, (19.11.2014).

Pistone, Sergio. “Antonio Spinelli and the Strategy of the United States of Europe”, **The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration**, Ed. Brent F. Nelsen ve Aleksander Stubb, Palgrave Macmillan, Londra, 1994, ss. 69-75.

Pocock, Matthew A. **The Causes of the Rentier State: A Comparative Study of Bolivia and Venezuela Masters'**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erasmus University, 2017.

Polonya Dış İşleri Bakanlığı, “Non-Paper with Polish Proposals Concerning Policy Towards the New Eastern Neighbours After EU Enlargement”, Ocak 2003.

Polonya Dış İşleri Bakanlığı. “Polonya İsveç ‘Doğu Ortaklığı’”, **Ortak Öneri**, 2008, <http://www.msz.gov.pl/en/> (27.03.2015).

Prateek, Goorha. “The Political Economy of the Resource Curse in Russia”, **Demokratizatsiya**, Cilt: 14, Sayı: 4, 2006, ss. 601-611.

Primakov, Yevgeni. **Politikanın Mayınlı Tarlası**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008.

Prodi, Romano. “A Wider Europe - A Proximity Policy as the Key to Stability”, Brüksel, 2002, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm (17.11.2014).

“Putin Pledges Billions, Cheaper Gas to Yanukovych”, 17 Aralık 2013, **Radio Free Europe**, <http://www.rferl.org/content/ukraine-protests-yanukovych-moscow/25203138.html> (23.11.2015).

Radaelli, M. Claudio. “Europeanisation: Solution or Problem?”, **European Integration Online Papers (EIOP)**, Cilt: 8, Sayı: 16, 2004.

Radaelli, M. Claudio. “The Europeanization of Public Policy, **The Politics of Europeanization**, Ed. Featherstone, Kevin ve Claudio Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 27-56.

Radaelli, M. Claudio. “Whither Europeanization? Concept Stretching and Substantive Change”, **European Integration Online Papers (EIOP)**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-008a.htm> (10.06.2015), s. 6.

Risse, Thomas. "Social Constructivism and European Integration", **European Integration Theory**, Der. Antje Wiener ve Thomas Diez, Oxford, Oxford University Press, 2004, ss. 159-176.

Rohac, Dalibor. "After Canada, it is time for the EU's Magnitsky Act", 01.10.2017, **AEI**, <http://www.aei.org/publication/after-canada-it-is-time-for-the-eus-magnitsky-act/> (20.03.2018).

Rosamond, Ben. **Theories of European Integration**, New York, St. Martin's Press, 2000.

Rosenau, James N. "Governance, Order and Change in Politic Order", **Governance Without Government: Order and Change in World Politics**, Ed. James N. Rosenau ve Ernst O. Czempiel, Cambridge University Press 1992, ss. 1-32.

Ross, Lence M. "Does Oil Hinder Democracy?", **World Politics**, Cilt:53, Sayı:3, 2001, ss. 325-361.

Ross, Lence M. "The Politics of the Resource Curse: a Review", 2013, <https://goo.gl/5rVP58> (23.02.2018).

"Russia Bans Meat Imports from Moldova", **The Moscow Times**, <http://www.themoscowtimes.com/article/510097.html>, 27 Ekim 2014, (23.11.2015).

Schimmelfenning, Frank. "Liberal Intergovernmentalism in European Integration Theory", **European Integration Theory**, Der. Antje Wiener ve Thomas Diez, Oxford University Press, Oxford, 2004, ss. 75-94.

Schimmelfennig, Frank. ve Hanno Scholtz, “EU Democracy Promotion in the European Neighborhood: Conditionality, Economic Development, and Linkage”, **EUSA Biennial Konferansı**, Montreal, Mayıs, 2007.

Schimmelfennig, Frank ve Ulrich Sedelmeier. “Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe”, **Journal of European Public Policy**, Cilt:11, Sayı:4, Ağustos 2004, s. 669–687.

Schimmelfennig, Frank ve Ulrich Sedelmeier. **The Europeanization of Central and Eastern Europe**, Ithaca, New York, Cornell University Press, 2005.

Schopflin, George. “The End of Communism in Eastern Europe”, **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944-), Cilt: 66, Sayı: 1, 1990, ss. 3-16.

Schmidt, Vivien A. “Europeanisation and the Mechanics of Economic Policy Adjustment”, **European Integration Online Papers (EIOP)**, Cilt: 5, Sayı: 6, 2001.

Shore, Cris. “European Governance, or Governmentality? Reflections on the EU’s System of Government”, **Webpapers on Constitutionalism & Governance beyond the State**, Sayı: 3, 2009.

Shaw, Dayne Lukas. “Good Governance in the Post-Soviet South: Testing Theories of the Resource Curse in Azerbaijan”, **Journal of Politics & International Studies**, Cilt: 9, Yaz 2013, ss. 520-561.

Sedelmeier, Ulrich. “Europeanisation in new member and candidate states”, **Living Reviews in European Governance**, Cilt:6, Sayı:1, 2011.

Seyidov, Semed. “Stages in Azerbaijan’s Integration into Europe”, **Azerbaijan Focus**, Sayı: 2, Ocak-Mart 2010, ss. 57-66.

Sidqi, Al-Dajani Ahmad. “The PLO and the Euro-Arab Dialogue”, **Journal of Palestine Studies**, Cilt: 9, Sayı: 3, İlk Bahar, 1980, s. 81. ss. 81-98.

Siyasi Tutukluların Tek Listesi için Çalışma Grubu. “Azerbaycan'da Siyasi Tutuklular”, **Rapor**, <https://www.scribd.com/document/327890533/Az%C9%99rbaycanda-Siyasi-M%C9%99hbuslar-Oktyabr-2016> (09.12.2016).

Slapin, Jonatthan B. “How Membership in the European Union can Undermine the Rule of Law in Emerging Democracies”, **West European Politics**, Cilt:38, Sayı:3, 2015, ss. 627-648.

Smith, Karen E. “Still ‘Civilian Power EU?’”, **European Foreign Policy Unit Working Paper**, Sayı:1, 2005.

Smith, Karen E. “The Outsiders: the European Neighbourhood Policy”, **International Affairs**, Cilt:81, Sayı:4, 2005, ss. 757-773.

Sodupe, Kepa ve Eduardo Benito. “The Evolution of the European Union's Tacis Programme, 1991–96,” **Journal of Communist Studies and Transition Politics**, Cilt:14, Sayı: 4, 1998, ss. 55-68.

Soyaltın, Diğdem. **Avrupalılaşıma ve Türkiye’nin Dönüşüm Süreci**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Stevens, Paul. “Resource Impact: Curse or Blessing? A Literature Survey”, **Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy**, University of Dundee, 2003, http://people.bath.ac.uk/bd203/docs/stevens_2003.pdf (12.03.2018).

Suna, Engin ve Ali Murat Özdemir. “Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt:9, Sayı:35, Güz 2012, ss. 3-31.

Tekin, Beyza Çağatay. “Is the European Union A Normative Power? A Reappraisal Following the Eurozone Crisis”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, 2014, Cilt: 36, Sayı 2, ss. 327-348.

Terzioğlu, Süleyman Sırrı ve Bahadır Bumin Özarıslan. “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Azınlıklar Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2005, s. 113.

Timmermann, Heinz. “Die EU un die “Neuen Nachbarn” Ukraine und Belarus”, **SWP Studie, Stiftung Wissenschaft und Politik**, Berlin, 2003.

Tocci, Natalie. “Regional Origin, Global Aspirations: The EU as a Global Conflict Manager”, **Conflict Resolution: Theories and Practice**, Ed. Stefan Wolff ve Christalla Yakinthou, London ve New York, Routledge, 2011, ss. 135-150.

Tsoukalis, Lukas. “A Community of Twelve In Search of Identity”, **International Affairs**, Cilt:54, Sayı:3, 1978, ss. 437-451.

Türk Dil Kurumu. **Büyük Türkçe Sözlük, Toplumbilim Terimleri**, 1975, <http://tdk.gov.tr> (09.12.2015).

Türk Dil Kurumu. **Güncel Türkçe Sözlük**, <http://tdk.gov.tr> (09.12.2015).

Uluslararası Af Örgütü, (Amnesty International), “Guilty of Defending Rights Azerbaijan’s human Rights Defenders and Activists Behind Bars”, **Amnesty International Publications**, Londra, 2015

Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi Resmi Sitesi, <https://rsf.org/en/ranking#> (27.11.2015).

Uluslararası Dünya Basın Özgürlüğü Göstergesi, Resmi Sitesi, “Azerbaijan, No Quarter in War on Remaining Critics”, <https://rsf.org/en/azerbaijan> (19.05.2018).

Vandecasteele, Bruno, Fabienne Bossuyt ve Jan Orbie. “Unpacking the Influence of the Council Presidency on European Union External Policies: The Polish Council Presidency and the Eastern Partnership”, ‘Agency and Influence Inside the EU Institutions’, **European Integration online Papers (EIoP)**, Ed. Adriadna Servent Ripoll and Amy Busby, Özel Sayı:1, Cilt:17, Article 5, 2015, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2013-005a.html>, (05.03.2015), ss. 1-28.

Vanheusden, Els. “Overview of the Conflict Prevention Policy of the EU”, **MICROCON Policy Working Paper**, Sayı: 16, Haziran 2010.

“Vatikan Muzeylərinin Təmiri, Xocalı və Erməni Qırğını”, **Azadlıq Radyosu**, 13.04.2015, <http://www.azadliq.org/a/26953426.html> (14.01.2017).

Verdun, Amy ve Gabriela E. Chira. “From Neighbourhood to Membership: Moldova’s Persuasion Strategy Towards the EU”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Cilt: 8, Sayı: 4, 2008, ss. 431-444.

Volkhart, Vincent. “The European Neighbourhood Policy: An Economic Perspective”, **European Neighbourhood Policy. Challenges for the EU-Policy Towards the New Neighbours**, Ed. Johannes Varwick ve Kai-Olaf Lang, Opladen, 2007, ss. 117-128.

Vuchadova, Anna Milada. **Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism**, Oxford University Press, 2005.

Yılmaz, Gözde. “From Europeanization to De-Europeanization? The Europeanization Process of Turkey in 1999-2014”, **Journal of Contemporary European Studies**, Cilt:24, Sayı:1, ss. 86-100.

Yılmaz, Reha ve Fatih Mehmet Sayın. “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 23-42.

“Qazaxıstan səfirindən Serj Sarkisyanə sət cavab: “Bizə Azərbaycan şikayət etməyin”, 06.01.2017, <http://www.azadliq.az/xeber/106100/qazaxistan-s%C9%99firind%C9%99n-serj-sarkisyanə-s%C9%99rt-cavab-biz%C9%99-az%C9%99rbaycandan-sikay%C9%99t-etm%C9%99yin/> (30.03.2017).

Wantchekon, Leonar. “Why Do Resource Dependent Countries Have Authoritarian Governments?”, **Journal of African Development**, Cilt:5, Sayı:2, 2002, ss. 145-176.

Wendt, Aleksandr. **Social Theory of International Politics**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

“Why This Oil Crisis Is Different To 2008”, **Oil & Gas 360**, 15.07.2016, <http://oilprice.com/Energy/Energy-General/Why-This-Oil-Crisis-Is-Different-To-2008.html> (02.10.2016).